

विष्णुसहस्रनामस्तोत्रम् ॥ १ ॥

- १ मंगलाचरणम्
- ४ सृष्टिकर्मः अलोमसिः
- १२ दुर्वाससः पापान्मर्षीभेदाः
- १६ पुनः सृष्टिकथनम्
- १८ श्रीकविरिति
- २२ शुभसुखोपायकथनम्
- २४ आनेनसेवाख्यानम्
- ३० अद्भुतधरिणम्
- ४२ भद्रोत्तवर्णनम्
- ४२ खगोलवर्णनम्
- ४४ यदुनक्तानि संस्थानकथनीयं
- ६५ भर्तृपात्रकथनम्
- ७३ मन्वन्तरवर्णनम्
- ७७ वेदविभागकथनं व्यासो न
- ८० यमेन हृतो पदेषाः
- ८२ वर्णाश्रमधर्मख्यानम्
- ८७ व्याहृक्तकथनम्
- ९४ नन्दनसरायकथनम्
- १०० राजानपत्तिभेदाः
- १०० सुसुप्तधरिणम्
- १०२ हेवतोपायकथनम्
- १०५ शोभरिउपायकथनम्
- १११ सगरभनीयोपायकथनम्
- ११३ सर्ववैशकथनम्
- ११५ चन्द्रवंशकथनम्
- ११८ तारकामयपुत्रकथनम्
- १२० पदुवैशकथनम्
- १२२ सप्तमंतकथना
- १३२ पुनर्वैशकथनम्
- १३६ श्रीकविरिति आरंभः
- १६० कंसवधकथनम्
- १७० कविरिति समाप्तिः
- १८२ कलौ भाविदत्तकथनम्
- १८५ अत्रयकाव्यवर्णनम्
- १८० केशिरागादिकेपाद्यज्यं भाष्यम्
- १८५ पुराणमहिमाश्रवणे कर्तुं
- १८६ अथ समाप्ति कथनम्

ॐ
स्व
स्तु

आश्विन शुक्लपक्षे

1691

ASHA ARCHIVES

वि-पु. श्रीमन्मङ्गलमूर्त्यनमः॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ नाशयानमस्तु नरं चैव नरोत्तमं देवी सरस्वती चैव ततो जयमुदारयेत्
 समस्तचेतोभिमतार्थसिद्धये गणैः सुराणामपि संस्तुतोयः ॥ अशेषविघ्नघनजातवेदसं नमामि तद्भुवि यंगणाधिपम् पद्मासनं पद्म
 समानं च पद्मस्य ये निचतुराननं च षडंगवैदं विभूषितांगपितामहं तं प्रणतोऽस्मि नित्यम् सदक्षं ब्रह्मयज्ञेश्वरं पुमान्गुणोर्मि
 स्थितिकालसलयः प्रधानवृद्धादिजगत्त्रयं च सः स नोऽस्तु विष्णुर्मतिभूतिमुक्तिदः प्रणाम्य विष्णुविघ्नेषां ब्रह्मादीन् प्राणिपत्य च गुणं
 प्रणाम्य वक्ष्यामि पुराणं वेदसंमितं इति हासपुराणं वेदवेदांगपारागम् धर्मशास्त्रार्थतत्त्वज्ञं वाशिष्ठतनयात्मजं पराशरं मुनिवरं क
 तपूर्वाङ्गिकं क्रियं मैत्रेयः परियप्रह्वं प्राणिपत्याभिवाद्य च त्वत्तोहि वेदाध्ययनमधीतमखिलंगुरो धर्मशास्त्राणि सर्वाणि वेदांगानि
 यथाक्रमं तत्प्रसादान्मुनिश्रेष्ठमामन्येनाकृतश्रमं वक्ष्यंते सर्वशास्त्रेषु प्रायशोऽप्येयविद्विषः सोऽहमिहामि धर्मज्ञं श्रोतुं त्वत्तोयथा
 जगत् वभूवभूयश्च यथा महाभाग भविष्यति यन्मयं च जगद्ब्रह्म न्यतश्चेत्तच्चराचरं लीनमासीत् तत्रायत्रलयमेघाति यत्र च यत्प्रमाणा
 निभूतानि देवादीनां च सभवं समुद्रपर्वतानां च संख्यानं च यथा भुवः सूर्यादीनां च संख्यानं प्रमाणां मुनि सत्तम देवादीनां यथा वंशा
 न्मन्मन्तं तत्राणि च कल्याणकल्याणविकल्यांश्च चतुर्युगविकल्पितान् कल्यांतस्य स्वरूपं च युगधर्मोऽप्रकृतस्मरः देवर्षिपार्ष्णिवा नां च च
 रितं यन्महामुने वेदशाखाप्रणयनं यथा वक्ष्यास कर्तृकं धर्मोऽप्रवाणरादीनां तथा चाश्रमसंज्ञिनाम् श्रोतुमिहाम्यहं सर्वं त्व

तो वाशिष्ठनंदन ब्रह्मन्प्रसादप्रवरांकुरुष्वमयिमानसं येनाहमेतज्जानीयां त्वत्प्रसादान्महामुने श्रीपराशर उवाच साधु
 मैत्रेय धर्मज्ञस्मारितोऽस्मि पुरातनं पितुः पितामहे भगवान्वशिष्ठो यदुवाच ह विश्वामित्रप्रयुक्तेन रक्षसाभक्षितो मया अतस्तात
 स्ततः क्रोधो मैत्रेयासीन्ममातुलः ततो हं रक्षसांसत्रं विनाशाय समारभं भस्मीकृतांश्च प्रातशस्तमिन्सत्रे निशाचराः ततः संक्षी
 यमारोषु तेषु रक्षःस्वशेषतः मामुवाच महाभागो वशिष्ठो मत्पितामहः अलमप्यंतकोपेन तात मयुमिमं जहि राक्षसानां
 पराध्यंते पितुस्तु विहितं तथा वृढानामेव भति क्रोधो ज्ञानवतां कुतः हन्यते तात कः केन यतः स्वकृतं भुक्नुमान् संचितस्या
 यिमहतो वत्स केन मानवैः यशस्तपसश्चैव क्रोधो नाशकरः परः स्वर्गपवर्गव्यासेधकारणं परमघयः वर्जयंतिसदा क्रो
 धं तात मातरसो भव अलं निशाचरैर्दधे दीनैरनपकारिभिः सत्रं ते विरमते तत्समासाराहिसाधवः एवं ताते न तेनाहम
 नुनीतो महात्मना उपसंहृतवान्सत्रं सद्यस्तदाक्यगौरवात् ततः प्रीतः स भगवान्वशिष्ठो मुनि सत्तमः संप्राप्य तदा तत्र
 पुलस्त्यो ब्रह्मराः सुतः पितामहे न दत्तार्थः कृतासनपरिश्रमः मामुवाच महाभागो मैत्रेय पुलहायजः वैरेम हति यद्वाक्यं
 भुरोरस्याश्रिताक्षमा त्वया तस्मात्समस्तानि भवं शास्त्राणि वेत्स्यति संततेर्न मर्हदः कुद्वेनापियतः कृतः त्वया तस्मान्म
 हाभाग ददाम्यन्यं महावरं पुराणसंहिताकर्ता भवान्वत्स भविष्यति देवतापरमार्थं च यथावद्वेत्स्यते भवान् प्रवृत्ते च निवृत्ते

चकर्मणस्तमलाभतिः मत्प्रसादादसंदिग्धातववत्सभविष्मति ततश्चभगवात्याहवशिष्टोमपितामहः पुलस्त्येनयदुक्तैतेस
 वेमेतद्विष्मति इतिपूर्ववशिष्टेनपुलस्त्येनचधीमता यदुक्तं तस्मिन्तितातं त्वम्प्रादस्विलंमम सोहंवदाम्यबोधतेमैत्रेयपरिष्ट
 ते पुराणसंहितासम्पत्तांनिबोधयथातथं विष्णोःसकाशात्संभृतंजगत्त्रैवचस्थितं स्थितिसंयमकत्तसौजगतोस्पजग
 चसः इतिश्रीमद्दिक्षुपुराणोप्रथमेशोप्रथमोऽध्यायः १ पराशरुवाच अविकारायशुद्धायनित्यायपरमात्मने सदैकतृप
 तृपायविश्वेसर्वजिष्वे नमोहिरण्यगर्भायहरयेशंकरायच वासुदेवायतारायसर्गस्थित्यंतकारिणे एकानेकस्वरूपायस्य
 लसद्भायतेनमः अव्यक्तव्यक्तभूतायविश्वेमुक्तिहेतवे सर्गस्थितिविनाशानांजगतोस्पजगन्मयः मूलभूतो नमस्तस्मैवि
 श्वेपरमात्मने आधारभूतंविश्वस्याप्यणीयांसमाणीयांसां प्रणाम्यसर्वभूतस्थमच्युतंपुरुषोत्तमं ज्ञानस्वरूपमत्यंतमिर्म
 लंपरमार्थतः तमेवार्थस्वरूपेणाभ्रंतिदर्शनतःस्थितं विष्णुंयसिष्णुंविश्वस्यस्थितोपालकमीश्वरं प्रणाम्यजगतामीशमजम
 क्षरमव्ययं कथयामियथापूर्वंदक्षाद्यैर्मुनिसत्तमैः पृष्टः प्रोवाचभगवानब्रह्मोनिःपितामहः तैश्चोक्तंपुरुकुत्सायभूभुजेनर्मदा
 तटे सारस्वतायतेनापिममसारस्वतेनच परःपराणांपरमःपरमात्मनिसंस्थितः तृपवर्णादिनिर्देशविशेषेणविवर्जितः अ
 यक्षयविनाशाभ्यांपरिणामदिजन्मभिः वर्जितःशक्यतेवक्तुंयःसदस्तीतिकेवलं सर्वत्रासौसमस्तंचवसत्यत्रैतिवैयतः त

तःसवासुदेवेतिविद्वभिःपरिपद्यते तद्वत्परमंनित्यमजमक्षयमव्ययं एकस्वरूपंचसह्येयामायाच्चनिर्मलं तदेतत्सर्वमैवासी
 त्व्यक्ताव्यक्तस्वरूपवत् तथापुरुषरूपेणकालरूपेणचस्थितं परस्पृश्येणोद्वपंपुरुषःप्रथमंदिज व्यक्ताव्यक्तेतथैवान्येनूपेका
 लस्तथापरं प्रधानपुरुषव्यक्तकालानांपरमंहियत् पश्यंतिसूरयःशुद्धंतविष्णोःपरमंपदं प्रधानपुरुषव्यक्तकालास्तुप्रभिवि
 गशाः तृपाणिस्थितिसर्गांतव्यतिसद्भावहेतवः व्यक्तंविष्णुस्तथाव्यक्तंपुरुषःकालएवच कीडतोवालकस्येवचेष्टांतस्मिन्निशाम
 य अव्यक्तंकारणंयत्तत्प्रधानमृषिसत्तमैः प्रोच्यतेप्रकृतिसूक्ष्मातित्यंसदसदात्मिकं अक्षयंनान्यदाधारममेयमजरंक्रवं
 शब्दसर्गविहीनंतंतदूपाभिरसंयुतं त्रिगुणंतज्जगद्योनिमनादिप्रभवाव्ययं तेनाग्रेसर्वमैवासीत्तथाप्रवैप्रलयादनु वैदबाद
 विद्वन्नियताब्रह्मवादिनः पठंतिवैतमेवार्थंप्रधानप्रतिपादकम् नाहोनरात्रिर्ननभोनभूमिर्नीसीत्तमोज्योतिरभूर्नचान्यत्
 आत्रादिवुद्धानुपलभ्यमेकंप्राधानिकंब्रह्मपुमस्तदात् विष्णोःस्वरूपात्परतोहितेत्येनूपेप्रधानंपुरुषप्रविष्ट तस्यैवतेत्येतद्ध
 तेद्विषु रूपादियत्तदिजकालसंतं प्रकृतौसंस्थितंव्यक्रमतीतप्रलयेतुयत् तस्मात्प्राकृतसंज्ञायमुच्यतेप्रतिसंचरः अ
 नादिर्भगवात्कालोनांतोस्पदिजविद्यते अयुद्धिनास्तस्वतेसर्गस्थित्यंतसंयमाः गुणाःसाम्येतत्तस्मिन्मृथकृपुंसिद्य
 वस्थितो कालस्वरूपरूपंतंविष्णोर्मैत्रेयवर्तते ततस्तत्परमरूपंपरमात्माजगन्मयः सर्वगःसर्वभूतेशःसर्वात्मापरमेश

वि. पु.

४

सृष्टित्वाभूतानि जगत्पकारादीकृते नागपर्यंकशयने शोते च परमेश्वरः प्रबुधपुनः सृष्टिं करोति ब्रह्मरूपधृक् सृष्टिस्थित्यंतकरणा
ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकां समन्तां याति भगवानेकसर्वजनार्दनः स्वस्मात्सृजति चात्मानं विष्णुः पाल्यश्रपति च उपसंहृत्य ते चान्ते संहर्तु
च स्वयंप्रभुः सृष्टिं व्यापस्तथा ते जोरापुराकाशमेव च सर्वद्रव्यांतः करणं पुरुषं रयिहियज्जगत् स एव सर्वभूतेशो विष्णुर्नृपो यते व्य
यः सर्गादिकंततो स्येव भूतस्थमुपकारकं स एव सृष्ट्या स च सर्गकर्त्ता स एव पात्यन्निचपात्यते च ब्रह्माद्यवस्थाभिरशेषमूर्तिविष्णुर्वरि
हो वरेहो वरेहः इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेशो द्वितीयोऽध्यायः ॥ मैत्रेय उवाच ॥ निर्गुणस्याप्रमेयस्य शुद्धस्याप्यमलात्मनः कथं सर्गादि
कर्तृत्वं ब्रह्मणो भुपगम्यते पराशर उवाच शक्तयः सर्वभावानां मर्त्यं ज्ञानं गोचराः प्रातश्चो ब्रह्मणो स्तास्तु सर्गाद्याभावशक्तयः भवन्ति
तपतांश्चेष्टपावकस्य यथोष्मता तन्निबोधयथा सर्गभगवान्संप्रवर्तते नारायणारख्यो भगवान्ब्रह्मालोकपितामहः उत्पन्नः प्रोच्यते वि
हृत्त्रित्येवोपचारतः निजेन तस्य मानेन त्रायुर्वर्षशतं स्मृतं तत्परारब्धं तद्वत्परार्द्धमभिधीयते कालस्वतृपं विलोच्य नमोक्तं
तवानघ तेन तस्य निबोधत्वं परिणामोपपादनं अन्येषां चैव जन्तूनां चराणामचराश्रये भूभृभृत्सागरादीनां भ्रमोषाणां च सत्तम
काद्याः पंचदशारव्यातानि मेघाभुनिसत्तम कास्यास्त्रिंशत्कलास्तास्तु त्रिंशन्मोहूर्तिको विधिः तावत्संख्ये रहोरात्रं शुद्धैर्भूतुषं स्मृ
तं अहोरात्राणि तावन्ति मासः पक्षद्वयात्मकः तोषद्विरयर्न वर्षद्वयेनेक्षिणोत्तरे अयमंदक्षिणो रात्रिर्देवानामुत्तरं दिनम्

रामः

४

दिव्ये वर्षसहस्रे सुकृतत्रेतादिसंज्ञितं चतुर्युगं द्वादशभिस्तु द्विभागं निबोधमे चत्वारि त्रीणि वै चैकं कृतादिषु यथाक्रमं दिव्याष्टानां शत
स्वाणि युगेष्वाहुः पुराविदः तत्प्रमाणैः श्रुतैः संख्या प्रकीर्तय विधीयते संख्यां शक्यस्तु तन्नुल्लो युगस्यानंतरं हि सः संख्या संख्यां शयोरंतरं यकालो मु
निसत्तम युगारव्यः स तु विज्ञेयः कृतत्रेतादिसंज्ञितः कृतत्रेतादापरश्च कलिश्चैव चतुर्युगं प्रोच्यते तत्सहस्रं च ब्रह्मणो दिवसं भुने ब्रह्म
णो दिवसे ब्रह्मन्मनवश्च चतुर्दश भवन्ति परिमार्तां च तेषां कालकृतं शृणु स प्रवर्षयः सुराशक्रो मनुस्तत्सूनवो नृपाः एककाले हि सृज्यंते संहृत्य
ने च पूर्ववत् चतुर्युगातां संख्याता साधिका लोकसप्रभिः मन्वंतरं मेनाः कालः सरादीनां च सत्तम अष्टौ शतसहस्राणि दिव्यया संख्याया स्मृतं
हापंचाशत्रयान्यानि सहस्राण्यधिकानि च त्रिंशत्कोट्यस्तु संपूर्णाः संख्याताः संख्याया द्विज सप्रवर्षिस्तथात्यानि नियुतानि महाभुने विंश
तिश्रसहस्राणि कालो यमधिकं विना मन्वंतरस्य शंखेयं मानुषेर्वत्सरेर्दिज चतुर्दशगुणोऽप्येव कालो ब्राह्ममहः स्मृतं ब्राह्मो नैमिर्तिको नाम
तस्यांते प्रति संचरः तदा हि दृश्यते सर्वत्रैलोक्यं भूभुवादिकं जनं प्रयंति तापात्तमिह लोके निवासिनः एकारां वै त्रैलोक्ये ब्रह्मानारायणात्म
कः भोगिशय्यागतशोते त्रैलोक्यया संहृतिः जनस्य योगिभिर्देवाश्चान्यमा नो गसंभवः तत्प्रमाणं हितं रात्रिं तदने सृजते पुनः एवं तु ब्र
ह्मणो वर्षमेवं वर्षशतं च तत् शतं च तस्य वेदीणां परमायुमहात्मनः एकमस्य व्यतीतं तु परार्द्धं ब्रह्मणो नघ तस्यांते भून्मया कल्पः पाप
इत्यभि विष्णुतः द्वितीयस्य परार्द्धस्य वर्तमानस्य वै दिज वराह इति कल्पो यं प्रथमः परिकीर्तितः इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेशो तृतीयोऽ
ध्यायः ३ मैत्रेय उवाच ब्रह्मानारायणारख्यो सौ कल्पादौ भगवान्प्रथा ससर्ज सर्वभूतानि तदा च स्वमहाभुने पराशर उवाच प्रजाः

ससर्जभगवान्प्रमानारायणात्मकः प्रजापतिपतिर्देवोयथातमेतिशामय अतीतकल्पावसानेन निशासु प्रोत्थितः प्रभुः सत्वेदिक्रसदाब्रह्मा
 सूर्यलोकमवेक्षते नारायणः परे चिंत्यः परेषामपि सप्रभुः अयस्वत्प्रीभगवाननादिः सर्वसंभवः इदं चोदाहरत्यत्र शोकं नारायणं प्रति ब्रह्मस्वेन
 पिरां देवं जगतः प्रभवावययं आयो नारायणं प्रोक्ता आयो वै नरसूतकः अयनंतस्पताः पूर्वतन नारायणः स्मृतः तोयांतः समहीजात्वा जगत्पका
 रीवेषभुः अनुमात्रदुःखं कर्तुं कामः प्रजापतिः अकरोत्सतनू मन्यां कल्पादिबुधया पुन मत्स्यकूर्मादिकांतद्वारा हं वपुषा स्थितः वेदयज्ञ
 मयं नृपमशेषजगस्थितो स्थितः स्थिरात्मा सर्वात्मा परमात्मा प्रजापतिः जनलोकगतेः सिद्धेः सनकोद्येरभिष्टतः प्रविवेश तदा तोयमात्मा धा
 रोधराधरः निर्गरीक्षतं तदा देवी पातालतलमागतं तुष्टावप्रणाता भूत्वा भक्तिनन्नावसुंधरा वसुंधरोवाच नमस्ते सर्वभूताय तुभ्यं शंखगदा
 धर मासुदारास्मादद्य त्वं तत्रोहं पूर्वमुत्थिता त्वत्रोहमुक्ता पूर्वत्वन्मया हजनादने तथा न्याति च भूतानि गगनादीन् यशोवतः नमस्ते परमा
 त्मात्मन्मुरुषात्मन्मोस्तुते प्रधानव्यक्तभूताय कालभूतात्मने नमः त्वंक त्रसिं बभूता नां त्वं पाता त्वं विनाशकृत् सर्गादिषु प्रभो ब्रह्मविष्णु
 पात्मन्पृथक् संभक्षयित्वा सकलं जगत्पेका रीवीक्षते शेषे त्वमेव गोविंद चिंत्यमानो मनीषिभिः भवतो यत्परतत्त्वतन्न जानाति कश्चनः
 अवतारोऽयं द्रुपदं तद्वर्चिर्दिबोकसः त्वामाराधयं ब्रह्मयाता मुक्तिं मुमुक्षुः वासुदेवमनाराधय को मोक्षं समवाप्स्यति यत्किंच न्नमसायायं य
 द्वाहं च सुसादिभिः बुध्या च यत्परिहृतं द्रुपदमखिलं तव त्वन्मया हं तदा धारा त्वत्सृष्टा त्वा मुपासिता माधवी मिति लोको यमभिधत्ते ततो हि मां
 जयाखिलज्ञानमयजयस्फूलजयावयय जयानंतजयाव्यक्तजयव्यक्तमयप्रभो यशपरात्मनिश्चात्मन् जययज्ञपते नमः त्वयज्ञस्त्वेव

षट्स्वमोकारस्वमग्रयः स्वं वेदास्त्वं तदंगानि त्वं यज्ञपुरुषो हरे सूर्यो दयो गहास्तारानक्षत्राण्यखिलं जगत् मूर्तामूर्तमदृश्यं च दृश्यं च पुरुषोत्तम
 यच्चोक्तं यच्चैवेवेक्तं मया त्रपरमेश्वर तत्सर्वं त्वं नमस्तुभ्यं भूयो भूयो नमो नमः पाराशरमुवाच एवं संस्तूयमानस्तु पृथिव्या पृथिवीधरः सामस्वर
 धनिः श्रीमान् जगन्तर्परिघर्षरम् ततः समुत्तिष्ठ धरां स्वदंष्ट्र्या महावराहः स्फुटपद्मलोचनः रसातलादुत्पलपत्रसंनिभः समुत्थितो नीलव
 र्वालो महान् उतिष्ठतीति न मुखानिलाहते तत्सप्तवांभोजनलोकसंश्रयात् प्रक्षालयामास हितान्महासुनीन् सनंदनादीन् पकल्मषान्मुनी
 न् प्रयांति तोयानि मुखाय विक्षते रसातले धः कृतशब्दसंततिः श्वासानिलास्ताः परतः प्रयांति सिद्धाय नेये नियता वसंति उतिष्ठ तस्तस्य ज
 लादुक्ते महावराहस्य महीविष्टस्य विधुन्वतो वेदमयं शरीरं रोमांतरस्था मुनयोजयंति तंतुस्तु बुक्तो यपरीतचेतसो लोके जने ये निवसंतियो
 गिनः सनंदनाद्यानतिनम्रकंधराधराधरोधीरतरोक्षतेक्षणं मुनय ऊचुः जयेधराणां परमेश केशव प्रभोगदाशंखधरासिचक्रधृक्
 प्रसूतिनाशस्थितिहेतुरीश्वरस्त्वमेव नायः परमं च यत्पदं पादेषु वेदातव दूषदं दंतेषु यज्ञास्थितयवक्रे इताशजिह्वोसितनूरुहा
 शिदर्भाप्रभो यज्ञपुमांस्त्वमेव विलोचने रात्र्यहनी महात्मन् सर्वास्पदं ब्रह्मपदं शिरस्ते सूक्तान्यशेषाणि सठाकलापो प्राणो समस्तानि ह
 धीषिदेव सुकृतं उतामस्वरधीरनादः प्राग्वंशकायारखिलसत्रसंधे पूतं हृदयं प्रवणो सिद्धेव सनातनात्मन् भगवन्सीद पदं क्रमक्रान्त
 भुवं भवं तमादिस्थितं नाकारविश्वमूर्तं विश्वस्वविप्रः परमेश्वरो सिद्धसीदनाथो सिचराचरस्य दंष्ट्राय विम्यस्तमशेषमेतद्भूमंडलं नाथवि
 भाव्यते ते विगाहतः पद्मवनं विलग्नं सरजिनीपत्रमिवोदुपंकम् द्यावापृथिव्योरतुल्यप्रभावयदंतरंतद्वपुषा ते वैव व्याप्य जगद्वाक्त्रिं स

मर्थदीपेहिनायविश्वस्यविभोभवत्वं परमार्थस्त्वमेवेकोनामोस्तिजगत्पते तेष्वेवमहिमायेनयात्रमेतच्चराचरं यदेतदृश्यतेसूत्रमेतज्ज्ञाना
त्मनस्तवभ्रातिज्ञानेनयश्चपतिजगद्रूपमयोगिजनः स्नानस्वनूपमखिलंजगदेतदबुद्धयः अर्थरूपंयपश्चपतोभ्राम्यतेमोहसंधवेयेतुज्ञा
नविदुःशुद्धचेतसस्तेलिलेखजगत् ज्ञानात्मकंप्रपश्यंतित्वद्रूपंपरमेश्वर प्रसीदसर्वसवात्मन्मवायजगतामिमाम् ॥ ३ ॥ करोमीममया
त्मन्मन्त्रोदेद्यज्ञलोचन सन्तोदिकोसिभगवन्गोविंदष्टथिवीमिमाम् समुद्ररभवायेषांमन्त्रोदेद्यज्ञलोचन सर्गप्रवृत्तिर्भवेतो जगतामुप
कारिणी भवेत्येषानमस्तेस्तुशान्नोदेद्यज्ञलोचन **पाराशरउवाच ॥** एवंसंस्तूयमानोऽथपरमात्मा महीधरः उन्नहारक्षितिलिपिंन्यस्तवांश्च
महारागे तस्योपरिसमुद्रस्यमहतीनौरिवस्थिता वितत्वात्तुदेहस्यनमहीयानिसंप्रभं ततःक्षितिसमांक्षत्वापृथिव्यांसेविनेद्दिरीन्
यथाविभागंभगवाननादिःपरमेश्वरः प्राक्ससर्गदग्धानखिलान्पर्वतान्पृथिवीतले अमोघेणाप्रभावेननसर्जामोघवांक्षितः भूविभागं
ततःकृत्वासप्तदीपंयथातथं भूराद्यांअतुरोत्तोरालोकान्पूर्ववत्समकल्पयत् अथरूपधरेदेवस्ततोऽसौरजसाहता चकारसृष्टिंभगवाअतुर्व
क्रधरोहरिः निमित्तमात्रएवासोऽसृज्यान्पांसर्गकर्मणि प्रधानकारणीभूतायतोवेष्टज्यशक्तयः निमित्तमात्रमुक्तेकंनान्यकिंचिदपे
क्षते नीयतेतपसांश्चेष्टस्वशक्त्याचस्तुबस्तुता ॥ **शक्तिप्रोक्तपुराणेऽथपराशरउवाच ॥** यथाससर्जदेवोसो
देवर्षिपितृदानवान् मनुष्यतिर्यग्भूक्षादीन्भूयोमसलिलौकसः यद्गुरांयत्स्वरूपंचयत्स्वभावंजगदिज सर्गदोस्तुस्वात्प्रज्ञातम्
माचक्षतत्त्वतः ॥ **पाराशरउवाच ॥** मेमेयकथयाम्येषशृणुषुसमाहितः यथाससर्जदेवोसोदेवादीनखिलान्भुः सृष्टिंचितयतस्त

स्यकल्यादिषुयथापुरा अबुद्धिपूर्वकःसर्गः प्रादुर्भूतस्तमोमयः तमोमोहोमहामोहस्तामिमोहसंज्ञितः अविद्यापंचपदैर्घा प्रादुर्भूतमहात्मनः पं
चधावस्थितःसर्गोऽध्यायतोप्रतिबोधवान् वहिरंतःआप्रकाशःसंहतात्मानगात्मकः मुख्यो नगायतश्चोक्ता मुख्यसर्गस्तनस्त्वयं तंरक्षासाधकं
सर्गममन्यदपरंपुनः तस्याभिधायतःसर्गस्तिर्यक्त्रोत्राभवर्ततः यस्मान्निर्यक्प्रवृत्तःसतिर्यक्त्रोताततःसृजतः पश्चादयस्तेविरव्यातास्त
मप्रायाद्यवेदिनः उत्पथग्राहिणोऽबन्तेज्ञानेज्ञानमानिनः अहंकृताअहंमानाअष्टाविंशद्वधात्मकाः अंतःप्रकाशास्तेसर्वेआवृत्ताश्च
परस्परं तमप्यसाधकंमत्वाध्यायतोऽत्यस्ततोभवत् ऊर्ध्वोत्तस्तृतीयस्तुसात्विकोऽभवर्तत तेसुखधीतिवज्जलावहिरंतश्चनारताः प्र
काशावहिरंतश्चऊर्ध्वोत्तोऽवस्तुताः तुष्टात्मानस्तृतीयस्तुदेवसर्गश्चसंस्मृतः तस्मिन्सर्गोभवत्पीतिर्निष्पन्नेब्रह्मणस्तथा ततोऽन्यंसतद्
दध्योसाधकंसर्गमुत्तमं असाधकास्तुतद्वात्वा मुख्यसर्गादिसंभवान् तथाविधायतस्यसत्याभिधायिनस्ततः प्रादुर्बभूवचायक्तादवी
स्तोतस्तुसाधकः यस्माद्वात्प्रवर्ततेततोर्वीक्षोतसस्तुते स्तेचप्रकाशवज्जलास्तमोऽप्रकारजोधिकाः तस्मान्नेदुरवबहलाभूयोभूयश्च
कारिणः प्रकाशावहिरंतश्चमनुष्यासाधकास्तुते इत्येतकथिताःसर्गाः षडत्रमुनिसत्तम प्रथमोमहत्तःसर्गोविज्ञेयोब्रह्मणस्तुसः तन्मा
त्राणां द्वितीयश्चभूतसर्गस्तुसंस्मृतः वैकारिकस्तृतीयस्तुसर्गंरंक्षिकस्तुतः इत्येषःप्राकृतःसर्गः संभूतोबुद्धिपूर्वकः मुख्यसर्गश्चतु
र्थस्तुमुख्योवैष्णवरास्तुताः तिर्यक्त्रोतस्तुयत्रोक्तोऽथग्योन्यःसुच्यते ऊर्ध्वोत्तस्तुयः षष्ठोदेवसर्गस्तुसंस्मृतः ततोर्वीक्षोतस्तु
सर्गोसप्तमःसतुमानुषः अष्टमोनुग्रहःसर्गसात्विकस्तामसश्च षष्ठेतेवैकृताःसर्गाः प्राकृतास्तुत्रयस्मृताः प्राकृतोवैकृतश्च

वि.सु.

७

जगतो मूलहेतवः सृजतो जगदीशस्य किमन्यत् सृष्टुमिच्छति ॥ **मे कथं वाच ॥** संक्षेपात्कथितः सर्गो देवादीनां मुने त्वया विस्तराच्छेत्तुमिच्छा
मित्वेतो मुनिवरोत्तम पाराशरुवाच कर्मभिर्भाविताः पूवैः कुशला कुशलेस्तु ध्याः स्वात्मनि निर्मुक्ताः संहारेषु यसंहताः स्थावरांताः सु
राद्यास्तु प्रजाव्रतं श्रुतुर्विधाः ब्राह्मणाः कुर्वन्तः सृष्टिं जज्ञिरे मानसाः सुताः ततो देवा सुरा नितृ मानुषाश्च तनु वृधाम् सिसृक्षु रभां स्पेता
निस्वमात्मानमजृयन् युक्तात्मानेस्तमोमात्रा उदिका भूतप्रजापतेः सिसृक्षोर्जघनात्पूर्वमसुरायज्ञिरेततः उत्ससर्जत तस्तां तनुतमोमा
त्रात्मिकां तनुं सातु तपेत्काततस्तेन मेत्रेया भूदिभावरी सिसृक्षु रन्यदेहस्थः प्रातिमापततः सुराः सत्वोदिकाः सुमुद्रतामुख्यतो ब्रह्म
रणादिज तपेत्कासातु तनुस्तेन सत्वप्रायमभूदिने ततो हि बलितोरात्रावसुरा देवतादिवा सत्वमात्रात्मिका मेव ततो जगृहेतनुं पितृवन्म
न्यमानस्य पितरस्तस्य जज्ञिरे उत्ससर्ज पितृन् सृष्ट्वा ततस्तामपि सप्रभुः सा तस्यैवाभवत्संख्या दिनतत्कांतरस्थितिः रजोमात्रात्मि
कामन्यां जगृहे सतनुं ततः रजोमात्रोत्कटाजातामनुदिज सत्तम तामप्यासु सतज्या जतनुं सद्यप्रजापतिः ज्योत्स्ना समभवत्सापि
प्राक्संध्याया विधीयते ज्योत्स्ना इमे तु वलितो मानुषा पितरस्तथा मेत्रेयसंध्या समये तस्मादेते भवन्ति वै ज्योत्स्नारात्राहनी संभ्या च त्वा
र्येता निवेप्रभो ब्रह्मणास्तु शरीराणि त्रिगुणोपाश्रयाणि च रजोमात्रात्मिका मेव ततो न्यां जगृहेतनुं ततः सुद्धामणा जाता जज्ञे कोप
स्तया ततः क्षुधामानं धृकोरेथ सो सृजद्गवांस्ततः वितूयाश्मश्रुला जाता स्तेभ्यधावततं प्रभुं मेवंभोरक्षितामिषये रुरुं राक्षसास्तु
ते ऊचुः खादीमइत्यन्ये ये ते यक्षास्तु यक्षणाश्च अघ्नयेणास्पता इक्ष्वाकेशाः शीयेत वेधसः हीनाश्च शिरसोभूयः समारोहततश्चिरः

रम

रामः

७

सर्पणात्तेभवत्सर्पाः हीनत्वादहयः स्मृताः ततः क्रुद्धो जगत्सृष्टा क्रोधात्माने विनिर्ममे वरुणकपिशेनो ग्राभूतास्ते पिशिताशनाः ध्या
यंतो गांसमुत्पन्ना गंधर्वास्तस्य तत्क्षणात् पितृतो जज्ञिरे वाचं गंधर्वास्तेन ते दिज एतानि सृष्ट्वा भगवान्ब्रह्मा तच्छक्तिचोदितः ततः
स्वच्छंदतो न्यानि वयांसि पशवो सृजत् अवयो वक्षसश्चक्रैः सृष्ट्वा ततो जास्तसृष्ट्वा तनु सृष्ट्वा तनुं दराद्वा श्रयाभ्यां च प्रजापतिः पद्मा
सोऽप्यान्समांतं गान् सरभान् गव्यान् मृगान् उष्टान् च तशश्चैव न्यक्रुतन्यांश्चाजातयः श्रेष्ठः फलमूलिन्योरोमभस्तस्य जज्ञिरे त्रै
तायुगमुखे ब्रह्मा कल्पस्यादौ द्विजोत्तम सृष्ट्वा पशोषधीः सम्पकुपु योज सतदाध्वरे गोरजः पुरुषो मेघाश्च धात्रा तराः खराः एता
न् ग्रामान्पशूनाङ्गः शरणांश्च निबोधमे स्वापदं द्विरवरं हस्ती वा नराः पदि पंचमाः ओदका पशवः पश्याः सप्तमास्तु शरीरुपाः
गायत्री चक्रं च श्रेष्ठं त्रिहस्तामरथं तरे अग्निष्टोमं च यज्ञा नो निर्ममे प्रथमात्सुखात् यज्ञं विष्टुभं चंदस्तोमं पंचवर्षा तथा वृ
हत्सामतथोक्था अदक्षिणा दसृजन्मुखात् सामानि जगती छन्दः स्तोमसप्तदशं तथा वैरूपमतिरात्रं च पश्चिमादसृजन्मुखात्
एकविंशमथर्वाणामत्रोर्वामाणामेव च अनुष्टुभं सवेराजमुत्तरादसृजन्मुखात् उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे देवा सु
रपितृन् सृष्ट्वा मानुषांश्च प्रजापतिः ततः पुनः संसर्जदो संकल्पाच्च पिता महः यक्षा नृपिशाचान् गंधर्वांस्तथैवाप्सरसां गणान्
नरकिं नररक्षांसि वयः पशुमृगोरगान् जग्ययंच ययंचैव यदिदं स्यात्ताजंगमं तत्ससर्जदो तंब्रह्मा भगवानादि कृद्दिभुः प्रिषां य
यानि कर्माणि प्राक्सृष्ट्यां प्रतिपेदिरे तान्येव प्रतिपद्यते सृज्यमानाः पुनः पुनः हिंसा हिंसे मृदे कुरे धर्मा धर्मो नृता नृते तद्वा

वि. ७. वितांप्रपंचंतेतस्मान्नत्रस्यरोचते इन्द्रियार्थेषुभूतेषुशरीरेषुचसप्रभुः नानातंत्रिणियोगांश्चधौतव्यसृजत्स्वयं नामनृपंचभूतानां कृत्वा
 नाचप्रपंचनं वेदसदेभ्यस्वादोदेवादीनांचकारसः अथीणां नामधेयानियथावेदश्रुतानिव यथानियोगयोग्यानि अन्येषामपिसो
 करोत् यथातद्वितुलिंगानिनानानृपाणिपर्यये दृश्यंतेतानिताण्यैव तथाभागायुगादिषु करोत्येवंविधांस्तृष्टिंकल्पादो सपुनःपुनः
 सिमृक्षशक्तियुक्तोसोसृज्यशक्तिप्रचोदितः इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेशोपचमोध्यायः मेत्रेयुवाच अर्वाक्स्त्रोतस्तु कथितोभ
 वतायस्तुमानुषः ब्रह्मन्विस्तरतो ब्रूहि ब्रह्मातमसृजद्यथा यथाचवर्णानि सृष्टुं दृशांश्चमहाभुने यच्चतेषां स्मृतं कर्मविप्रादीनां
 तदुच्यतां पाराशरुवाच सत्याभिधायिनः पूर्वसि सृष्टोर्ब्रह्मणोजगत अजायंत हि जन्मैः सत्त्वोदिका मुखात्प्रजाः वक्षसो
 रजसोदिकास्तथान्यावद्भरणो न वत् रजसातमसा चैव समुद्रिका तथोरुतः पद्मभ्यामन्याः प्रजा ब्रह्मा ससर्ज हि जसत्तम पादो
 रुवक्षस्थलतो मुखतश्च समुद्रिताः यज्ञनिः पत्रये सर्वमेतद्ब्रह्मा चकारैव चतुर्वर्ण्यमहाभाग यज्ञे साधनमुत्तमं यज्ञे राण्या
 यिनां देवा ब्राह्मण्युत्सर्गेणो वै प्रजाः जाय्यायंते च धर्मज्ञयज्ञाः कल्पाणां हेतवः निःपाद्यंते नरैस्तु स्वकर्माभिरैतैः सदा विरुद्धा
 चरणोपैतैः सद्भिः सन्मार्गगामिभिः स्वर्गोपवर्गोपानुष्णात्त्वा नुवर्तिनराभुने यथाभिरुचितं तद्व्याप्तिमनुजा हि ज प्रजास्तोत्र
 द्रणां सृष्ट्या श्रुतिव्यस्थितौ सम्पक्वश्चासमाचारः प्रवराणामुनिसत्तम यथेष्टावासनिरता सर्वबाधाविवर्जिताः शुद्धांतः कर
 णाशुद्धाः सर्वानुष्ठाननिर्मताः शुद्धाचतासामनसि मुकुटैः संस्थितो ह्येते शुद्धज्ञानं प्रयत्नपतिविस्वारं व्ययं न तत्पदं ततः

रामः

८

कालात्मको यो सौतवांशः कथितो हरेः स पातयन् पद्मघोरमल्पमल्पसारवत् अधर्मवीजं धृतं तत्तमोलोभसमुद्भवम् प्रजासुता
 सुभेत्रेयरागाधिक्रमसाधकं ततः सा सहजा सिद्धिस्तासां नातीव जायते रसो ह्यसादयश्चान्योः सिद्धयो ह्यभवंतियाः भासुस्तीणा
 स्वशेषा सुवर्द्धमाने च पातके हंदाभिभवदुःखा तस्मा भवन्ति ततः प्रजाः ततो दुर्गाणि ता अकुर्वन् पावतमोदकं कृत्रिमं च तथ
 दुर्गा पुरकावटकारिकं गृहाणि च यथान्यायं तेषु चक्रुः पुरादिषु शीतातपास्वातानां प्रशमाय महामते प्रतीकारमिमं कृत्वा श्री
 तादेस्ताः प्रजाः पुनः वा तौ पायं ततश्च कुहस्तसिद्धिं च कर्मजां ब्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाश्च रावस्तिलाः प्रियंगवो ह्युदाराश्च कोर
 दूषाः सचीराकाः माषा मुद्गामसूराश्च निःपावाः सकुलत्थकाः आढकाश्च राकाश्चैव शोणसमदशस्मताः इत्येता ज्यैष्ठधीनां तु श
 ष्पाणां जयते च यो मुने षध्मोजज्ञियाश्चैव ग्राण्या राणाश्चतुर्दश ब्रीहयः समवा माषा गोधूमाश्च रावस्तिलाः प्रियंगुसप्रमाद्येन
 अष्टमास्तुकुलत्थकाः श्यामाकास्त्वथनी वाराज तिलासगवधुकाः तथा विराजवा प्रोक्तास्तद्वन्मकेटिका मुने ग्राम्पारन्या स्मृता
 येता षध्मस्तु चतुर्दश यज्ञनिः पत्रये यज्ञस्तथा साह नुरुत्तमः एताश्च सद्भयज्ञेन प्रजानां कारणं परं परापरविद्वज्ज्ञास्ततो यज्ञा
 चित्तवते अहं यदहं नुयानयज्ञानां मुनिसत्तम उपकारकरं पुंसां क्रियमाणा स्पृशंति हं येषां तु कालसृष्टौ सा पापविदुर्महामुने
 चेतस्सुवहृषे च कुस्तेन यज्ञे सुमानसं वेदवादीस्तथा देवा यज्ञनिःपादकं च यत् तत्सर्वं निदमांस्तयज्ञेन व्यासेधकारिणाः प्रवृत्ति

वि. पु. रा.

८

मार्गविक्रितिकारिणोवेदनिर्वाकाः दुरात्मानोदुराचारवभूनुः कुटिलाशयाः संसिद्धायांनुवात्रायां प्रजाः सृष्ट्या प्रजापतिः मर्यादां
स्थापयामास यथा स्थानं यथा गुरोमं बरानां माश्रमाणां च धर्माश्रमभूतां वर लोकांश्च सर्ववर्तीनां सम्यग्धर्मानुपालिनां प्राजाप
त्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावतो स्थानमैवं सत्रियारणां संग्रामे धनिवर्तिनां वेश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुपालिनां गांधर्वसूड
जातीनां परिचर्यानुवर्तिनां अश्वसीतिसहस्राणि मुनीनां सुहृत्संस्मृतं तेषां तु यत्स्थानं तदेव युवासितां स प्रवीणां तु यत्स्थानं तदे
वनो कसां प्राजापत्यं गृहस्थानां न्यासितं विप्रसंस्कृतं योगिनां ममृतं स्थानं तद्विष्णोः परमपदे सकांतिनः सदा ब्रह्मध्यायिनो योगिनां हि
ये तेषां तत्परमं स्थानं यत्र तत्पर्यति सरयः गत्वा गत्वा निवर्तते चंद्रसूर्यादयो ग्रहाः अद्यापि निवर्तन्ते द्वादशाक्षरचित्कोः तामिश्रमंधतामिश्र
महारोरवरोरवो असिपत्रवनचोरकालसूत्रमवीचिन विनिंदकानां वेदस्पयज्ञव्याघातकारिणां स्थानमैतत्समाख्यातं स्वधर्मन्यागिनश्रये
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमोऽध्यायः ॥ ६ ॥ पाराशरमुवाच ॥ ततो भिध्याय तत्तत्पुत्रजिरेमानसी प्रजाः तत्करीरसमुत्पत्तेः कार्ये स्तेकार
णो अताः क्षेत्रज्ञासमवर्तत गात्रेभ्यस्तत्तत्पधीमतः तत्सर्वसमवर्तत ये मया प्राग्दीरिताः देवाद्याः स्थावरं जंगमं त्रेगुणविषये स्थिताः स
र्वभूतानि सृष्ट्या निचराणि स्थावरानि च यदा स्यताः प्रजाः पूर्वानव्यवर्तन्त धीमतः अथान्यात्मानं सांभुत्रां नमदृशो नात्मनो सृजत भूय
पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमंगिरसं तथा मरीचिं दक्षमत्रिचवशिष्ठं चैव मानसानं नवव्रजं प्रागादप्येते पुराणो निश्चयंगताः सतं दत्तादयो चैव पूर्वसु
ष्टासु वेधसानं तेलोकेषु सज्जंत निरपेक्षाः प्रजासुते सर्वे तेनागतज्ञानावीतरागाविमत्सराः तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकेषु महामात्मनः वद

रामः

८

णो भूत्वा हाको वरे लोकादहनशमः तस्य क्रोधसमुद्भूतज्वाला माला विदीपितं ब्रह्मणो भूतदा सर्वत्रै लोकांश्च खिलं मुने भूकुटी कुटिला तत्तत्पल
लाटोको बदीपितात् समुत्पन्नस्तदा रुद्रो मध्याह्नाकसं प्रभः अर्द्धनारीतरवपुः प्रचंडो निसृरीखान् विभजात्मानमिमुक्ता तं ब्रह्मा तदेवेतत्तः
तथा क्रोहो हि धास्त्रीत्वं पुरुषत्वं तदा करात् विभेदपुरुषत्वं च दशधा चैकधा च सः सांभ्यासो म्यस्तथा शाताशाते स्त्रीत्वं च सप्रभुः आत्मानं मे
व कृतवा प्रजापाल्ये मनुर्विज शतवृषां च तानां रीतपो निरुत कल्मषा स्वायं भुवो मनुर्देवः पत्नी त्वेज गृहे प्रभुः तस्माच्च पुरुषाद्वीराणां तत्र
पाव्य जायत प्रियव्रतो ज्ञानपादो प्रसूत्या कृति संज्ञितं कल्प्याद्यं च धर्मज्ञत्वं पादार्थं गुरां त्वितं ददो प्रसूतिं ददाय तथा कृतिं रुचः पुरा प्र
जापतिः सजग्राह तयो र्यजः सदक्षिणाः पुत्रो यज्ञे महाभागं पत्न्या मिथुनं तथा ससर्ज कन्यां तासां तु सम्यक् कनामानि मेष्टुणु अद्वालास्त्रीधृ
तिः तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया तथा बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः सिद्धिः कीर्तिस्त्रयोदशी पत्न्यर्थं प्रतिजग्राह धर्मो दाक्षायणी प्रभुः ताम्यष्टाशिशुय
वीजस्यैकादशसुलोचनाः द्यातिः सत्ययसंभूतिः सृष्टिः प्रीतिः क्षमा तथा संततिश्चानुसूया च ऊर्जा स्वाहा स्वधा तथा मृगुर्भवो मरीचिश्च तं वैवांगि
रामुनिः पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्रतुमंगिरस्तथा अत्रिर्विशिष्टो वक्रिश्च पितरश्च यथाक्रमं रव्यात्पाद्याजगृह्ण कन्यामुनयो मुनि सत्तम अद्वाका
मंलक्ष्मीर्दण्डनियमं धृतिरात्मजं संतोषं तु यथा तुष्टिर्लोभं पुष्टिरसूयत मेधाश्रुतं क्रियादंडं नयं विजयं मेव च बोधं बुद्धिस्तथा लज्जा विनयं
वपुरात्मजं व्यवसायं प्रज्ञं ज्ञेयं क्षेमं शान्तिरसूयत सुरवर्द्धिर्यथाः कीर्तिरित्येते धर्मस्तनवः कामान्नेदीश्वरं हर्षं धर्मपोत्रमसूयत हिंसाभ
यात्त्वधर्मस्य तयोर्जज्ञे तथा नृतं कात्याचनिहृतिस्ताम्प्राभयं नरकमेव च माया च वेदना च मिथुनं विदमेतयोः तयोर्जज्ञे ये वेमाया

था

मृत्युं भूतापहाणिं वेदनां च सुतं चापि दुःखं युजेयोरैवात् भूयो व्याधिजराशोककृष्णकोर्वांश्चैतरे दुःखोन्नतं स्मृतयेते सर्वं चाधर्मलक्षणाः
 निष्ठाभार्यास्ति पुत्रोवाते सर्वं युद्धैतसः शैशवेपता निरुपाणि विषोर्मुनिवरात्मज नित्यं प्रलयहेतुत्वं जगतोऽप्युपातिवै दक्षामरीचिरत्रिभु
 ग्वाद्याश्च प्रजेभ्यः जगत्पत्रमहाभाग नित्यं सर्गोऽप्यहेतवः मनवो मनु पुत्राश्च भूपावीर्यधनाश्च ये सन्मागभिस्ताः मृगस्ते नित्यं स्थितिका
 रणं मैत्रेय उवाच येयं नित्यास्थितिर्विमानित्यसर्गस्तथैतः नित्याभावश्च तेषां वस्वरूपममकथ्यतां पाराशर उवाच सर्गस्थिति विनाशा
 श्च भगवान्मधुसूदनः तैस्तैरुपरचित्पात्माकरोत्यव्याहृतान्विभुः नैमित्तिकप्राकृतिकस्तथैवात्पंतिको हि ज नित्यश्च सर्वभूतानां प्रलयो
 यंचतुर्विधः ज्ञेयो नैमित्तिकस्तत्रयश्चेते जगतः पतिः प्रयाति प्राकृतिको वैवर्णा उप्रकृतो लयं ज्ञानादात्पंतिकः प्रोक्तो योगिनः परमा
 त्मनि नित्यः स देवजातानां यो विनाशादिवानि शं प्रसूतिः प्रकृतेर्युतुसासृष्टिः प्रकृती स्पृताः देवैर्दिनी तथा प्रोक्ता वांतरप्रलयादनु भूता
 न्यनु यत्र योयते मुनिसत्तम नित्यसर्गोऽसत्प्रोक्तः पुराणार्थविचक्षणाः एवं सर्वशरीरेषु भगवान्भूतभावनः संस्थितः कुरुते विष्णुस्तथा त्रिस्थि
 तिसयमात् सृष्टिस्थिति विनाशानां शक्यः सर्वदेहिषु वैसव्यः परिवर्तते मैत्रेया हर्निशं सदा गुणत्रयमयं द्योतन्वद्वन्द्वं शक्तित्रयमद्वैत
 यो नित्याति सयात्येव परत्रावर्तते पुनः इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमोऽध्यायः पाराशर उवाच कथितं स्तामसः सर्गो ब्रह्मणोऽस्ति
 मुने मया रुद्रसर्गप्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु कल्याणवात्मनस्तु त्वं सुतं प्रध्यायतस्ततः प्रादुरासीत्प्रभोरकं कुमारो नीललोहितः
 रुरोऽसुस्वरसोऽयं देवश्च द्विजसम किं रोषिणीति तं ब्रह्मरुदं तं प्रत्युवाच ह नाम देहीति तं सोऽथ प्रत्युवाच प्रजापतिं रुद्रस्तदेव नामासि

मारो दीर्घयमावह एवमुक्तः पुनः सोऽथ सप्रकृत्योरुरो देवै ततोऽगानि देहो तस्मै सप्रनामानि वै प्रभुः भवं सर्वमहेशानं तथा पशुपतिं विज भीममु
 यं महादेवमुवाच सपितामहः चक्रे नामान्यथेता निस्थानान्येषां चकार सः सूर्याजलं महावह्निं वीपुराकाशमेव च दीक्षितो ब्राह्मणः सोमश्च
 तास्तनवकृमात् सुवर्चलात्थेवोषाविकेशी चापराशिवा स्वाहादिशस्तया दीक्षोर्दीर्घा च यथाक्रमं सूर्यादीनां द्विजैश्च रुद्राद्येनामभिः सह
 पत्युश्च तां महाभाग तदपत्यानि मे शृणु येषां सत्त्वा प्रसूत्या वा इदमापुरितं ये गतं श्रानेभ्यस्तथा शुकलोहितांगो मनोजवः स्कंदसर्गोऽयं सत्त
 नावुधश्चानुक्रमात्सुताः एवं प्रकारो रुद्रोऽसौ सती भार्या मविंदत दक्षकोपाच्च तत्पुत्रसा सती स्वकलेवरं हिमवद्गहिता सा भूत्मेनायां द्विजसत्त
 म उपये मे पुनश्चो मामनुत्पाभगवान्भवः देवो धातुविधाता रोभृगोऽख्यातिरसूयत अयंच देवदेवस्य पत्नी तारा यशास्पया मैत्रेय उवाच क्षी
 राक्षो श्रीः सुमुत्पन्नाश्च यते मृतमश्नन् भृगोऽख्यात्वा स मुन्नोन्मे तदा ह कथं भवान् पाराशर उवाच नित्यैवैषां जगन्माता विषोः श्रीरनपायिनी
 यथा सर्वगतो विष्णुस्तथैवैयं द्विजोत्तम अर्थो विष्णुरियं वारणी नीतिरिघातया हरिः वैवो विष्णुरियं बुद्धिर्धर्मो सौ सत्यं त्वयि स्वर्णं विष्णुरियं सृष्टि
 श्रीर्भूमिर्बुधरो हरिः सतोषो भगवो लक्ष्मीश्चुर्हिर्मैत्रेयशास्वतीः इहा श्रीभगवान्कामो यज्ञो सोऽदक्षिणात्सा आज्याहुतिरसौ देवी पुराडासेज
 नाईना पत्नी शाता मुने लक्ष्मीः प्रायश्चो मधुसूदनः चित्तिर्लक्ष्मी हरिः सूपरज्या श्रीभगवान्कुशाः सामस्वतूपी भगवानुद्गीतिः कमला लया स्वा
 हा लक्ष्मीर्जगन्नाथो वासुदेवो हुताशनः शंकरो भगवान्शो रिभूतिर्गैरीश द्विजोत्तम मैत्रेय केशवः सूर्यस्तत्पुमाकमला लया विष्णुः पितृगणः प
 द्मास्वधाशश्च तपुहिदा द्योः श्रीः सर्वात्मको विष्णु रवकाशोति विस्तरः शशांकः श्रीधरः कान्तिः श्रीस्तस्यैवानपायिनी धृतिर्लक्ष्मीर्जगच्चेष्टा

वि. रा.

११

वायुः सर्वत्रगोहरिः जलधिर्द्विजगोविंदस्तद्वेलाश्रीमहामते लक्ष्मीस्वतुपमिप्रणीदेवेदोमधसुदनः यमश्रकधरसाक्षाधूमो रकिमलालया कविः श्रीः
श्रीधरो देवः स्वयमेव धनेश्वरः पीवरी श्रीर्महाभागकेशवो वरुणः स्वयं श्रीदेवसेनाविप्रैर्देवसेनापतिर्हरिः लताभूता जगन्माता
पारिणः शक्तिर्लक्ष्मीर्द्विजोत्तम काशालक्ष्मीर्निमेषो सोमकृत्तैसोकलातुसा ज्योत्स्ना लक्ष्मीः प्रदीपो सोमसर्वसर्वेश्वरहरिः लताभूता जगन्माता
श्रीविष्णुमसंस्थितिः विभावरी श्रीदिवसो देवश्रुतगोदाधरः वरप्रदो वरो विष्णुर्बुधपद्मवनालया तस्मालक्ष्मीर्जगत्स्वामी लोभो नारायणः परः र
तिरागो च धर्मज्ञ लक्ष्मीर्गोविंद एव च किंचति वज्रनेत्रेन संक्षोभोदमुच्यते देवतिथ्यनुष्णादे पुत्राभिभगवान् हरिः स्त्रीनामिलक्ष्मीर्मेत्रेयनान
याविगते पर इति श्रीविष्णुपुराणोपक्रमेशः समो ध्यायः ८ पाराशरुवाच इदं च शृणु मे त्रिय यत्तु ह्यहमिदं त्वया श्रीसंवत्समयाद्येतत्कृतमा
सीन्मरीचितः दुर्वाशांशं करं शाश्वतं चारुमिमां सदृशं स्वजं दिव्यामृषिर्विद्याधरीकरं संतानकानामखिलं यस्यागंधेन वासितं अति
सयमभूदुत्तमस्तद्वनचारिणां भुजत्रयप्रतपः सट्टासोभनं स्वजं तां यया च वरो ह्यविद्याधरवधूततः याचितं तेन तत्तु गीमालं वि
द्याधरांगना ददौ तस्मै विष्णोः सादरं प्रणाम्य तं तामादायात्मना मुद्रितं नुमन्तं तदप्युक्तं कृत्वा सविप्रमैत्रेयपरिवश्राममदिनी सदृशं सुमायं
तं मन्त्रेण रावतस्थितं त्रैलोक्याधिपतिं देवं सहे देवैः शचीपतिं तामात्मनः सशिरसः सज्जमुन्मत्तं षड्पदा आदाया मरुजाय च। सेपोन्म
त्तव भुतिः गृहीत्वा मरुजाजेन स्वगोरावतमुद्रिं न्यस्तार राजकेला सशिरसो यद्गुर्वीयर्थं प्रदां धकोरित्ता सोसो गंधाकृष्टेन वारणाः करे
णाघ्राय च। सेपतां स्वजं धरणीतले ततश्च कौधमगवानुर्वीसामुनिसत्तमः मैत्रेयदेवराजानं कुड्मैतदुवाच ह ऐश्वर्यमत्तदुष्टात्मनस्ति

रामः
११

सोसिवासवश्रियो धामस्वजं यत्स्वं मद्भानाभिनेदसि प्रसादशितेनोक्तं प्रणिपातपुरस्सरं हर्षाकुलकपोलेन न चापिशिंसाधुता मया दत्तामिमामालाय
स्मान्न वद्ममन्यसे त्रैलोक्यश्रीरतो मूढविनाशमुपयास्यति मामन्यते तैः सदृशं नूनं शक्रभवादिजैः अतिवमानमस्मासुमानिना भवता कृतं मद्भाना
वता यस्मात्क्षिप्तमालामहीतले तस्मात्प्रणम्य लक्ष्मीर्कैत्रैलोक्यं ते भविष्यति यस्य संज्ञातकोपस्य भयमिति चराचरं तत्त्वमामतिगर्वो देवराजा वम
न्यसे पाराशरुवाच महेन्द्रो वारणास्त्राधादवतीर्य त्वरान्वितः प्रसादयामास तदा दुर्वीससमकल्मषं प्रसाद्यमानः स तदा प्रणिपातपुरःसरं अमुवा
च सहस्राक्षं दुर्वीसामुनिसत्तमः नाहं कृपालु हृदयो न च मां भजते क्षमा अन्येति मुनयः शक्रदुर्वीशसमेव हि मां गोतमादिभिरन्येस्त्वगर्वमापादितो मु
धा अक्षान्ति सारसर्वस्वं दुर्वीशसमेव हि मां वशिष्ठाद्यैर्दयासारेः स्तोत्रं कुर्वद्भिरुच्यते गर्वगतासियेनेदं मामप्यद्यावमन्यसे ज्वलज्जटा कलापस्य
शृकुटी कुटिलं मुखं निरीक्ष्य कस्त्रिभुवने मम योनौ गते भयं नाहं क्षयिष्ये वदना किमु क्तेन शतक्रतो विडम्बना मिमांभूयः करोष्यनुनयात्मिकां
पाराशरुवाच इत्युक्ता प्रययो विप्रो देवराजो पितृपुनः आरुह्योरावतं ब्रह्मन् प्रययावमरावतीम् ततः प्रभृतिनिः श्रीकेशशक्रं भुवनत्रयं मैत्रेया
सीदप्यस्तसंक्षीणो षड्विंशं नयन्ताः संप्रवृत्तं तेन तयस्पततापसाः न च दानानि धर्मेषु मनश्चक्रेतदा जनः निःसत्त्वाः सकला लोका लो
भाद्यपहते दिव्याः स्वल्पे हि भिभुस्ते साभिलाषादिजोत्तम सत्त्वयतस्ततो लक्ष्मीः सत्त्वभूत्यनुसारिच निःश्रीकानां कुतः सत्त्वविना तेन गुणाः
कुतः वले सोयीदिभावश्च पुरुषानां गुणैर्विना लघनीयः समस्तस्य वले सोर्यविवर्जितः भवत्यप्यस्तमतिर्लघितः प्रथितः पुमान् एवमन्य
तनिः श्रीकैत्रैलोक्यसत्त्ववर्जिते देवाश्च तिलोद्योगं च कुर्देत्येयदानवाः लोभाभिभूतानिः श्रीकोदेत्याः सत्त्वविवर्जिताः अयाविहीनैर्निःसत्त्वै

देवि शुकस्ततोरां विजितास्त्रिदशोदेवैरिंद्राद्याशरणंययुः पितामहं महाभागं इताशनपुरोगमाः यथावकथितं देवैर्ब्रह्माप्राह ततः सुरान् परापरे
 प्राशरणं ब्रजं ब्रह्मसुराहं नुं उत्पत्तिस्थितिनाशानामहेतुं हेतुमीधरं प्रजापतिपतिविष्णुमनंतमपराजितं प्रधानपुंसोरेनयो कार्यकारणभूतयोः
 प्रजापतिर्हरविष्णुसर्वः श्रयोविधास्पति एवमुक्ता सुरास्त्रिदशालोकपितामहः क्षीरोदस्योत्तरेतीरेतरेवसाहितोययो सगत्वा त्रिदेशोसवेः
 समवेतः पितामहः जुष्टाववाग्भिरष्टाभिः परापरपतिहरिं ब्रह्मावाच नमामि सर्वसर्वशामनंतमजमव्ययं लोकधामपराधारमप्रकाशमभेद
 नं नारायणमणीयांशमशेषाणामणीयसां समस्तानागरिहंयदुरादीनागरीयसां यत्र सर्वयतः सर्वभुव्यंतरपुरस्सरं सर्वभूतश्रयोदेवः पराण
 मपियः परः परः परस्मात्पुरुषात्परमात्मास्वत्पधृक् योगिभिश्चित्यतेयो सोमुक्तिहेतुर्मुमुक्षुभिः सत्वादयोनसतीशेयत्रचप्राकृतागुणाः स
 सशुद्धः सर्वशुद्धेभ्यः पुमान्नाद्यः प्रसीदतु कलाकाष्ठानि मेघादिकालसूत्रस्य गोचरे यस्य शक्तिर्त्रैशुदस्य प्रसीदतु सनोहरिः प्रोचते परमेशो
 हियः शुद्धोऽप्यपचारतः प्रसीदतु सनोविष्णुरात्मायः सर्वदेहिनां कार्यकार्यस्य यत्कार्यं कार्यं यस्यापियः स्वयं यत्कार्यं कार्यं वृत्तिचतुष्टय
 धरातास्मत्तं यः कारणं च कार्यं च कारणस्यापिका रणं तत्कारणानां हेतुं त्वो प्रणतोऽस्मि सुरेश्वरं भोक्तारं भोज्यभूतं च सृष्टारं सृज्यं च मेव
 कार्यकर्तृस्वरूपं तं प्रणतोऽस्मि परंपदं विष्णुदेवो धनं नित्यमजमक्षरमव्ययं अव्यक्तमविकारं यत्र द्विलोः परमपदं न स्थूलं न सूक्ष्मं यत्र द्विश
 षेण गोचरं तत्पदं परमं विलोः प्रणाममि सदा मलं यस्या युता युतांशो विश्वशक्तिरियं स्थिता परब्रह्मस्वरूपस्य प्रणामोऽस्मत्तमव्ययं यत्र
 देवानामुनयो न चाहं न च शंकरः जानंति परमेशस्पतद्विलोः परमपदं ~~विष्णुसर्वकर्तृ~~ ययोगिनः सदीप्तुक्ताः पुराणपापक्षयेक्षयं पश्यन्ति
 प्रणवेचितं तद्विलोः परमपदं शक्त्यैव स्य दवस्य ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाः भवंत्यभूतं सर्वस्पतद्विलोः परमपदं सर्वश सर्वसर्वात्मन्यसर्वसर्वा

श्रीः

रामः

१२

अथाच्युत प्रसीद विष्णो भक्तानां ब्रजनो हृदि गोचरं इत्युदीरितमाकर्षयिष्ये ब्रह्मास्त्रिदशा स्ततः प्रणम्यो नुः प्रसीदस्व प्रजनो हृदि गोचरं यन्नायं
 भगवान्ब्रह्मा जानाति परमपदं तन्नतास्मजगद्भामतव सर्वगताच्युत इत्येतेव च सस्ति षोडशानां ब्रह्मणो स्तथा ऊचुर्देवर्षयः सर्वं ब्रह्म स्पतिपुरा
 गमाः आद्यो यन्पुमानीन्द्रो यः पूर्वेषां च पूर्वजः तन्नतास्मजगत्सुखः स्वस्वमविशेषणं भगवाभूतमव्ययं जगन्मूर्तिधराव्ययः प्रसी
 दप्रणतानां त्वं सर्वेषां देहि दर्शनं एष ब्रह्मा तथेवायं सह रुद्रेस्त्रिलोचनः सर्वादित्यैः समं पूषा पावकीयं सहाग्निभिः अश्विनो वसवश्च
 मे सर्वं चैते मरुद्गणाः साध्या विश्वेतथो देवा देवैर्द्रव्यायमीश्वरः प्रणामप्रवणनाथं देत्यसे न्यपराजिताः शरणात्वा मनु प्राप्ताः समस्ताः
 देवतागणाः पाराशरुवाच एवं सस्तूयमानस्तु भगवान्शरवचकधृक् जगाम दर्शनं तेषां मे त्रेय परमेश्वराः तं दृष्ट्वा ते ततो देवाः शंख
 चक्रगदाधराः अर्धवृत्तपसंस्थानं तेजसां शिशुर्जितं प्रणम्य प्रणताः पूर्वमंक्षो भस्तिमितेक्षणाः तुष्टुवुः पुंडरीकाक्षं पितामहपुरोग
 माः देवा ऊचुः नमो नमोस्तु विश्वेश त्वं ब्रह्मा त्वं पिनाकधृक् इंद्रस्त्वमग्निः पवनो वरुणाः सविता यमः वसवो मरुतः साध्या विश्वे देवग
 णा भवान् योयं तवागतो देवसमीपं देवतागणाः सत्त्वमेव जगत्प्रयायतः सर्वगतो भवान् त्वय जस्त्ववषट्कारस्त्वमोकारप्रजा
 पतिः वेदो वेद्यं च सर्वात्मस्त्वमयं चारिखलं जगत् त्वामात्मीः शरणां विष्णो प्रयाता देत्यनिर्जिताः वयं प्रसीद सर्वं त्वं स्तेजसां प्याय
 स्वनः स्तावदार्तिस्तथा वां कृता वनो हस्तथा सुखं यावन्नायाति शरणं त्वामशेषाधनाशनं तत्प्रसादं प्रसन्नात्मन्वपन्नानां कुरुष्व
 नः तेजसां नाथ सर्वेषां स्वशक्त्या प्याय न कुरु पाराशरुवाच एवं सस्तूयमानस्तु प्रणतोऽस्मि परमेश्वरिः प्रपन्नहृदि भगनिदमाह स
 विश्वकर्तृ तेजसां भवतां देवाः करिष्याम्युपहृष्टा वदाम्यहं यत्कियतो भवद्विस्तदिदं सुराः आनीय सहिता देत्यैः क्षीरचोसक

लोषधीः मंथानंमंदरं कृत्वा च वासुकिं मथ्यमानममृतं देवाः सहायिभ्यश्च स्थिते सामपूर्वचैदेत्येया तत्र साहाय्यकर्मणि सा
 मान्यफलभोक्तारो ह्येवाभ्याभिविष्यथ मथ्यमाने च तत्राचौयत्समुत्पद्यतेऽमृतं तत्पानादलियुयमजरुश्च भविष्यथ तथा चाह क
 रिष्यामि यथा त्रिदशविदिषः न प्राप्स्यन्त मृतं देवाः केवलं कुरु शभागिनः पाराशरुवाच इत्युक्ता देवदेन सर्व एव ततः सुराः सधानमसु
 रे कृत्वा यत्नवतो मृते भवन् नानोषधीः समानीय देवदेत्येव दानवाः क्षिप्त्वा क्षीराक्षिपयसि शरदभ्रामलविधि मंथानंमंदरं
 कृत्वा नैत्रं कृत्वा च वासुकिं ततो मथितुमारब्धमैत्रेयतरसामृतं विबुधाः सहिताः सर्वयतः पुच्छन्ततः कृताः रुधेन वासुके देत्याः पूर्वका ये
 निवेशिताः ते तस्य फलानि स्वीसर्वदिनोपहता विषः निस्तजसो सुराः सर्वे वभूवुरमिजद्युतेः तेनैव मुखनिष्ठा सवायुना स्तव
 लातृकाः पुच्छप्रदेशवर्षद्विस्तथा चाप्यायिताः सुराः क्षीरोदमये भगवान् कर्मवृषी स्वयं हरिः मथ्यमानां त्रैरधिष्ठानं भ्रमतो ह्यन्महामुने रूपे
 णा ज्येन देवातां मध्ये चक्रगदाधरः चकर्ष भोगिराजा तं दैत्यमध्ये परेण च उपर्याक्रांतवान् शैलं बृहद्वपुणं केशवः तथा परेण मैत्रेययुज
 दृष्टसुराः सुरैः तेजसा नागराजानं तथाप्यायितवान् हरिः अत्येन तेजसा देवानुपवृंहितवान् विभुः मथ्यमाने ततस्तस्मिन् क्षीराक्षी
 देवदानवैः हविर्दामा भवत्सुर्वे सुरभिः सुरप्रजिता जग्मुर्मुदततो देवा दानवाश्च महामुने व्याक्षिप्ते तेजसश्चैव वभूवुस्त्रिमितेक्षणाः
 किमेतदिति सिद्धानां दिवि चिंतयतां ततः वभूववारुणी देवी मदाधूस्त्रितलोचना कृतावर्त्ती ततस्तस्मात्क्षीरोदाद्वा सयनजगत
 गंधेन पारिजातो भूदिवस्त्रीनंदकस्तलः दूषोदार्यगुणोपेतस्ततश्चास्मरसांगराः क्षीरोदधेः समुत्पन्नो मैत्रेयपरमाद्भुतः ततः श्री
 तांशुरभवज्जगद्देतमहेश्वरः जगद्भ्यश्च विषनागाः क्षीरोदधिसमुत्पितं ततो धन्वंतरिर्देवश्चेतावरधरः स्वयं विभक्तमंडलं दुर्लभ

मृतस्य समुत्पितः ततः स्वस्थमनस्कास्ते सर्वे देत्येय दानवाः वभूवुर्मुदिताः सर्वे मैत्रेयमुनिभिः सह ततः स्फुरत्कांतिमतीव काशिकमले स्थिता श्रीदे
 वीपयसस्तस्मादुत्थिता धृतपंकजा तां तुष्टुबुधुदायुक्ता श्रीसूक्तेन महर्षयः विश्वावसु मुखस्तस्मात्पुण्डरीकः प्रतो जगुः घृताचीप्रमुखाश्च मन्त्रनृत्त
 स्य रोगणाः गंगाद्याः सरितस्तोयैः स्नानार्थमुपतस्थिरे दिगाजगद्भे मपात्रस्थभादाय विमलं जलं स्नापयान् चक्रिरे देवी सर्वलोकमहेश्वरी क्षीरोदात्प
 धूक्तस्ये मालामञ्जानपंकजां देवो विभूषणमंगे विश्वकर्मा चकार च दिव्यमाल्यावरधरा स्नाता भूषणाभूषिता पश्यतां सर्वदेवानां यथोव सस्थलं हरिः
 तया वलोकितो देवा हरि वक्षस्थलस्थया लक्ष्मीमैत्रेय सहसा परं निवृत्तिमागता उद्देगं परमं यमुदेत्या विश्वपरां सुरवाः त्यक्त्वा लक्ष्म्या महामागविप्र
 चित्रिपुरागमाः ततस्ते जगद्देत्या धन्वंतरि करे स्थितं कमेरुं लुं महावीर्या यत्रास्ति तद्दिजामृतं यया चेलो भयित्वा तां त्विषुस्त्री त्मास्थितः दानवेभ्यः
 सदाशय देवेभ्यः प्रदेदो विभुः ततः पपुः सुरगणाः शक्राद्यास्ततदा मृतं उद्यता युधनिस्त्रिंशा देत्यातांश्च समभ्ययुः पीते मृते च वलिभिर्देवैर्देत्य च
 मृस्तदा वध्यमाना दिशो भेजे याता लंतु विवेशे वै तदा देवा मुदा युक्ताः शंखचक्रगदाभृतं प्रणिपत्य यथा पूर्वमशासंत त्रिविष्टपं ततः प्रसन्न
 भाः सूर्यः प्रययोस्वेन वर्त्मना ज्योतीषिचयथामार्गं प्रययुर्मुनिसत्तम ज्वाला भगवांश्चैव शरुदीप्तिर्विभावसुः धर्मच सर्वभूतानां तदामति
 रजायत त्रियायुष्टचैत्रे लोकां वभूवद्विजसत्तम शक्रश्च त्रिदशत्रिष्टुः पुनः श्रीमानजायत सिंहासनगतः शक्रः स प्राप्य त्रिदिवं पुनः देवराज्ये स्थि
 तो देवी तुष्टावाजं करांततः इत्युवाच नमस्य सर्वभूतानां जनिनी मम संभवा त्रियमुन्निद्रपद्माक्षी विमोक्षस्थलस्थिता त्वंसिद्धिं स्वधा स्वा
 हा सुधा त्वं लोकपावनी संध्या रात्रिः प्रभाभूतिर्महास्वधा सरस्वती यज्ञविद्या महाविद्या गुह्यविद्या च शोभने आत्मविद्या च विवेकविभुक्तिफल

सयिनी आन्वीक्षिकी त्रयीवात्तदितनीतिस्त्वमेव च सोम्योसोम्येर्जगदुपेस्तेयेतदेविहरितं काव्यात्वाभुतेदेविसर्वयज्ञमयं वपुः अध्यासेदेवदेवस्यो
 गिचिंत्यगदाभुतः त्वयादेविपरित्यक्तं सकलं भुवनत्रयं विनष्टं प्रायमेव त्वयैदानीं समेधितं दाराः पुत्रास्तथागारं सुहृद्वान्यधनादिकम् भवत्येतन्महाभा
 जनिन्यत्वं दीक्षणां नृणां शरीरारोग्यमभ्युदयमरिपक्षयः सुखं देवित्वदृष्टिदृष्टानां पुरुषाणां ननु ब्रह्मं त्वं माता सर्वभूतानां देवदेवो हरिः पिता त्वयैत
 द्विसुनान्वावुजगद्वाप्तं चराचरं मानः को ह्यंतथाको मागृहमापरिकुदं माशरीरं कलत्रं च त्वज्जयाः सर्वपावनि मा पुत्रोन्मासुहृद्वगं मा पशून्मा विभूष
 णं त्वज्जया मम देवस्य विष्णोर्वक्षस्य लालये सत्विन सत्यशोचाभ्यां तथा शीलादिभिर्गुणैः त्यज्यते ते नराः सद्यः सत्यं कथित्वया मते त्वया वलोकितः सद्यः
 शीतोद्योरो रवितेगुरोः कुलेश्वर्ये प्रभुज्यंते पुरुषानि गुराणां अपि सद्भाष्यः सगुणी धन्यः सकुलीनः सवृद्धिमान् सः शूरः सच विकीर्तो यस्त्वया देवि वीक्षितः
 सद्यो वैगुण्यमायाति शीलाद्याः सकला गुणाः पराशुरवीजगद्वात्री यस्य त्वविष्णुवत्त्वे न ते वर्णयितुं शक्ना गुणा निष्ठापिवेधसः प्रसीद देवि पद्मा
 क्षिमास्मास्माक्षीः कदाचन पराशर उवाच एवं श्रीस्तुता सम्प्रक्या हतुष्टाशतं कर्तुं पश्याता सर्वदेवानां सवभूतस्थितादिज श्रीरुवाच परितुष्टा
 स्मिदेवस्य स्तोत्रेणानेन नरेण वरं वृणीष्वयस्त्विहो वरदा हंत वागता उवाच वरदाय दिमे देवि वरं हेयि दिवाप्यहं त्रैलोक्यं न त्वया त्वाज्यमेधमेस्तु वरः
 परः स्तोत्रेण यस्तेवेतेन त्वां स्तोष्यति चिंतयति संभवी स त्वयानपरित्याज्यो द्वितीयास्ति वरो मम श्रीरुवाच त्रैलोक्यं त्रिदशं श्रेष्ठं न संत्यसा मिवा सर्वं द
 त्ता वरो मया यस्ते स्तोत्रा धनं तुष्टया यथासायं तथा प्रातः स्तोत्रेणानमानवः मां स्तोष्यति न तस्याहं भविष्यामि पराशुरवी पराशर उवाच
 एवं वरं देहो देवी देवराजा ये वेपुरा मेवेय श्रीर्महाभाग स्तोत्रा धनं तोषिता भृगोः रवात्पांसमुत्पन्ना श्रीर्ष्वमुदधेः पुनः देवदानवयन्त्रिनप्र
 स्तुता भूतमंथने एवं यथाजगत्स्वामी देवदेवो जनार्दनः अवतारं करोत्येषा तथा श्रीस्तत्सहायिनी पुनश्च पद्मा दुःखता आदित्यो भृगुदाहरिः

रमः

यदा तु भार्गवो रामस्तदा भूइरणीतियं राघवत्वे भवत्सीता रुक्मिणी कृष्णजन्मनि अन्येषु चावतारेषु विशोरेषा सहायिनी देवदेवदेहेयं मानुष
 त्वच मानुषी विष्णोर्देहानुरूपं वैकरोत्येषात्मनस्तनुं यश्चेत कुण्डुया जन्मलक्ष्म्या यश्च यथैत्ररः श्रियो न विष्णुतिस्तस्य गृहयावत्कुलत्रयं
 पश्यते येषु चैवायं गृहेषु श्रीस्तवो मुने अलक्ष्मी कलहाधारानतेष्वास्तकदाचन एतत्ते कथितं ब्रह्मन्यन्मा त्वपरिपृक्षसि सीराक्षी श्रीय
 थायाता पूर्वभृगुसुता सती इति सकलविभूत्यवाप्तिहेतोः स्तुतिरियमिदं मुखोद्भूता हिलक्ष्म्याः अनुदिनमिह पश्यते नृभिरेतं भवति
 तेषु कदाचिदप्यलक्ष्मीः इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेशेन वमोऽध्यायः मेवेय उवाच कथितं मे त्वया सर्वं यत्पृष्टोसि महा मुने भृगुसर्ग
 त्वभूत्येषः सर्गो भो कथ्यतां पुनः पराशर उवाच भृगोः रवात्पांसमुत्पन्ना श्रीः पूर्वमुदधेः पुनः देवदानवयन्त्रिनप्रस्तुता भूतमंथने एवं यथाजगत्स्वामी
 देवदेवो जनार्दनः अवतारं करोत्येषा तथा श्रीस्तत्सहायिनी पुनश्च पद्मा दुःखता आदित्यो भृगुदाहरिः यदा तु भार्गवो रामस्तदा भूइर
 णीतियं राघवत्वे भवत्सीता रुक्मिणी कृष्णजन्मनि अन्येषु चावतारेषु विशोरेषा सहायिनी देवदेवदेहेयं मानुषत्वे च मानुषी
 विष्णोर्देहानुरूपं वैकरोत्येषात्मनस्तनुं यश्चेत कुण्डुया जन्मलक्ष्म्या यश्च यथैत्ररः श्रियो न विष्णुतिस्तस्य गृहयावत्कुलत्रयं
 पश्यते येषु चैवायं गृहेषु श्रीस्तवो मुने अलक्ष्मी कलहाधारानतेष्वास्तकदाचन एतत्ते कथितं ब्रह्मन्यन्मा त्वपरिपृक्षसि सीरा
 क्षी श्रीयथायाता पूर्वभृगुसुता सती इति सकलविभूत्यवाप्तिहेतोः स्तुतिरियमिदं मुखोद्भूता हिलक्ष्म्याः अनुदिनमिह पश्यते

रवि. ७.

१५

नृभयेन भवति ते पुनरुचिदप्यलक्ष्मीः इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेशेन वमो ध्यायः भैत्रेय उवाच कथितं मे त्वया सर्वं यत्पृष्टं त्वं
हामुने भृगुसर्गात्प्रभृषिः सर्गमेकथ्यतां पुनः पराशर उवाच भृगोः ख्यात्यां स मुत्पन्न लक्ष्मीः विष्णुपरिग्रहः तथा भ्राता
विधाता रोख्यात्प्राज्ञो भृगोः सुतो आर्यतिर्निबन्धिः श्रेवमेरोः कथ्ये महात्मनः भ्राता विधात्रो स्ते भा येन योजितो भूभो प्राण
श्वेव मुकुटं श्रमार्कं डेयो मुकुटं ततो वेदशिखरं जज्ञे प्राणस्यापि सुतं पृष्टुं प्राणस्य द्युतिमा सुवृन्त्राय वा श्रुतं ततो भवत् ततो
वंशो मन्त्रा भागविस्तारभागवोगतः पत्नी मरीचिः स भूतिः पौर्णमासमसूयत विरजाः पर्वतश्चैव तस्य पुत्रो महात्मनः वंश
संकीर्तने पुत्रान् दिष्टुं ततो हि ज स्मृतिश्चागिरसः पुत्रान् प्रसूता कन्यकास्तथा सिनीवाली कुक्षे श्वरा काचानुमतिस्तथा
अनसूया तथैवात्रे जज्ञे पुत्रान् कल्मषान् सामंभुवो ससंवेदना त्रैयं च योगिनं प्रीत्यां पुलस्तके भायो यादज्ञो लिस्तस्मै तो
भवत् पूर्वजन्मनिसो गस्तः स्मृतः स्वायंभुवंतरे कश्मिन् श्वरी वप्रसहिष्णुश्च सुतत्रयं क्षमातु सुषुवे भार्यां पुलहस्य प्रजा
पतेः क्रतोश्च सन्ततिर्भार्या वालखिल्या नसूयत षष्टिर्बोनि सहस्राणि यतीनामूर्द्धरेतसां अंगुष्ठपर्वमात्राणां ज्वलन्
स्फुरते जसां ऊर्जायां च वशिष्ठस्य स प्राजायन्ते वै सुताः रजोगात्रोद्वाङ्मवसनः श्वानघस्तथा सुतपाः शुक्र इत्येते
सप्त सप्तर्षयो मलाः यो सावग्निरभीमानी ब्राह्मणस्तनयो यजः तस्मात्स्वाहा सुतां लेभे त्रीनुदरो जसो हि ज पावकं प

रामः

१५

वमानं च सुचिं चापि जलाशिनं तेषां तु सप्ततावत्ये चत्वारिंशच्च पञ्च कथ्येते वङ्गयेते पिता पुत्रवयं च यत् एवमेकोनपञ्चाश
द्वङ्गयः परिकीर्त्तिताः पितरो ब्रह्मणा सृष्टा व्याख्याता यमयातव अग्निघाता बर्हिषदो नम्रयसा प्रयश्च ते तेभ्यः स्वधा सुतेन
ज्ञेमेनो वेधारिणी तथा ते उभे ब्रह्मवादिनो योगियो चाप्नुभे हि ज उत्तमज्ञान संपन्ने सर्वैः समुदिते गुणैः इत्येषा दक्षकन्या
नोकथिता पत्यसंततिः श्रद्धावासे स्मरेत्ते तानुत्तमपुत्रो न जायते इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेशे दशमो ध्यायः पराशर उवा
च प्रियव्रतो ज्ञानपादो मतोः स्वायंभुवस्तु पुत्रो सुमहावीर्यो धर्मशौकथितो तव तयोरुत्तमपादस्य सुरुच्या सुतमः सुतः
अभीष्टायामभूद्भूमिपुत्रस्तव वल्लभः सुनीतिर्नाम याराज्ञस्तस्याभूत्सहिषी हि ज सनाति प्रीतिमांस्तस्यां तस्याश्चाभूद्भवः
सुतः राजासनस्थितस्पर्कपितुर्भ्रातरमास्थितं दृष्ट्वा तमं क्रवश्च केन मारोदं मनोरथं प्रत्यक्षं भूपतिस्तस्याः सुरुच्यानाभ्य
नुत्तम प्रणयो नागतं पुत्रमुत्संगारो हृणोत्सुकं पितुः पुत्रं तथा तूदं सुरुचिर्वाक्यमब्रवीत् सेपत्नी तनयं दृष्ट्वा तमकारो हरो
त्सुकं क्रियते किं वृथा वत्समहानेयमनोरथः अत्यस्त्री गर्भजातेन ज संभूयममोदरे उत्तमोत्तममप्राप्यमविवेकेन वाक्कसि
सोत्पंसुतस्त्वमप्यस्य किं नृनत्वं मया द्युतः एतज्जासनं सर्वभूतसंश्रयकतनं योग्यं ममैव पुत्रस्य किमात्मा किं पते त्वया
उच्चैर्मनोरथस्तेयं मत्पुत्रं स्वर्कं वृथा सुनीत्यामात्मनो जन्म किं त्वयानावगम्यते पराशर उवाच उत्सुक् पितरं वालस्तस्मै
त्वामातु भाषितं जगाम कुपितो मातुर्त्रिजाया हि जमंदिरं तं दृष्ट्वा कुपितं पुत्रमीषत् स्फुरिताधरं सुनीतिरं कमारो यमेव

वि. ७.

१६

येतद्भाषत सुनीतिरुवाच वत्सकः कोपहेतुस्तैकशब्दानाभिनन्दति कोवजानातिपितरंतवयस्तेपराधते पराशरुवाच हस्तकः सक
 लमात्रेकथयामासतद्यथा सुरुचिः प्राहृष्टफलप्रत्यक्षमतिगर्विता निश्चयसेतिकथितेनस्मिन्पुत्रेणदुर्गताः श्यासदृशादी
 नादीनंवाक्यमथाब्रवीत् सुनीतिरुवाच सुरुचिः सत्यमाहेदंस्वल्पभाग्योसिपुत्रक नहिपुत्रपवतां वत्ससपत्नैरेवमुच्यते नोहेम
 स्तातकत्तव्यः कृतंयद्वतपुरा तत्कोपहेतुंशक्तानिदानुं कश्चाकृतंत्वया सजासनंतथा कृतं वराभ्यावरवारणः यस्यपुत्रपानित
 स्पतेमत्तैतत्काम्यपुत्रक अन्यजन्मकृतैः पुत्रैः सुरुच्योसुरुचिर्नृप भार्येतिप्रोच्यतेवात्यामद्विधाभाग्यवजिता पुत्रोपपत्तयसं
 पुत्रस्तस्याः पुत्रस्तथोत्तमः ममपुत्रस्तथायातः स्वल्पपुत्रोभवोभवान् तथापिपुः खंनभवान्कुरुमइतिपुत्रक यस्ययावत्स
 तेनेवस्तेनतुष्यतिवदिमान् यद्विचिदुःखमत्यर्थसुरुच्यावचसातव तत्पुत्रोपपत्तयेयत्नं कुरु सर्वफलप्रदे सुशीलोभवधर्मात्मा
 मित्रः प्राणिहितैरतः निश्चयथायः प्रवणाः पात्रमायांसि संपदः भवउवाच अन्वयात्तमदं प्राप्य प्रशमायवचोमम नेतदुर्ब
 वसाभिन्नेहृदयेममतिहृति सोहंतथागमिष्यामियथासर्वोत्तमोत्तमं स्थानं प्राप्स्याम्यशेषाणां जगतामपिपुजितं सुरुचिर्द
 यिताराक्षस्तस्याजातोस्मिनो दरात् प्रभावंपश्यमेव त्वं दृष्ट्वापितवोदरे उत्तमः सममभ्रातायोगवैराधृतस्तया सराजास
 नमात्रोपिवादर्ततथास्तुतर् मान्यदत्तमभीप्सामिस्थानमस्वस्वकर्मणा इक्षामितदहंस्थानंयत्रप्रापयितामम पराशर
 उवाच निर्जगामगृहान्मातुरितुक्कामातरंभवः पुराचनिर्गम्यततस्तदाशोपवनंययो सदृशमुनीस्तत्रसप्तपूर्वागताः भवः

रामः
१६

कृष्णजिनोत्ररीयेषुविष्टेषुसमास्थितान् सराजपुत्रस्तान्सर्वान्प्रणिपत्याभभाषत प्रशयावनतः सम्पगभिवादनसर्वकम् भवउ
 वाच उत्तानपादननयं मानिबोधतसत्तमा जातंसुनीत्यातिर्वेदापुष्पाकं प्राप्तामतिकं ऋषयः कुचुः चतुः पंचादसंभूतोवालस्त्वनु
 पनंदन निर्वेदकारणकिंचित्तवनाद्यापिविद्यते नचिंत्यभवतः किंचिद्विद्यतेभूयतिः पिता नचवेष्टवियोगादितवपश्यामवालकं
 शरीरेनचतेयाधिरस्माभिरुपलक्ष्यते निर्वेदः किंनिमित्तमेककथ्यतायदिराचते पराशरुवाच ततः सकथयामाससुरुच्यायदुहा
 दृतंतत्रिशम्पततः प्रोचुर्मुनयस्तेपरस्परं आहोहात्रपरंतैजोवालस्यापियदक्षमा सपत्न्यामातुरुक्तस्पृहयात्रापसपति भोभोस
 त्रियदायादनिर्वेदाद्यत्रयाधुनाः कर्तव्यवसितंतत्रः कथ्यतांयदिरोचते कच्चकार्यंतवास्माभिः साहाय्यममितद्युते तदुच्यमांविच
 सुस्त्वमस्माभिरुपलक्ष्यसे भवउवाच नाहमर्थमभीप्सामिनराज्यंदिजसत्तमाः तत्स्थानमेकमिच्छामिभुक्तंनान्येनयत्पुत्र एत
 न्मेक्रियतांसम्यक्कथ्यतांप्राप्यतेयथा स्थानमग्न्यंसमस्तेभ्यः स्थानेभ्योमुनिसत्तमाः मरीचिरुवाच अनाराधितगोविन्दैरैः स्था
 नंनृपात्मज नहिसंप्राप्यतेअहंतस्मादाराधयाच्युतं अत्रिरुवाच परः पराणं पुरुषोयस्पतुष्टोजनाईनः सप्राप्तोत्पक्षयस्थानं
 मेतत्सत्तमयोदितं अंगिरउवाच यस्मान्नः सर्वमेवेतद्व्युत्पत्त्याव्ययात्मनः तमाराधयगोविंदस्थानमग्न्ययदिद्वसि पुलस्त्युवाच
 परं वयंपरं धामयासोवयं तथापरं तमाराध्यहरियात्रिभुक्तिमप्यतिदुर्लभां कतुरीवाच योयत्तपुरुषोयज्ञेयोयज्ञः परमः पुमान्
 तस्मिंस्तुष्टेयदप्राप्यंकिंतदस्तिजनाईने पुलहउवाच रुद्रमिदः परंस्थानंयमाराध्यजगत्पतिं प्रापयज्ञपितंविष्णुं तमाराधयसुव्रत

वि. ७०

७

वशिष्ठ उवाच श्रोत्रोत्पाराधिते विष्णोर्मनसा यद्यदिहति त्रैलोक्यांतर्गतं स्थानं किमु वत्सो त्रैमोक्षमश्नुवन् उवाच आराध्यः कथितो दे-
 वाभवतिः प्रणतस्य मे मया तत्परितोषाय यजत्रयं तदुच्यते यथा चाराधनं तस्य मया कार्यं महात्मनः प्रसादसु सुखास्तमे कथयं-
 तु महर्षयः कथय ऊचुः राज उवाच यथा विष्णोराधनं परं नरैः कार्यं माराधनं तन्नो यथा वक्ष्यते महर्षि वाद्यार्थं देविलाञ्छितं तज्ज-
 योऽथ मंनरः तस्मिन्नेव जगद्वाप्नोति ततः कुर्वीत निश्चलं एवमेकायचित्तेन तन्मयेन धृतात्मना जतयंते त्रिविधे तत्त्वेनः पार्थिवं
 दनं हिरण्यगर्भं पुरुषप्रधानाद्यक्रतुपिणो नमो वासुदेवाय शुद्धज्ञानस्वभाविने एतज्जेजापभगवान् नृप्य स्वायं भुवो भुवः
 पितामहस्तव पुरा तस्य तुष्टो जनाईनः ददौ तन्माभिलाषितामुद्धि त्रैलोक्य दुर्लभां तथा त्वमपि गोविंद तोषयेत तत्सदो जपतं
 इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमोऽंशो एकादशोऽध्यायः पराशर उवाच निशम्य तदशौषणो मे त्रेयनृपतेः सुतः निर्जगाम वनात् तस्मात्प्रणि-
 पत्य स तानुधीनं कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यमानस्ततो दिजं मधुसंज्ञं महापुरुषं जगाम यमुना तटं पुनश्च मधुसंज्ञेन देवेना-
 धिष्ठितं धृतः ततो मधुवनं नागारूपा तमत्र महीतले हत्वा चलवरां रत्नोत्ताराम भ्राता महाबलः शत्रुघ्नो मधुरांता मपुरीयं च का-
 रवे यत्र वेदेव देवस्य सान्निध्यं हरिमेव सः सर्वपापहर तस्मिन् स्तपस्तीर्थं चकार सः मरीचिमुखे भुक्तिं भित्त्या दिष्टमभूत् तदा
 आत्मन्यशेषदेवं स्थितं विष्णुमन्यत अनन्यचेतस्तस्मै स्तुत्या यतो भगवान् हरिः सर्वभूतगणो विप्रसर्वभावगतो भवन्
 मनस्यवस्थिते तस्य विष्णो मे त्रेययोगिनः नम्राश्च कधराभारमुद्धोद्धूतधारिणी वामपादस्थिते तस्मिन् नमो नमो दिनी

रामः

७

विनोद

द्वितीयं च ननामार्द्धं लिख्यं स्थिते पादां मुखेन संपीड्य दशसुधां स्थितः तदा सावसुधाविप्रचवालसहपर्वतैः नद्यो नदाः समुद्राश्च संक्षो-
 भं परमं ययुः तत्सोभादभराः सोभं परं ययुर्महाभुने यामाना मेतदा देवामे त्रेयपरमाकुलाः इद्रेण सह समं यथा न भगं प्रचक्रुः कृष्ण-
 डाविविधैरूपैः सहैद्रेण महाभुने समाधिभंगमत्यंतमारुखाः कर्तुमासुराः सुनीतिनां मतन्माता साचेतत्सुरतः स्थिता पुत्रैर्तिकरुणां
 वाचमाह मायामयी तदा पुत्रकास्मान्निवर्त्तस्व शरीरमय दारुणां तं निर्वधतो मया लब्धो वदुभिः स्वमेनोरथैः दीनामेकापरित्यक्तम-
 नान्नत्वमहं सि सपत्नीवचनादस्य अगते स्त्वंगतिर्मम क्वचत्वे पंचवर्षीयः क्वचेतद्दारुणां तपः निवर्त्तयतां मनः कष्टान्निर्वधात्फलव-
 र्जितात् कोलः कीडनकानां ते तदंते ध्ययनस्यते ततः समस्तभोगानां तदंते वेद्यते ततः कालः कीडनकानां यत्र बालस्य पुत्रकं त-
 स्मिंस्त्वमित्यंतपसं किं नाशायामनोरतः मत्प्रीतिः परमं धर्मवयो वस्था क्रियाक्रमं अनुवर्त्तस्व मामो हान्निवर्त्तस्मादधर्मतः परि-
 परित्यजति वसाय यद्यतन्न भवांस्तवः तपस्याम्यहमपि प्राणांस्ततो वेद्यपुतस्तव पराशर उवाच ताविलोपवती मे वं वाष्पाकुलितलो-
 चनो समाहितमना विष्णोः प्रपन्नपितरं सुवान् वत्सवत्स सुघोराशिरक्षो स्पेता निभेषणे वने भुषतश्चाशिरासमायात्पपगम्य-
 तां इत्युक्ता प्रययो साथरक्षां स्याद्विबुस्ततः अमुद्यतो यथाश्चाशिराज्वाला मालाकुले भुरखेः तत्रेनादानतीवो ग्रान् राजपुत्रस्य त-
 पुरः मुमुचुर्दिव्यशस्त्राणि ग्रामयंतो निशाचराः शिवाश्च शतसो ननुः सज्वालकं बलैर्भुरखेः त्रासाय तस्य बालस्य योगयुक्तस्य
 सर्वज्ञः हन्यतां हन्यतां मेघछिद्यतां छिद्यतां मयं भज्यतां भज्यतां चायमित्यूचुस्त निशाचराः ततो नाविधा त्राहान्निहो हृमं करान्

वि. ३.
१८

माः त्रासायराजपुत्रस्यनेदुस्तेरजनीचराः रक्षांसितेनतेनादाः शिवास्तान्पायुधानिच गोविंदासकचित्तस्यययुनेन्द्रियगोचरं एका
ग्रचित्तः सततं विसोमेवात्मसंश्रयं दृष्टवान्पृथिवीनाथपुत्रो नान्यत्कथंचन ततः सर्वासुमायासुविलीनासुततः सुराः संक्षोभपरमय
मुस्तपराभवसंकिताः ते समेत्यजगद्योनिमतादिनिधनं हरिं शरणं पशरणं यातास्तपसा तस्य तापिताः देवा ऊचुः देवदेवजगन्ना
थ परेश पुरुषोत्तम। अवनपसात प्रास्तावयं शरणं गताः दिनेदिने कलालिशोः प्राशोकः पूर्यते यथा तथा यतपसा देवप्रयात्सु हिम
हर्त्रिणं त्र्योत्रानपादितयसो वयमित्यजनाईन भीतास्वाशरणं यातास्तपसस्तनिवर्तय न विद्यः किं सशक्तं किं सूर्यत्वमभीष्टम
ति विज्ञपां वुसामानासाभिलाषपदेन किं तदस्माकंप्रसीदश हृदया च्छस्य मुद्गर उन्नानपादतनयतपसस्तनिवर्तय श्रीभगवानुवाच
नेदत्वं न च सूर्यत्वं न चैवां वुधनेशातां प्रार्थयत्येषयकामं तं करोम्यसिते सुराः यां तु देवा यथा कामं स्वस्थानं विगतज्वराः निवर्तय
म्यहं चार्ततपस्यासक्तमानसं पराशर उवाच इत्युक्ता देवदेवेन प्रणम्य विदशास्ततः प्रययुः स्वानि धिस्थानि शतक्रतुपुरोगमाः भ
गवानपि सर्वात्मा तन्मयत्वेन तोषितः गत्वा अवनुवाच चंचतुर्भुजवपुर्हरिः श्रीभगवानुवाच त्र्योत्रपादे भद्रं ते तपसापरितोषितः
वरदोहमनुप्राप्नो वरं वरय सुव्रत वाद्यार्थविरपेक्षं ते मयि चित्तं समाहितं तुष्टोहं भवतस्तेन तद्गुणसुवरं परं पराशर उवाच शु
चित्थं गदितं तस्य देवदेवस्य बालकः उन्मीलितोक्षोददृशे ध्यानदृष्टं हरिं पुनः शश्वचक्रगदाशालं वरासिधरमच्युतं किरीटिनं
सम्पन्नलोक्य जगाम शिरसामही रोमं चित्तांगः सहसा साधुसंपरमंगतः स्तवाय देवदेवस्य सकृदेवमानसं क्रवः किंवदामिस्तु ताव

रामः
१८

स्य केनो केनास्य संस्तुतिः इत्याकुलमतिर्वैकुण्ठेश्वरशरणं यो अवनुवाच भगवन् यदि मे तोषंतपसा परमंगतः स्तोतुं तदहमिच्छामि वरमेतं प्र
यच्छ मे अग्राधे देवदेव हे ज्ञायते यस्य नोगतिः तत्त्वं कथमहं देवस्तोत्रं शक्यामि बालकः त्वद्वक्तिप्रवरां प्रेतत्परमेश्वरमेमनः स्तोतुं प्रवृत्तं
त्वत्पादोत्तत्र प्रज्ञां प्रयच्छ मे पराशर उवाच शश्वचात्पेत गोविंदस्तपस्य शक्तो जलिम उन्नानपादतनयं हि जवयं जगत्पतिः अथ प्रसन्न
वदनस्तत्प्राणानुपनंदनः तुष्टावप्रणतो भूत्वा धृतधातारमच्युतं अवनुवाच भूमिरापो नलो वायुः रवं मनो बुद्धिरेव च भूतादिशक्तिप्रकृति
यस्य रूपं न तोस्मितं सुदुःखं सख्यारिलया यो प्रधानात्परतः पुमान् यस्य रूपं नमस्तस्मै पुरुषाय विनाशिनै भूरादीनां समस्तानां गभादी
नां च शास्वतं बुद्ध्यादीनां प्रधानस्य पुरुषस्य च यः परः तद्भूतमात्मानमशेषजगतः परं प्रपद्ये शरणं शुद्धं त्वद्वपं परमेश्वरं ब्रह्मत्वाद्
हृणात्वाच्च यद्रूपं ब्रह्म संज्ञितं तस्मै नमस्तस्य सर्वात्मन्यो गि चित्ताविकारिणो सहस्रशीर्षो पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् सर्वव्यापी भुवः
स्पर्शादत्यतिदृष्टांगुलं यद्रूपं यच्चैवायं पुरुषोत्तमतद्रूपं त्वतो विराट्स्वरूपं ब्रह्म त्वत्तत्प्राप्य भि पूरुषः अत्यरिच्यत सोऽधस्ता
न्निर्यकोऽर्धं चैव भुवः त्वतो विश्वमिदं यत्तत्त्वतोऽतमविष्णोर्ती त्वद्रूपधारिणोऽन्तः सर्वभूतादिकं जगत् त्वतो यज्ञः सर्वज्ञः दृष्टदायं
पशुर्दिधा त्वतोऽजो य सामानि त्वत्तः कुंदांसि जतिरे त्वतो यजुं ष्य जायंत त्वतोऽश्वे कृतो दतः गावस्तत्तः समुद्रतास्ततो जागवयो मृ
गाः त्वत्सुखाद्वायुण जाता वाहोः क्षत्रमजायत वेषास्तवा रुजाः शुद्धास्तव पद्मां समुद्रताः अक्षिणः सूर्यो निलः त्र्योत्राच नृमामन
सस्तव प्राणोतः सुषिराज्जातो मुखोऽधिरजायत नाभितो गगनं श्रीशिरसः समवर्ततः विशः त्र्योत्रात्तितियद्ग्रात्वत्तः सर्वमभू

वि. ७.

१८

दिदं न्यग्रोधः सुमहानल्येयथावीजेववसिष्ठः प्रयतेविश्वमखिलंवीजधृतेतथात्वयि वीजादंकरसंभूतो न्यग्रोधः सममुत्थितः विस्तारं
चयथायाति त्वत्तः स एतेन जगत् यथा हि कंदलीनात्या त्वत्तज्जायायुष्यते एवंविश्वस्येताम्यस्त्वेतत्कृष्यायीश्वरदृश्यते आदिनीसं
धिनीसंवित्त्वय्येका सर्वसंस्थितो आदतापकेरीमिश्रात्त्वयिनोगुणवर्जिते पृथग्भूतेकभूतायभूतभूतायतेनमः प्रभूतभूतभूतायतुभ्य
भूतात्मनेनमः अकप्रधानपुरुषविगदसंघादस्वरदूतया विभाव्येतंतकरणैः पुरुषेष्वक्षयोभवान् सर्वस्मिन्सर्वभूतस्त्वसर्वसर्वस्वतू
पधृक् सर्वत्रस्ततश्चत्वनमः सर्वात्मनेस्तुते सर्वात्मकोसि सर्वज्ञसर्वभूतस्थितायतः कथयामिततः किंतेसर्ववेत्सिहृदिस्थितं सर्वात्म
सर्वभूतेश सर्वसर्वसमुद्रव सर्वभूतोभवान्वेत्तिसर्वभूतमतोरथम योममदोरथोनामसफलः सत्वयाकृतः तपतेप्रसफलंयदृष्टो
सिजगत्पते श्रीभगवानुवाच तपसस्तत्फलप्राप्तयदृष्टोहत्वयाश्रव मदर्शनं हि विफलं राजपुत्रनजायते वरंवरयतस्मात्त्वयंथा
भिमतमात्मनः सर्वसंपद्यतेपुंसामयिदृष्टियथंगते श्रवउवाच भगवन्सर्वभूतेश सर्वस्यास्तेभवान् हृदि किंमज्ञानं तवस्वामिन्मनसा
यमेयेसितं तथापितुभ्यं देवशकथयिष्यामियन्मया आर्ष्यतेतुर्वीनीतेन हृदयेनातिदुर्लभं किं वा सर्वजगत्प्रसन्नः प्रसन्नेत्वयिदु
र्लभं त्वत्प्रसादात्फलमुंकेत्रैलोक्यभगवानपि नेत राजा सनेयोग्यमजातस्येममोदरात् इति गवां दवोचमा सपत्नीमातुरुचकेः
आधारभूतजगतः सर्वेषामुत्तमोत्तमं आर्ष्यामि श्रीभगवानुवाच यत्त्वया धार्ष्टितं स्थानमेतत्प्राप्य
तिष्ठेभवान् त्वयाहंतोषितः पूर्वमन्यन्मन्निवालक त्वमासीद्वाङ्मणः सर्वव्ययेकायमतिः सदा सातापितो मयुः पूत्रिजधमानुपाल

रामः

१८

कः कालेन गच्छतामित्रं राजपुत्रस्वाभवत् योवनेखिलभोगायदर्शनीयोज्ज्वलाकृतिः तत्संगतस्य ताशुद्धिभवलोकातिदुर्लभा भवे
यं राजपुत्रो ह भित्तिवांकाव्याकृता ततोयथाभिलखिता प्राप्ताते राजपुत्रता उत्तमपादस्य मुहूर्तातो सिद्धवदुर्लभे अन्येषां नद
रं स्थानकुलेस्वायं पुत्रस्य यत् तस्यैतद्वरं वालयेनाहं परि तोषितः मामाराध्यनरो मुक्तिमवाप्नोत्य विलविता मय्यर्पितमना वा
लकिमुस्वर्गादिकंपदं त्रैलोक्यादधिकं स्थाने सर्वताराग्रहाश्रयः भविष्यति न संदेहो मत्प्रसादाद्भवान् श्रवः सूर्यात्मोमात्रयाभो
भासोमपुत्रादृहस्यतेः सितार्कतनयादीनां सर्वकर्ता नृणां तथा श्रवः स प्रवीणामशेषाणां येन वेमानिकाः सुराः सर्वेषामुपरिस्थानं तव ह
तं मया श्रव केचिच्चतुर्गुण्यावत्केचिन्मन्तरं सुराः तिष्ठन्ति भवन्ति राजा मयो वैकल्पसंस्थितिः सुनीतिरयिते माता त्वया सन्नाति
निर्मला विमाने तारकाभूता तावत्कालं निवस्यति ये च त्वामानवाः प्रातः सायं च सुसमाहिताः कीर्तयिष्यन्ति तेषां च मन्त्रपुरां भवि
ष्यति पराशरमुवाच एवं पूर्वजगन्नाथा देवदेवा जगन्नाईनात् परंप्राप्य श्रवस्थानमश्नोति समश्रमते तस्याभिमानवृद्धिचमहि
मानं नीरीत्य च देवासुराणामाचार्यः शाकमवाधाना जगो अद्वाप्य तपसो वीर्यमही स्यतपसः फलं यदेनं पुरतः कृत्वा श्रव
सप्रसन्नः स्थिताः श्रवस्य जननी च य सुनीतिनाम स्मृतता अस्याश्च महिमानं कः शक्नोतीति युवि त्रैलोक्याश्रयतां प्राप्ता
परं स्थानं स्थिरायति स्थानं प्राप्ता वरं कृत्वा याकुक्षिविवरे श्रव यश्च तत्कीर्तयै न्नित्यं श्रवस्यारोहणं दिवि स सर्वपापनिशु
क्तः स्वर्गलोके महीयते स्थानं श्रानवाप्नोति दिवि वायु दिवा भुवि सर्वकल्याणसंयुक्तो दीर्घकालं च जीवति इति श्रीविष्णुपुरा

वि. ३.
२०

लोप्रथमेमंशोदशोभायः पराशरउवाच भव्यकिं च भव्यं च भार्यकिं भुज्यायत शिष्टेराधनसुखायापंच पुत्रानकल्मषान् रिपुंरिपुं
जयंविप्रवृत्तकलंकतेजसं रिपोराधनदृहतीचाभुषं सर्वतेजसं अजीजनत्पुष्करिणां वा रुणां चाक्षुषोभनं प्रजापतेरात्मजाया
मरणापस्यमहात्मनः मनोरजायतदशानुलायां महोजसः कत्यायांतपतां मेष्टवैराजस्पृजापतेः पुरुः कुरुः शतपुत्रस्तपसा
सत्यवाक्यविः अग्निहोमोतिरात्रसुपुत्रम्यतिनेनव अभिबन्धुप्रदशमोननुलायां महोजसः दुरोरजनयत्पुत्रावडाग्रेय
महाप्रभोन अंगं सुमनसं रव्यातिं कतुमगिरसं शिवं अंगात्सुनीथापत्यं वैवेरामेकमजायत प्रजायन्मृषयस्तस्य ममं धुर्दक्षि
रां केरं देवास्पपाणोमयिते संवधुवमहाभुने वैरणोनाममहापालोयः पृथुः परिकीर्तितः येन दुग्धामही पूर्वप्रजानां हितकारणा
ने मेत्रेय उवाच किमर्थमयितः पाणिर्वैरास्पपरमर्षिभिः यत्र जज्ञे महावीर्यः सः पृथुर्भुनिसत्तम पराशरउवाच सुनीथाना
मया कन्यामृत्योः प्रथमतो भवत् अंगस्य भार्या सा दत्ता तस्यां वैरणो वजायत समातामहदोषेण तेन मृत्योः सुतात्मजः निस
गादेव मेत्रेय दुग्धमजायत अभिविकीयदा रज्ये सवेराः परमर्षिभिः घोषयामास सतदा पृथिव्यां पृथिवीपतिः नयस्वयं न
होतव्यं न दातव्यं कदाचन भो कौयज्ञस्य कस्तनो ह्यहयज्ञपतिः प्रभुः ततस्तमृषयः पूर्वसंपूज्य जगतीपतिं ऊचुः सामकलं
सम्पकं मेत्रेय सनुपस्थिताः अवयऊचुः भो भो राजन् एषा घत्वं यद्दामस्तव प्रभो राज्यदेहोपकाराय प्रजानां च परहितं दीर्घ
सत्रेण देवेशं सर्वयज्ञेश्वरं हरिं पूजयिष्यामभर्तते तत्रांशस्तेभविष्यति यज्ञेन यज्ञपुरुषो विभुः संप्रीणितो नृप अस्मोभिर्भक्तः

रामः
२०

कामात्सर्वानि व प्रदास्यति यज्ञे यज्ञेश्वरो येषां शस्त्रे संपूज्यते हरिः तेषां सर्वसितार्वत्रिंदानि नृपभूतं वैराणवाच मन्त्रः को भ्यधिको
न्यास्तिकश्चाराधो ममापरः कोयं हरिरिति स्मृतो योयं यज्ञेश्वरो मतः ब्रह्माजनादनः शुभुरिन्द्रो वायुर्यमोरविः इतुषुर्वरु
णो धाता पूषा भूमिर्नोऽन्नमः एते चान्ये च ये देवाः शापानुग्रहकारिणः नृपे स्येते शरीरस्थाः सर्वदेवमयानृपः एतद्वाताममा
ज्ञेयं यथा क्रियतां तथा न दातव्यं न होतव्यं न यज्यं च भो विजाः भर्तृभ्यश्चरणधर्मो यथा स्त्रीणां परामतः ममाज्ञापालनं ध
र्मा भवतां च तथा विजाः अवयऊचुः देवानुतां महाराजमाधमैर्यातु संसृयं हविषां परिणामो ययेदतदिरवलयगत पराशरउवा
च इति विज्ञाप्य माणोपि सवेराः परमर्षिभिः यद्वाददाति नानुज्ञां प्रोक्तः प्रोक्तः पुनः पुनः ततस्तु मुनयः सर्वकोपामर्षसमन्विताः
हन्यतां हन्यतां पापदत्तुस्ते परस्परं योयं न पुरुषं देवमनादिनिधनं प्रभुं विनिंदत्यधमाचारो न स योग्यो भवः पतिः इतुक्तामंत्रं
तिस्ते कुशैर्भुनिगणानृपानि जग्मन्निहतं पूर्वमगवन्निंदनादिना ततश्च मुनयो वैराणं ददृशुः सर्वतो विजाः किमेतदिति चासन्नं यप्र
स्ते जनंतदा आख्यातं च जने स्तेषां चारी ध्वंते रराजके राष्ट्रं तुलोकै ररं बं परस्वादानमातुरैः तेषामुदीर्क्षं वेगानां चौरा
णां भुनिसत्तमाः सुमहानृपते रणः परविज्ञापहारिणः ततः संप्रयत सर्वे मुनयस्तस्य भूयतः ममं यत्तु पुत्रार्थमनप
त्यस्य जन्ततः मय्यतश्च स मुत्र स्थोतस्पाशः पुरुषाः किल दग्धस्थूणा प्रतीकाशः खर्वा वश्वाति क्रुस्वकाः किं करोमीति
तान्सर्वान्विप्रानाहत्वरान्वितः निषीदेति तमृचुस्ते निषादस्तेन सो भवत् ततस्तस्य भवाजाता विंध्ये शैलनिवासिनः

निषादादुनिशाहलिपापकर्मोपलक्षणाः तेनद्वारेणतत्पापंनिष्कांतं तस्यभूपतेः निषादास्तेततोजातावेणुकल्मषसंभवाः ततो
 स्पदक्षिणं हस्तं मंथुस्ते ततोदिजाः मथ्यमाने च तत्राभूत्पुर्वेष्वप्यपवान् दीपमानः स्ववपुषासासादभिरिवज्वलन् आद्य
 प्राजगवन्तामरवात्पपात ततोधनुः शराश्चदिव्यानभसः कवचचपपात ह तस्मिन्जातोतुभूतानिसंप्रवृष्टानिसर्वशः ससुव्रेणचजा
 तेनवेणोपित्रिदिवंययो पुत्रामनरकात्रातः सतेनसुमहात्मना तंसमुश्रान्मयश्चरन्ताम्यादायसर्वशः तोयानिचाभिषेकार्थं
 सुवारीपेवोपतस्थिरं पितामहश्चभगवानेवरांगिरसेषसह स्यावराणिचभूतानिजंगमानिचसर्वशः समागम्यतदावेणुमभि
 षिञ्चन्नेराधिप हस्ततुदक्षिणे चक्रे दृष्ट्वा तस्यपितामहं विमोक्षं प्रपुंमत्वापरितोषं परंययो विष्णुचिह्नं करे चक्रं सर्वेषां चक्र
 वर्तिना भवत्यव्याहतायस्यप्रभावेस्त्रिदशोरपि महताराजराज्येनपुत्रवेणुपप्रतापवान् सोभिषिकोमहोत्तजाविधिवद्वैकविवैः पित्रा
 परंजितास्तस्यप्रजास्तेनानुरंजिताः अनुरागान्तेस्तस्यनामराजं त्यजायत आपस्तस्मिन्निरेचास्यसुसुम्भमभियास्यतः पर्वताश्चद
 दुर्मागं ध्वजभंगश्चनाभवत् अक्रुष्टपद्मापुष्टिवीसिध्यन्त्यत्राविधितया सर्वकामदुष्ठागावः पुटके पुटके मधु तस्येवयातमात्र
 स्यावसेपतामहपुत्रे सतः सत्पासमुत्पन्नः सात्यहनिमहामतिः तस्मिन्नेवमहायज्ञे ब्रह्मे प्राप्नोथमाधवः प्रोक्तो तदा मुनिवरेस्ता
 वुभोस्तमागधो सत्यतानुषनृपतिः पुत्रवेणुपप्रतापवान् कर्मेतदनुत्पवापात्रस्तोत्रस्यचाप्ययं ततस्तावृचतुर्विधास्त्वाने
 विकृतजली अद्यजातस्यनोकर्मतायतेस्यमहीवते गुरोर्नचास्पतायतेनचास्पधितंयशः स्तोत्रं किमाश्रयं त्वस्यकार्य

मस्माभिरुच्यताम् अथयजुः करिष्यतेषयत्कर्मचक्रवर्ती महाबलः गुरोर्नचास्पतायतेनचास्पधितंयशः स्तोत्रं किमाश्रयं त्वस्यकार्य
 पीतं च त्वापरमं ययो सङ्गुणः श्लाघ्यतामेतिस्तव्याश्रयांगुणामम तस्माद्वस्तोत्रमेगुणनिर्वर्त्तनं त्विमो करिष्यते करिष्यामि ते देवा
 हसमाहितः यदिमोवर्जनीयचकिंचित्त्रवदिष्यतः तदहं वर्जनीयिष्यामि त्वेवचक्रमतिनृपः पराशरुवाच अथतोचक्रतुस्तोत्रं पृथु
 वापस्पधीमतः भविष्यत्कर्मभिः सम्यक् सुखरोस्तमागधो सात्यवान्दानशीलोयस्यसंधानरेधरः द्वीमान्मेवः क्षमाशीलविक्रान्ति
 तावुष्टशासनः धर्मज्ञश्चक्रतज्ञश्चाद्याकात्रियमाधिता मान्यमानयिता यज्वाज्रप्रज्ञः साधुसंमतः समशान्तिमित्रैव व्यवहारोऽस्य
 तोनृपः स्तेनोक्तान्गुणानित्यंसतदा मागधेनच चकारहृदितावृककर्मणाकृतवानसौ ततः सपृथिवीपालः पालयन्वसुधामि
 मां इयाजविविधैर्यज्ञैर्महद्भिर्भूरिदणैः तं प्रजाः पृथिवीनाथमुपतस्थुः सुधाहृताः उषधीषुप्रणष्टासुतस्मिन्कालेधराजके तमृजुस्ते
 नताः पृष्ट्वास्तत्रागमनकारणात् प्रजकुतुः अराजकेनृपश्चधुरियासकलोषधीः यस्ताततः शयंयातिप्रजाः सर्वाः प्रजेधर त्वन्नोवृत्ति
 प्रदोवात्राप्रजापालोनिर्हपितः देहिनाः क्षुत्परीतानांप्रजानां जीवोधीः पराशरुवाच ततोथनृपतिर्दिव्यमादायाजगवंधनुः शरांश्चदिव्या
 कृपितः सोन्वधावदसुंधरा ततो ननाशत्वरितागोर्भूतातुवसुंधरा सालोकात्रल्लोकादींस्तत्रासादगमन्मही यत्रयत्रययोवीदेसात
 दाभूतधारिणी तत्रतत्रतुसोवेणुपददर्शामुद्यतायुधं ततस्तं प्राहवसुधापृथुं पृथुपराक्रमं प्रवेपमाना तदा तापरित्राणपरायणा स्त्रीव
 धेतं महापापं किं नरेन्द्र नपश्यसि येनमाहंतुमत्यर्थं प्रकरोषि नृपायमं पृथुरुवाच एकस्मिन्यत्रनिधनं प्रापिते दुष्टकारिणि वद्धनां भव

वि. रा.
२२

निर्लेभंतस्वपुण्यप्रदोवधः शुचिमुवाच प्रजानामुपकाराययदिमात्वंहनिष्यसि आचारः कः प्रजानातेनृपश्रेष्ठमविष्मति पृथुरुवाच त्वाहत्वा
वसुधैवकुलेर्मखासनपराशुरात्री आत्मयोगवर्त्तनेमाधारयिष्याम्यहप्रजाः ततः प्रणम्यवसुधातुभूयप्राहपार्थिवम् प्रवेपितांगीपरमंसाधुसंसा
मुपागता दृष्टिमुवाच उपायतः समारचाः सर्वसिद्धांस्तुपक्रमाः तस्माद्वामुपायतेते कुरुष्वयद्विद्वंसि समस्तास्तामयाजीर्णानरनाद्यमहोषधीः
पदिद्विसिप्रदास्यामिताः क्षीरपरिणामिनी तस्मात्प्रजाहिताधीयममधर्मभृतावरु ततेवसंप्रयच्छत्वक्षरेययेनवत्सला समाचकुरुसर्वत्रयेनही
रसमंततः बुरोषधीवीजभूतेवीरसर्वत्रभावये पराशरुवाच ततउत्सारयामासशैलान्शतसहस्रसः धनुःकोद्या तदोवैरापस्ततः शैलाविवर्हि
ताः नहिपूर्वमिसर्गविविधमपृथिवीतले प्रविभागः पुराणावायामाणाबापुराभवत् नसस्यानिनेगोरक्ष्यंन कृषिर्नवणिक्पथः वैरापात्रभृतिमे
त्रियसर्वस्य तस्यसंभवः यत्रयत्रसमंत्वस्याभूमेरासीन्नेराधिपः तत्रतत्रप्रजानां हिनिवासंमरोचयत् आहारः फलमूलानिप्रजानामभवत्तदा
कुरुणामहतासोपिप्रणह्यस्वोषधीषुच संकल्पयित्वावत्सतुमनुंस्वायंभुवंप्रभुं स्वपाणीपृथिवीनाथोनुदाहृष्टपृथिवीपृथुः सस्यजानानिसर्वा
णिप्रजानांहितकाम्यया तेनायेनप्रजास्तातवर्त्ततेयापिनिष्पत्तः प्राणप्रदातासपृथुर्यस्मादुमेरभ्यापिता ततस्तुपृथिवीसंज्ञामवापास्विल
धारिणी ततश्चदेवैर्भुनिभिर्देतैरक्षोमिरिदिभिः वत्सदोष्टुविशेषाश्चतेष्टांतयो नयोभवन् सैष्वाधात्रीविधात्रीचधारणीपोषणीतथा सर्व
स्यजगतः पृथ्वीविष्णुपादतलोद्भवा एवंप्रभावः सपृथुः पुत्रोवेणस्पवीर्यवान् यजेमहीपतिः पूर्वराजाभूज्जनबंजनात् यइदंयन्मवैरापस्यपृ
थोः कीर्तयतेनरः नतस्पदुः कृतंकिंचित्फलदायिप्रजायते दुःस्वप्नोपशमंनृणां शृण्वतांचैतदुत्तमं पृथोर्जमप्रभावश्चकरोतिसततं

रामः
२२

नृणां इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमोऽध्यायः पराशरुवाच पृथोः पुत्रो महावीर्येजितातेनर्हिपादिनो शिखंडीचहविद्वानमंतर्दिना
प्रजायत हविर्दिनात्पुत्रोऽग्निधीषणाजनयत्सुतान् प्राचीनवर्हिषंशुक्रगयंक्षेत्रं प्रजाजिनो प्राचीनवर्हिर्भगवान्महोनासीत्प्रजाप
तिः हविर्दिनान्महोराजोयुनसंवर्दिताः प्रजाः प्राचीनाः प्राः कुशास्तस्यपृथिव्यामभवन्मुने प्राचीनवर्हिर्भगवान्महोनासीत्पुत्रोविमहावलः
समुद्रतनयांयानुक्कतदारोमहीपतिः महत्तस्तपसःपरि सवर्णायांमहीपतेः सवर्णावन्नसामुद्रीराप्राचीनवर्हिषः सर्वप्रचेतसोनामधनु
र्वैदस्यणरणाः अष्टधर्मचरणास्तेस्त्वयंतमहत्तपः दशवर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेशया मैत्रेयउवाच यदर्थंतेमहात्मानस्तपस्तेपुर्महामुने प्रचेतसः स
मुद्रांभस्येनदारव्यातुमर्हसि पराशरुवाच पित्रांनोयास्तेमयाचोक्तं पित्राप्रचेतसः प्रोक्ताः प्रजार्थममितात्मनः प्रजापतिनिधुक्तेनबहुमानपुरस्सरं
अह्मणादेवतेनसमादिष्टोस्मरहंतुताः प्रजाः संवर्द्धनीयास्तेमयाचोक्तं तथेति तत् तन्ममप्रीतयेपुत्राः प्रजापृष्टिमंतंदिताः कुरुध्वंमाननीया
वः सम्यगाज्ञाप्रजापते पराशरुवाच ततस्तेतस्मिन् सुत्वावचनंनृपनंदनः तथेतुक्तातुकंक्षयः क्षप्रदुर्वचनंमुने प्रचेतसश्चु येनतातप्रजा
पृष्टौसमर्थाकर्मणावयं भवामस्तसमस्तान्नः कर्मवारव्यातुमर्हसि पितोवाच आराध्यवरदंविष्णुमिष्टप्राप्तिर्न संशयः समेतितान्ययामर्त्यः
किमन्यत्तथयामिवः तस्मात्प्रजाविद्वद्धार्य सर्वभूतप्रभुंहरिं आधाराधयतगोविन्दंयदिसिद्धिमभीक्ष्ण्य धर्ममर्थोचकामंचमोक्षं

२३

मः

अधुक्तेत पितृणां च नमस्ते स्मै विष्णवे पावकात्मने पंचधा वस्थितो देहो यश्च कृतते निशं आकाशयोनि भगवांस्तस्मै वाय्वात्मने नमः
अवकाशमेशरवाणां भूतानां यः प्रयच्छति अनेन नृत्तिमां ह्युद्धत्तस्मै व्योमात्मने नमः त्तमस्तेन्द्रियवर्गस्य यः स्थानं तदनुत्तमं त्तस्मै शब्दादि
वर्णाय नमः दृष्टाय वेधसे गृहीति विषयानित्यमिन्द्रियात्माक्षराक्षरः यः त्तस्मै ज्ञानमूलाय नमः स्माह हि मेधसे गृहीतानिन्द्रियैर्यानात्मने
यः प्रयच्छति अंतकराभूताय त्तस्मै विश्वात्मने नमः यस्मिन्नंतरे सकलं विश्वं तस्मात्तथोद्धतं लयस्थानं च यः त्तस्मै नमः प्रकृतिधार्मिणे
शुद्धः संलक्ष्यते आत्मा गुणानिवयो गुणः तमात्मवृत्तिरादेवं न तांस्मपुतयोत्तमं अविकारमजं शुद्धं निर्गुणं यन्निरंजनं न ताः स्मत्तत्परं अक्षय
पद्विष्टोः परमं पदं अदीर्घं कृत्स्नं स्थूलमरावग्रमलाहितं अस्नेहं धाय मतनुमसक्तं मशरीरिणां अनाकाशमसंस्पृशं गंधमरसं च यत् अ
वक्षुः श्रोत्रमचलमवाकृष्टाराममानसं अनामगोत्रममुखमतेतंकमहेतुकं अभयं प्रातिरहितमनिद्रमतारामरं अरजोशब्दममृतमलु
तं यदसंहृतं पूर्वापरं न वै यस्मिन्नद्विष्टोः परमं पदं परमीशित्वगुणावत्सर्वभूतमसंश्रयं न ताः स्मत्तत्पदं विष्टो जिह्वाहृगोचरं न यत्

वि.पु.

२४

पराशर उवाच एवं प्रचेतसो विष्णुस्तु वं तत्तत्समाधयः इति श्री विष्णु पुराणे काण्वे चतुर्दशोऽध्यायः दशवर्षसहस्राणि तपश्चेत्तमहर्षिणे ततः
प्रसन्नो भगवांस्तेषामंतर्जले हतिः ददौ दर्शनमुन्मिदतीलोत्पलदलद्वयविः पतत्रिराजद्वैमोढमवलोक्य प्रचेतसः प्रणिपेतुं शिरोभिः संभ
क्तिभारावनामिताः ततस्तानाह भगवान् द्रष्टव्यतोभीक्ष्णितो वरः प्रसादस्तु मुखो हं वो वरदस्समुपस्थितः ततस्तन्मुखो वरदः प्रणिपत्य प्रचेतसः
यथापि त्रासमादिष्टं प्रजानां हृदि कारणात् सचापि देवसं हत्वा यथोचितं वरं श्रंतर्क्षानं जगामाथ ते च निश्चक्रमुर्ज्वलात् इति श्री
विष्णु पुराणे प्रथमेशे चतुर्दशोऽध्यायः पराशर उवाच तपश्चरत्सु यथि वी प्रचेतस्सु महीतहाः अरण्यमारावा वदुर्ध्वं भूवाथ प्रजाह्वयः
नाशकन्मातृता वा तु हतं स्वमभवदुमेः दशवर्षसहस्राणि न शीकुश्चेत्तु प्रजाः तदृक्कजलनिःक्रांताः सर्वे क्रुद्धा प्रचेतसः मुखे
भ्यो वायुमग्निं च ते सृजन्नातमन्यवः उन्मूलानथ तान् दृष्ट्वा नृत्वा वायुरसो वयन् तान् निरदहद्वोरत्नजम्बुद्वीपसंशयः पुमश्च
यमयो दृष्ट्वा किंचिद्विष्टेऽशारिबु उपगम्या प्रवीहेता नृराजा सोमः प्रजापतीन् कोपयद्यत्तराजानः शृणु ध्वं च वचीमसा संधा

रामः

२४

नंवः करिष्यामि स हसितिरहं रत्नमृताचकत्येयं वासुधी वरदक्षिणी भविष्यजानता हर्षं मया गोभिर्विवर्द्धिता मारिष्या
नामनाम्नेषा वृक्षारण्यमिति निर्मिता भार्यवोस्तु महाभागा अवं वंशविवर्द्धिनी युष्मांते जसोर्द्धितममचाद्धिततेजसा अस्यामुत्प
त्यते विद्वान् ददौ सोम प्रजापति ममचांशेन संयुक्तो युष्मज्जेजो ममयेन वै अग्निनाग्निमयो भूयः प्रजाः सर्वद्वियस्यति कं
दुर्नाममुनिः इर्धमासीद्धेविहं वरः सुरमेगोमतीतीरिसतेपेयरमंतय वत्सोभायसुरेदेराग्रमेलाचारया वरासरा प्रसुक्तो हो भयामास तन्व
विंसाभुविस्मिता होमिताः सतयासांर्द्धवर्षाणामधिकं शतं अतिष्टमहर्दोषा विषयासक्तमानसः सातं प्राह न हाभागं गंतुमि
च्छाम्यहं हि वं प्रसादस्तु मुखो ब्रह्मन्नुक्तां हातुमर्हसि तथेवमुक्तः समुनित्तस्यामासक्तमानसः दिनानि कतिचिद्ब्रह्मे स्थीयता
मित्यभाषतः सवमुक्ता ततस्तेन सायं वर्षशतं पुनः पुनर्जो विषयांस्तु चितेन सा ह्यमहात्मना अनुग्राहो हि भगवन् अरायस्मिन्मो
मनां पुनर्जो मित्रिदशालयं उक्तं सवैरिस पुनः स्थीयतामित्यभाषत पुनर्गते वर्षशते साधिकेशां भुभाननायामित्याह हि

वि. पु.
२५

यं ह्यन्यथायस्मिन्नसौ भवता उक्तं यैवं समुनितपयद्यायते हराणां प्राहास्यतां हराणां शुभ्रचिरं कालं गमिष्यति तच्छापमीता सुश्रीरा स हतेन विरिणा
पुनः शतद्वयं किंचिद्वनं वर्ध्याणामवतिष्ठति गमनाय महाभाग देवराज निवेशनं प्रोक्तः प्रोक्तस्तथा तन्वस्थी यतामित्यभावनः तं सा शाप
मया द्वीता हासिरोपेन च दक्षिणा प्रोक्ता प्रणमयं गतिर्वेदनी न जहौ मुनिं तथा चरममस्तस्य महर्षेस्तदहर्निशं नवनवमभूत्प्रेममन्मथा विव्य
चेतसः एकदा तु त्वरायुक्तो निश्चक्रामोऽजान्मुनिः निःक्रामंतेति कुत्रेति गम्यते प्राह सा शुभा हत्युक्तः सतया प्राह परिहृतमहः शुभे संघोष
स्ति गमिष्यामि क्रिया लोपो न्यथा भवेत् ततः प्रहस्य मुनिं तातं मा प्राह महा मुनिं किमद्य सर्वधर्मज्ञ परिहृतमहस्तव वहूनां विप्रवर्षाणां
रिणा महस्तव गते मेतन्न कुरुते विस्मयं कस्य कथ्यतां मुनिस्तवाच प्रातस्व मागता भवेन हीतीरमिमं शुभं मया दृष्टासितन्वंगी प्रविष्टा च म
म श्रमं इयं च वर्तते संघा परिणाममहो गतं उग्रहासः किमर्थं यंसद्भावः कथ्यतां ममः प्रश्नो वाच प्रत्यूषस्यागता ब्रह्मरसस्य मेतन्न नेमृषा
किं त्वद्यतस्य कालस्य गतान्यदृशतानि ते सोम उवाच ततः ससाधसो विप्रस्तां प्रच्छा यते हराणां कथ्यतां भीतकः कालस्त्वयामेदमतः सह प्र
श्नो वाच सप्तोत्तराण्यतीतानी नववर्षशतानि ते मासाश्च षड्दशैवान्यत्समतीरं दिनत्रयं नृविस्तवाच सत्यं भीतवदसेत्यरिहा सोथवा

रामः
२५

अमेदिनमेकमहं मये त्वया सार्द्धं मिहासितं प्रश्नो वाच वहिष्याम्यनृतं प्रकथयन्नवांति के विशेषेणाद्यभवता दृष्टा मार्गं तु गामिन
सोम उवाच निशम्य तद्वचस्तथ्यं समुनिर्नृप नंदनाः धिक्का धिक्का मती वेत्थं निनंदात्मानमात्मना मुनिस्तवाच तयांसि मम नष्टा निहतं ब्रह्म
विहांधनं हतो विवेकः केनापियो धिक्का हायानिर्मिता कुर्मिष्वहानि गंधद्वयेयमात्मजयेन मे मतिरेवाहनायेन धिक्का काममहाग्रहं धनानि
वेद्यविद्या विकारणान्यस्वितानि च नरकग्राममार्गेण संगेनापहतानि मे विनिर्देत्यं सधर्मज्ञः स्मृत्वा त्मनमात्मना ताममरसमासीना
मिदं वचनमब्रवीत् गच्छापेयथा कामं यत्सायंत कृतं त्वया देवराजस्य महोभं कुर्वन्त्याभावचेष्टितै नत्वां करोम्यहं भस्म को धती प्रे
णवह्निना संतामपपहं मैत्रा मुषितो त्वया सह अथवा तव को दोषः किं वा कुप्याम्यहं तवः ममैव दोषो नितरां येनाहमतिनेदियः य
थाशक्तप्रियार्थिना कृतो मत्प्रयोज्ययः त्वया धिक्कां महा मोहमंजूषां सुगुप्तितां सोम उवाच यावद्विद्यं सविप्रार्थितां ब्रवीति सुम
धामा तावज्जलत्वे जलसाव भूवानिति वेपथु प्रवेपमानां सततं स्विन्नगात्रलतां सती गच्छ गच्छेति स जोध मुवाच मुनिस्तमः सा
नुनिर्भस्मिना तानविनिर्कम्पत हाश्रमात् प्राकाशमा मिनी स्वहं ममार्जितरूपज्ञैः दृष्टा दृष्टं ययौ बाला तदग्रातरा पतुवैः निर्मा

वि० पु०

२६

जन्मात्रगात्राणि गलत्वे दृजलानि वै न विद्याय लक्षणं न स्यादेहे समाश्रितः निजगामसरोमांसः स्वेदवृषीतहंगतः तंहस्तातद्गुहगम
मेकं च केचमासुतः मया चाप्यायितो गोभिः सतदा वहधे शनैः दृशाग्रगर्भसंभूता मारिखा ख्यविरानता मोप्रहास्यंति वो दृशाकोपस्य
प्रशाम्यता कंडोरवत्यमेवंसा दृशोभ्यश्च समुद्रता ममापयंतथा बायो प्रम्लोचातनयाचमा सचापि भगवान्कंडुः क्षीणो नपसि सत्र
माः पुरुषोत्तमारवं मैत्रेय विष्टोरायतनं ययौ तत्रैकाग्रमतिर्भूत्वा चकाराराधनं हरिः अहंपारमं कुर्वन् जपमेकाग्रमानस
उर्ध्वबाहुमहायोगि स्थित्वा सोम उवाच पारंपरं विष्णुरपारं परं परं परं परमात्मदूषी सब्रह्मपारः परपारभूतः परप
राणामपि पारपारः सकारणं कारणतस्ततो पितृस्यापि हेतुपरहेतुहेतु कार्ये कुर्वेवं सहकर्म किं नृपैरसी वैरवती हसर्बब्रह्म
प्रभुर्ब्रह्म समस्तभूतो ब्रह्म प्रजानां पतिरस्युतो सो अस्यावयविष्णु नित्यमजं सविष्णुरपहमा धीरखिलैरसंगी ब्रह्माक्षर
मजं नित्यं यथा सो पुरुषोत्तमः तथारागादयो दोषाः प्रयांतु प्रशमं मम सोम उवाच एतद्ब्रह्म पराख्यं वै सत्सर्वं परमं जपं ब्रह्म
पपरमांसिद्धिं समासाधय स केशवं इयं च मारिखा दूर्ध्वमासीद्यातां ब्रवीमिवः कार्यगौस्वमेतस्याः कथने फलदायिवः अथ

रामः

२६

नारायणं विष्णुं नृते मत्तं रिसत्रमाः भूपपत्नी महाभागानो यथा मासभक्तिः आराधितस्तथा विष्णुः प्राह प्रत्यक्षतां गतः वरं दृशीवे
तिष्ठमंसा च प्राहात्मवाद्धितं भगवन्नालवैधव्याहृया जन्मा मीदृशी मंहभाग्या समुत्पन्ना विफला च जगत्पते भवंतु तपयः स्ला
याममजन्म निजन्मति त्वत्प्रसादात्तथा पुत्रः प्रजापति समस्तु मे रूपसंपत्तमायुक्तो सर्वस्याधिपदर्शना अयो निजावयायेयं त्व
त्प्रसादाद्देवोदज सोम उवाच तथैव मुक्तो देवेशो हवी केश उवाच तां प्रणामनम्रा मुत्थाप्य वरहः परमेश्वरः देवेश उवाच भविष्यं
ति महावीर्या एकस्मिन्नेव जन्मति प्रख्यातो हारकमीणो भवत्याः पतयो दश पुत्रं ससु महात्मानमतीवीर्य पराक्रमः प्रजापतिगुणै
पुत्रं त्वमवाश्यसि सुधते वंशानां तस्य कर्तृ चंजगत्पति स्मिन्भाविव्यति त्रैलोक्यमखिलं तपीतस्य बाहुरयिव्यति त्वंचाप्ययो निजासा
धीरूपैर्दार्ढ्यगुणान्विता मनः प्रीत करी नृणां मत्प्रशंसा भविष्यति इत्युक्तांतर्द्विदेवत्वं विशालविलोचनो साचेयं मारिखा जाता युष्मत्प
त्नी नृपात्मजा पराशर उवाच ततः सोमस्य वचनां जगद्गते प्रचेतसः संहत्य कोपदृष्टेभ्यः पत्नी धर्मैरुमा रिखा दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारि
खाया प्रजापति यदेह सो महाभागो यः पूर्वब्रह्मणो भवत् स तु ह सो महाभागः सृष्ट्यर्थं सुमहामते पुत्रानुत्पादयामास प्रजासृष्ट्यर्थमात्मनः
अववांश्च वरांश्चैव विपदो यचतुःपदान् आदेशं ब्रह्मराकुर्वन् सृष्ट्यर्थं समुपस्थितः स सृष्ट्या मनसा दत्तः पश्चादसृजतः स्त्रियः ददौ दशसधर्माय कस्य

वि० पु०

(३)

पात्रोदश कालस्य तनये युक्ताः सप्तविंशतिर्चेदेवे ता सुदेवास्तथा हेत्याना गायत्र्या स्तथा रवगाः गंधर्वा मरुतश्चैव दानवा द्युयजिरे ततः
प्रभृतिर्मेघे यजानैद्युनसम्भवाः संकल्पा ईशना त्पश्नी सैर्ध्यामभवत्प्रजाः तपोविशेषैरिहानां तदा त्वं ततपश्चिनां मेघेय उवाच अंगुष्ठादिभि
रादक्षः पूर्वजातः श्रुतो मया कथं प्रचेतसो भूयः समुद्रो महा मुने स्वमे संसयो ब्रह्मन्मुमहृदिवर्त्तते यदो हि त्रं य सोमस्य पुनः असुरतां
गत पराशर उवाच उत्पत्तिश्च निरोधश्च नित्यं भूतेषु वै मुने अथ यो जनमुत्पत्तिये चान्ये हि व्यचसुव सुगे पुगे भवत्यंते रक्षाद्या मुनि
सत्रमा पुनश्चैव निरुध्यंते विद्वान्जनमुद्यति कानि च नैव मयैवा पूर्वजासीद्विजे तम तपस्व गदीया भूत्यभावश्चैव कारणं मेघेय उवाच हे
वानां दानवानां च गंधर्वा रगरक्षसां उत्पत्तिं विस्मरेणो ह मम ब्रह्म प्रकीर्तय पराशर उवाच प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वदक्षस्वयं भुवा यय
ससृज भूतानि तथा अणुमहामते मानसान्येव भूतानि पूर्वदक्षो सृजन्नेहा देवान् ऋषीन्स गंधर्वा न सुरान्यन्त्रगांस्तथा यदा स्य
यत मानस्य न व्यवर्द्धत तत्प्रजाः ततः संचिन्त्य स पुनः सृष्टिहेतोः प्रजापतिः मेधुनेनैव धर्मेण सिसृक्षुर्विविधा प्रजाः असिक्रीमावह
त्कन्या वीरणास्य प्रजापतेः सुतां सुत प्रसा मुक्ता महती लोकधारिणी अथ पुत्रसहस्राणि विीरिणः एषां पंचवीर्यवान् अशिक्रोजन
यामास सृगाहेतोः प्रजापतिः तानृक्षानारदो विप्रः संविवर्द्धयिषून् प्रजाः संगम्य प्रियसंबाहो देव धिरिदमब्रम प्रवीत हे हव्यं वामहावी

रामः

(३)

योः प्रजाः सृयं करिष्ये यथाह शालभूते यत्नो भवतां श्रुयतामिहं वालिशिवतस्य यं वै नास्या जानीत वै भुवः अतर्हमधश्चैव कथं स्रज्जथैव
जाः कुर्द्धतिर्यगधः श्रेयसप्रतिहता गतिः तदा कस्मा दुर्वोनांतं सवर्द्धस्य वालिशाः ते तस्य वचनं श्रुत्वा प्रयातां सद्यतो दिशं अद्यापि न निव
र्त्तते समुद्रेभ्यश्वापगाः हव्यं चैव व्यथनयेषु दक्ष प्रचेतसः पुनः वैरिणा मथ पुत्राणां सहस्रमसृजत् पुनः विवर्द्धयिष्वत्सेतु सवलाश्चा प्रजा पु
नः सुवोक्तवचनं ब्रह्मरु नारदेनैव बोदिताः अन्योन्यं मृचुस्ते सद्यं सम्यगाहमहामुनि आनृणां परवाश्चैव गंतव्यानां त्रसंशयः श्रुत्वा प्रमाणा
एष्वाम्प्रजास्वक्षामहेतत तेपि तेनैव मार्गेण प्रयातां सर्वतो दिशं अद्यापि न निवर्त्तते समुद्रेभ्यश्वापगाः ततः प्रभृतिर्वैभ्राता आतुरन्वैवरा
द्विज प्रयातो न स्पतितथा तन्न कार्यं विजानता तांश्चापि न दृष्ट्वा निहाय पुत्रान् दक्षः प्रजापतिः क्रोधं चक्रे महाभाग नारदं तं सशपच स्वर्ग
कामस्ततो विद्वान् स मेघेय प्रजापतिः बध्ना रक्षो सृजत् कन्या वैरिणा मिति नः श्रुतं ददौ शदशधर्मीयकस्य पात्रत्रयोदश सप्तविंशति सोमा
यच तस्योरिद्यनेमिने हेचैव बहु पुत्राय चैव वा गिरस्ते तथा हे रुषाश्चा यावदुद्येतासां नामा नि मे भृणु अरुंधती वसुर्थमीलं वा भानुर्मह
त्वमी संकल्पा च स हूत चिसाधा बिश्वा च तादृश धर्मपत्न्या दशत्वेता तास्य पत्न्या नि मे भृणु विभ्वे देवास्तु विश्वायाः साध्या साध्याभ्यजा
यत अरुंधत्या मरुत्वतो वसोस्तु वसवः सुताः भानोस्तु भानवस्तात मुहूर्त्तौ च मुहूर्त्तजाः लंवायाश्चैव द्यावो यना गवीथ्यस्तु जामिजाः ए

धिवीविद्ययंसर्वमसंधत्वा व्यजायत संकल्पायास्तु सर्वभ्राजते सकल्य एव हि येननेकवसुप्राणाराजमिष्टपुरोगमा वसवो द्वौ स
 माख्यातास्तेषां वक्ष्यामि धिस्मरं आपो ब्रुवश्च सोमश्च धरश्चैवानिलो नलः प्रत्सवश्च प्रभासश्च वसवो नामभिः स्मृताः आपस्य पुत्रो वै
 नद्यः श्रमः शान्तो धनिस तथा ब्रुवस्य पुत्रो भगवान्कालोकप्रकालनः सोमस्य गवान्बर्हस्वितीयेन जायते धरस्य पुत्रो द्रविणो कुरु
 हव्यवहस्मथा मनोहरायाः शिशिरः प्राणोत्थरमरास्तथा अनिलस्य शिवाभार्या तस्या पुत्रो जवः अविशानगतिश्चैव द्वौ पुत्रावनि
 लस्य तु अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरत्तं वेद्य जायत तस्य शारवो विशारवश्च निगमेयश्च अहव्यजाः अपत्यं कृत्तिकायास्तु कान्तिकेय इति
 स्मृतः प्रत्यूयस्य वैदुः पुत्रमृधिनान्नाथदेवलं द्वौ पुत्रौ द्वेवलस्यापि क्षमावंतौ मनीषिणौ बृहस्पतेर्भूमिनी वरस्त्री अक्षचारिणौ
 योगसिद्धजगत्क्षमसक्ता विचरत्यसौ प्रभासस्य च भार्या यावत्सुता मष्टमस्य ह विश्वकर्मा मिहाभागस्तस्यां जने प्रजापतिः
 कर्त्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानां लुवाङ्किः भूषणानां वसुधैवा कर्त्ता सित्यवतां वरः यः सर्वेषां विमानानि देवतानां कृता
 रुरु मनुष्याश्चाप्येजीवंति यस्य शिल्पमरुत्मानः अत्रेयादहिर्भुधस्तवष्ट्रवैवात्ररीर्यगन् हरश्च गुरुः पशुश्च यवकश्चाप
 रजितः दृषाकपिश्च शंभुश्च कपर्दीरेवतास्थित एकादशैव कथितास्तु द्वात्रिंशु वने चराः संतते चैव नानातोय रुद्राणां

मन्त्रितो जस आदिनिर्दिष्टिर्नु श्रैव असृष्टा सुरसास्वसा सुरभी पितता चैव नाम्ना क्रोशवशादुरा कुरुर्मुनिश्च धर्मत
 तदपत्यानि मेष्टुण दृष्टमन्त्रं तरे श्रेयाद्वादशासमुरोत्तमाः नृषिता नाम तेन्योन्यमृचुर्धैवस्य तोतरे उपस्थितेति यशस
 व्यस्तस्य तोरे मनोः समवायी कृताः सर्वे समागम्य परस्परं आगच्छत दुर्तं देवा आदिर्निर्दिष्टं प्रविश्य सर्वे मन्त्रं तरे प्रस्तुयाम
 न ह्यः श्रेयाभविष्यति एवमुक्तं नृते सर्वे आक्षयस्यां तरे मनोः मरीचिः कश्यपा जातास्तदित्यादक्षकन्यया तत्र वि
 सुश्च शक्रश्च जज्ञाने पुनरेव च आर्यमा चैव धाता च त्वष्ट्रा ह्यष्टा तयेव च विष्णोः सविता चैव मित्रो वरुण एव च अं
 रो भगश्चाति तजा आदित्याद्वादशा स्मृताः चाक्षयस्यां तरे पूर्वमासमेतु धिताः सुराः येवस्वते तरे ते वै आदित्याद्वाद
 शा स्मृताः सप्तविंशतिया प्रोक्ताः सोमपत्या यतत्र ताः ता सोमपत्या न्यमवकी मान्यमिते जसः अरिष्टनेमिपत्नी
 नामपत्या निचषोडश पुत्रपुत्रस्य विदुषश्च तस्यो विद्युतः स्मृताः प्रत्यंगिरसाजाः श्रेयाश्चरको प्रसर्विसहताः कशाश्च
 स्यतु देवैर्वदेव प्रहरणाः स्मृताः एते युगसहस्रांते जायन्ते पुनरेव हि सर्वे देवनि कायस्ते संभवन्ति युगे युगे सर्वे देवगणास्मात् तत्र यविं
 शत्वंकल्पयाः तेषां मयी हसतं तं निरोधोत्पत्तिरुच्यते यथा सूर्यस्य मैत्रेय उदयादसमया विह एते देवनि कायास्ते संभवन्ति युगे युगे
 दित्या पुत्रद्वयं यज्ञे कस्य पादतिनः श्रुतं हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्यक्षश्च दुर्बुधः सिद्धिका चाभवत्कन्या विप्रचित्ते यरिग्रहः हिर

वि०५०

२८

एषकशीपोपवाश्रुत्वारः प्रथिताजसः अनुहादश्चहादश्चप्रहादश्चैवमध्यमसंहादश्चमहावीर्योदैन्यवंशविवर्धनाः तेषामध्येम
 हाभागः सर्वत्रसमदृग्वशीः पहादः परमाभक्तिर्यउवाहजनाहर्न दैन्येदेदीपितोवह्निः सर्वगोपचितोद्विज नदहाहचतंवह्निर्वसुदे
 वेहादस्थिते महार्णवातः सलिलौवनस्पचलतोमही चचालसकलाजस्यपाशवद्वस्यधीमतः नामिन्नं विविधेशस्त्रैयस्यदैत्यै
 पातितैः शरीरं चातिकठिणं सर्वत्रानुततेजसः विद्यानलो ज्वालामुखायस्यदैत्यै चोदिताः नांतायसर्पपतयो वमृगुहस्ततेजसः शैले
 नाक्रांतदेहोपियः परंपुरयो जसं नतयाजात्मनः प्राणान्चिस्मरणादंशितः यत्रनमुमुचुर्देत्यायमुत्पाद्यमहामतिं दधारदैत्यपति
 नासि प्रस्वर्गनिवासिताः यस्यसंशोषकोवायुदेहदैत्यै ब्रह्मजितः अवापसंक्षयं सद्यश्चित्तस्थेमधुसुदने विद्याणातुंडमुन्मत्ता
 मृदहानिंचदिगजाः यस्यवसस्थलं प्राप्तादैत्यै च परिणामिताः यस्यचात्पादिता कृत्वादैत्यराजपुरोहितैः वभूवनांताय पुनर्गोविंदा
 शक्रचेतसः शक्रस्य च मायानां सहस्रमपि मायिनः यस्मिन्प्रयुक्तं चक्रेण कृत्वा वितथीकृतं दैत्यै दसूनाय हतं यः सहलाहलं विषं
 जरसा प्रासमतिमान् ब्रह्मभक्तिपरायणः समचेता जगत्पस्मिननन्यः सर्वजंतुषु यथात्मनितथा चान्यपरं मे जगुणान्वितः धर्मा
 त्मासत्यसौ चादिगुणनामाकरः परः उपमानमशेषाणां साधनायः सदाभवत् इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेशोपचदशोऽध्यायः मे

रामः
२८

त्रेयउवाच कथितो भवतो वंशो मानवानां महा मुने कारणां चास्य जगतो विष्णुरेव सनातनः यत्वेतद्भगवानाह प्रह्लाददैत्यसत्तमः ददाहनाग्निना
 त्वैश्चक्षुस्तस्याजनीवितं जगाम वसुधादोभयत्राधिसलिले स्थिते वसुधात्वाविचलति विक्षिप्तांगसमाहता शैलेनाक्रांतदेहोपिनममार
 चयः पुरा त्वयेवातीवमाहात्म्यं कथितं यस्यधीमतः तस्य प्रभावमतुलं विष्णोभक्तिवतो मुने श्रोतुमिच्छामि यस्यैतच्चरितं तिग्मतेजसः किं निमि
 त्तमसौ शस्त्रैर्विदितो दितिजैर्मुने किमर्थं चापि सलिले प्रक्षिप्तो धर्मतत्परः आक्रांतवर्धितैः कस्मात्कस्माद्दृष्टो महोरगैः क्षिप्तः किमद्रिशिरव
 राकिं वा पावकसंचये दिग्दतिनां दंतिभूमिसचकस्मान्निर्दूषितः संशोषणानिल आस्यप्रयुक्तः किं महासुरैः कृत्वा च दैत्यगुरवप्रयुजत महा
 मुने शंकरश्चापि मायानां सहस्रं किंप्रयुक्तवान् हालाहलं विषमहोदैत्यसूदैर्महात्मनः तस्माद्भूतं विनाशाय यज्जीर्णतेन धीमता एतत्स
 र्वमहाभाग प्रह्लादस्य महात्मनः चरितं श्रोतुमिच्छामि महामाहात्म्यसूचकं नहि कौतुहलं तत्र यद्दैत्यैर्न हतोपि सः अनन्यमनसो विष्णो कः
 समर्थो निपातने तस्मिन्धर्मपरे नित्यं केशवाराधनोद्यतः स्ववंशप्रभेदैर्दैत्यैर्कतुर्द्वयोतिदुःकरः धर्मात्मनि महाभागे विष्णुभक्तिविमत्सरे दैत्यै
 यैः प्रहृतं कस्मात्तन्माराख्यातुमर्हसि प्रहरति महात्मानो विपक्षेपि हिनेदृशे गुरोः समन्विते साधौ किंपुनर्यः स्वपक्षजः तदेतत्कथ्यतां सर्वविस्त
 रान्मुनिपुंगवः दैत्यैश्चरस्य चरितं श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेशोपचदशोऽध्यायः ११ पराशरउवाच मे त्रेयमुतां सम्यक् चरितं त

स्वर्गमन्तः प्रह्लादस्य सप्तोदरचरितस्य महात्मनः द्वितोः पुत्रो महावीर्यो हिरण्यकशिपुः पुराः त्रैलोक्यवंशमालिनेष्वह्यणो वरदार्पितः इ
 न्द्रत्वमकरोदैन्यः सचासीत्सवितास्वयं वायुरग्निरयं जायः सोमश्चाभूत्सचासुरः धनानामधिपः सोभूत्सखासीत्स्वयं यमः यज्ञभागा
 नशीवोऽस्तुतः स्वयं बुभुजे सुरदेवाः स्वर्गं परित्यज्यतत्रासान्मुनिसत्तम विवेरुखनैः सर्वविभ्राणामनुवीतनु जित्वा त्रिभुवनं सर्व
 त्रैलोक्येऽर्च्यदर्पितः उपगीयमानो गंधर्वैः बुभुजे विषयं प्रियां पानासक्तं महात्मानं हिरण्यकशिपुं तदा उपासां चक्रिरे सर्वे सि
 द्धगंधर्वपन्नगाः अवाहयन्नुगुश्रान्ने जयशदांस्तथा परे दैन्यराजस्य पुरतश्चक्रुः सिद्धाः मुदा निचिताः तत्र प्रष्टुमाश्चरसि स्फाटिका
 भ्रमहेऽश्वरः पयोपानं मुदा मुक्तः प्रसादे सुमनोहरे तस्य पुत्रो भागः प्रह्लादो नाम नामतः पपाटवालपाद्यानि गुरुगेहगतो भक्तः स्कदा
 तु सधर्मात्मा जगाम गुरुणा सह पानासक्तस्य पुरतः पितुर्दैन्यपतेस्तदा पादप्रणामावनतं तमुत्थाप्य पिता सुतं हिरण्यकशिपुः ग्राह्य
 प्रह्लादममितीजसं हिरण्यकशिपु उवाच पद्भ्यां भवता वत्ससारभूतं सुभाषितं कालेनैतावता यत्ते सदेष्टुं केन शिसितं प्रह्लाद उवाच
 भुवतो नातवद्व्यामितारभूतं तवा तथा समाहितमना भूत्वा यन्मैचेतस्य वस्थितं अनादिमध्यातमजमवद्विषयममुतम् प्रणतो
 स्मिजगन्नाथं सर्वकारणकारणं पराशर उवाच वरं निशम्य देवैः कोपसंरक्तलोचनः विलोक्य तं कुरुं शप्यत्पुरिताधरपद्भ्यः वत्स

बंधो किमेतन्ने विपक्षस्तुतिं संहितं असारं ग्राहितो बालो मामवताय दुर्मतिं गुरु उवाच दैन्येऽश्वरनकोपस्य वशमागतुमर्हसि ममोपदेशजनि
 तेनायं वदति ते सुतः हिरण्यकशिपु उवाच अनुशासोसि केनेदं वत्स प्रह्लादकथ्यतां मयोपादिष्टं नयेव प्रब्रवीति गुरुस्तव प्रह्लाद उवाच
 स्ताविष्मुरशोऽस्य जगतो यो हृदि स्थितः तन्मते परमात्मानं तातकः केन शास्यते हिरण्यकशिपु उवाच कोयं विष्णुः सुदुर्बुद्धिप्रब्रवीषिपुनः
 पुनः जगतामीश्वरस्येहे पुरतः प्रसभं मम प्रह्लाद उवाच न सद्गोचरो यस्य योगिभ्यो यं परं यदं यतो यश्च स्वयं नृपस विष्णुः परमेश्वरः हि
 रण्यकशिपु उवाच परमेश्वरसंज्ञोऽहं किमन्यौ मया वस्थिते तवास्ते मर्तुकामस्त्वं प्रब्रवीषिपुनः पुनः प्रह्लाद उवाच न केवलं तात मम प्रजानां
 स ब्रह्मभूतो भवतश्च विष्णुः धाता विधाता परमेश्वरश्च प्रसीदकोपं कुतश्चे किमर्थं हिरण्यकशिपु उवाच प्रविष्टः कोस्य हृदये दुर्बुद्धेरतिपा
 पकृह्येनेदं शास्त्रं च साधु निवदन्त्या विष्टमानसः प्रह्लाद उवाच न केवलं मद्दृश्ये स विष्णुराक्रम्य लोको नरिवला न वस्थितः समा
 त्वदादिऽपितः समस्तान् समस्तचेष्टासु युनक्ति सर्वगः हिरण्यकशिपु उवाच निःक्राम्यतामयं दुष्टः शास्यतां च गुरो गृहे योजि
 तो दुर्मतिः केन विपक्षवितथस्तुतौ पराशर उवाच दृष्टुं केस तदा दैन्ये नीतो गुरु गृहं पुनः जग्राह विद्यामनिश गुरुः श्रवणाद्यतः
 पराशर उवाच कालेतीति सुमहती प्रह्लादमनुजेऽश्वरः समाह्वया प्रब्रवीद्वाकाचिमुत्र कगीयतं प्रह्लाद उवाच यतः प्रधानं प्रत्योयतश्चे

तत्राचरं कारणं सकलस्यास्य मनो विष्णुः प्रसीदतु हिरण्यकशिपु उवाच दुरात्मा वध्यता मे वनानेनाथोस्ति जीयता स्वपक्षे
 निर्वहित्वा ह्यकुलो गोरनां गत पराशर उवाच इत्याह प्राप्त तस्तेन प्रगृहीत महा दुःखः उद्युतास्तस्य नाशाय देव्याः शतसु
 हश्रवाः पराशर उवाच विष्णुः शस्त्रैश्च युष्मासु मधि चासौ यथा स्थितः देव्यास्तेन सत्येन माक्रामं त्यागुमानि मे प
 राशर उवाच तजस्तेशतसो देव्याः शस्त्रोद्यैराहोपि सः नावाप वेदनामत्यामभ्युद्यैव पुनर्भवः हिरण्यकशिपु उवाच
 उद्युद्धो विनिवर्तस्व वैरियस्तवा हतः अभयं ते प्रयच्छामि भाति मूढमतिर्भव प्रह्लाद उवाच भयं भयानामपहारीणि
 स्थिते मनस्यनेतममकुचति यति यस्मिन्मते जन्मजरांतिकादिभया नि सर्वा रणपयान्ति तात हिरण्यकशिपु उवाच
 भो भो सर्पा दुराचारमेव न पत्यतुर्मति विधया विले मत्रैर्वैः सद्यो न संशय पराशर उवाच इत्युत्कास्तेन सोऽस्य
 कुहकस्तदाकादयः अदंशत समस्तेषु गात्रेष्वति विद्योत्थराः सत्वा शक्तमतिः कृष्णे हस्यमानो रगे - - न विवेकात्म
 नो गात्रं तस्मात्प्राह्लादसंस्थितः सर्पा उचुः दंष्ट्रा विशीर्णा मशायोऽस्य हंति फणोऽनुतापो हृदयेऽयुः कर्मः नात्यंत चः स्व
 ल्यामपीह भिन्नं प्रसादि देव्यैश्चर कार्यमन्यद् हिरण्यकशिपु उवाच ये दिग्गजाः संकटदंतमिच्छा द्युतैर्नमस्मिन् उपशमि

न ह्यजाविनाशाय भवंति तस्य यथारणो प्रचलितोऽज्ञाशनः पराशर उवाच तंतसदिगैर्धलो भूभृद्विररसमिन्मधैः पाति नो धर
 शी हृदये विद्यारो रवपीडा स्मरतस्तस्य गोविन्दमिभदंताः सहस्रशः शीर्णा बक्षस्थलं प्राप्य सप्राह्वित रंततः प्रह्लाद उवाच दंतं यजानां
 कुलिग्रनिपुण शीर्णं यदेत नवलं ममैतत् महाविपत्त्यापविनाशनेयं जनाईतानुस्मरणो नुभावः सर्वत्र विष्णुर्जगतां सनाथस्तवादि
 देव्यैः कुतः प्रसादं मेवं विधाः कोपमुपैत्य रजत्वं दंति नाथे पुरुषोत्तमे च हिरण्यकशिपु उवाच ग्धालतामसुराव हिरण्यसर्पत दिग्गजाः वा
 यो समेधयाग्नि त्वंदहता मेव पापकृद् पराशर उवाच महाकाष्ठचयं धिन्मसुरेऽसुतंततः प्रज्वाल्य दानवा बहिरदः स्वाग्नि चोदिताः
 पृह्लाद उवाच तातेव वहिः पवनेरितोपि न मोदह त्वसमंततो हं पस्यामि पश्चात्तरणास्ततामिशीतानि सर्वाणि दिशां मुखानि परा
 शर उवाच अथ देव्यैश्चर प्रोचुर्भार्गवस्यात्मजादिताः पुरोहिता मताया नः स्वाक्षा ससूयवाग्मिनः राजान्नयं मया कोपो बाले व्रतनयेदि
 मे कोपो देवनि कायेषु तत्र ते सफलो यतः ततोऽत्र कोपमत्यर्थं योक्तुं प्रहसिना भके नयसति हरेः पक्षमस्माकं वचनाद्यदि ततः
 कृत्वा यथायामकरिष्यामो निवर्तिनी पराशर उवाच श्वमभ्यर्थितस्तेऽनुदेत्य रजपुरोहितैः देव्यैर्विज्ञा मया मास उग्रं पापक

संयदात् नतो मुत्तरेवालः सवशान्वातदानवाश्च अध्यापयामास मुहुत्तपशां मरेगुरोः प्रह्लादउवाच श्रुत्वा तं परमार्थमिदं त्वेवादिना
 त्मजाः न चान्यथेतन्मत्तव्यं नात्र लोभादिकारणं जन्मवात्तदोतनः सर्वो जंतुः प्रोक्तो तयो वनं श्रुत्वा हतेव भवति ततो नु दिवशं री मत्तश्च
 पुनर्भवति जंतुर्ह्येव सा त्मजाः प्रत्यक्षं दृश्यते चैतदस्माकं भवतां तथा मृतस्य च पुनर्जन्म भवत्येतद्विना न्यथा आगतो यत तथा तद्व
 नोपादानं विनोद्भवः गर्भवासाद्विधा वन्तु पुनर्जन्मो वपादकं समस्तावस्थकं तावदुःखमेवावगम्यतां क्षुद्रस्योपशमं तद्वद्वानादुप
 शमं सुखं मन्यते वालबुद्धित्वादुःखमेवाहितसुनः श्रुत्वा तं त्रिभिर्गानां व्यायामेन सुखैरवैधिरां भ्रांतिरा नाहता क्षाणां प्रहारेण सु
 खाय वै कसरीरमशोकाणां श्लेष्मादीनां महाचयः धकांतिशोभासेरभ्यकमीनाददयो गुणाः मासास्तु कृत्स्नय विरमूत्रस्त्रायु मज्जा
 स्थिसंहतो देहे चेत्सीति मानूषे भवितानरके पिसः अग्नेः शीते न तो यस्य तृवा भक्त्य च कथा क्रियते सुख कर्तुं च तद्विलोम
 स्य चेतरेः करोत्यही देत्यसुताया वन्मात्रपरिग्रहं तावन्मात्रं स एवा स्य दुःखचेतसि यद्यति याचतः कुत ते जंतुः संवन्मान्न न सः प्रिया
 हता वंतो स्य निरुच्यंते इदं ये शोकशकवः यद्यद्गृहे तन्मनसि यत्रा तत्रावतिष्ठतः नाशदाहोपकरणं तत्र तस्यैव तिष्ठति जन्म

न्यत्र महदुःखं विद्यमानं स्य चाति तत्र यातना सुयमस्यायं गर्भसंक्रमणेषु च गर्भेऽपि सुखलेशोऽपि भवति नुमीयते यदि तत्कथ्यतामेवं सर्व
 दुःखमयं जगत् तदेव मतिदुःखानां मास्यो जन्महारीवे भवतां कथ्यते तत्तु विस्मरेकः परायणं माजानी तदयं वाला देही देहेषु शाश्वतः जरो यो व
 नजन्माद्याधर्मा देहस्वनात्मनः बालो हंत वदिद्यो यो हिव्ये श्रेयसे युवा युवा हं वाई के प्राप्ते करिष्याम्यात्मनो हिनं हं हं मम कार्याणि सम
 स्तो निन गोचरे किं करिष्यामि मेदात्मा समर्थेन यत्कृतं एवं दुराशया हि प्रमानसः पुरुषः सदा श्रेयसाभिमुखं या निवकादाचित्पिपासित
 वात्वे कीडनका सक्ता यो वने विषयो भुक्त्वा अज्ञानयत्नशक्त्या च बर्धकं समुपस्थितं तस्माद्वाले विवेकाभायते तश्चेत्ये सहा वात्यो वन
 दाद्ये देही भावे रसं युनः तदेतद्दो मया ख्यातं यदि जानीत नाहं तदस्मात्प्रीतये विष्णुः स्मर्यतां वंधमुक्तिहः आयसः स्मर्ये को स्य स्मृतो यद्य
 ति शोभनं यापयत्यभ्यभवति स्मरतां तमहर्निशं सधर्माहतेन स्मिन्मतिर्मे श्रीदिवानिशं भवतां जायतामेवं सर्वान्तेक शान्प्रहास्यथ
 तापत्रयेणाभिहतं यदेतदस्वित्जगत् तदा गोचरेषु भूतेषु देवेषु प्रातः करानिकः अथ भद्राणि भूतानि हीनशक्तिरहं परं मुहं तथापि कु
 र्यात्तद्वानिर्द्वेषफलं यतः कष्टैराणि भूतानि देवं कुर्वन्ति चेन्न भः शोचा न्यहोति माहेन व्याप्राप्तीति मनीषिणा एतो भिन्नदशा देव्या वि
 कल्पा कथितं मया हत्वा भुपगमं तत्र संक्षेपः श्रुत्वा तं मम विस्मरः सधर्माहृतस्य विष्णो विश्वमिदं जगत् इदं व्यमात्मवन्मत्तं दमेदेनाव

चक्षुरोः ससुस्त्रासुरभावं तथा दूयंतथावयंतथायन्त्रैकरिष्यामोयथा प्राश्यामनिर्दोषं यानाग्निना न चार्कैरनेन्दुना नैव वायुना पर्जन्यवज्रणाभ्याश्चानसिद्धेर्न च राक्षसैः न यक्षैर्न च दैत्यैर्न नारकैर्न च किम्बरैः न मनुष्यैर्न यभुमिर्दोषैर्नैवात्मसंभवेः श्वरातिरो गातीकारपुहगुल्मादिकैस्तथा दैव्यैर्ध्यामत्सराद्यैर्वारागलोभादिभिरुपा न चान्यैर्नीयते काश्चिन्नित्यायात्यंतनिर्मला तामाश्राप्य मलं न्यस्य केशवे हृदयं नरः असारसंसारनिवर्तनेषु मायाततोऽयं प्रभवंप्रवीमि सर्वत्र दैत्याः समता मुपेत समत्वमाराधनमच्युतस्य अस्मिन्नसन्नेति किं हास्यलभ्यं धर्माद्यं कामैरलमल्यकाले समाश्रित्य ह्यहोरेकं न तान्न संशयमुक्तिफलप्रयातः इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेशे सप्तदशोऽध्यायः पराशर उवाच तस्यैव दानवाः प्रेष्टा इष्टा दैत्यपतेभ्यश्च अचक्षुः स्रवो वाचस्त्रिदशानाहूय सत्वरं हिरण्यकशिपु उवाच कुमारिहो शिको दुष्टो हन्यतामविलंब्यतां हालाहलं विवृतस्य सर्वभूतेषु दीयतां अवितातमसौ पायो वक्ष्यतां माविचार्यतां पराशर उवाच तत्रथैव च ते चक्रुः प्रह्लादाय महात्मने विवद नयदाज्ञं प्रेषित्वा तस्य महात्मनः हालाहलं विवंधोरमनंतो चारुणसः अभिमंससहान्नेन मैत्रेयवृमुजे तथा विकारं सतदुक्ता प्रह्लादः स्वस्थमानसः अनंतस्यातिनिर्दोषं जर

अमासतद्विवहेऽहं मम पुत्रो सावन्येषामपि दुर्मतिः ततस्सूदाभयतचक्षुर्जीर्ण इष्टा महाविवेदेनैव चरं समागच्छन्त्याप्येदमब्रुवन् स्मृत्वा उचुः दैत्यराजं विवदन्तं मत्प्राभिरिति भीषणं जीर्णं तन्न महानेव प्रह्लादेन सुतेन ते हिरण्यकशिपु उवाच त्वयितां त्वयितां सुद्यो हं हं दैत्यपुरोहिताः हन्यामस्य विनाशाय उवाच दयतमाचिरं पराशर उवाच सकासमागच्छतः प्रह्लादस्य पुरोहिताः सामपूर्वमथोचुर्न प्रह्लादं विनयान्वितं पुरोहिता उचुः जातं त्रैलोक्यं विख्यातं आमुष्यन् ब्रह्मणाः कुले दैत्यराजस्य तनयो हिरण्यकशिपोर्भवान् किं देवैः किमनंतेन किमन्येन तवाश्रयायः पिता समस्तभूतानां त्वं तथैव भविष्यसि तस्मात्परित्यजेना तु त्वं विवद वसंहितां वाठं पिता समस्तानां गुरुणा परमो गुरुः प्रह्लाद उवाच एवमेतन्महाभागाः श्लाघ्येन महाकुले मरीचेः सकलेष्वस्मिन् त्रैलोक्ये नान्यथा भवेत् पिनाचममसर्धस्मिन् जगन्मुक्त्युच्यते सः एतदप्यवगच्छामि समं वापि नान्यत् गुरुणामपि सर्वेषां परमो गुरुः यदुक्तं प्रतिश्रुत्वा स्थित्या हि न वर्तते पिता गुरुर्न संदेहः पूजनीयप्रयत्नतः तत्रापि नापराधा पीज्येवं मां सिद्धे स्थिते यत्वेतां किमनंतेन युक्तं प्रष्टुमाभिरिह शं कोऽवीतियथा युक्तं किनु तेन द्विचोयवान् इत्युक्तं सो भवान्मो नीते वागीरवयस्वितः प्रह्लाद उवाच किमनंतेन साधितं साधुभोः किमनंतेन साधुवो गुरुवो मम श्रयतां यदंतेन यादिरवेदं नयास्यथ धर्माद्यं काममौख्यः पुत्रवाथ उदाहृतः चतुष्टयमिदं यस्मात्तस्मात्किमिदं दद्याम

रीचिमिश्रेयसिगातः तथैवायैरनततः धर्मप्राप्तयेवायैर्यकामस्तथापरेः तत्तत्वेदिनोभूत्वाज्ञानध्यानसमाधिभिः
 अवापुसुक्तिमपरेप्रस्थाधस्तबंधनाः संपदेष्टुमाहात्म्यज्ञानसंततिकर्मणां विमुक्तैश्चैकनालभ्यंमूलमाराधनं हरेः
 यतो धर्मार्थकामाख्यविमुक्तिश्च फलं हि जाः तनापि हि किमन्यवमनं तेन किमुच्यते किं वाच्युनेतेन भवतो गुरोम
 म नंदं तिसाधुशसाधुविवेकोस्माकमल्पकः पुरोहिताकुचुः दहमानस्त्वमस्माभिरग्निनावालरक्षितः भूयोन
 वक्ष्यसीत्येवैनेवंतातो स्पवुद्धिमान् यद्यस्माद्वचनोन्माह्व्याहृत्यक्षतेभवान् ततः कृपाविनाशायतवत्त्रयामुदुम्भ
 ते प्रह्लादुवाच कः केन रक्षते जंतुर्जंतुकः केन हन्यते हंतिरक्षति चेवात्मा असत्साधुसमाचरन् पराशरुवाच हस्तु
 कोस्तानेन कुन्दादेत्यराज पुरोहिताः कृत्यामुत्पादयामासुर्ज्वालामालाकुलाक्षते अतिभीमासमागम्य पादयोसि
 क्षतक्षितिः शूलेन सामहाकुन्दातं जघानाद्यवक्षति तत्तत्पुण्यं प्राप्य शूलं चालस्य दीप्तिमत् जगाम रवंडितं भूभो
 तत्रापिशतधागतं यत्रान्नपायी भगवान् ह्यात्मे हरिरीश्वरः भंगो भवति वज्रेण तत्र शूलस्य का कथा अपापे तत्र पापे
 अपातिताः दैत्ययजकैः तानैव साजघानाशु कृत्यानां जगाम च कृत्यादयमानोस्तान्नि लोकसु महामतिः
 चाहिस्तु सत्यं तं तद्वदन् भुपपद्यत प्रह्लादुवाच सर्वव्यापि जगद्भूषण जगत्पूजार्जनाद्देन चाहि विप्रो निमान्

रामः
२४

स्मादुत्सहे नम्रपावकात् यथा सर्वे बुद्धेः सुसर्वव्यापी जगद्गुरुः विष्णुरेव तथा सर्वजीवं चेतो पुरोहिताः यथा सर्वगतं विष्णुमन्यमानो न वा
 तर्कं चिंतयामासि यदेतुं विजि वं चेतो तथा हि जाः ये हंनुमागता हंत विषये ये हंनुमागता जेहि गा जे र हंनुमागताः सर्वे च ये र हंनुमागताः तद्वहं मित्रपदे
 च समः पापोस्मि न क्वचित् तथानाद्यसत्येन जीवं च सुरयाजकाः पराशरुवाच हस्तु केते न ते सर्वे संस्तुत्या निरामयाः समुत्तस्थु द्विजाह
 यस्तन्वचुः प्रप्रयाततं पुरोहिताकुचुः हीर्वायुरप्रतिहृतो वलवीर्यसमन्वितः पुत्रपोत्रधने च ये पुत्रो वत्सभो जनेः हस्तु क्ता ततोगत्वा यथ
 शतं पुरोहिता दैत्यराजा यस्य सकलमाचच सुद्धिजोत्तमाः इति श्री विष्णु पुराणे प्रथमोऽध्यायः पराशरुवाच हिरण्यक
 शिपुः श्रुत्वा तां कृत्या वितथीकृता आहूय पुत्रं य प्रह्लादं प्रभावस्यात्यकारणं हिरण्यकशिपु उवाच प्रह्लाद सुप्रबावोसि किमेतन्ने विचोद्यतं
 एतन्मंत्रादिजनितमुनादोसहजं तव पराशरुवाच एवं यद्वत्तहापि नाप्रह्लादो मुखालोकः प्रशियन्मिषुः पादाविहं वचनमप्रवीत्
 नमंत्रादि कृतस्मातनवने सति कोममप्रभावस्य सामान्यो यस्य यस्य च्युते हृदि अन्येषां योनया यानि चिंतयन्म नो यथा तस्य पाया
 गमस्ता तदेव भावान विद्यते कर्मणा मनसा वाचा परधीज्ञं करोति यः तद्दीजं जन्म फलति प्रभूतं तस्य चाशुभं सहनं यो यामि ह्यामि न करो
 मि वदामि वा चिंतयन् सर्वभूतस्य मात्मन्यथ च केशवं शरीरं मानसं दुःखं देवभूतमव्ययं तथा सर्वं भूतं तस्य मे जायते कुत एवं सर्वं

१०२०

वि० पु०

३५

मालि

दूतेषु भक्तिरयं निवारिणी कर्तव्यायेति ते शौचस्य च तन्मयं हरिं परमं उवाच हरिः श्रुत्वा सदैव यैः प्रासादमिदं स्वरो स्थितः को धांतकारि
तमुखः प्राह दैत्यैः यकं करान् हिरण्यकशिपु उवाच दुरात्मा हि यत्ना मेयः प्रासादाद्भवत्येव यत्नात् गिरिदृष्टे पतत्वरि स्मिन् रसिलामि
मंगलं संहतिः ततस्तच्चिंतुः सधैर्यं दैत्यैः यकं करान् पयंत सोऽप्यधसि शो हृदये नो दहति हृदि पतमानं जगद्वा मीजगद्वा तदिके शवे भ
क्तिपुक्तमुवाच न मुपेतं गम्य मेदिनी ततो विलोक्य तं स्वस्थं मविशीर्य स्थिबंधनं हिरण्यकशिपुः प्राह शंवरं मायि नावरं हिरण्यकशि
पु उवाच नास्माभिः शक्यं ते हंतुं मयं दुर्दृष्ट बालकः मायां वेति भवास्तस्मात्माययै न निवृत्तं न शंवर उवाच हृदयाभ्येष्टे दैत्ये इत्यस्य माया
वलं मम सहस्रमेव मायानां पर्यकोटिशतं मम पराशर उवाच ततः ससृज मे मायां प्रह्लादं शंवरं सुरः विनाशमिदं नु उदिसर्वत्रिसमद
शिनी समाहितमना भूत्वा संवरोपि विमत्सरः प्रह्लादं सोऽपि मेऽप्यसंसारं मयुः सहं ततो भगवता तत्परं द्वायं च कुमुदं आजगाम
माज्ञं ज्वालं सुदर्शनं तेन माया सहस्रं तद्वत्स्या भुगामिना धालं स्पर्शनादेहं मे कं कस्येन सृष्टं संशोषकं ततो वायुं दैत्ये इह
दमवतीत् शीघ्रमेव ममादेशादुरात्मानं नीयतां ह्यं तथैषु क्ता तु सोऽप्येनं विवेश यवनो लघुः शीतोतिरुक्षः शोषायत इह स्याति

स

शमः
३५

मा

दुस्सहं तेनाविष्टमद्यात्मानं सधैर्यं दैत्य बालकः हृदये न महानंदं धारय रणीधरं हृदयस्थस्ततस्तस्य तं वायुमतिशोषणं पयोजनार्द्धं कुजः
संययौ वनं संयं क्षीणा युसर्धमाया सुपयने संशयं गते जगाम सोऽपि मवनं गुरोरेव महामतिः अहं ह्यहं यथा चार्थो नितीति राज्यफलप्र
दां प्राह यामास तं बालराज्ञां मुनश्चानसा कृता गृहीतनीति शास्त्रं तं विनीतं स्यदा गुरुः मेनेत देनं तत्पुत्रे कथय मास सिद्धितं आचा
र्य उवाच गृहीतनीति शास्त्रं सधैर्यं दैत्य यते हतः प्रह्लादं तत्त्वतो वेति भार्गवैराय हि रितं हिरण्यकशिपु उवाच मित्रेषु वर्तेथ क
थं मरिचं विप्रयतिः प्रह्लादं विप्रकाले पुमध्यस्थेषु कथं चन कथं मित्रेषु मां पुवासेष्वभ्यंतरेषु च चरेषु योरवंगेषु शंकिता
वितरेषु च श्रुत्या श्रुत्य विधानं च दुर्गाढ विकसाधनं प्रह्लादं कथं तां सम्यक् यथा कंठकशोधनं सतश्चान्यश्च सकलं मधीतं भ
वता यथा तथामेक कथं तां तातुं तवेष्टमिमम नो गतं पराशर उवाच प्रणिपत्य ततः पादौ पितुः प्रभयभूषणः प्रह्लादः प्राह दैत्ये इ
ह तां जलिपुटे स्थितः प्रह्लाद उवाच मयोपदिष्टं सकलं गुरुणा न त्रशंकं शयः गृहीतं च मया किंतु न सदैव मे तं मम सामोपप्र
दानं च मे दंडं जेतथैव च उपायाः कथितास्ते मित्रादीनां तु साधने तानेवाहं नयस्यामि मित्रादीनां तमा कुपः साध्याभावे म
हाबाहो साधनेः किं प्रयोजनं सर्वं हतात्मकेन तजगन्माये जगन्मये परमात्मनि गोविंदे मित्रा मित्रकथा कुतः त्वयि सिमगवा विमुर्मयि

चान्यत्रवाहिसः यतस्ततोयमित्रमेशनुश्चेतिष्टयकुतः तदेभिरुल्लसत्यर्थदुष्टारम्भोक्तिरिस्तरैः अविद्यातर्गतैर्यत्नः
कर्तव्यास्तातशोभने विद्याबुद्धिरविद्यायामज्ञानाज्ञातजायते वालाग्रिकिनरयद्योतमसुरेश्वरमत्येतत्कर्मयुत्तवंधा
यसाविद्यायाविमुक्तये आयासायापरंकर्मविद्यान्याशिल्यनैपुणं तदेतदवगम्याहमसारंसाध्यमुत्तमं निशाम
यमुक्ताभागप्रतिपत्यब्रवीमियत् नञ्चितयतिकाराज्यंकोधननामिगच्छति तथापिभाव्यमेवेतदुभयंप्राप्यतेनरे
सर्वएवमहाभागमहत्वंप्रतिसोद्यमः तथापिपुंसांभाग्यानिनेद्यमाभूतिहेतवः जज्ञानामविकानामसूराणामपि
- प्रभो भाग्यभोज्यानिराज्यानिसंतपनीनिमतीमपि तस्माद्यतेतपुण्येयइहैवहर्तुंश्रियं यतितव्यंसमत्वेचनिर्घाण
प्रपिचछत दिवाः मनुष्याः पशवः पक्षिर्हृक्षसरीसृपाः हपमेतदनंतस्यविलोभिन्नमिबस्थितं एतद्विज्ञानतासर्व
जगत्स्थावरजंगमं द्रव्यमात्मबद्धिस्तुर्यतोयंविश्वरूपरूक एवंज्ञातेसभगवान्नादिः परमेश्वरः प्रसीदत्य
युतस्तस्मिन्प्रसन्नेलेशसंशयः पुरासरडवाच एतच्छ्रुत्वाति कोपेनसमुत्थायवरासनात् हिरण्यकशिपुः
अपेदावक्षस्यताडयत् उवाचसंचक्षपेनसामर्थः प्रवृत्तंनिव निषिध्यपाणिनापाणिहंतकामोजगद्य
था हिरण्यकशिपुश्च हविप्रचित्तहराहोहवलेषामहार्त्तवे नागपाशैर्दृष्टवधाक्षिप्यतामवलंब्यताम्

रामः
३६

[The image shows a page from an ancient manuscript with dense handwritten text in Devanagari script. The text is written in black ink on aged, yellowish paper. There are several lines of text, some of which appear to be headings or titles written in larger, bolder letters. The handwriting is cursive and characteristic of older Indian scripts.]

वि० पु

३)

अन्यथा सकललोकस्तथा दैत्येयदानवाः अनुयास्यन्ति मूढस्य मतमस्य दुरात्मनः बहुशो वारितोऽस्माभिरयं
पापस्तथाप्यरेः स्तुतिं करोति दुष्टानां वध एवोपहारकः पराशर उवाच ततस्ते सत्वरं दैत्या वधातं नागबंधनैः भर्तु
रातां पुरस्तुत्यविक्षुः सलिला एव ततश्च बालवेलना प्रहो देन महार्णवः उद्धेलो भूत्परं दोभ मुपेत्य च समंततः
भूर्लोकमखिलं दृष्ट्वा ह्यव्यमानं महामसा हिरण्यकशिपुं दैत्यानि दमो ह महामुने दैत्याः सकलैः शैलैरत्रैव वरुणा
लेपे निश्चिदैः सर्वतः सर्वे श्रीयतामिष दुर्मतिः नाग्निर्दहति नैरायं शस्त्रेऽस्मिन्नो न चारणेः क्षयं नीतो न यो ते न न वि
षेय एतन्न ह्यया न माया भिर्न चैवो वा पातितो न च दिग्गजैः बालोति दुष्टचित्तो यं नो नार्थोऽस्ति जीवता तदेव तोय
धौ क्षिप्तः समाक्रांतो महीधरैः तिष्ठत्व वसुहस्तांत प्राणान्हास्यति दुर्मतिः ततो दैत्या दानवा अपर्बतैः समहो ह्यौ आक्र
म्य च यनं च कुर्वीत नानि सहस्रशः सचिंतं पर्वतांतस्मदुस्य महामतिः तुष्टा वहिर्बुवेलाया देकाग्रमतिरच्युतं ब्रह्म उवाच नमस्ते
पुंडरीकाक्ष नमस्ते पुस्तोत्तम नमस्ते सर्वलोकात्मन नमस्ते निगमचक्रिणे नमो ब्रह्मणे देवाय गोप्राह्मणहिनाय च जगद्धिनाय कृष्णाय
गोविन्दाय नमो नमः ब्रह्मत्वे स्तुते विष्णुश्च स्थितौ पालयते पुनः रुद्रस्त्वाय कृष्णो ते नमस्तुभ्यं त्रिमूर्तये देवा जहाः सुरास्त्रिधाः ना

रामः

३१

च३

च३

गागंधर्वकिंनराः पिशाचा राक्षसाश्चैव मनुष्याः यशस्वस्था पक्षिरात्या वराश्चैव पिपीलिक सरीसृपाः भूम्या योगिन मोवा
युः शङ्खस्य शस्तधारसः द्रुपं गंधो मनो बुद्धिरात्मा कालस्य गुणाः स्तुते वा परमार्थं तत्त्वमेव चर्यमभ्युतः विद्या विद्यो
भवा न्यायमसत्यं विवाहं प्रभवं च निहतं कर्म वेदो दुर्वचयत् समस्त कर्मभोक्ता च कर्मो करणानि च त्वमेव विष्णोः सर्वाणि
सर्वकर्मफलं च यत् मय्यन्यत्र तदा शेषभूतेषु भूवनेषु च त्वैव व्याप्तिर्ये चर्य गुणसंस्तु चिका विभो ना योगिनश्चिंतयंति त्वां य
जतिं यथाजकाः हव्यकव्यभुगे कस्तं विदरे वस्त्वप्यश्नु कृत्यं महाने स्थि मत्र विचिंततं त्वं विष्णो जगदेतदाशं दूपाणि कृत्या
णि च भूतभेदातेष्वंतरात्मा व्यमती वस्तुस्य तस्मा च स्तुत्वा दिवि शोभेणानाम गोचरे यत्परात्मवृत्तिं किमप्यचिंतयं तव दूयमसि
तस्मै नमस्ते पुस्तोत्तमाय सर्वभूतेषु सर्वात्मन्या शक्तिरयरातव गुणाभ्या नमस्तस्यै शाश्वतायै सुरेश्वर यातीत गोचराय च मन
सां च विशेषतः ज्ञानी ज्ञानपरिच्छेदांतं वन्दे चैवरीयरा ॐ नमो वासुदेवाय तस्मै भगवते सदा व्यतिरिक्तं हि यस्यास्ति व्यतिरिक्तं वि
लस्ययः नमस्तस्मै नमस्तस्मै नमस्तस्मै महात्मने नाम ह्यं नयस्यो को योऽस्ति त्वेनो यलभ्यते यस्यावना रात्र्याणि समवन्ति दिवोक्त
सांः अयं यंति यं दूयं नमस्तस्मै परात्मने योतंति यत्र शेषस्य पश्यतीशः शुभा शुभं तं सर्वसाक्षिणं विष्णुं नमस्त्ये परमेश्वरम्

वि० पु०
३८

नमोस्तु विष्णवे तस्मै यत्मा द्विजनि देव गतः ध्येयः सज्जता माह्वस्य शीदुत मेधयः यजोत मेतत्प्रोतं च विश्वमभयमध्यय आधार
 भूतः सधस्य प्रसीदु मे हरिः ॐ नमो विष्णवे तस्मै तमस्तस्मै पुनः पुनः यत्र सधयतः सर्वयः सर्वस्य च संश्रयः सर्वगत्यारुनंतस्य
 मरबाहमवास्थितः मन्त्रः सधमहंसधमयि सधसनातन अहमेवाह यो नित्यः परमात्म संश्रयः अहमसंश्रमे वाग्रेतथाचेतः पर
 पुमान् हतिभिर्विष्णु पुरारो प्रथमेश प्रह्लाद चरित्रे रको न विंशोऽध्यायः पराशर उवाच सर्वसंचितयत्विष्णु मभेदेनात्मनो
 द्विजा तमयत्वमवाप्याद्यं चात्मनमच्युत - - सविस्मरतथात्मानं नान्यत्किंचिदज्ञानत अहमेवाध्यायानंतः परमात्मैव
 चिंतयत्यतस्तत्तदावतौ योगाक्षीणपापस्य वै कमात् अहं तत्स्वरूपो विष्णु तस्थो हानमयोच्युतः योगप्रभावो प्रह्लादे जाते
 विष्णु मयो भूते च लसुरगबंधे तस्मै त्रेयः पुटितं करणात् आंतग्राहगराः सास्मि ययो भो नमस्तर्ह्येवः चचाल च महोसध्या
 सशैलवनकानना सचतंदोलसंधातं दैत्यैस्तमयो परि प्रक्षिप्य तस्माच्छलिला निश्चक्राम महामतिः दृष्ट्वा च स
 जगद्भूयो गगनाद्युपलक्षरां प्रह्लादोत्थातिसस्मार पुनरात्मानमात्मना गुवावच पुनर्दामा ननादि पुरुषो तमम्

रामः
३८

एकाग्रमतिरव्यग्रेयातवाकायमानसः प्रह्लाद उवाच ॐ नमः परमार्थार्थस्थूलसूक्ष्ममूर्तेस्फुटास्फुटकरालरूपसौम्यात्म
 निश्चाविद्यामयाच्युतसदसद्रूपः क्षराक्षर्यक्तायक्तकलातीतसकलेशनिरंजनगुणान्जनगुणाधारनिर्गुणत्वापरस्थितम्
 तस्मिन्महामूर्तेस्सूक्ष्ममूर्तेस्फुटास्फुटकरालरूपसौम्यात्मनिश्चाविद्यामयाच्युतसदसद्रूपसद्रावभावनिर्त्यानित्यप्रपंचा
 तमग्निः प्रपंचाप्रलोभित एकानेकनमस्तुभ्यं वासुदेवादिकारणं यः स्थूलसूक्ष्मप्रकटाप्रकाशाया सर्वभूतानच सर्वभूतः पि
 अयतश्चैतदविच्छेदते नमोस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय पराशर उवाच तस्य तचेतसो देवः स्तुतिमित्यं प्रकुर्वतः आविवर्धुव
 भगवादीतां वरधरो हरिः स संभ्रमस्तमालोक्य समुत्थाया कुलाक्षरं नमोस्तु विष्णवे तस्मै ह्यजहार सकृद्विजः प्रह्लाद उवाच देवप्रयत्ना
 त्रिहरप्रसादं कुरु केशव अवलोकनदानेन भूयो मायावयाव्यय श्रीभगवानुवाच कुर्वतस्ते प्रशन्नो हं भक्तिमयमिचरिणी यथाभि
 लक्षितो मन्त्रः प्रह्लादप्रियताम्बर प्रह्लाद उवाच नाथ यो निसहस्रेषु येषु येषु प्रजाभ्यहं तेषु तेव्यचिता भक्तिरच्युतास्तु स
 दात्वयि याप्रीतिरविवेकारां विषयेष्वनपायिनी त्वामनुस्मरतस्मा मे हृदयान्नापसर्प्यतु श्रीभगवानुवाच मयि भक्तिस्त्ववास्तेष्वं
 भूयो मयेव भविष्यति वरभूमतः प्रह्लादः प्रियतायतवेक्षितः प्रह्लाद उवाच मयि देवानुवंधो हृत्संस्तुता बुधते तव मात्पनुस्तकृतया

वि० पु०

३२

दा
पदेवतस्य प्रणत्यु शस्त्राशिपातिना न्येगो ह्यिप्रो यश्चाग्निसंचये दंशितश्चो रौद्रं त्रयाद्वयं मम भोजने वक्ष्यासमुद्रेयस्मिन्नो यश्च
तोस्मि शिलो द्वयैः अन्यानि चाप्यसाधुनियानियानि कृतानि मे त्वयि भक्तिमते देवा दद्यंत संभवं च यत् त्वत्प्रसादात्प्रभो सद्यस्ते
नमुच्यतु मे पिता श्रीभगवानुवाच प्रह्लादसर्वमेतन्नेमत्प्रसादं विवक्ष्यति अन्यं च ते वरं दधि विप्रतामसुरात्मज प्रह्लादं कृतकृत्यो
स्मि भगवन्नेन यत्त्वयि भवित्री त्वत्प्रसादेन भक्तिरव्यभिचारिणी धर्मार्थकामैः किं तत्स्वमुक्तिस्तस्य करो स्थिता समस्तजगतां मृ
लेयस्य भक्तिस्थिता त्वयि श्रीभगवानुवाच यथा ते निश्चलं चेतो मयि भक्तिसमन्वितं तथा त्वं वामत्प्रसादेन निष्ठीणं यस्मात्प्र
सि पराशर उवाच इत्युक्ता तद्देवस्तस्य मे त्रययस्यतः स चापि पुनरागत्य वचं देवरेणो पितुः तं पिता मृग्युपाध्यायपरिव्वज्य
च यीडितं जीवसीत्याह वत्सेति वा व्याहृत्य तो द्विज प्रीतिमान्भवस्तस्मिन्नुतां पीमहासुरः गुरु पित्र्योश्चकारैवं शुश्रूषां
सोपि धर्मवित् पितर्यु परती न तेन रसिंहस्त्वद्विपणा विष्णुना सोपि देव्यानां मैत्रेया भूयति स्ततः ततो राज्यं द्युतं प्राप्य कर्मसि
द्धिं करीद्विज पुत्रपेधांश्च सुवहूनावाप्यैश्वर्यमैव च सीणाधिकारः स यदा पुराणपापविबुजितः तदा सौ भगवद्वा नाह परं निवर्ण
मात्मवान् एवं प्रभावो देव्यो सौ मैत्रेया सीमहामतिः प्रह्लादो भगवद्भक्तो यत्वं मामनुपहसि यस्त्वित्शरितं तस्य प्रह्लादस्य महः

रामः
३२

अनन्तरुणो तितस्य पापानि सद्यो गच्छंति संशयं अहोरात्रकृतं पापं प्रह्लादचरितं चरः भृगवन्पुत्रं च मैत्रेय व्यपोहति न संशयः पो
र्त्वा स्माममवास्याममृभ्यामथ बापदन् द्वा द्वाया वेतया प्रीतिगो प्रदानं फलं द्विज प्रह्लादं सकलाय सुयथारक्षितवान् हरिः तथा
रक्षति यस्तस्य भरणे ति चरितं सदा इति श्री विष्णु पुराणे प्रथमेशो प्रह्लादचरिते दिशो ध्यायः पराशर उवाच प्रह्लादपुत्रश्चाधुव्यान्नि
विर्बलकल एव च विरोचनस्तु प्रह्लादं वीर्यं जैहो विरोचनात् वलेः पुत्रशतं त्वासीद्वा राज्ये वृद्धिं जेतुं महिराणां सुतांश्च
वसर्ध एव महाबलाः उरुः शकुनिश्चैव भरतसंतानयनस्तथा महानाभो महाबाहूः कालनाभस्तथा परः अभवैव न पुत्राश्च द्वि
दशिवरस्तथा अयोमुखः शंकुशिरः कपिलः शंवरस्तथा एकवज्रो महाबाहूस्तारकश्च महाबलः स्वर्भानुर्दधर्षपर्षा च पुलो
चमहाबलः हतेदको सुताः ख्याताः विप्रचित्रश्च वीर्यवान् स्वर्भानुश्च प्रभाकन्या शर्मिष्ठा वार्षपर्षा उयदानवीहयशि
राः प्रख्याताः वरकन्यकाः वैश्वानरसुते चोभे पुलोमा कालकास्तथा उभेते अहवादिन्यो योगिन्यो चाप्युभे द्विज उभेते तु महाभा
गे मारीचे तु परीग्रहः ताभ्यां पुत्रसहस्राणां वहीर्दीनवसत्रमा यो लोमी कालकजाश्च मारीचतनवास्तथा तथा परमहावीर्यादा
रणा रक्षति निहन्ताः सिंहकायाश्च यो त्वन्ना विप्रचित्रे सुतास्तथा वंशः शत्यश्वबलवो न भवैव महाबलः वानापि न मुचिष्ये

बह्वल्लः सस्रमस्तथा अजिको नरकश्चैव कालनामस्तथैव स्वर्गमनुमहावीर्यो वक्रयोधी महासुरः स्तेवैदावीः श्रेष्ठा
 हनुवंशाविवर्धनाः एतेषां पुत्रपौत्रौ च तथा शतसहस्रशः प्रह्लादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाकुले समुत्पन्नाः सुमहतात
 पसो भावितात्मनः बहूनां सुताः सुमहासत्वास्ता आवापारिः कीर्त्ताः शुकेश्येनी च वासी च सुग्रीवी शुचिष्ठिके शु
 काभुक्ता नजयः इत्युक्ती प्रत्यल्लुककान् मेनी सेनास्तथा भासी भासान् गृध्रां श्वगृध्रापि सुच्येदकान्यक्षिगणा
 सुग्रीवी तु व्यजायत चञ्चुः उग्रान् गृध्रां चैव नाश्रवंशः प्रकीर्त्तितः विनतायाश्च पुत्रैर्हो विख्यातौ गरुडास्तौ सुपर्ण
 पतताश्चेदोदात्ताः पन्नगाशनः सुरसीयाः सहस्रं तु सर्पणामपितौ जसो अनेकशिरसां ब्रह्मनुरवे चराणां महात्मा
 नां काङ्क्षेयास्तु बलिनस्सहस्रमपितौ जसः सुपर्णवशागा ब्रह्मजहिरेनैकमस्तकाः -----
 - शंखश्चेता महापद्मः कंबलास्वतरा बुभौ रलायत्रस्थया नागः कर्कोटकधनंजयो एते चान्ये च बहुबोद्धंशूका विबो
 ध्यन्ताः गणको धवशां विहितस्यास्सर्वे च दंष्ट्रीणः स्थलजाः पासेणोद्वाश्रयताः पिशिताशनः ----- सु
 रभिर्महिषी तथा ह्राहृदलतावह्नी स्त एजातीश्च सर्वे सः स्वमातुयदारहांसि मुनिरश्मरसस्तथा अरिष्टातु

तते यस्तुर्वहिरंगे वक्रत्विके सामः सुरासर्गयमश्च कामः इत्यादिमाश्रितमार्गद्वयं भूरादिभोगाश्च फलानितेषां यद्येतद्वन
 गतं मया तवोक्तं सर्वत्र जति हि कर्मवस्य एकः त्वत्वेन द्वयममले सदेकं रूपं तत्तु कुर्याद्विशुद्धिं हि येन वासुदेवं प्रतिभवि
 लुपुण्णद्वितीयेशोदाशायः मैत्रेय उवाच भगवन्सम्यग्गारुडान्त्यतुष्टोसिमयारिखलभूस्समुद्रादिसरिता संस्थानत्र
 हसस्यतिः विद्याधारयथा चैतत्रैलोक्यसमवस्थितं परमार्थश्चेतप्रोक्तो यथाज्ञानप्रयत्नतः यत्तु तद्गगनाहभरतस्य
 महीपतेः श्रोतुमिच्छामि चरितं तन्ममाख्यातुमर्हसि भरतः समहीणः शालग्रामसत्पुत्र योगयुक्तः समाधाय वासुदेवम
 नस्सदा पुरयैदं प्रभाषेण ध्यायतश्च सदा हरिं कथं नुना भवन्मुक्तिर्यदा भूत्सु दिजः पुनः विप्रत्वेन कृतं तेन यद्वयः सुमहात्म
 ना भरतेन मुनिश्चेत्तत्सर्वं वक्तुमर्हसि पराशर उवाच शालग्रामे महाभागे भगवन्व्यस्तमानसः स उवाच संचिरं कालं मै
 त्रेय पृथिवीपतिः अहिंशादिषु शेषेषु गुणेषु गुणिनां कः अग्राप्य परमां काष्ठां मनसश्चापि समये यत्तु सा च ततो विन्द
 माधवा तं तं केशव रुद्रविहो रुद्धी केशोत्पाहराजासकेवलं नान्यजगदमेवैकं चित्त्वं प्रातरेषुपि एतत्परतदर्थं च विनाना
 न्यहं चित्तं यत्तु समित्युष्यकुशादीनं च केदेव क्रियाकृते नान्या निचक्रे कर्माणि निःसंगो योगतापसः जगाम सोमिधे
 काथमेकं हातुमहानदी सस्त्रोतत्र तथा च केत्स्वानस्यानंतरं क्रिया अथाजगाम तत्रैव जलं पातुं पिपासिता आ

वि० ५०

६५

सन्नप्रसवाप्रसन्नैकेवैरिणीवनात्ततः समभवत्तत्रपीतप्रियेजलेतया सिंहस्यनाहः सुमहान्सर्वप्राणमयकरः ततः सा सह
साजासाहासुतानिम्नगामदान् असुप्रारोहणेवास्यानद्यां गर्भः पयातसः तमुद्यमानवगेनवीचिमालपरिप्लुते जग्राहस
नपोवेगात्पतितं गगयोतकं गर्भप्रच्युतिदोषेण प्रोतुंगक्रमणेन च मेत्रेयसापिहरिणीपयातचममारम हरिणीताविलो
क्याथविपन्नानृपतायसः मगयोतसमाहायपुनराश्रममागतः चकारानुदिने चासौ मगयोतस्यवेनृपः पोषणपोष्य
माणश्चसतेनचवृधेमुने चचाराश्रमयर्थेनृणानिगहनेषुसः दुरंगत्वाचशाहूलत्रासादभ्यायथोपुनः प्रातर्गत्वाति
रंचसायमायात्रयाश्रम पुनश्चभरतस्याभूदास्त्रनस्योदज्जरिरे तस्यतस्मिन्नगैरंसमीपपरिवर्तिनी आसीधेतः समा
सक्तेनययावन्यतोद्विज विमुक्तराज्यतनयः प्रोक्षीताशेर्वोषकाः ममत्वं सचकारोच्चैस्तस्मिन्हरिणाबालके किं
केर्मासितोव्याधेः किं सिंहेननिपातितः चिरायमाणेनिष्क्रान्तेतस्यासादतिमानसं श्वावसुमतीतस्यस्वराग्रसत
कुरुराप्रितयेममजातोसौकमेमणकवालकं विवाणग्रेणमहाकुंकडूयनयरोहिसः क्षेमराभ्यागतोरस्यादपिमांस
खयिष्यति एतेलूनशिखास्तस्यदर्शनैराद्येतोक्तैः कुशविराजतेवटवः सामगोइव दृश्यंचिरगतेतस्मिन्संकेमा

काशा

च
रामः
६५

स

नसंमुने प्रीतिप्रसन्नवदनः पार्श्वेचाभवन्मृगे समाधिभंगस्तस्यासीन्नन्ममतादतात्मनः संत्वमभोगादि त्वजन
स्यापिभूषेतः चपलेचपलंतस्मिन्दुरांगूरगामिनं मगयोतभवभवच्चिनेष्टैर्यवत्तस्यचिन्तयत ततश्चतकालकृताभापना
प्राप्यतादृशी जम्बूमागेमहाराजतेजातिस्मरोमृगः जातिस्मरत्वा दुहित्रः संस्कारस्याद्विजोत्तम विहायमातरंभूयः शाल
ग्राममुपाययी मुष्केस्तुल्यथायणेः सुकुर्वन्नातपोषणं मगलहेतुभूतस्यकर्मणानिष्कृतिंययो तेत्रैवोत्सृष्टदेहोसौ
जतेजातिस्मरोद्विजः सदाचारवतांशुद्वेयागिनांप्रवलेकुले सर्वविज्ञानसंपन्नः सर्वशास्त्रार्थतत्त्वविदुः अपश्यत्सचमेत्रेयश्रा
त्मानंप्रकृतः परं आन्मनाधिगतता नोदशादीनिमहामुनेसंभूतान्यभेदेनदर्शमहामुनिः नपपादगुरुप्राक्तो हतायन
यनः भ्रुतिं नदर्शचकम्प्राणिशोशो जगहेनच उक्तोपिवहुशः किंचिजडवाक्यमभाषत तदप्यसंस्कारगुणाग्राम्यभाषा
क्तिसंस्थितं अपव्यस्तवपुः सोधमलिनोवरधृग्निज स्किनंदमातरः सर्वपरिभूतः सनागरेः संमाननापराहानियोगे
कुरुतेयतः जनेनावमतायोगीयोगसिद्धिचविदिति तस्माचरेतवेदोगीसतांधर्ममहूषयनृजनायथाभवत्येनृगछेपुने
वसंगतिं हिरण्यगर्भवचनुंविचित्येत्यमहामतिः आत्मानंदर्शयामासजडोन्मत्तास्तिजने भुंक्तेकुल्लाखवाय्वादि
शाकंक्वपुष्पफलकणान् यद्यदाप्रोतिष्ठुवहुतदंगकालसंयमं पितृपुपरतंसाथभ्रातृभ्रातृव्यवांभवैः कारितसेत्रक
र्मादिकदन्नाहारतोषितः सन्सुखीनावहवाचडकारीचकम्पणि सर्वलोकोपकरणवारधेतनः तंतादृशमसंस्कारंविज

कृतिविचिन्तनं सत्तासौ वीरराजस्य विविधयोग्यमन्यत सराजा शिविका दूढो गंतुं कृतमतिद्विज वभूवेषु मतीरे
 कपिलेष्वेव तत्र मंत्रेयः किमत्र संसारो दुःखप्राये नृणां मिति प्रदोच मोक्षधर्मं कपिलाख्यं महा मुनि उवाच
 शिविकां तस्य सत्तुर्वचनचोदितः नृणां विविधगृहीतानां मन्येषां सोऽपि मध्यगः गृहीतो विविधना विप्रः सर्वज्ञाने
 कभाजनं जातिस्मरो सोऽप्यस्य सयकाम उवाच नो ययौ उगतिः सोऽथ युगमात्रावलोकनं कुरु नमति मनोऽश्रेष्ठ
 सेत्स्व - रितं यथो विलोक्य नृपतिः सोऽपि विषमां शिविकां गतिं किमेदित्याह सम - गम्यतां शिविकां
 वहाः पुनस्तथैव शिविकां विलोक्य विषमां हसं नृपः किमेतदित्याह भवद्विर्गम्यते न्यथा नृपते वदतस्तस्य
 भुत्वेव वहुशो वचः शिविको दाहकाः प्रोचुर्ययातीत्य सत्वरः राजो वाच किं श्रान्तोऽस्य त्वमध्वानं त्वयो
 दा शिविकामम किमायाससं होतव्यं पीवानसि निराससे आह्वय उवाच नाहं पीवानवेवो दा शिविका
 भवतो मया न श्रान्तोऽसि न वायासः सोऽढ्योऽस्ति महीपते राजो वाच प्रत्यक्षं दृश्यते पीवानायापि शिविका त्व
 यी त्वमत्वभावेऽद्वेने भवत्येव हिरेहि नो आह्वय उवाच प्रत्यक्षं भवता भूय यदृष्टं मम तद्वद वलवानव
 लभ्येति वाक्यं पश्चादशेषां त्वयो दा शिविका वेति त्वय्यपि च स स्थिता मिथ्यैतदप्यत्र भगवन् नृणां तु व

चने मम भूयो पादद्वयस्यास्या जघो पादद्वये स्थिते उत्तुं द्याद्वयावसेया तदा धारंतयोदरे वसस्थले तथा वाहूस्कंधौ
 चोदरसंस्थितौ स्कंधाश्रिते यं शिविकाममभारोत्र किं कृतः शिविकायां स्थितश्चायं देहत्वं दुपलक्षितः तत्र त्वम
 ह मय्यत्र प्रोच्यते चेदमन्यथा अहं त्वं च तथा न्ये च भूते तस्या मयार्थि व गुरा प्रवाहयति तो भूतवर्गोऽपि यात्य
 ये कर्मवस्या गुरां होत सत्वाद्याः यथि वीपतेः अविद्यासंचितं कर्म तथा शेषे पुंजंतुषु आत्मा भुङ्क्षो हरः शा
 तो निर्गुणाः प्रकृतोपरः प्रहृष्टा पचयोनस्य प्रहृष्टा खिलजंतुषु तथानो पचयस्तस्य न च वापचयोनस्य तदा पी
 वानसीतीत्यं कया युक्त्या त्वयोरितं भूपादजं द्या कधूरुजं द्या दिषु च स्थिता शिविकेयं यथा त्वं देतदाभारः
 समस्त्वया तथा न्यजंतुभिः भूय शिविकोऽप्योन केवलं शैलकुमरं होत्यापि यथि वीसंभवोऽपि वा यदा पुंसः
 पृथग्भावः प्राकृतेः कारणेन नृप सोऽढ्यस्तु तदा यासः कथं वानृपते मया यदुव्या शिविका चेयं तदुव्या भूत
 संग्रहः भवतो मे खिलस्यास्य मम त्वेनोपहृष्टः पराशर उवाच एवमुं क्तां भवन्मोनी सवहर् शिविकां द्विज
 सोऽपि राजा वयोवीतत्पादौ जगृहे त्वरन् राजो वाच मीमो विस्मय शिविकां प्रसादं कुरु मे द्विज कथ्यतां

वि०१०
(५)

को भवानत्रात्मद्वयधरः स्थितः यो भवान्यन्निमित्तवायरागमनकारणं तत्सर्वकथ्यतां विद्ममह्यश्रूयवेत्वया आ
त्मण उवाच श्रूयतां को हमित्येतद्वक्तुं भूय न शक्यते उपभोगनिमित्तं च सर्वत्रागमनक्रिया सुरवदुःखापभोगोत्तरो
देशादुपपादकौ धर्मधर्मादुपभोगं जगद्देशादिमृच्छति सर्वस्येवाहिभूपा लजं तोः सर्वत्र कारणं धर्माधर्मौ
यतस्तस्यात्कारणं पृच्छते कुतः राजोवाच धर्माधर्मौ न संदेहः सर्वकार्येषु कारणं उपभोगनिमित्तं च देहदेशा
तरागमः यत्तु तदुच्यते प्रोक्तं को हमित्येतदात्मनः वक्तुं न शक्यते श्रोतुं तन्ममेष्टः प्रवृत्तते योस्ति सो ह मिति तत्रापि
न कथं वक्तुं न शक्यते आत्मन्येव न शोषाय शो ह मिति तयो द्विज आत्मण उवाच शो ह मिति शोषाय नात्मन्येव न
थेव च अनात्मनात्मविज्ञाने शोषो वा भ्रांतिलक्षणः जिह्वा प्रवीण्य ह मिति दंशं तालुकं नृप यतेनाहं यतः स
र्वे वादिष्या इति हेतवः किं हेतुं भिर्वदत्येवावागे वा ह मिति स्वयं तथापि वाक्ता मित्येतत्कथं वाक्तुं न युज्यते पिंडः
पृथग्घतः पुंसः शिरः पाण्यादिलक्षणः ततो ह मिति कुत्रेतां संसाराजं करोम्यहं यदन्ये स्ति परः कोपि मत्तः पाथि
वसन्नम तं देषो ह म हं वा न्यो वक्तुं नैव मयी व्यते यदा समस्तदेहेषु पुमांते को व्यवस्थितः तदा हि को भवन्को ह

रामः
६१

मित्येतद्विफुले भवेत् त्वं राजा शिविकाचेयवयं वा हाः पुरस्सराः अयं च भवतो लोके न संदेत न्नृपो च्यते इत्याह
रमतश्च यो शिविका त्वदधिष्ठिता कष्टसा संतापानां स्यादाह संतापवानृप इक्षारूढो महाराजो नायवदति ते जनः न
च दाहणे सर्वस्वा प्रीति शिविकांगतः शिविकादाह संघातो रचनास्थिति संस्थितिः अभिषेकानृपश्चैव तद्देदि
शिविका त्वया एवं च शलाकानां ह्यग्भावा विमृश्यतां कया ते ह्यत्र मिते खन्यायस्त्वयि यथा मयि पुमान्स्त्री गौरयं वा
जीकुं जेरो विरुजस्तुः देहपुलोक संशेय विज्ञेया कर्महेतुषु पुमान् देवो न नृगो न पशु न च पादपः शरीराकृतमेवास्तु
भूषते कर्म यो नयः वक्तराजे यो लोके च राजा महात्मकः - तथा न्यच्च नृपभ्यस्तु नाम संकल्पना मय यन्त्रु काला
तरे वापि नाभ्या संज्ञा मुपैत वै परिणामादिसंभूतैव हस्तु नृपतच्च किं त्वं राजा सर्वलोकस्पितुं पुत्रारिपोरिपुः पु
त्र्याः पतिः पिता सूनुः कंठ्यां भूतवदाम्यहं किं त्वमेवाशिरः किंतु शिरस्तवनयोदरं किमुपादादिकं त्वं वै न वै तत्किं
महीपते समस्ता वयं भ्यस्त्वं पृथग्भूपत्यवस्थितः कोह मित्यत्र निपुण भूत्या चिंतय पार्थिव एवं च वस्थिते तत्त्वम
याह मिति भाषितुं पृथक्कराणि व्याघ्रशरतेन नृपते कथं ॥७॥ शतश्रीपिछुपुराणे द्वितीये शत्रुयोदशोऽध्यायः ॥१३॥
पराशर उवाच निशम्य तत्पतिवचः परमार्थ समन्वितं प्रश्रया वनतो भूत्वा तमाह नृपतिर्द्विजं राजोवाच भग

वि. ७
६८

वन्यन्तया प्रोक्तं परमार्थमयं वचः श्रुते तस्मिन् भवती व मनसो मम हृत्तयः एतद्विवेकविज्ञानं यदशेषेषु जंतुषु
भवता दर्शितं विप्रतत्परं प्रकृतं महत् नाहं कृता मिश्रिका शिविका नमयि स्थिता शरीरमन्यदस्मन्तो ये न यं
विकाशता गुणपुरुषा भूतानां प्रकृतिः कर्मवोदिता प्रवृत्तं ते गुणा एते किं मेवेति त्वयोदितं एतस्मिन् परमार्थ
तममश्रोत्रपथं गते मनो विह्वलनामेति परमार्थार्थितां गते पूर्वमेव महाभाग कपिल विमर्हहि ज प्रबुधमभि
भुञ्जेतो गत्वा श्रुयः किं त्वं शंससे तदतरे च भवता युदिदं वाक्यमोरितं ते नैव परमार्थित्वं त्वयि चेता प्रधावति
कपिल विभिर्भगवतो सर्वं त्वत्स्य वै किल विष्णु रंशं न गन्ता ह नाशायो वी नुपागतः सरवभगवान्नूनमस्माकं हित
काम्याया प्रत्यक्षतामत्र गतो यथेतद्रवतो च्यते तन्मयं प्रणता यत्वं यद्वयः परमं हि ज न हला खिल विज्ञानमूल
वीच्युदधिर्भवान् आस्राण्डवाच भूपट्टसि किं श्रेयः परमार्थं न दृष्टुमि श्रेयोऽस्य परमार्थं नित्या न्यशेषाणि
भूयते देवताराधनं कृत्वा धनसंपदमिच्छति पुत्रानिच्छति राज्यं च श्रेयस्तस्यैव तन्नृप विवेकिनस्तु संयोगः
श्रेयो सोऽहरमात्मने कर्मघटात्मकश्रेयः स्वर्गकफलदायियत श्रेयः प्रधानं च फलेते देवानभि संधिते आ

रामः
६८

आधेयः सदा भूपयोगपुक्तैस्तथा परैः श्रेयस्तस्यैव संयोगः श्रेयो यः परमात्मना श्रेयस्यैव मनेकानि शतशोऽथ सहस्रशः
संत्यज्य परमार्थं स्तुते ते ते श्रुयतां च मे धर्मा यत्नते किनु परमार्थं धनं यदि व्यस्तु क्रियेत तस्माकमप्राप्तुं पलक्षणं पुत्र
श्रेय परमार्थारव्यः सोऽप्यन्यस्य नरे श्वर परार्थभूतः सोऽन्यस्य परमार्थो हितात्पता एव न परमार्थो तिजगत्पञ्चराचरे प
रमार्थो हि कार्यकारणानामशेषतः राज्यादिप्राप्तिरत्रोक्ता परमार्थतया यदि परमार्थं भवत्यत्र न भवति च वैयतः
ऋग्यजुः साम निष्ठाद्यैस्तकर्ममतंतव परमार्थभूतं तत्रापि श्रुयतां गदतो मम यस्तु निष्ठाद्यैस्तकार्यमृदाकारणभू
तया तत्कारणानुगममाज्जायते नृपमृन्मय एव पि नाशि मिद्वैस्मिदाज्यकुरादिभिः निष्ठाद्यैस्तक्रियायास्तु सा
भवित्री पि नाशिनी अनशी परमार्थं श्रुयतां रभुपपद्यते तत्तु नाशिनसंदहो नाशिद्वयोपपादितं ते देवा फलदं कर्म
परमार्थं मितस्तव मुक्ति साधनं भूतत्वात् परमार्थं न माधन ध्यानं चैवात्मनो भूपपरमार्थार्थशायितं भेदकारि परेभ्यस्त
परमार्थानि भेदवान् परमात्मनो योगपुक्तः परमार्थ इतीव्यतां मिथ्येतदन्यद्व्यं हि नैति तद्व्यतां यतः तस्माद्व्यं स
शेषाणि नृपेता निन संशयः परंतानमयं सद्भिर्नामजात्यादिभिर्विभुः परमार्थं लभ्यते लसंश्रयाद्युयतां मम एकाव्य
पासमः शुद्धो निर्गुणः प्रकृतः परं जन्म ईश्वरहित आत्मा सर्वगतो व्ययः परंतानमयः सद्भिर्नामजात्यादिभिर्विभुः नयोगवाच्यपुक्तो

सन्नेवपाधिबिद्यो ज्यते तस्यात्मपरदेहेषु सतोपेकमयाहितं विज्ञानं परमार्थो विज्ञानेति ध्यातुं नः वेणुं प्रविभेदेन भेदे
 वृद्धादिसंज्ञितः अभेदे व्यापिनो वा यो स तथा तस्य महात्मनः एकत्वरूपभेदश्च वाद्यकर्मप्रवृत्तिजः देवादिभेदमध्या
 स्तेनाहं पदारूपे हि सः इति श्रीविष्णुपुराणे द्वितीये शेषे चतुर्दशोऽध्यायः पराशर उवाच ह्युक्ते मोनिनेभ्यः स्थितया
 नंमही पतिं प्रत्युवाचांथा विशोसा कदेतां तर्गतां कथाम् आह्वय उवाच श्रूयतां नृपशास्त्रं लयङ्गीतमभ्युपगम्य पुरा
 त्रवचो धंजनयता निराद्यस्या द्विजन्मनः ऋभुर्नामा भवत्युजो ब्राह्मणः परमेष्ठिनः विद्या नतत्त्वसद्भावो निसर्गो देवभू
 पते तस्य शिष्या निराद्यो भूत्पुलस्त्यतनयः पुरा प्रादादशया विज्ञानं सतस्य परया मुदा अवाप्नोतानतत्त्वस्य न
 तस्याहेतुवासना सक्तुस्तेर्क्या मास निराद्यस्या द्विजन्मनः देविकास्तटे वीरनगरनाम वै पुरं समृद्धमतिरम्यं च
 पुलस्त्येन निवेशितं रम्यं पवनपर्यते तस्मिन्मार्थिवसन्तम निराद्यनामा योगतः कृभुः शिष्या वसत्युपरादि
 व्येवर्षसहस्रे तु समतीते स्य तत्पुरं जगाम स कृभुः सिप्रं निराद्यमवलोककः सतस्य वैश्वदेवाते द्वा रालोकन
 गोचरे स्थितस्तेन गृहीतो र्थो निजवेश्म प्रवेशितः प्रज्ञां प्राप्य लिखिता सनपरिग्रहं उवाच स द्विज श्रेष्ठो भू

ल्य

राम

१२५

ज्यामितिसादरं कृभु उवाच भो विप्रवर्धप्रोक्तं यदत्र भवतो गृहे तत्कथ्यतां कदन्येषु न प्रीतिः सततं ममानेराद्य उवाच स कृभुः पाव
 कवाद्यानाममृगानां च मे गृहे यदोचते द्विज श्रेष्ठ तत्त्वमुदयथे ध्याया कृभु उवाच कदन्ना निदिजेता निमिषमन्त्रं प्रयच्छं मे संया
 वयायसादी निद्रव्यफाणितवति च निराद्य उवाच ह्युक्ता तेन सा पत्नी मिष्टमन्त्री द्विजस्य यत् प्रसाधितवती तद्देभर्तुर्वचन
 गोरवात् तं भुक्त्वं तमिष्टानो मिष्टमन्त्रं महा मुनिं निराद्यः प्राह भूपाल प्रश्रया वनतः स्थितः निराद्य उवाच अर्पितं परमा
 प्रीतिं प्रित्यन्ना तुष्टिरेव च अर्पिते मानसं तुष्टमहारेण हतं द्विज कनिवासा भवान् चिप्रकवा गंतुं समुद्यतः आगम्य त्वेव
 भवतः यतस्तद्विजोच्यतां कृभु उवाच मुद्या स्य तस्य भुक्तेनेह प्रिर्ग्राह्य एजायते नमं शुभं उवाच प्रिः कस्मान्मा द्विज य
 द्वासि बहिना पाधि वेधातो सायिते सुस्तमुद्रवः भवत्यभसि च क्षीणे नृणां तडभिजायते भुक्तेनेह धर्मी रनममेनेयतो
 द्विज ततः शुत्संभवा भावान् प्रिरत्स्येव मे सदा मनसः स्वस्थता तुष्टिश्चित्रधर्मी विमो द्विज चेतसस्तस्य तस्य छपु
 मानेभिर्नैपु ज्यते कनिवासस्तवेत्युक्तं कगंतासि च यत्त्वया कुत आगम्यते त्वत्र त्रितयेपि निबोध मे पुमान् सर्वगतो व्या
 पी आकाशश्च दंततः कुतः कुत्र गच्छंतासीत्येतदप्यर्थवत्कथं सोहं गतानवा गंताने कदेशानि केतनः त्वंचान्ये

वि. पु.

७०

मचनतं तेनायनेनाहमप्यहं नृपुत्रमृदुमयेवाजितोसामेक्षतातव किं वक्ष्यतीति तच्च श्रूयतां हि जसत्तम किमस्त्वाद्यथवा
मिष्टं भुंजते न हि ज्ञोत्रम मिष्टमेव यदा मिष्टं तदेवोद्देगकारकं अमिष्टं जायते मिष्टं मिष्टादुद्दिजेत जनः आदिमभ्यार
वसनेषु किमन्नं शुचिकारकं मन्त्रयहि गृहं यद्गृहं सारालिप्रं स्थिरी भवेत् पार्थिवोऽयं तथा देहः पार्थिवः परमाणु
भिः यवगोधूममुक्तादिघृततैलं पयो रश्मिगुडं कलाहानितथा पार्थिवाः परमाणवः तदेतद्भवताहात्वा मिष्टमि
ष्टविचारियत् तन्ननः समतां लं विकार्य साम्यं हि मुक्तये आत्मानुवाच इत्याकं वचस्तस्य परमार्था श्रितं नृप प्रशि
यत्य महाभागो निराद्यो वाक्यमब्रवीत् प्रसीदमद्विता र्थाय कथ्यतां यत्त्वमागतः नयो मोहस्तवा कर्णपंचास्येताति
मेदिजं भुज्जुवाच ऋभुरस्मिन्तवाचार्यः प्रसादो नोयेत हि ज इहागतो हं यस्यामि परमार्थे त्वेवोदितः एवमेकमिहं वि
द्विने मेहं सकलं जगत् वायुदेवाभिदेयस्य त्वत्परमात्मनः आत्मानुवाच तथेत्मुक्तानि दाधेन प्रशिष्या तपुरस्स
रं रजितः परवाभक्त्या रच्छातः प्रययौ ऋषिः इति श्रिविष्णुपुराणे द्वितीये शेषे च मोक्षोऽध्यायः आत्मानुवाच
ऋभुर्वर्षे सहस्रे तु समतीते नरेस्वर निदाय तानरा नायत देवनगरं जयौ नगरस्य वहिः सोऽयं निराद्यं ददृशे मु

रामः
७०

निः महावलपरीवारे पुरं विशति पार्थिवे इरे स्थितं महाभाग जनसंमर्दवर्जकं शुक्लामकटमायां तमराणां समित्कु
शं दृष्ट्वा निराद्यं सकृद्भुक्तयगम्यामिवाद्यच्च उवाक त्वं कस्मादिहो ते स्थायते भवतां हि ज निराद्य उवाच भो विप्र जनसं
मर्दो महानेधनरेस्वर प्रविशौ पुरं म्यते नात्र स्थायते - - - ऋभु उवाच नराधिपोत्रकतमः कतमये नरे जनः क
थ्यतां मे हि ज मेष्टत्वमभिहोमतो मम निराद्य उवा योयं गजेन्द्रमुन्मत्तमद्रिभृंगसमुद्रितं अधिरूढे नरेन्द्रोऽयं प
रिलोकस्तथेतरः ऋभु उवाच एतौ हि गजराजौ नो दुर्गदृशितौ मया भवतानविशेषाण्यथ क्वचिद्दोषलक्षितौ
तत्कथ्यतां महाभाग विशेषे भवतानद्योः शत्रुमिच्छाम्यहं कोत्र गजः कोवानराधिपः निदाद्य उवाच गजोऽय
यमधोऽ - - - त्येवभूपतिः वाह्यवाहकसंबंधको न जानाति वेदिजं ऋभु उवाच जानाम्यहं यथा ब्रह्मस्तथा
मामवलोकय अधः शब्दनिगद्यं किं किंचिदमभिधीयते आत्मानुवाच इत्युक्तः सहस्राहं ह्यनिदाद्यः प्राह
तं ऋभुं श्रूयतां कथया म्येव यन्मां त्वं परियच्छसि उपर्यहं यथा राजा त्वमधः कुंजरो यथा अवबोधायतेऽ
स्मिन् दृष्टान्तां दृशितो मया ऋभु उवाच त्वं राजा वेदिजं मेष्ट स्थितो हं गजवदपि तदेव त्वं तदा च त्वं कतमस्त्वमहं

वि० ७०

७३

रिमाहोकाजित्वयेनमहात्मना पुरंदरायत्रैलोक्यदत्तनिहतकंठकं इत्येतास्तनवस्तस्यसप्तमन्वतरेषु वै सप्तचैवा
भवन्निप्रहमिः संरक्षितां प्रजाः यस्यादिश्वमिदं सर्वं तस्य शक्त्या महात्मनः तस्मात्सप्रोच्यते विष्णुविशेषज्ञाने
प्रवेशनाह सर्वचदेवाः मनवसमस्तासप्तर्षयो योमनुस्मृतवश्च इन्द्रश्च योयं त्रिदशेशभूतो विष्णोरशेषास्तु वि
भूतयत्नाः इति श्रीविष्णुपुराणे तृतीयोऽध्यायः प्रथमोऽध्यायः मेत्रेय उवाच प्रोक्तान्वेता निभवता सप्तमन्वतराणि
वै भविष्याण्यपि विप्रर्षे ममाख्यातं त्वमहं सि पराशर उवाच सूर्यस्य पत्नी संताभूतनया विष्णु कर्मणाः म
नुर्धर्मो यमी चैव तदपत्या निवे मुने असहंती चेसाभर्तुं ते जघ्नाया युयोज वै भर्तुः शुभ्रवणे रणं प स्वयं च
तयसे ययो संतेयमित्यथा कर्मिष्ठाया यामात्मजत्रयं शनैश्चरं मुने चान्ये तपती चाप्यजं जिन घ्राया संशा
दोत्वापेयमाद्यकुपिता यदा तदान्येयमसौ बुद्धिरित्यासीद्यमस्त्वय्योः ततो विवस्वताख्याते तदेतन्नारायणं
स्थितां समाधिदृष्ट्वा दृष्टेतामस्वातपसि स्थितां वाजिस्त्यधरः सोऽपि तस्या देवो तथा श्चिनो जनयामा
सरेवंतरे सोते दिवाकरः आनिन्येच पुनः संज्ञास्वस्थाने भगवान् रविः तेजसः समनं चास्या विष्णुकर्मणा

रामः

७३

७५

चकार ह भ्रमिमारोप्य सूर्यं तु तस्य तेजो विशातनं क्षतवानष्टमं भागं न व्यशातयता वयं तत्सूर्यादौ स्रवं तेजः शा
तितं विष्णुकर्मणा जान्वत्यमानमपतन्नद्रुभौ मुनिसत्तम त्वष्टे बतेजसा तेन विष्टोऽश्रुक्रमकल्पयत् त्रिशू
ले चैव सर्वस्य शिविका च न दस्य च शक्तिं गृहस्य देवाना मन्येषां च तथा युधं तत्सर्वं तेजसाग्निं विष्णुकर्मणा
व्यवर्द्धयत् घ्राया संज्ञा तथा यो सोऽद्वितीयः कथितो मनु इधं जस्य सवर्णा सोऽसावर्णिस्ते मज्जयते तस्य
मन्वतरं ह्येतत्सावर्णिकमथाष्टमं तदुच्चमहाभाग भविष्य कथयामि ते सावर्णिस्तु मनुये सोऽमेत्रे
य भविता ततः सुतपाश्चा मिताभाश्च मुख्याश्चापि तदा सुराः तेषां गणस्तु देवाना मेकैको विंशकः स्र
जः सप्तर्षिनपि वक्ष्यामि भविष्यान्मुनिसत्तम दीप्तिमान् गालवो नाम ह्यमो जौ लिस्तथा परः मत्सुत
श्च तथा व्यासकृष्टगश्च सत्तमः विष्णुप्रसादादनघपातालो तरुगोचरः विरोचनस्तु तस्तेषां बलिर्दो
भविष्यति विरजाश्चाधरी वांश्चानिमैकिाद्यास्तथा परे सावर्णित्यमनोपुत्राः भविष्यति नरे चराः नव

नवमोदससावरोमैत्रेयभवितामनुः पुरोमरीचिर्भानुश्चसुधर्माणस्तथाविधा भविष्यन्ति तथोदेवा एकैकोद्देशो गणः
 तेषां मिन्दो महावीर्यो भविष्यदुक्तो द्विज सर्वोद्युतमात्रं व्यावसुर्मेधातिथितथा ज्योतिष्मान् सुप्रमतिस्सन्त्यो तत्रै
 चमर्षयः धृतिर्केतुर्दीप्तिकेतुः पंचहस्तो निरामयाः यथुश्चवाद्याश्च तथा दससावर्णिकात्मजाः दशमोदससावर्णि
 भविष्यन्ति मुनेमनुः सुधामानो विरुद्धश्च शतसंख्यास्तथा सुराः तेषां मिन्दश्च भविता शांतिर्नाम महावल्गः स प्रवर्ष्यो
 भविष्यति येन तांश्च एषु च हविष्मान् सुप्रमतिस्सन्त्यो एषां मूर्तिस्तथा परः नाभागो प्रतिभोजोश्च सत्यकेतु
 स्तथैव च वसुसेत्रो त्रमोजाश्च भूरिषेणादयो दश ब्रह्मसावर्णि पुत्राश्च रक्षिष्यन्ति वसुंधरां एकादशश्च भविता ध
 र्मसावर्णिको मनुः विहंगमाः क्रोमगमाः निर्धारास्तथा गणास्त्वेतत्तदा मुख्या देवानां हि भविष्यताम् ए
 कैकत्रिंशकस्तेषां गणाश्चैदंश्चैवैवः निम्नश्चाग्निनेजाश्च वपुष्मान् धृतिरात्रुणीः हवष्मान्नन प्रश्नेते भाव्यो
 स प्रवर्ष्यस्तथा दश सर्वत्रगः सुधर्मात्मा देवानां कादयस्तथा भविष्यन्ति मनोस्तस्य तेन याः यथिबीश्चराः रुद्र
 पुत्रस्तु सावर्णि भविता द्वादशो मनुः कृतधामा चतुर्दश भविताश्च एते सुरान् हरितारोहिता देवास्तथा सुमन

सो द्विज सुकर्मणः सुपाशश्च दशकाः पंचवैगणाः तपस्वी सुतपाश्चैव तपोमूर्तिस्तपोमतिः तपोधृतिश्च युतिमांश्च
 न्यः स प्रमस्तु तपोधनः देवानुपदेशस्तु देवप्रेषादयस्तथा मनोस्तस्य महावीर्यो भविष्यति सुतोः नृपः त्र
 योद्देशो रौच्यनामा भविष्यति मुनेमनुः सुचापारास्तु कर्मणः सुधर्माणस्तथा मराः त्रयत्रिंशद्विभेदाश्चैव
 देवानां यत्र वैगणाः द्विस्त्यति महावीर्यस्तेषां मिन्दो भविष्यति निर्मोहस्तत्त्वदर्शी च निष्प्रकंषो नितस्तकः ध
 तिमानव्ययश्चान्यः स प्रमः सुतपा मुनिः स प्रवर्ष्यस्तु मेतस्य पुत्रानपि निबोधमे चिज्जसेन विचित्राद्याः भवि
 ष्यन्ति महोदितः भौत्यश्चतुर्दशश्चात्रिमेत्रेयभवितामनुः शुचिरिन्द्रः सुरगणाः भविष्यन्ति महोदितः भौ
 त्यश्चतुर्दशश्चात्रिमेत्रेयभवितामनुः शुचिरिन्द्रः सुरगणास्तत्रयं च भृगुश्च नान् च सुवाश्च पवित्राश्च कनि
 ष्ठाभ्राजिरास्तथा वाचाश्च द्वादशैव देवास्तत्र विनपि मे भृगुः अग्निवारुः शुचिः सुक्रो मागधोग्रीधर
 वच सुक्रस्तथा जितश्रान्त्या मनुपुत्रानतः भृगुः कर्तृर्गर्भारिवध्राद्या मनोस्तस्य सुतानृपा कथिता मुनि
 शाहिल्यालयिष्यन्ति ते महो चतुर्गुणानां वेदानां जायते किल विल्लवः प्रवर्त्तयन्ति तान्येत्यभुवं सप्तवर्ष्यादि
 वः धृतेरुतेरुते विप्रप्रणेता जायते मनुः देवाः यज्ञभुजस्तु यावन्मन्वन्तरे तु तत् भवन्ति ये मनोः पुत्राः या

वि० पु०
७५

वन्मन्त्रैरैद्विज सहस्रयुगपर्यन्तः कल्योनिः शेष उच्यते तावत्प्रमाणं च निशातलो भवति सप्तमं प्रहस्रयुध
रः शेतो शेषा हा वं बु सं ह्यै त्रैलोक्यमखिलं ग्रन्था भगवानादि रुद्रिभुः स्वमाया संस्थितो विप्रः सर्वभूतो जनादिनः
ततश्च बुद्धो भगवान्मया पूर्णतया पुनः सृष्टिं करोत्यव्ययात्मा कल्यो कल्यो रजो गुणाः मनो बोधु भुजः सेंशः देवा
सप्तप्रयत्नया सात्त्विको रजः स्थितिं करो जगतो द्विज सप्तमः चतुर्युगं यत्सो विष्णुः स्थितिं व्यापार लक्षणः
युगव्यवस्थां कुलने यथा मे त्रेयतं दृष्टुं कृते युगे परं ज्ञाने कथिलादि स्वयं यथ कृ द्दाति सर्वभूतात्मा सर्वभू
तेहिते रत चक्रवर्ति स्वयं यथा त्रेताया मपि सप्रभुः दुष्टानां निग्रहे कु र्धन्य रिपाति जगत्रयं वेदमेकं चतुर्भेदं
श्रुत्वा शाखा शनो द्विज करोति बहुलं भूयो वेदव्यास स्वयं यथ कृ वेदास्तु द्वापरे न्यस्य कले रते पुन ह रिः कल्कि
स्वर्णी दुर्धना आगे स्थापयति प्रभुः एवमेव जगन्नाथो जगत्पाति करोति च हंति चानि स्वनें माना स्य स्मा
व्यातिरेकियत् भूतं भव्यं भविष्यद्दा सर्वभूतान् महात्मनः तद्ज्ञान्यत्र वा विप्रसद्भावः कथितस्तव मन्त्रे तारा एषो
षाणि कथिता निप्रयातव मन्त्रे तारा भिषा श्रैव किमन्यत्कथयामिते इति श्री विष्णु पुराणे तृतीये शो भविष्य

रामः
७५

मनुवर्णिना नाम द्वितीयोऽध्यायः मैत्रेय उवाच ज्ञातमेतन्मया तत्त्वयथा सर्वमिदं जगत् विष्णु विष्णु विष्णु नयरां वि
द्यते ततः एतन्ने श्रोतुमिच्छामि व्यक्ता वेदा महात्मना वेदव्यास स्वयं यथा सायना तेन युगे युगे यस्मिन् यस्मिन् युगे व्यासो यो यमा
सीन् महा मुने तंतमा च स्व भगवन् शाखा भेदाश्च मे वर पराशर उवाच वेद दुमस्य मैत्रेय शाखा भेदैस्सहस्रशः न शक्यो वित्त
रो वक्तुं संक्षेपेण भृगु स्वतर् द्वापरे द्वापरे विष्णु र्वा सत्पूरी महा मुनिः वेदमेकं सुबहु भा कृते जगतो द्विजः वीर्यतपो बलं चाख्यं
मनु व्याणा म वेदं वे दिनाय सर्वभूतानां वेद भेदां करोति सः मया सकृत् तत्तन्वा वेदमेकं यथा ग्विभुः वेदव्यासाभिधाना तु
सा सा मूर्तिर्मधु द्विषः यस्मिन्मन्त्रे वेदव्यासा ये ये तान्नि बोधमे यथा च भेद शाखानां व्यासेन क्रियते मुने अष्टाविंशति ह
त्वा वै वेदो व्यक्ता महा विभिः वैवस्वते नरे तस्मिन् द्वापरे पुनः पुनः वेदव्यासा व्यतीयाय अष्टाविंशति सप्तमं चतुर्दशैः कृते वे
दो द्वापरे पुनः पुनः द्वापरे प्रथमे व्यक्ताः स्वयं वेदाः स्वयं भुवा द्वितीया चापरे चैव वेदव्यासः प्रजापतिः तृतीये चोशना व्यासश्च
तुये चिदृहस्यतिः सविता पंचमे व्यास षष्ठे मनुस्मृतस्यथा सप्तमे चतथे दो वैवसिष्ठ आष्टमे स्मृतः सारस्वतश्च नवमे त्रिधा
मादशमे स्मृतः एकादशे तु त्रि शिरा भरद्वाजस्ततः परं त्रयोदशे चांत रिक्षो वध्री चापि चतुर्दशे त्रय्यातारिः पंचदशे बोडशे तु

धनं जयः क्षतं जयः सप्तशो तारा आद्यादशो स्मृतः ततो व्यासो भरद्वाजो भरद्वाजाङ्गुगो नमः गौतमाङ्गुत्तमो व्यासो हर्षात्मा ये वि
धीयते तस्मादस्मत्पिताशक्तिर्व्यसिस्तस्मादहं मुने जातु कर्णे भवन्मत्तः क्षुद्रैषा यनस्ततः अष्टाविंशतिरित्येते वेदव्यासाः
पुरातनाः एको वेदश्चतुर्दशानुयैः कृतो ह्यपरादिषु भविष्ये द्वापरे चापि दशैः शिष्यैः सौभविष्यति व्यतीतिममपुत्रे स्मिन् हस्त
द्वैपायने मुनौ भ्रूवमेकाक्षरं ब्रह्म मित्येवं व्यवस्थितं दृष्ट्वा दृष्ट्वा त्वाच्च तद्ब्रह्मेत्यभिधीयते प्रणावावस्थितं नित्यं भू
र्भुवः स्वरितीर्यते ऋग्यजुः सामथर्वाण्यत्र सै प्रहणेनमः जगतः प्रलयोत्पत्तौ यत्र तत्कारणं संस्थितं महत्परमं गुह्यं त
स्मै सुब्रह्मणेनमः अगाधा पादमस्य जगत्संमोहनालयं संप्रकाशप्रकृतिभ्यां पुनर्वाच्यं प्रयोजनम् संख्याहान्धतां नि
वृत्तगतिः समदमात्मनां यत्र द्रव्यकर्ममृतं प्रवृत्तिप्रहणात् स्वतः प्रधानमात्मयोनिश्च गुह्यं शय्यवशाद्येते अविभागस्तथा
शुक्लमक्षरं ब्रह्मात्मकं परमब्रह्मणे तस्मै नित्यमेव नमो नमः यदुपवाचुर्देवस्य परमात्मस्वरूपिणाः एतद्ब्रह्म त्रिधा भेदम
भेदमपि सप्रभुः सर्वभूतेष्वभेदोऽसौ मिथ्यते भिन्नबुद्धिभिः ऋग्यजुः साममयः सर्वात्मा स यजुर्मयः ऋग्यजुः सामस्तारात्मा
स एवात्मा शरीरिणो समिधते वेदमयः सर्वदेवकरोति भेदे वै हि भिस्मशाख्यं शाखा प्रणेता स समस्तशाखो हानस्वरूपो भगवान्

नंतः इति श्रीविष्णुपुराणे तृतीये शो व्यासपरिणामो नाम तृतीयोऽध्यायः पराशरुवाच अष्टो वेदश्चतुर्व्यादः शतसा
हस्रसंमितः ततो दशगुणः क्षुद्रो यज्ञो यस्य सर्वकामधुकृ ततो जमस्तुतो व्यासो अष्टाविंशतिमंतरे वेदमेकं चतुर्व्यादः चतु
र्द्विभज्य त्रिभुः यथा तु तेन वै व्यासा वेदव्यासेन धीमता वेदास्तथा समस्तैस्तेनैव व्यासा व्यासेस्तथा मयाः तदनैवैव वेदानं शाखा
भेदास्तु नोत्र चतुर्युगेषु रचितान्समस्तैस्त्ववधारय क्षुद्रैषा यने व्यासं विद्विना रायाणं प्रभुं को ह्यस्यो भुवि मैत्रेय महाभारतक
इवेत् तेन वेदायथा व्यासामपुत्रेण महात्मना द्वापरेऽत्र मैत्रेय तन्मैत्रेय यथार्थं ब्रह्मणा बोधितो व्यासो वेदान्यस्तु प्रचक्र
मे अथाशिश्यान्सजग्राह चतुरो वेदपारगान् ऋग्वेदग्राहक्यौ लंसजग्राह महा मुनिः वैशंपायननामानं चतुर्वेदस्य चाग्रहीत्
जामिनिं सामवेदस्य तथैवाथर्ववेदवित् सुमंतुस्तस्य शिष्यो भूद्देव्या सत्यधीमतः रोमहर्षेण नामानं महा बुद्धिं महा मुनि
सतं जग्राह शिष्यं स इति हासपुराणयोः एकस्मात्तु वेदस्तं चतुर्द्विभक्त्ययत् चातुर्हीत्रमभूद्यस्मिन्नेन यज्ञमथाकरोत्
अथर्वयं यजुर्भित्तु ऋषिर्हीत्रं तथा मुनिः ओङ्गात्रं सामभिश्चै प्रहृत्स्वचायथर्वभिः ततः सकृच्चतुर्द्व्यस्तु वेदं कृतवान्
निः यजुर्द्विचययुर्वेदं सामवेदं च सामभिः राक्षस्वर्षेर्वेदेन सर्वकर्मणि सप्रभुः कार्यामास मैत्रेय ब्रह्मत्वं च तथा स्थितिः

वि० पु०

३

सोयमेकोमहावेदस्तनुस्तेनयथकृतः चतुर्दशतथायातेवेदपादयकाननं विभेदप्रथमंविप्रपेलकृवेदपादयं द्दप्रथमतयो
प्रोदाहात्कलायचसंहते चतुर्दशविभेदाथवाक्कलिनिर्जसंहितां वोद्यादिभ्योदत्तौनास्तुशिष्येभ्यस्तुमहामतिः वोद्या
निमागौतद्वज्राकृण्यपराशरौ प्रतिशाखास्तुशाखायास्तस्यास्तेजगुरुर्मुनिः इदमितिरेकांतुसंहितांस्वस्तुतंततःमो
इकेयंमहात्मानंमैत्रेयाध्यापनं तस्यशिष्यप्रशिष्येभ्यः पुत्राशिक्षात्प्रमाद्यौ वेदमित्रस्तुशाकल्यः संहितांतामधीत
वान् चकारसंहिताः पंचशिष्येभ्यः प्रददौ चतः तस्यशिष्यास्तुपंचैतेतेषां नामानिमेभ्यः मुकुलोमुत्बलुश्चैववात्स्यः प्रा
लीधएवच शिशिरः पंचमश्वासिन्मैत्रेयमुमहामुनिः संहितां तयंचकेशाकयूणिदिशंतरं निरुक्तमकरोत्तद्वचतुर्थ
मुनिसत्तम कोजयैतालुकित्तद्वदलाकश्चमहामतिः निरुक्तश्चतुर्थेभूदेवेदांगपारागः इत्येताप्रतिशाखाभ्योप्यनुशा
खादिजोत्तम वाक्कलिश्चापराजित्स्रः संहिताकृतवान्पुनः शिष्यः कालायनिर्गागर्पस्तृतीयश्चकथजवः इत्येवद्रुचाः प्रो
क्तासंहितायैप्रकीर्तिताः इतिश्रीविष्णुपुराणेनृनयिनीचतुर्थीध्यायः पराशरुवाच यजुर्वेदतरोः शाखास्तत्तद्विंशन्म
हामतिः वैशायायननामासौ व्यासशिष्यश्चकारह शिष्येभ्यः प्रददौताश्चनगुरुस्तेप्यनुकमान् याज्ञवल्क्यश्चतस्याभूत्प्रह्म

रामः

३

राजस्तुतोद्विज शिष्यं परमधर्मज्ञो गुरुहोत्रिपरस्सदा ऋषियोयमहामैरौसमजिनागमिष्यति तस्यैसत्तराज्ञानेब्रह्महत्याभविष्यति
एवंसुर्धुनिर्गणैः समयोयः कृतोद्विज वैशायायनएकस्तुतयतिज्ञातवांस्तदा त्वत्प्रीयवाकंसाथयदादृष्टमघातयत् शिष्याना
हचभेशिष्याब्रह्महत्यापहंभनं चरक्षंमत्कृतेसर्वेनविचार्यमिदंतथा अथाहयाज्ञवल्क्यस्तंकिमेभिः भगवान्पुनैः क्लेशितेस्तु
त्थनेजोभिश्चरिष्येहमिदंभतं ततः कुडो गुरुं प्राहजातवल्क्यमहामति मुच्यतोयत्वयाधीनंमत्रोविप्रावमानकः नित्तेजसोव
दस्येतान्यत्तंचब्राह्मणपुंगवाह तेनशिष्येणानाथोस्तिममाहाभंगकारिणा जातवल्क्यततः प्राहभत्रेयेतत्रेमयोदितं ममाप्यलं
त्वायाधीतंजन्मयातदिदंद्विज पराशरुवाच ह्युक्तास्तधिराक्तानिस्वरूपाणियन्त्रावेच छदयित्वाददौतस्मैयजोचत्वेष्टया
मुनिः यज्ञंविथविल्लवनिद्यावल्केनवेद्विज जगृह्णस्तित्रिरीभूत्वातौत्रिरीयास्तुतेततः ब्रह्महत्याभतंचीर्णगुहाणाचोदितेस्तु
यैः चकारधुर्यवस्तेतुचरणान्मुनिसत्तम याज्ञवल्क्योपिमेत्रेयप्राणायामिपरायणा तुष्टावप्राणतस्सूर्ययन्त्रं व्याभिलषंत
त याज्ञवल्क्यउवाच नमःसर्वित्रेद्वारायमुक्तेरमिततेजसे ऋयजुः सामभूतायत्रयीधामवतेनमः नमामिसर्वभूतायजगतः का
रणात्मनेभास्कराययरंतेषुभ्रमुत्तविभ्रते - कालकाव्यानिमेयादिकालज्ञानात्मनेनमः होयायविष्णुरूपायपरमाशरस्यिणे

वि० पु०
७६

विमर्त्रियः सुरगणानां पापे दुस्तराणि भिभिः यः स्वधामनेन पितृ तस्मै नमः देवाय विष्णु रूपाय परमाक्षतवृषि
णे हिमाशुधर्मवृद्धिना कर्ता कर्ता च यः प्रभुः तस्मै विकालरूपाय नमः सूर्याय वेधसे अयं हन्ति तमे यश्च जगत्स्य जग
त्पतिः सत्यधामधरो देवो नमस्तस्मै विवस्वते सत्कर्मयोगेन जननो नैवायः शौचकारणं यस्मिन्नुदिते तस्मै नमो देवाय भास्व
ते सृष्टेः यदंभुमिच्छे किः क्रियायोगो भिजायते पावित्र्याकारणाय तस्मै सुद्धात्मने नमः नमः सवित्रे सूर्याय भास्वराय
विवस्वते आदित्यायादिभूताय देवादीनां नमो नमः हिरण्यवोरथो यस्य केतवो मृतधायिनः वहन्ति भुवना लोकि च सुष
त्तनमाम्यहं पराशर उवाच इत्येवमादिभिस्तेन सूयमानस्तवैराविः वाजिन पथः प्राह प्रियतामिति वांछितं याज्ञवल्क्यस्त
दा प्राह प्रणिपत्य दिवाकरं यद्विदितानि मे देहि वा निसर्गं न मे पुरो पराशर उवाच एवमुक्ता देवो तस्मै यजुर्विभगवान् रविः अ
था तयामसे ह्यनिजा निवेत्ति नतङ्गुलः यद्विदितं धीतानि यानि विद्वेद्विजोत्रम वाजिनस्ते समाख्याता सूयो भो भगवान्यतः
शारवाभेदास्तु ते वावे वेदस्य च वाजिनो काणवाद्यास्तु महाभागा याज्ञवल्क्य प्रकीर्त्तिताः इति श्री विष्णुपुराणे तृतीये शोषं च
मोऽध्याय पराशर उवाच सामवेदतरो शारवा व्यासशिष्यः स जैमिनिः क्रमेण येन मे वेदावभेदभरणतामम सुमंतुस्तस्य
पुत्रो भूः सुधन्वा स्या भवान्मुतः अधीतवन्तौ के कं संहितां तौ महामुनि स ह्यसं संहिताभेदं सुकर्मात्तत्सुतस्ततः चकार तं च तद्वि

१२५

७६

ये जगत्स्य मतिः हिरण्यनाभः कौशल्यः पौषि जिह्वादिजोत्रम उदी च सामगाः शिष्यास्तस्य च चरशस्त्रजाः हिरण्यनाभाना वंत्पः संहि
ताये दिजोत्रमैः गृहीता लोपि चोच्यते यं डिनेः प्राच्य सामगाः लोगाणिः कुधुमिश्चैव कुसीदीलागलितथा पौषि जिह्वास्तदेदे संहि
ता वरुलीकृताः हिरण्यनाभ शिष्यश्चतुर्विंशति संहिताः त्रिवाचक विनामासौ शिष्येभ्यस्तु महामतिः तैश्चापि सामवेदो लो शारवाभि
र्द्व्युलीकृतः अर्थार्थानमथो वदस्ये संहितानो समुच्चयं अथर्ववेदं समुनिः सुमंतुरमित्युतिः शिष्यमभ्यापयामाक्ष कबंधं सोपितद्विधा
कृत्वा तु देवदर्शयतथा पथ्याय दत्तवान् देवदर्शस्य शिष्याश्चमौक्तो ब्रह्म विलिखथा शौक्लायनिः पिप्पलादस्तथान्यो मुनिस्तत्रम पथ्य
स्या पित्रयः शिष्याः कृताये दिजस्तत्रम जाजलिकुमुदतिश्चतुर्नायः शौनको दिज शौनकस्तद्विधा कृत्वा ददावेकां नवव्रधे द्वितीया
संहितां प्रादानैधवायनसंहिते सैधवा मुनिकेशा अभिन्नभेदा द्विधा पुनः नक्षत्रकल्यो वेदानो संहितानो तथैव च चतुर्थस्यादंगिरि
सः शांति कल्यश्चपंचमः श्रेयास्तथर्थाणां वेते संहितानां विकल्पना आख्यातैश्चाप्युपाख्यातैर्गाथाभिः कल्यशुद्धिभिः पुराणसं
हितो च के पुराणार्थविशारदः प्रख्यातो व्यास शिष्यो भूः सुतो वैरो महर्षिणः पुराणसंहितां तस्मै देवासां महामुनिः सुमतिश्चाप्रिवध
श्चामित्रपुः शांसायनः अकृतप्रणोतिसावर्णिः बह्विशिष्यास्तस्य चाभवत् कात्यपः संहितां कृत्वा सावर्णिः शांसायनः तमहर्षिणि
कश्चाप्यस्तिसृणां मूलसंहिताः चतुर्थयेनाप्येते संहितानां मिदं मुने आद्यं सर्वं पुराणानां पुराणां ब्राह्ममुच्यते अथादश पुराणानि

पुराणस्य प्रवृत्तये शास्त्रे पादो वैष्णवं च शैवमगवतं तथा तथान्येनारदीयं च मार्कंडेयं च सप्रमं आग्नेयमथ च वैवंशविष्णवं च
 मंस्मृतं दशमं च तस्यैव वैवंशं लैंगमेकादशं स्मृतं वाचराहं दशं चैव स्कादं चात्रयोदशं चतुर्दशं चामनं च कौर्म्यं च दशं तथा मातृ च
 गातुं चैव ब्रह्मांडं च ततः परं सर्गप्रप्रतिसर्गप्रवंशो मन्वंतराणि च सर्वेष्वेतेषु कथ्यन्ते वंशानुचरितं च यत् यदेतन्नवमैत्रेयपुराणं
 कथ्यते मया एतद्वैष्णवं संहि हि पादस्य समनंतरं सगंच प्रतिसर्गं च वंशमन्वंतराणि च कथ्यते भगवान्निधुरशोषैव्येव सत्तम
 अंगानि चतुरो वेदामीमांसा न्यायविस्तरः पुराणधर्मशास्त्रं च विद्याहेतावतुर्दश आयुर्वेदो धनुर्वेदो गार्ग्यश्चैव ते त्रयः अथ
 शास्त्रचतुर्थं च विद्यास्य दशैव ताः शेषाः ब्रह्मर्षयः पूज्येभ्यो देवर्षयः पुनः राजर्षयः पुनस्तेभ्य कृषिप्रकृतयस्तत इति शाखाः
 समाख्याता शास्त्राभेदास्तथैव च कर्त्ता एव शास्त्रानां भेदहेतुस्तथोदितः सर्वमन्वंतरेष्वेव शास्त्राभेदा समाः स्मृताः प्रजापत्याश्रुतिनि
 न्यासद्विकृत्यास्त्विमेद्विज एतन्न वेदितं सर्वं यत्तुष्टोसिमया द्विज श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वेकं तद्वा न्यवचीतुमे मैत्रेय वेदसंबद्धं कि
 मन्यत्कथयामि ते इति विदुः पुराणोत्तरीये शेषोऽध्यायः मैत्रेय उवाच यथा वत्काथितं सर्वं यत्तुष्टोसिमया द्विज श्रोतुमिच्छ
 म्यहं त्वेकं तद्वा न्यवचीतुमे सप्तद्वीपाभिया तालावीथ्यश्च सुमहामुने सप्तयोगाश्च येन स्यात्प्रमांडस्यास्य सर्वतः स्थूलैस्सूक्ष्मै
 तमिभ्यश्चैः सूक्ष्मैस्सूक्ष्मैस्सूक्ष्मा स्थूलेः स्थूलतरेः शैवतसर्वं प्राणिभिर्दत्तं अंगुलस्याष्टभागो धिनसोऽस्ति मुनि सत्तम न सं

ति प्राणिनो यत्र कर्म बंधनियं च नाः सर्वे च ते वंशं याति यमस्य भगवान्किल आयुर्वेदे ततो याति यातनास्तत्प्रचोदिताः यातनाभ्यः पारिभ
 द्याः देवाद्यास्तथ यो निषु जंतवः परिवर्तने शास्त्राणामेव निर्णयः सोऽस्मिच्छाम्यहं श्रोतुं यमस्य वशवर्त्तिनः न भवन्ति नरा येन तत्कर्म कथयामले
 पराशर उवाच अहमेव मुने प्रभो न कुलेन महामना हृष्टः पितामहः प्राह भीष्माय तत्र शृणुष्व मे श्रीष्म उवाच पुरासमागतो वत्स सखा कालिके
 द्विजः समा मुवाच हृष्टो वै मया जातस्मरो मुनिः तेनाख्यातमिदं चेव मिथ्यैवैतद्भविष्यति तथा च तदभूदस्य योक्तैरेन धीमता सहृष्टश्च मया भूयः अह
 धानवता द्विजः यद्वा राह न तत्तुष्टमन्यथा हि मया कचिद् एकदा तु मया हृष्टं यदेतद्भवतोदितं प्राह कालिङ्गकोवि प्रः स्मृत्वा तस्य मुनेर्वचः जाति
 स्मरेण कथितो रहस्यं परमो मम यमाकं करो यो यो भूत्संवादस्तं ब्रवीमि ते त्वं पुत्रवमभिबोधये पाशहं संवदति यमः किल तस्य कर्णमूले परितरुम
 धुसूदनप्रयत्नान्धु रुरमन्युणा न वैष्णवानां अहममरगणार्चितेन धात्राय मद्धि इति लोकाहिताय सन्निषु पुक्तः हरिगुरुवशा गोस्मिन् स्वतंत्रः
 प्रभवति संयमने ममापि विष्णुः कटकमुकुटकर्णिकादिभेदैः कनकम्रिदमपीभ्यते यथैकं सुरयशुमनुजादिकल्यनाभिर्हरिखिलाभिरुदीयते
 तथैकः सितितलयस्मिन् गोनि लोने पुरीषयाति यथैकताथरिमा सुरयशुमनुजादयस्तथा ते गुणकलुषेण सनातनेन तेन हरिप्रमरगणार्चितोऽपि
 पद्मं प्रणमति यः परमार्थतो हि मर्त्यः तमपगनसमस्तयायवं धं प्रजपरिहृत्य यथाग्निमाज्यसिक्ते इति यमवचनं निशम्य प्राणियमपुत्रवत्तमुवा
 च भर्मा राजं कथियमपि विभो समस्तभावुर्भवति हरेः खलु कादृशोऽस्य भक्तः यमुवाच न च लिति निजवर्णधर्मतो यः सममतिरात्मसुहृदि पक्ष

पदे नहरति न च हंति किंचिदुच्चैस्मितमनसतमवेहि विष्णुभक्तं कलिकलुषमलेनयस्य नात्मा विमलमतेर्मलिनीकृतसमेन मनसि हत
 जनादिनमनुष्यसततमवेहि हरेरतीवभक्तं कनकमधिरहस्यवैद्यबुद्ध्या नृणामिदं सः समवेति चेत्परस्व भवति च भगवन्मनन्यचेता पुरुषवर
 तमवेहि विष्णुभक्तं फलिकमणिशिलामलकः विष्णुर्भनसिन्धुणा कचमत्सरादिदोषः नहि तु हिनमस्यवरस्त्रिपुजे भवति हताशनदीप्रियः प्रतापः
 विमलमतिरमत्सरः प्रशान्तः शुचिचरितो खिलसत्त्वमेव भूतः परहितवचनोत्तमानमायो वसतिसदा हृदितस्य वासुदेवः वसति हृदि सनातने च त
 स्मिन्भवति पुमान्जगतोस्यसौम्यरूपः स्मितिरसमतिरम्यमात्मनोतः कथयति चारुतयैव शालियोतः यमनीयमविधुतकल्मषाणामनुदितमचु
 तसक्तमानसाना अपगतमानसमदमत्सरणां वृजभट्टदूरतरेण मानवानां हृदियदि भगवानादिदेवरास्ते हरिरसिखं स्वगदाधरो
 व्ययात्मा तद्वदमद्यविधातकहृभिन्नभवति कथिं सति चांधकारमर्के हरति परधनं निहंति जंतुवदति तथा नृतनिष्पुंराशियश्च अशुभजनि
 तदुर्मदस्यपुंसः कलुषमते हृदितस्य नास्त्यनंतः न सहति परसंपदं विनिर्दोकलुषमतिः कुत ते सतामसाधुः नयजति न ददाति यश्च संतम
 नस्यतस्य जनादिनो धमस्य परमसुहृदि वांथवे कलत्रे सुतनया पितृमातृभृत्यमार्गं शठमतिरुपयाति योर्ध्वं नृदं न मधमचेष्टमवेहि नास्यभक्तं अ
 शुभमतिरसत्प्रवृत्तिसक्तः सततमना ये विशीलसंगमत्तः अनुदिन हृतयाय बंधयन्तः पुरुषपशुर्न हि वासुदेवभक्तः सकलमिदमहं वासुदेव
 परमपुमान्परमेश्वरः सकलः इति मतिरमला भवत्यनंत हृदयगतं व्रजतान् विहाय दूरं कमलनयनवासुदेवं दृष्ट्वा धरणि धराच्युतशंखचक्रपाशो भ
 वशरणमितीरयंति ये वै न्यजभट्टदूरतरेणानया पादं वसति मनसि यस्य सो व्ययात्मा पुरुषवरस्य तनस्य हृदि पाते तव गतिर्यवाममासि चक्रप्र

विजय

तिहृत्तवीर्यवलस्यसो न्यलोकाः कलिगउवाच इति भट्टशासनाय देवोरचितनयः सकिलाहधर्मराजः मम कथितमिदं च तेन तुभ्यं कुतस्य गेहं मया यि
 चोक्ते श्रीभट्टउवाच नकुलेन तस्य भार्यातां पूर्वतिना द्वे जन्मना कलिगदेशादभेत्यद्रीयतास्तु महात्मना मया येन दृष्टान्यायं सम्यग्भवत्सतवो
 दितं यथा विष्णुभक्तेनान्यत्राणं संसारसागरे किं करोदं यो शोवातयमोन चयातनाः समर्थास्तस्य यस्यात्मा केशवाले वनः सदा पराशरउवाच र
 तन्मुनेतवारव्यातंगीतवैवस्वतेन यत् त्वत्प्रश्नानुगतं सम्यक्किमन्यत्रोत्तुमिच्छसि इति श्रीविष्णुपुराणे तृतीये श्रीस्कंधे सप्तमोऽध्यायः
 मेत्रेयउवाच भगवन्भगवान्देवः संसारविजिगीषुभिः समाध्याहिजगन्नाथो विष्णुराराधयेत यथा आराधिता च गोविंदा सराधनयैरैरैः य
 त्प्राप्यते फलं श्रोतुं तत्रेष्टमिदमहामुने पराशरउवाच यत्तच्छ्रुतिभवानेतत्संगरेण महात्मना और्ध्वप्राहयदाष्टस्तनमकथयति शृणु सग
 रः श्रुणुयत्येवमौर्ध्वपयच्छमार्गव विष्णुराराधनोपायसंबद्धं मुनिसत्तम फलं चाराधितैर्विष्णो यत्पुंसामभिजायते सचाहृदयो यत्नेन नने
 त्रयाखिलं शृणु और्ध्वउवाच भो मात्मने रथा स्वर्गस्वर्गीयं दत्तयास्यदं प्राप्नोत्याराधितो विष्णो निर्वाणमपि चोत्तमं यदिष्टति जवश्च फल
 माराधितेभ्युते तत्राग्रेति राजेन्द्र भूरिस्त्वय्यथापि वा यन्नुपश्रुतिभूपाल कथमाराभ्यते हि सः तदहं सकलं तुभ्यं कथयामि निबोध मे व
 र्गोऽप्राचार्यतापुतषेणायः पुमान् विष्णुराराधयेत्पथानान्यस्तत्रोपाकरणं यजन्यहानमत्येनं जपत्येनं जपन्त्य मूलतथान्य हि
 नस्त्येनं सर्वभूतोयतो हरिः तस्मात्सदाचार्यतापुतषेण जनादिनः आराध्यते स्ववर्णेति धर्म्मनुष्ठानुकारिणा ब्राह्मणः क्षत्रियो वै

वि० पु०

७

श्यः भूयः अथैवापते स्वर्गमृत्योरो विष्णुमाराधयति नान्यथा परायवा इवैभूयः मृतं च न भावते अन्योद्गकरवापितो व्यतेते
 न केशवः परस्परं यथा परा हिंसा सुयामति वकरोति पुमान्भयतो व्यतेते न केशवः नाताऽयति नो हति प्राणिनो न्याश्चरे हिनः यो मनु
 व्यो मनुष्येन्द्रो व्यतेते न केशव देवद्विजगुणाण्यः शुभ्रबासुसरोद्यतः तो व्यतेते न गोविन्दः पुत्रघेण नरेश्वर यथा ताते च पुत्रे च सद्य
 भूतेषु यस्तथा हितकामो हरिस्तेन सद्यसातो व्यतेते सुखं यत्परागादिदोषेण न दुष्टं नृपमानसं यि शुद्धचेतसा विष्णुस्तो व्यतेते न सद्य
 दा वार्णाश्रमेषु ये धर्माः शास्त्राक्रान्दयसत्रमतेषु निष्कृन्तरो विष्णुमाराधयति नान्यथा सगसुवाच तदहं श्रोतुमिच्छामि वरुण धर्मानशे
 यताः तथैवाश्रमधर्माश्चाद्विजवर्यप्रवीहितान् श्रीधर उवाच आस्त्रणक्षत्रियविशांश्रुदाणां च यथाक्रमं त्वमेकाग्रमना भूत्वा श्रुधर्मा
 मयोदितान् दानं दद्यात् देवान्यहमेस्त्वाध्यायतत्परः नित्योदकी भवेद्विप्रः कुर्यात्श्रमि यरिग्रहं हृत्पथं याजयेद्वा न्या नन्या न ध्यापये
 तस्या कुर्यात्प्रतिग्रहदानं भुङ्क्ते न्यायतो द्विजः सर्वलोकहितं कुर्यान्नाहितं कस्यचिद्विजः मैत्री समस्तभूतेषु प्राह्मणस्योत्तमं ध
 ने आरिषिणिर्बलचक्रो समबुद्धिर्भवेद्विजः सर्वलोकहितं कुर्या कृतावभिगमः पत्न्यां शस्यते चास्य पार्थिव राना निरदृष्टादिष्टा
 तो द्विजेभ्यः क्षत्रियोपि हि यजेद्भवि विधेयं तैरधीमीति च पार्थिवः शास्त्राजीवो महारक्षा प्रवरा तस्य जीका तस्यापि प्रथमे कलेय
 धि वी परिपालितं धीरी श्रीपालनेनैव हृतं कृत्यो म सधियः भवन्ति नृपतेरंशायतो यज्ञादिकर्मणां दुष्टानां शासनाज्ञाशि

वि०

रामः
८

ध्यानां परियालनात् प्राप्नोत्यभिमतं लोकान्तरं संस्था करोति यः प्राणिज्यं याशुयाल्यं च कृषिं च मनुजेभ्यः वैस्यायजीविको प्रह्म
 त्तदौ लोकधितामहः तस्यापि ध्ययनं यदो रानधर्मश्च शस्यते नित्येनैमिन्निकाहीनामनुष्ठानं च कर्मणां द्विजा निसंश्रयधर्म
 तादर्थ्येनैवौषणं कयविक्रयजैर्वापि धनैका नृजं वेनवा दानं दद्यात् श्रुद्रोपि पाययद्येयं ते तच्च पित्र्यादि तंथा स्रुद्रः
 कुर्षीत तेनैवै भृत्यादिभिरणार्थं यस्यैवां च परिग्रहः कुरुकालाभिगमनं स्वदारेषु महीयते दयातवेष्मिभूतेषु तितिहाना
 तिमानिना सत्यं सौचमनायासो मंगलं प्रियवादिना मैत्रस्य हातया तद्वदकर्मण्यं नरेभ्यः अनसूया च सामान्या व
 र्णानां कश्चित्गुणः आश्रमाणां च सर्वेषामेते सामान्यलक्षणः गुणास्तथा यद्वर्माश्च विप्रादीनामिमांश्च गुणां शात्रं
 कर्म द्विजस्योक्तं वैश्यकर्म तथा यदि राजन्यस्य च वैश्याक्तं शूद्रकर्म न वैतयोः सामर्थ्ये सति तत्राज्यमुभाभ्यामपि पा
 र्थिवं तदेवापरिकर्तव्यं न कुर्यात्कर्मसंकरं ह्येतौ कथितौ न च धर्ममिमांसातव धर्ममाश्रमिणो सम्यग्ब्रुवतो मे निशाम
 य इति श्रीविष्णुपुराणे तृतीयोऽध्यायः पालकृतो यनयनो वेदाहरणतत्परः गुणमेहेवसेऽप्यप्रह्मचारी स माहितः
 शौचाचारवता तत्र कार्यं शुभ्रवस्त्रं गुरोः भूतानि चरता ग्राह्या वेदाश्च कृत्युदिना उभे संध्ये रविं भूयत यैवाग्निसमाहितः उ
 पतिष्ठेत्तथा कुर्याच्छरोरप्यभिवादनं स्थितेति चेत्प्रजे ज्ञाते नीचैरासी तया सती शिष्या गुरो नृपश्चैव प्रतिकूलं न संभजेत् तेनै

योक्तुः पदेदेहं न्यायचित्रः पुरः स्थितः अनुशातं च भिन्नाक्षमश्रीयाङ्गुलागततः अवगाहेदयः पूर्वमाचोर्ध्वोऽपि वगाहि
ताः समिञ्जलादिकं चात्यकल्यकाल्यमुपानयेत् गृहीतग्राह्यवेदः सततो नुत्तामपाप्यचः ग्राह्यविभावसेत्याहो नि
नगुतनिष्कृतिः विधिना वासदारुधनं प्राप्य स्वकर्मणा गृहस्थकायमविलंकुर्याद्भूपालशक्तितः निर्वायेन
पितृनर्द्धयद्देवांस्तथा तिथीन् अन्ने मुनीन् च स्वाध्यायेन प्रजापतिं वालिनो चैव भूतानि वात्सल्येनादि
लंजगत् प्राप्नोति लोकान्पुनश्चो निजकर्म समाप्तिना भिक्षाभुजश्च ये केचित्परिशाद्ब्रह्मचारिण इति ते यत्र
वप्रतिष्ठते गृहस्थेन वैश्ये वेदाहरणकार्येण तीर्थस्नानश्च प्रभो अदन्ति वसुधां विप्राः यथिवीदशनाय च अनिकेत
ह्यनाहाराय त्रसाय गृहाश्रुते तेषां गृहस्थः सर्वेषां प्रतिष्ठायेति चेत् तेषां स्वागतदानादिवक्तव्यं मधुसूतय गृहागता
नां यथाश्वाशयनाशतभोजनम् अतिथिर्यस्य भग्नो गृहात्प्रतिनिवर्तते सदत्वादुक्तं तस्मै पुण्यमाशय गच्छति अव
धानमहंकारो हं भवेत्तु गृहस्थः परितोपयद्यत्तौ च यावत्प्येचनमस्यते यत्तु सम्यक्परोत्येव गृहस्थः परमं विधिं सर्वविधुवि
मुक्तौ लोकां प्राप्नोत्यनुत्तमम् वयः परितो राजन्मृतमृत्यो गृहाश्रमी पुत्रे पुत्रायां निश्चित्य वने गच्छेत्स एव वा प

रामुलकलाहारः केशस्मश्रुजवाधरः भूमिशायी भवेत्तत्र मुनिसर्वातिथिन्तु चर्मकाशकुशैर्कुर्यात्परिधानोत्तरीयके तद्विषयवर्णनानं शब्द
मस्य नरेश्वर इव ताभ्यर्चने होमः सर्वाभ्यागतपूजनं भिक्षाबलिप्रदानं च शक्तमस्य नरेश्वरः वन्यस्नेहेन गात्राणामभ्यंगश्चास्य शस्यते तप
स्य तश्च राजेनुशीतोष्णसहिष्णुता यत्स्वतन्त्रनियतश्चर्यावानप्रस्थचरेभ्यः सत्सह्यग्निरवदोषान्नयेद्दोषाश्चाश्रुतान् चतुर्थश्चाश्रमे
विष्णुप्रोच्यते यो मनिधिभिः तस्य स्वरूपं गदतो मम श्रोतुं नृपाहंति पुत्रद्वयकलत्रेभ्यस्तत्त्वे हो नरेश्वर चतुर्थश्चाश्रमे स्थाने गच्छति
दूतमत्सरः त्रैवर्ण्यकात्यजे सर्वानारंभानवनीयते मित्रादिपुंसो भैत्रसमलेष्वेव जंतुषु जरायुजाडनादीनां वामनः कर्माभिः क्वचित्
पुनः कुधीतनो हं सर्वसंसाश्रवज्जयेत् एकरात्रिस्थितिर्ग्रामे पचरात्रिस्थितिः पुरे तथा तिष्ठन्पथाद्रीति द्वेषो वा नास्य जायते प्राणा
यात्रानिमित्तं च यगारिमुक्तवज्जने कलिप्रशस्तवर्णानां भिक्षार्थपर्यट्कृतान् कामः क्रोधस्तथादय्यमोहहोभादयश्च ये तांस्तु द्वे
षान्परित्यज्य परिश्रममो भवेत् अभयं सर्वसत्त्वेभ्यो हत्वा यश्चरेत्तु मुनिः तस्यापि सर्वभूतभ्यो न भयं विद्यते क्वचित् कृताग्निहो
त्रं स्वशरीरसंस्थं शरीरमग्निं स्वमुखे जुहोति विप्रलुभिक्षोपगते हविर्भिचिताग्निना सप्रजतिस्त्रलोकान् भिक्षाश्रमे यश्चरेत्तथा
क्तं भुविः सुसंकल्पितबुद्धिपुक्तः अतिथिर्नो ज्योतिरिव प्रजातं सप्रहलोकं प्रजतिद्विजतिः इति श्रविष्णुपुराणतृतीये शोऽश्रम

वि० पु०

८२

वर्णिनामनवमोऽध्याय सगरउवाच कथितवातुराश्रमं चातुर्वर्ण्यतया - पुंसः क्रियामहं श्रोतुमिच्छामि हि सत्तम नित्या नैमित्तिकं
 कामं क्रियां पुतां मशेषतः समाख्याहि हि ज्ञेयं सर्वतोऽप्यसि मे हि ज्ञेयं श्रौतं उवाच यदेतदुक्तं भवता नित्यं नैमित्तिकाश्रितं तदहंकथ
 यिष्यामि शृणुष्वेकमना मम जातस्य जातकम्मादि क्रियाकाण्डमशेषतः पुत्रस्य कुधीतयिता आश्रयं चाभ्युदयात्मकं युग्मास्तु प्राप्नुवा
 न्निष्पन्नो ज्ञेयस्तनुजेऽक्षरं यथा ह्यनित्यं कुर्याद्देवपितृणां हि जन्मना दध्याय वै सवदनैर्मिश्रान्तिं शान्मुदायुतः नादीमुखेभ्यस्तेभ्यः
 नारदयावेन याधिवि प्राजायत्येन वा सर्वमुपचारं प्रदक्षिणं कुधीततत्रथा शेषं त्रिकालेषु भूयते ततश्च नाम कुधीतयितैव ह्यमोह
 नि देवस्यैव निराख्यं हि शर्मवर्मादि संयुतं शस्त्रेति आश्रयस्योक्तं वस्त्रेति शत्रियस्य च गुप्तरासाश्रमकं नाम प्रवासावैश्यस्य द्रव्योऽना
 द्योऽहं न न वा शस्त्रं नापवाद्युतं तथा नाम गच्छेजुगुप्तेवानाम कुर्यात्समाहारं नातिदीर्घं न हस्त्वेवानातिगुर्वक्षराश्रितं सुखोच्यं तु
 तन्नाम कुर्याद्यत्प्रवासावैश्यं ततो नंतरं संस्कारं संस्कृतो गुरुवेश्मनि यथोक्तविधिना श्रित्य कुर्याद्विद्यापरिश्रमं गृहीतविद्यो गुरुवेद
 त्वाच गुरुदक्षिणां गार्हस्थ्यमिच्छन् भूयात् कुर्याद्वारयश्च हं ब्रह्मचर्ये वा कालं कुर्यात्सकल्यार्थं गुरोः शुश्रूषणं कुर्यात्
 पुत्रादिरथापि वा वैश्वानसो वापि भवेत्परिश्रादय वेद्यया धर्मसंकल्पितं यादृक्तादृक् कुर्यान्महीयते ववैरकगुणं भार्यामु

रामः
८३

इह त्रिगुणास्वयं नातिकेशी मकेशिवा नातिरुष्टा नित्यं नला नित्यं नो भिक्षां वा ननु नो गीवापिनो हरेत् नाविशुद्धांतरो गोवा कु
 लजा चातिरेमिती न दुष्टं दुष्टं चाचालं न्ये निना पितृमातृतः नरमश्रुयं जन्मवती न च वपुतवा हति न यथैरक्षराशानां तया का
 नस्वरानच नातिवदेषणा तद्वज्राशी नो हरेत्स्त्रियं यस्याश्चरो मशेजं वेगलेक्यस्यात्र थोन्नतौ गेड्योः कुर्याको यस्या हस्तं
 लाचनो हरेत् नातिरुष्टा विष्णुं दुर्जना मनुष्ये क्षणां आपीन हस्तया पांचनकं न्याहु हरेत् दुधः न वामनां नातिदीर्घं नो हरेत्
 हस्तं पुवं न चानिच्छिदं दशनां न करालं मुखं नरः मंचमी मातृपता च यितृयका च स प्रमं गुरुस्थ उदहेत्कन्या न्यायेन विधिना
 नृप आहो देवस्तथे वा धि प्राजायत्यलया सुरः गोभयराक्षसौ न्यो यथा च प्राय मोधमः एतेषां यस्या यो धर्मो वा एते श्रोको
 महर्षिभिः कुधीतशराहरणं न्यंच परिवर्जयेत् संधर्मचारिणो प्राप्य गार्हस्थ्यं सहितस्तथा समुद्वेह ददात्य वा सम्यगु
 षा महत्फलं इति श्री विष्णुपुराणे तृतीये शोदशमोऽध्याय सगरउवाच गुरुस्तस्य सदाचारोऽश्रोतुमिच्छामहं गुरो लोकादस्मा
 त्परस्मच्च यमतिष्ठन्महीयते श्रौतं उवाच श्रूयतां यथेधीयात् सदाचारस्य लक्षणं सदाचारवता पुंसां जितो लोका नुभावधि
 साधवः शीशो वा लुतश्छेदाः साधुकारकाः तेषां माचरणा यत्सदाचारस्य उच्यते संप्रवक्ष्याम्य मनवः प्रजानां पतयस्तथा

सहचारस्थभक्तारः कर्तारश्च महोपे आश्रित्य हरेस्त्वस्थे च मानसमतिमात्रं विमुक्तश्चिंतयेत् कर्ममर्थं वात्या विरोधनं अपाड्यात्
 यो काममुभयोरविचिंतयेत् इवाहृष्टविनाशाय त्रिवेगसिद्धिर्ना परित्यजेत् यो कामो धर्मयोऽपि करोत्यधर्ममप्यसुरोदयः
 लोकविकृष्टमेव च ततः काले समुत्थाय कुर्यान्मैत्रं नरेश्वरं नैरित्या मिषु विभेयमतीत्याधिकं भुवः इरादावसथान्मृजं
 पुरिषं च समाचरेत् यादावसेचनो धिक् प्रसिद्धे नगरहागणे आत्मस्थं यत्तत्तुष्टाया गोसूर्याग्निर्लोकं स्तथा गुरुद्विजानी
 श्रुद्धो न मे हेतकश्च न नष्टं सत्यमधे वागो प्रजे जनसंसदी नवर्त्तानि न नद्यादिता रेपु पुनर्धर्म नासु नैवांभस्तारेन
 स्मशाने सभाचरेत् उत्सर्गं वै पुरिषस्य मृत्रस्य च विसर्जनं उदपुरयो दिवोत्सर्गं विपरीतमुखो निशि कुक्षीताना यदी
 प्राप्नोमृत्रोत्सर्गं च पार्थिवं तृणैरास्तीयितुं यावत्सु प्रावृत्तमस्तकः तिष्ठेन्नातिचिरं तत्र नैवा किंचिदुदीरयेत् बल्ल्मीक
 मृत्वि कोत्सवातो मृदनां तर्ज्जुलां कथा शौचावशिष्टांगे राचना दद्याद्देयसंभवा अंतःप्राणवयनां च हलात्वा तां च य
 धि वि परित्यजेत् मृदे अंता सकलारोचसाधने एकालिं गे गुदे तिस्त्रादशवामकरे नृप हस्तद्वयेन सप्राण्या मृदः शोचो
 पयादिकाः अद्येना गंधफेनजलेना बुबुधुधेन च आचामे तमृदं नृपः तथा दद्यात्समाहितः निपादितां शिशो च श्रय

रावभ्युक्ष्यैव पुनः त्रिः पिवेत्सलिलं तेन तथा द्विः परिमर्जयेत् शीघ्रं न्याजिततः स्वानि मूर्द्धनं च नृपालमेत् बाहुना भिचंतो येन हृदयं चापु
 यस्पृशेत् स्वाचांतश्च ततः कुर्यात्सुमान्केशप्रसाधनं आदर्शजिनमंगल्यहर्षाद्यालंभनानि च ततः स्ववर्णधमेण हृत्यंथं च धनार्जनं म
 कुर्याद्देहासमायन्नायजे च यथैव पिले सोमसंस्था रुविसंस्था पाकसंस्था च संस्थिताः धनायत्ता मनुष्याणां ये ततो धनार्जने नृ
 नस्तडागे गुरेव स्वातजलेषु च कूपेषु हृते येन स्वानं कुक्षीत बाभुवि स्नायीतो हृततो येन अधवाभ्युसंभवे शुचिं वस्त्रधरः स्नातो दे
 वधिं पितृतर्पणं तेषामेव द्वितीयेन कुक्षीत सुसमाहितः त्रिर्यः प्रीणनाथाय देवानामयवर्जयेत् तथा धीराणां यथान्यायं सरूचा
 यि प्रजापतेः पितॄणां प्रीणनाथाय विरयः यथैव पितेः पितामहेभ्यश्च तथा प्रीणयेत्पितामहान् मातामहायतपि ज्येष्ठपि ज्येष्ठ
 समाहितः दद्यात्प्रेणतीर्थेन काम्यं चान्यच्छृणुष्वमे मात्रे प्रमात्रे तन्मात्रे गुरुयत्ने तथा नृप गुरेव मातुलादीनां स्निग्धमित्राय भू
 भुजे इत्थं चापियजेत् गुरोर्दद्यात्तेष्वनृत्य उपकारावभूवानोक्तं तेषां स्तिर्यगा देवा सुरास्तथा यक्षानागगंधर्वाहसाः पिशा
 चागुहका सिद्धाः कृष्णाडस्तर्कः खगाः चलेवराभूनि लयावाध्याधाराश्च जतवः नृपिमेते प्रयात्या सुमहत्तेनाम्बुना दिवलाः
 नरकेषु समस्तेषु यातेनासु च ये स्थिताः तेषामाप्यायनायेत दीयते सलिलं मया देवा धवा वांधवाः येन्यजन्मनि वांधवा तेन हि

मास्त्रिणां यानुयन्तास्मोभिवाद्यन्तं यत्र कचन संस्थानास्तु तेषां पश्चात्तमनां इदमाप्यायनं चास्तु मया हतं तिलोदकं कामोदकं प्रदानं ते मयेतत्क
 थितं नृपः यस्मात्प्रीणयन्ते तन्मनुष्यसकलं जगत् जगत्प्राप्य नोद्भूतं पुण्यं प्राप्नोति चान्य इत्वा कामोदकं सम्यगेतेभ्यः श्रद्धया न्वि
 तः आचम्य च ततो दद्यात्स्वयं सलिलं जलं नमो विवस्वते अस्मिन्मास्त्रेते विष्णुतेजसे जगत्सर्वे सुचये सवित्रे कर्मसाक्षिणे ततो
 गृह्य च न कुर्यादभिष्टु रघुजनम् जलाभिषेकं पुण्याणां धृषाद्ये अनिवार्यः अथ पूर्वमग्निहोमं च कुर्यात्प्राग्प्रत्यहोततः प्रजापतिं स
 मुद्यत्स्य नद्यादाहृतिमादरात् गृह्यभ्यः कस्य पायाय ततो नुमतये क्रमात् तच्छेषमग्निं केयश्चिपन्ननेभ्यः क्षिपेन्नतः शपरेधा तु विधा
 तुमभ्यो वज्रस्पर्शः क्षिपेत् गृह्यपुत्रव्याघ्रदिदेवानपि मेष्टुणु इन्द्राय वज्रं रिजाय वज्रं रायतये देवे प्राच्यादिषु बुधो रधा इतशेषा
 त्मकं बलिं प्रांगणोच्चैर्देवभोगे धन्वंतरि बलिततः निधये देवेष्वेव च कर्म कुर्यादतः परं वायवे वायवे दिक्षु समस्ता सुततो दिशां अ
 स्मिन्लोकां तस्मात्समाजयेच्च क्षिपेद्बलिं विश्वेदेवान् विश्वतानथो विश्वपती न्यिहृन् पृथगा च समुद्दिश्य बलिं दद्यान्नेष्ट्वर ततो न्यदत्तमा
 कयभूमिभोगे शुचोततः दद्यादशेषं तेभ्यस्त्वेव यान्तस्माहितः देवामनुष्यापशवो वयांसि सिंहासयशोरगदेत्यसंधाः प्रतापिशाचा
 सारवत्समस्ता ये चान्यमिच्छन्ति मया त्रदत्तं विपीलिका कीटपतंगकाद्याः बुभुक्षिता कर्मानिवद्धवन्धाः प्रयातुते तृप्तिमिदं मयान्नं ते

भ्यो विस्मृतं सुखिनो भवन्तु येषां न मातानपि तानवधुनैवान्नसिद्धिर्न तथा न्नमस्ति तत्तत्प्रेयेन्न भुवि दत्तमेतत्त्रेयां तु तृप्तिं मुदिता भ
 वन्तु भूतानि सर्वाणि तथा न्नमेतदहं हि विष्णुर्न यतो न्यस्तं तस्मादहं भूतनिकायभूतमन्नं प्रवक्ष्यामि भवाय तेषां चतुर्द
 शो भूतगणो य एष तत्र स्थिता ये खलु भूतसंख्याः तृप्त्यर्थमन्नं हं मया विस्मृतं तेषां मुदितं मुदिता भवन्तु इत्युच्चायन
 शो दद्यादन्नं श्रद्धा समन्वितः भुवि भूतो यकां राय गृही सद्यो भ्रमो यतः अचंडालविहंगानां भुवि दद्यात्ततो न्नरः ये चान्ये प
 तितो केचिदयात्राः सर्वमानवाः ततो गोरोहमात्रं वैकालं तिष्ठेद्गङ्गां गणो अतिथिग्रहणार्थाय तद्दध्वायथेष्ट्या अ
 तिथितत्र संप्राप्ते पूजयेत्स्वागतादिना तथासनप्रदानेन पादप्रक्षालनेन च गच्छत आनुयातेन प्रातिमुत्पादयेद्गृही अ
 शानकुलनामानमन्यत समुपागतं पूजयेदथ सम्यग्नैकग्राम्यग्नैकग्रामिने अकिंचनमसंक्लमन्यैरशादुपागतं अ
 संस्पृश्यातिथिभुंजन्मत्तं कामं व्रजत्यधः स्वाध्यायगोत्रचरणमहृष्टा च तथा कुलं हिरण्यगर्भबुध्या तममेताभ्यागतं गृ
 ही पितृयचापरं विप्रमेकमप्याशयेन्नृप तद्देश्यं विदिताचारसंभूतं पंचयज्ञियं अन्नाग्रं च स सुहृत्पुत्रं तकारो

पकलितं निशेषधृतं भूयलश्रितियोपवाहयेत् इद्याचमिसाञ्जितयेपरिआहूय चारिणं इह्याचबुधोदद्यादिभवेसत्यवारितं
 इत्येतेतिथयः प्रोक्ताः प्रागुप्रायिसमश्रये चतुरः पूजयेदन्त्यकृणात्प्रमुच्यते अथियस्यभग्नोशो गृहाद्यात्यन्यतो मुखः सतसे
 दुष्कृतं दत्त्वा पुण्यमासायगच्छति धाता प्रजायतिः शक्रो वह्निर्वसुगणायमाः अविश्यातिथिमेतेवैभुंजते न्नरेश्वर तस्मादितिथिप्र
 जायतेतसततनरः सकेवलं मद्यभुंक्ते योभुंक्तेतिथिविना ततः स्वभासिनी दुःखिगभिरीहृद्वालकान् भोजयेत्संस्कृता
 नेन प्रथमं चमं गृही अमुक्तवत्सु चैतेषु भुंजन्तेति दुष्कृतं मृतश्च गतानरकं भुजयतेनरः अस्मात्ताशी मलं भुंक्ते
 अजयीयुषशोशितम् असंस्कृतान् भुज्यन्ते बालारिप्रथमं कृतं तस्माद्दृष्ट्वरजेन्द्रयथा भुंजीत वै गृही भुंजनश्च यथापुं
 सः पापबन्धो न जायते इह चारोग्यमतुलं बलवृद्धिस्तथान्य मवत्यनिष्टशांतिश्चैरियसाविचारिकान् स्नातो यथावत्
 त्वाचरेद्विधिविहित्यं प्रशस्तरत्नपारितो भुंजीत प्रयतो गृही धृतजप्योक्तेवहो युद्धवस्त्रधरां नृप इत्यादि विवि
 धेभ्योभ्यो गुरुभ्यः संश्रिताय च पुण्यगंधधरः शस्त्रः मातृधारी निरञ्जर नैकवस्त्रधरो धार्द्रियादिपादो नरेस्वर

विभुधवदनः प्रीतो भुंजीत न विदिषुखः प्रादुखोददुखो वापि न चैवान्यमनान्ः अन्नप्रशस्तं पश्यन् प्रोक्षितं प्रोक्षोदकैः नकुत्सिताह
 तं नैकनुगुप्तावदसंस्कृतं दत्त्वा तु भक्तं शिष्यैः सुधितो भूतथा गृही प्रशस्तं गुरुपात्रेषु भुंजीत कुपितानृप नासं दी संस्थितो पात्रिना
 देशे च नरेश्वर नाकालेनातिसंकीर्णं दत्त्वा च नरोपये मंजाभि मंत्रितं शस्त्रं न च पर्युषितं नृप अन्यत्र फलमांसेभ्यः शुक्लशाकादि
 कातया तद्वहारितकेभ्यश्च गुग्गुलुभक्षेभ्य एव च भुंजीत दृष्टसाराणि न कदाचि नरेश्वर नाशेषं पुरुषो म्नीयादन्यत्र जगतीयेते मध्वं
 इधिसर्पिभ्यस्तुभ्यश्च विवेकवान् अश्रीयात्तन्मयेन दत्त्वा पूर्वं तु मधुरं स लवणं म्लैतथामधे कटुतिक्तादिकांस्ततः प्राग्द्वं पुरु
 षोश्च नैव मध्ये च कटिनाशनं अतपुनर्वासी तु वलरो ग्णे न मुच्यति अनिष्टं भक्षयेदित्यं वाग्यतो नमकुत्सयन् पंचग्रामान्महामेनं
 प्राणाद्याय नायतत् मुक्तासम्यगथा च म्यप्रादुखोददुखोपि वा यथावत्पुनराचमि त्याणी प्रक्षाल्य मूलतः स्वस्थः प्रशान्तचित्त
 अकृतासनपरिग्रहः अभीष्टदेवतानां च कुधीतस्मरणानरः अग्निरायाय न्धातुं पार्थिवं यवने रितं दन्नावकाशनं भसारयस्त्वस्तु मे
 सुखं अन्नं वलाय मे भूमौ रमामग्न्यनिलस्य च भवत्येतत्परिणतो ममास्त्वया हतं सुखं प्राणाया नासमानाना मुदानव्यानयो

विष्णुः

७

स्तथा अन्नपुष्टिकां चालुममास्त्वया हतासुरं अगतिरग्निर्देवानलश्च भुक्तं मया न्नरजयत्तु शेषं सुखं खं च मे तत्परिणामसंभवं य
च्छंत्तु रोगं मम चास्तु देहे विहसं समन्तेन्द्रियदेहं देहि प्रधानभूतो भगवान्यथैकः सत्येन तेनान्नमशेषमेत दारोग्यं मे परिणाममेत
विहुरन्नातयैवान्नपरिणामश्च यैव सत्येन तेन मद्रूतं जीर्य तन्नामिदं तथा शुचायस्त्वहस्तेन परिमार्जितो दरं अनायासप्र
सायानि कुर्यात्कम्पान्यतं दितः सखास्त्रादिविनोदेन सन्मार्गादविरोधिना दिनं न वेन्नतः संध्यामुपातिष्ठेत्समाहितः दिनं
तसंध्यां स्तुयेति पूर्वाह्नसंयुतां मुधः उपतिष्ठेत्तथा त्यागं सम्प्राप्य पाथिवं सर्वकालमुपस्थानं संध्या पाथिविष्य
ति अन्पत्रस्तुतकोशौ च विभ्रमातुरभीतितः स्तुयेतामुदितो यश्चात्यक्तः स्तुयेत्तच्छपन् अन्पत्रातुरभावात्तु प्रायश्चि
तीयते नरः तस्मादनुदिते स्तुयेत्समुत्थाय महीपते उपतिष्ठेन्नरसंध्यामस्त्वपंचदिनां तज्जो उपतिष्ठेत्तिवे संध्यायेष्टं
च न पश्चिमां प्रजंति ते दुरात्मानस्तस्मात्सिंहं नरकं नृप पुनः पाकमुपादाय सायमप्यवनीपते वैष्णवेन निमित्तं वैपत्यमे
वं वल्लिहरेण तत्रापि स्त्रियादिभ्यस्तथैवान्नापवर्जनं अतिश्चिंतागतं तत्र स्वशक्त्या पूजयेद्बुधः पादशौचासनप्रकृत्वा
गतोक्त्या च सज्जनम् ततश्चान्नप्रदानेन शयनेन च पाथिवं दिनं तिष्ठेच्च विमुखे गते यत्पातकं नृप तद्देवाद्यगुणं पुंसास्तु यद्विमुखे ग

रामः

७

ते तस्मात्स्वशक्त्या राजेन्द्रसूर्योऽमतिश्चिमुखे पूजयेत्सृजिते तस्मिन्सृजिताः सर्वदेवताः अन्नशकां बुद्धनेन स्वशक्त्या पूजये
त्पुमान् शयनप्रसारमयी प्रदानैरेव वापितं कृतयादादिशौचं अभुक्तासायंततो गृही गच्छेच्छय्यामस्तु दितमिकदंस्तु
मयी नृप नाविशालानवेभग्नामसमां मालिनान च न च जंतुमयी शय्यामधितिष्ठेत्तनास्तुतां प्राच्यादिशि शिरःशक्त्या
श्यायामथ वा नृप सदैव च पातः पुंसो विपरीतं तुरोगदम् कृता बुधगमः शस्तः सपत्न्या भवनीयते पुनः नाम शेषे काले ज्येष्ठ
युष्मासुरा विषु नास्त्रातां तु त्रियं गच्छेन्नातुरा नरजत्तुलां नातिष्ठेन्न प्रकृयितां नाशस्तानगुर्विणी नारक्षिणी नान्यकामां
न चान्यस्य यो धितं सुखानां नातिभुक्ता वा स्वयं चैभिर्गुरौ युतः स्नातः स्त्रगाद्यैः स्त्रीतो नाध्यातः दुग्धितो यिवा सक्तमस्मानु
रागश्च व्यवायं पुनर्विजेत् चतुर्दशपक्षमी चैव अमावास्याया पूर्णिमा पक्षिणेतानि राजेन्द्र विसंक्रांतिरेव च तैलस्त्रीमां
ससंभोगीषां स्थितेषु वैयुन विरामं भोजनं नाम प्रयाति नरकं मृत अशंखयधस्तेषु तस्मात्सयमिर्बुधैः भावस
घास्त्रदेवेन्या ध्यानजापपरैर्नरैः नान्ययो नावयो नावानोपयुक्तौषधस्तथा देवदिजगुरुणां च व्यवायानां श्रयाभ
वेत् चैत्यचत्वरसारेणुनगोष्ठेन चतुर्थये नैव तस्मिन् शान्तोपवनसौललेषु महीपते प्रोक्तं पदं स्वशिवेषु मेव भूपालसंध्ययोः

नखेयवायंमतिमान्मूत्रोचरपीडितः पर्वस्वभिगमोद्यन्रोदिवायापयदोन्प भुविरोगावहान्नृणामप्रशतो जलाशये पर
 दारंगनगच्छेमनसापिकथंचन किमुवाचास्थिबंधोविनास्ति तेषु व्यवायिना मृतो नरकमभ्येतिहायतेत्रोपि च सुधा
 परदारमतिः पुतामुभयत्रापिभीतिदा इतिमत्तास्वदारेषु कृतुमात्सुबोधेजेत् यथोक्तोवहनिष्ठसंकामेषु नृतावपि ओ
 धुवच स्वैगोप्राप्त्या सिद्धान्दृष्ट्वाचार्यस्तथार्चयेत् द्विकालंचनमेतस्यामग्रीनुयचरेत्तथा सरानपहतवस्त्रेप्र
 शस्ताश्रतयोवधीः गातुडानिचरत्मानिविभ्रियात्प्रयतो नरः सुगंधामलकेशस्तुसुगंधिश्चातवेवधृक् शिवास्सुमने
 मोहयविभ्रियाचनरः सदाकिंचित्परस्चनहरेनात्यमप्यप्रियंवदेत् प्रियंचनानृतंभूयान्नान्यदोषानुदीरयेत् नान्य
 स्त्रियंतथावैरेराचयेन्पुनर्वचर नुदुष्टयानमरोहोत्कुलध्यानासंश्रयत् विद्विष्यति तोन्मत्तवज्रचौरादिकठकोः वंध
 कीबंधकीभर्तुस्तुजानृतकथैः सह तथातिव्ययशालेपरिवारतैः शटेः उधोमैत्रीनकुधीतनैकपण्यानमाश्रये नावग
 हेजलोघस्यवेगमयेनरेचर प्रदीप्तवेश्मनविशेनारोहेष्विखरंतरैः नकुर्यादंतसधर्वनकुन्तनीयाचनासिका ना
 सङ्घृतमुखोज्ज्वलेत्स्वास्तकाशौचवर्जयेत् नोचैहसैत्सशङ्कचनमुचैपवनंउधः नरेवान्मचादयोधिधान्नृण

नमहलिलेखेत् नमश्चुभसयेछोद्यानमृहीयाद्विचक्षणा ज्योतिर्व्यमेध्यादात्मानिनभिवीक्षेत्तचप्रभो नमोपरास्त्रियंवेवत्स्य
 चात्तमनेदये नङ्कुर्याद्वेवैवसजगंबोहिसोमजः चतुष्यथंचेत्यतसंश्रमशानोपवनानिच दुष्टस्त्रीसंनिकंषचवर्जयेन्निशि
 सधृता सुज्यस्वेध्वज्ज्योतिंछाया नातिक्लमेदुधः गैकः भुन्वाठवीगच्छेन्मचभूयगृहेवशेत् केशास्तिकंठकामेध्ववलिभस्म
 तुवांस्तथा स्नानाशोधरिणीचैदहरतःपरिवर्जयेत् अनार्यान्नाशयेत्कांश्चिन्नजिह्वारोचयेदुधः उपसर्पेयिनव्यालाश्चिरातिव्य
 न्नेवास्थितः अतीजागरस्वप्नेतिदत्स्थानासनेबुधः नरोवेद्यतथाशय्याव्यायामंचनरेचर दंष्ट्रिणाशृंगिणाचैवप्राज्ञोदरेण
 कर्जये अवस्थायंचराजेदुपुरोवातातयोतथा मत्नायान्नस्वयेन्मद्यो नचैवोयस्यशोदुधः मुक्तकच्छनाचामेदेवताचीचवर्ज
 येत् होमदेवार्चनाधासुकिथास्वाचमनेतथा नैकवस्त्रप्रवर्त्ततेदिनवाजनैकैजये नासमंजशालैश्चसहासीचकदाचनस
 दृजसंनिकषीहिसराण्दमयिशास्यते विरोधंनोतमैर्गच्छेन्नाधमेअसराबुधः विवाहंविवाहश्चतुल्यशालैर्नृपेय्य
 ते नारभेतकलिप्राप्यः शुष्कवैरंचवर्जयेत् अत्यल्पहानिः सोढव्यावैरेणाध्यागमंत्यजेत् स्नातोनांगागिम्भजिस्ना
 नम्राध्यानपाणिना नचनिहूनयेत्केशान्नाचमिनैवचोस्थितः पादेननोक्त्रिमत्पादनंछुन्याविमुरवनयेत् वेधास

वि. पु.

८८

नेगुरोरयेभ्योतविनयान्वितः अपसव्यं न गच्छेच्च देवाणां तु व्यथान् मंगल्यपुष्पांश्च धिधा विपरीतान्नदक्षिणं सोमार्कं ग्र्यं बुवा
पुनः पुनः च न संमुदं कुर्यात्पीवनविरामं न संमुत्सर्गं च योऽतः तिष्ठन्मृजयेत्तद्वत्पथानं नावमृजयेत् श्लेष्मवीर्यमृ
जरेत्तासर्धदेवतलं ययेत् श्लेष्मसिंहानकोत्सर्गोत्तान्नकाले प्रशस्यते वलिमंगजप्यारौ न हो मे न महाजने यो वितो
नावमम्येत न चासां विष्कसे दुधः न वै वैष्णवेभ्यो न सुनाधिकुर्यात्कदाचन मंगल्यपुष्पव्यरत्नाद्यप्युपाननं भिनंद्य च नमिः
कामेज्जहात्प्राज्ञः सदाचारयरो नरः चतुर्व्ययं नमः कुर्यात्काले होमयरो नयेत् दीनान्मुदरे साक्षतुपासीत वसुभुतान् नृदे
वर्षिष्मजकः सम्यक्पितृयिडोदकप्रः सत्कर्त्ता चातिथीनां चः सलोकानुत्तमान् जेत् हितं मितं प्रियं काले वरयात्मा
यो भिभाषिते सयातिलोका मां हारहेतुभूतान् उपसृणात् भीमान् रूमात्समायुक्तौ आस्तिको विनया न्वितः वि
धाभिजनहृदनां यातिलोकाननुत्तमान् अकालगमितां दौ च यद्यस्मिन् च कारिषु अनध्यायं बुधः कुर्याद्विप
रगदिकेतया शमनयतियः कुडांसं धृतान् मत्सरी भीताश्चासनं हस्ताभ्युत्थ गतिं त्याग्य कं फलं वसोतपादिके

रामः
८८

अथ चोदीराचं वीषु च शरीरधारणकामो वै सोपानकः सदा जेत् नो हं नतिर्यगूरुं वानीरीक्षन्त्ययि दुधः पुगमात्रं मही पृथं न
रोगच्छेदिलोकयन् होवदेह न शेषाश्च वरयात्मा यो निसृत्य तत्पथमर्थकामा नो हा निनात्या पिजायते अपेक्ष्य पोषो परमे
प्यभिभक्तिप्रियाणियः मेत्री इवातं करणस्तस्य मुक्तिः करे स्थिता ये कामको भालो भाभां वीतरागानगोचरे सदा चारस्थिता
स्तेषां मनुर्भावेर्धनामही तस्मात्सत्यवदेत्प्राप्तो यत्परः प्रीतिकारणं सत्यं न्यरहुः रवायतत्र मोनपरो भवेत् प्रियमुक्ते
हितं वै तदिति मत्या नतददेत् श्रेयस्तत्र हितं वाक्यं यद्यप्यत्यन्तमप्रियं प्राप्तिना मुयकाराय यदेवेह परत्र च कर्मणा
मनसा वाचान् देवमतिमा भजेत् इति श्री विष्णु पुराणे तृतीये शोऽध्यायः श्री भगवत् सचैलस्य विदुस्तानेन
ते पुत्रेभिर्धीयते जातकर्म ततः कुर्यात्कुलमभ्युदयं च यत् पुगमां देवांश्च पित्रोः सम्यक् सव्यं क्रमाद्विजानुह
जयजे जयेत्येव तन्मना नान्यमानसः इत्यक्षतैः सवदेरे प्राप्नुरेवोदपुरेवोपि वा देवतीये नैवेयं ज्ञानं द्यात् कायन
धान्यं नादी मुखाः पितृगणं पूजयेत्प्रयगृही विदुः जातकर्मः प्रोक्तो तेन आद्वेन पाथिव प्रीयते तदुक्तं विष्णु तैत्तिरीयैः सवदेरे इति क

न्यापुत्रविवाहेषु प्रवेशेषु च वेदमनः नाम कर्मणि बालानां चूडा कर्माणि केतया सीमं तो न्नयनो चैव पुत्रादिमुखदर्शने नादीमु
 खमित्वा गणपूजयेत्प्रोक्तं पितृहृत्ता कर्म प्रोक्तो हृद्द्वेषे समाश्रिताः श्रूयतामवनीपालप्रेतकर्म क्रियाविधिः प्रे
 तदेहं शुभैः स्वानेस्त्रापितं स्वगिभूषितं दग्धाग्रामवहिः त्रातोः सर्वेलाः सलिलाशये यत्र यत्र स्थिता ये तदमुकाये
 ति वा दिनः सदिशा सासुरवारद्युर्गंधवाः सलिलजलं प्रविष्टश्च समंगेभिर्ग्रामं नक्षत्रदर्शनं कथधर्मास्ततः कुर्युर्भूमौ संस
 रणादिनः सतयो नैदिनं पिंडः प्रेताय भुवि यायि विः दिवा च भक्तं भोक्तव्यममां संपुरुषवर्षं दिनानि तानि चेष्टातः कर्तव्यं
 विप्रभोजनम् यदि कश्चित्प्रमादेन भ्रियेतारमुदकादिभिः तस्याशौचं विधातव्यं कर्त्तव्यं चोदकक्रिये प्रेतस्तृप्तिं तथा याति
 बंधुवर्गं लिखता प्रथमे हितृतीये च सप्तमे नवमे तथा वस्त्रागवहिस्त्राने कृत्वा दद्यात्तिलोदकं चतुर्थे हि च कर्त्तव्यं
 भस्मास्थिचनयं नृप तद्दुर्धर्मिणं गच्छति श्वसपीडनामपीड्यते योग्याः सद्यः क्रियाणां तु समालसलिलोत्तथा अनुलेप
 नपुष्पादिभोगादन्यत्र पाथिव शय्यासनोपभोगश्च सपीडनामपीड्यते भस्थिचयथा हृदं सयोगेन नुयोधिता बालदेशा
 तरस्थे च पतिते च मुनौ मृते सद्यः शौचं तथेष्टातो जलागुहं धनादिषु मृतबंधो देशां हानि कुलस्थानं न युज्यते वा

स्मार्

रामः

८९

नं प्रतिग्रहीतः स्वाध्यायश्च निवर्तते विप्रस्येत दादशाहं राजन्यस्याप्यशौचकं अर्धमासं तु वैश्यस्य मासः शूद्रस्य वैमुने प्र
 पुत्रोभोजयेत्कामं द्विजानन्यास्ततो दिने यद्यदभेष्टं पिंडं च प्रेतायो विष्टसन्निधौ धार्य पुतप्रतो दालुदंश्च द्विजभोजनात्
 स्पृष्टव्यो तंतरं वरौ शुद्धैरन्वेततः कर्मात् ततः सवर्धमिष्ये विप्रादीनामुदाहृताः तान् कुधीतपुमान्त्रीवेनितधम्मज्जि
 जैस्तथा मृताहनिश्च कर्त्तव्यमेको रिष्टमतः परं आहृतादि क्रियादेवौ नैयोगरहितं हितं एकोऽर्थस्तत्र दातव्यस्त
 थैवेकं पवित्रकं प्रेताय पिंडो दातव्यो भुक्तवत्सु क्षिजातिषु अन्नश्च तत्राभिरतिवर्जमानं द्विजभनं अक्षय्यममु कस्य
 तिवक्तव्यं विरतो तथा एको दिष्टमयो धर्म इत्यमावत्सरात् मृतः सपिंडीकरणं तस्मिन्काले राजेडं तद्वृणु एको दिष्टवि
 धानेन कार्यस्तदपि पार्थिव तिलगंधोदकैर्मुक्तं तत्र यात्र चतुष्टयं पात्रं प्रेतस्य तत्रैकं पैत्रं यात्रैयं तथा सेचयेत्पितृपात्रेषु
 प्रेतकार्यं नृपत्रिषु ततः पितृत्वमायनो तस्मिन्नेते महीयते आह्वयमेरिशेषेस्तु तत्तु न्निचयेत्पितृन् पुत्रयोत्रो प्रा
 प्रयोत्रो वा भ्राता वा भ्रातृ संततो सपिंड संततिर्वापि क्रियाहीनं यजायते तेषामभावे सद्यैवां समानोऽक संततिः

वि० पु०

२९

तर्गि

मानुष्यस्य पिंडेन संबद्धये जलेन वा कुलद्वये पिचो छिन्ने त्रीभिः कार्यक्रियानुप संघातं वापि कार्यां प्रेतस्य या क्रिया उचि
भवंधारिच्छातो कारयेद्वनीपाति धृष्टीक्रियामध्यमाश्च तथा चैवोत्तरा क्रियाः त्रिः प्रकारा क्रिया हेतास्तासां भेदं शृणुष्व मे
आदाह वा पुधा दिश्यशीघं तास्तु या क्रियाः ता पृथग् मध्यमा मासि मास्ये को दिष्ट संदिताः प्रेते पितृत्व प्रापन्ने स पिंडी करणाद
नु क्रियंते या क्रियाः पित्र्याः प्रोच्यंते नान् पोत्राः पितृमातृस पिंडे सुसमान तनये स्या मता हानि तु कर्तव्या स्त्रीणामपुत्र
रा क्रियाः प्रतिसंबत्सरं राजनूने को दिष्ट विधानतः तस्मादुत्तर संज्ञायाः क्रिया ता शृणु पाथिवि यदा यदा च कर्तव्या विधिना
येन चानघ इति श्रीविष्णु पुराणे तृतीयोऽध्यायः श्रीधर उवाच ब्रह्मेन्द्र रुद्र नास्त्यस्य सूर्याग्नि वसु मातृ तान् विभेदे वा
न्यितृ गणान्य यासि मनुजान्य भून् सरीसृपा न्यितृ गणान्य ग्रान्य भूत संहिते आहं प्रह्वान्वितः कुर्वंस्ति प्ययत्यसि लंज गन्
मासि मास्यसि ते पक्षे च दश्याने रश्मि र तथा ह का सु कुर्वंस्ति काम्योक्ता लान् शृणुष्व मे आदाह मागनुं द्रयं विशिष्य मय
यादि जं आहं कुर्वंस्ति विज्ञाय व्यतीपाते यते तथा विष्णुर्वापि संप्राप्ते ग्रहणे वा शिस्त्ययोः समस्तेष्वेव भूपाल राशिष्य
के च गच्छति नक्षत्र ग्रहर्षाऽसु दुष्ट स्वप्रावने कने एषा आदाहानि कुर्वीत न च सस्योगमेतथा अमा वास्या यदा मे त्रवि

रामः

२९

शाखा स्त्राति योगिनी आदेः पितृ गणस्तु द्विं दशोत्तरा विंकी अमा वास्या यदा पुष्ये रौद्र च सं पुन वत्सौ आदशा हेतथा तृप्ति
प्रयाति पितरो र्चिताः वासवा जैक पादो पितृ गणस्तु द्विं मिष्टतो धारुणे चाप्यमा वास्यो देवानां मापि दुष्टभा नक्षस्व सं ध्वमा
वास्या यदैते ध्ववनीयते तदा तृप्ति प्रदं आहं पितृ गणं शृणु चापरं गीतं स न कुमारेण यदैता यमहात्मनो पृच्छते पितृ भक्ता
य प्रश्नया वनता य च वैशाख मास स्य तु या तृतीया नवम्यसौ कार्ति के क शुक्ल पक्षे नमस्य मास स्य तमि श्रफ्ते जयो दशी
पंचदशी च माघे एता युगाद्या स्तिथय अतस्त्रोप्यनंत पुराणः कथिताः पुराणे उपलब्धे च चन्द्र मसोर के च त्रिष्वष्ट कास्व
प्यय नक्षत्रे च चंद्र स्ये मासिय त्रि दिन स्ये वै विषुवद्वे च मन्वंतरा स्तिथय स्ये वै द्वाया गच्छस्य व्यतीपात कालः पा
नीय मभ्यत्र तिलैर्वि मिश्रै रद्या त्पितृभ्य प्रयतो मनुष्यः आहं हतं तेन समा सहस्त्रं रुद्र ममेतत् पितरो नृपो चः माघे
सिते पंचदशी कदाचि दुपैति योगं यदि वारुणेन ऋक्षेण कालः सपरः पितृ गणान ह्यल्य पुरेपै नृप लभ्यते सौ काले ध
निष्ठाया दिना मतस्मि स्मिन् भवंति भूपाल तदा पितृभ्यः आहं परा तृप्ति मुयेत्येतेन सुगं समग्रं पितरः स्वपतिं जंगा शत
मम यथा विपाशां सरस्वती नै मिष गो मतिं वा ततो वगा ह्यार्चन मादरेण कृत्वा पितृ गणं दुर्गिता निहृति गायति चैता पितरः कदा

तुवर्कमपात्तमिवापभूयः मयासितांतेभुभतीर्थतोयैर्यास्यामित्तमित्तनयादिदत्तैः चित्तंचचित्तंचनृणां
 भुवंशान्त्रकालः कथितोविधिश्च पात्रंयथोक्तंपरमाभाकिनृणांप्रयच्छत्यभिवांछितानि पितृगीतास्तथैवा
 त्रभूलाकास्तान्धुरुपाथिवं अत्यातथैवमवताभायंतत्रावृतात्मना अपिधन्यः कुलेयायास्माकंमतिमान्न
 रः अकुर्वन्चित्तशाद्ययः पिंडान्नोनिधीपिष्यति रत्नवस्त्रमहायानसर्वभोगादिकंबसु विभवेसतिविप्रेभ्योयो
 स्मानुदिश्यदास्यति अन्नेनवायथाशक्त्या कलिस्मिन्भक्तिनप्राप्तिः भोजयिष्यतिविप्राय्योस्तन्मात्रविभवा
 न्नरः असमयेनिदानस्यधर्मभागस्यंशक्तिः प्रदास्यतिद्विजायेभ्यः स्वत्यात्यापिचरुक्षिणा अत्राप्यसाम
 र्थ्ययुतः कराग्र्यास्थितांतिलात् प्रणम्यद्विजमुख्यायकस्मैचिन्मपदास्यति तिलैस्सप्राष्टभिर्बादिसमयेतंजलं
 जलिभक्तिनम्रः समुदिश्यभुव्यस्माकंप्रदास्यति यतः कुतश्चित्संप्राप्यगोभ्योवापिगवाहिकं अभावेप्रीणयन्न
 स्मान्प्रदायुक्तप्रदास्यति सर्वभावेवनंगत्वाकदा मूलप्रदर्शकः सूर्यादिलोकपालानांमिदमुद्यैयदिव्यति न
 मेस्तिवित्तंनधनंनचान्यच्छादोपयोग्यंस्वपितृन्तौस्ति तृप्यंतुभक्त्यापितरोमयेतौ कृतोभुजोवत्सीनिमा

सतस्य और्ध्वउवाच इत्येतस्मिन्भिः शीतंभावाभावप्रयोजनम् यः करोति कृतंतेन आहंभवतिपार्थिव इतिश्रीविष्णुपुराणेनृवीर्ये
 शैवर्तुसोधाय और्ध्वउवाच आरुणान्नोजयेद्गृहोणंदेतांनिबोधमे विष्णाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपर्णः षडंगवित् वेर
 विष्णोत्रियोयोगीतयावैज्येष्ठसामगः कृत्विश्वस्त्रीयदोहित्रजामतश्चसुरास्तथा नातुलोयतपोनिष्ठः पंचाग्रग्निभिर
 तः सदा शिष्यासंबन्धिनश्चैवमातापितरतश्चैवः एतान्नियोनयेद्गृहेपूर्वोक्तान्प्रथमंनृप आत्मणोस्ति तृतुष्टयमिनुक
 ल्येव्वनंतरात् मित्रधृकुनखीरकीचः श्यावरंतस्तथाद्विज कन्यापुत्रयतावहिवेरोऽसोमयीकयी अभिशस्तस्तथा
 स्तेनः पिशुनोग्रामयाजकः भृतकाध्यापकस्तद्वृतकाध्यापकस्तथा परपृथीपतिश्चैवमातापित्रोस्तथाकुकः हवलीस्त
 तिपोषाचष्टवलीपतिरेवच तथादेवलकश्चैवभाडेनाहंतिकेतनं प्रथमेहिपुधः दास्तान् ओत्रियांनिर्मजयेत् कथ
 येचतथैवेवांनियोगान्पितृदेवकान् ततः क्रोधयथायादीनायासंचद्विजैस्सह यजमानोनकुर्वितदोषस्तजमहानयं आ
 देनिपुतोभुक्तावाभोजयित्वानिपुण्यच यथावीरितसासर्वान्दूषययात्मनः पितरन् तस्मान्प्रथममजोक्तं द्विजाग्र्याण
 निमंत्रणं अनिमंत्र्यद्विजान्गृहमागतान्भोजयेद्यतीन् पादशौचादिनागृहमागतान्भूजयेद्विजात् पवित्रपाणि

नाचंतानाशनेद्वयवेद्येत् पितृणामप्युजोयुग्मान् देवानामिष्टयाद्विजान् देवानामेकमेकं वा पितृणां च नियोजयेत् तथा माता
महश्चाद्विष्टेदेवसमन्विते कुधीतभक्तिसंयन्ते तत्रैवैष्टेदेविकं प्राप्नुवन्मोजयेद्विष्टादेवानामभ्यामिकान् पितृमाता
महानां च भोजयेच्च पुरश्चुखान् पृथक्तेयाः केचिदाहुः आद्यस्य कारणेनैव एकैकेन पाकेन वदन्त्यन्यमहर्षयः विष्टराथं
कुशान्दत्तासंपूज्याया विधानतः कुर्यादावाहनं प्राहो देवानां तदनुहया यवास्तुना च देवानां रक्षा रक्ष्य विधानतः त्रिगंधधू
परीयां च दत्वा तेभ्यो यथाविधि पितृणामप्यसंयं च सद्यमेवोय कल्ययेत् अनुहो चतुर्वाप्यस्त्वरमोन्दिजान्कृतोन् मंत्र
सर्वपितृणां च कुर्यादावाहनं बुधः तिलावुनायसंयं च दद्याद्दध्ना रिकं नृय काले तत्रातिथिं प्राप्ता मनकामं नृया धर्मं आदि
रोरभ्यनुह्यातः कामतमपि भोजयेत् यो गिनो विविधैस्तेषु नैराणा मुपकारिणः भ्रमंति यथिवीमेनाम विद्वान्स्वर्गपिणः
तस्मादभ्यर्चयेत्प्राप्ते आद्यकालेतिथिं बुध आद्यक्रिया फलं हंति नरैः पूजितातिथिः जुह्याध्यंजनं भारवर्जमन्नं ततो
जले अनुहोतो द्विजैस्तेषु त्रिधत्तु पुरुषवर्गं अग्नयेकव्यवाहाय स्वाहेत्यादौ नृयाहुतिः सोमाय वै पितृभते दातव्या तदनं
तरम् वैवस्वताय चैवान्यातृतीयादीयते ततः कृतावशिष्टमत्वा त्वं विप्रयात्रेण निर्वर्षेत् ततो नमस्कृत्य मथ मभीष्टमति सं

कृतं इत्युपवर्षमिष्टातो वाचमेतदुच्यते भोक्तव्यं तद्वत्तत्रैवैष्टेदेविकं निमित्तमुच्यते सुरं अक्रुधता चात्वरता रयेतेना
तिभक्तिः रसो प्रमं च पठने भूमेरात्तरां तिलैः कृताभ्येयास्त्वपितरस्त एव द्विजसत्तमाः पितामहश्चैव तथा वैष्टेदेविकं
महः ममत्तु निप्रयांत्यद्य विप्रदेहेषु संस्थिताः पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ममत्तु निप्रयांत्यद्य विप्रदेहेषु संस्थिताः
तयः पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः तृप्तिं प्रयांतु पिंडेन मया हस्तेन भूतले पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः
हः तृप्तिं प्रयांतु मे भक्त्या यन्मये तद्विहा हृतं मातामहस्तु निमुपेतु तस्य तथा पिता तस्य पितानुयो न्यः विष्टे च देवा पर
मा प्रयांतु तृप्तिं प्रयांतु च यातु धानाः यज्ञोश्चो हव्यसमस्तकव्यभोक्ता व्ययात्मा हरिरीश्वरोत्र तत्संनिधानादप्यंतु
सद्यो रक्षास्य शेषाण्यसुराश्च सर्वे तत्रैव तेषु विविरे हन्व विष्टे भूतले दद्यादाचमना र्थाय तेभ्यो वारिसकृत्सकृत् सुत
त्रैस्तैरनुह्यातः सर्वेणान्नेन भूतले सति न ततः पिंडान् सम्यग् दद्यात्समाहितः पितृतीर्थेन सतिलं तथैव सतिलां जलिं
मातामहभ्यस्तेनैव पिंडास्तीर्थेन निर्वर्षेत् इति शास्त्रेण प्रवृत्तां चैव प्रयत्नेनोपपादयेत् अवकाशेषु चान्येषु जलतरिषु चै

वि०५०

२५

वहिं हसिणाग्रेष्वर्भुषिपुष्पधरादिपुजितं स्वपित्रेप्रथमं पिंडं दद्यादुष्टिष्टसंनिधौ पितामहाय वै चान्यंतत्पित्रे च तत्थापरं द
भूमिलैलेपिभुजप्रीणोयेहोपधर्षणैः पिंडेमातामहास्तद्वक्तव्यमादिसंग्रहेः पूजयित्वादिजाग्रदं दद्यादाचमनंततः पेय
भ्यः प्रथमं भक्त्या तन्न नस्को नरेश्वर सुखधेन्या शिष्यं युक्ता दद्याच्छ्रद्धा च हसिणां हत्वा च हसिणां तेभ्यो वाचयेद्देवदेविका
नृ प्रीयतामिति ये विश्वे देवास्ते न इतीरयेत् तथेति चोक्तं ते विप्रैः प्रार्थनीयास्तदा शिष्यः पश्चादिसर्जयेद्देवान्पूर्वपेजा
महामते मातामहानामप्येवं स देवैः क्रमः स्मृतः भोजने च स्वशक्त्या वैशने तद्वदिसर्जने आपादाशौचनात्पूर्वकु
र्वादेवं द्विजनासु विसर्जनं तु प्रथमं मैमातामहेषु वै विसर्जयेत्प्रितिवचः सन्मानान्यर्चितांस्ततः निवर्त्तेताभ्यनुज्ञात
आह्वरात्तु प्रजेत् ततस्तु वैश्वदेवाख्यां कुर्यान्नित्यक्रियां बुधः भुंजीयांश्च समं पूज्य भृत्यवंधुमिरात्मनः एवं आहुं बुधकु
यापित्रेमातामहतया आदौ राप्ता यता रघुः सधन्का मान्यतामहाः श्रीणि आदौ पवित्राणि होहि त्रु कुत पासिलाः रजतस्य
तथा दानं कथा संदर्शनादिकं कर्मानि कुर्वता आहुं कोपो धनमनंतरा भोक्तव्यं वराजं इत्रयमेतन्न शस्यते विश्वे देवास्त
पितरस्तथा मातामहानृप कुलं चाप्यायते पुंसां सर्वं आहुं प्रकुर्वता सोमाधारपितृगणो योगाधारश्चंद्रमाः अष्टौ यो

रामः
२४

६२

गिनियोगस्तु तस्माद्गुण लशस्यते सहस्रस्यपि विप्राणां योगीचेत्पुरतः स्थितः सर्वान्भोक्तारयति यजमानं तथा नृप इति
श्रीविष्णुराणोत्तरीये पंचमोऽध्याय औघडवाच हविष्यं त्पमांसे लशस्य शुकनस्य च शोकलच्छागले रोयरोरवैगवि
येन वा ओरभ्रगवैश्च तथा मास हृद्या पितामहः प्रयाति तृप्तिं मांसे लुनित्यं वा घ्रीण सामिबैः स्रद्धां समती वात्र का
लशाकलया मधुः शस्तानि कम्प्रीण्यंतं तत्तृप्तिदानि नरेश्वर गया मुपेत्य यः आहुं करोति यथि वीयते सकलं तस्य तज्ज
न्मजायते पितृनुविदं प्रसाधिकाः सनीवाराः श्यामा कादिविधास्तथा वन्योषधी प्रधानास्तु आहो ह्युत वषट्म यथा
प्रियंगवो मुजा गोधूमा ग्रीह्यस्तिलाः निव्यागको विदाराश्च सर्वथा आत्रशोभनाः आहताग्रहणं यच्च धान्यजातं न
रेश्वर राजमाधानं एवैवमस्तरांश्च विकर्जयेत् अलाभं गृजने उक्तं पलांडुपिंडं मूलकं गांधारकं करं भाशिलवणान्यै
वराणि च आरक्ताश्चैव निधासा प्रत्यक्ष लवणानि च कर्जयेत्तानि वैद्वैय दवा चानशस्यते न क्राह्यतम नृत्तं नृत्तं नृत्तं
न च यत्र गोः दुर्गंधि फेनिल चामु आदयोग्यं न यायिवे क्षीरे मेक शफानां यदौष्ठमाधिकमेव च माहिषं चैव मागं च व
र्जयेच्छ्राद्धकर्मणि वंडापविद्धं चांडालपादं तैन्न तरो गिभिः लकवाश्चैकनगैश्च पानरैर्ग्रामभूकरैः उदकास्तति

आत्

वि० पु०
२६

हृपंतरेमैदेवात्मनेनमः अवयोधितयह्वानमहोयमयकल्पं ऋषिरूपात्मकं तस्मै विश्वरूपाय तेनमः भक्षयत्यथ
कल्यांतेभूतानि यद्वारितं त्वद्रूपपुंडरीकाक्षतस्मै कालात्मनेनमः संभक्षयत्यथ भूतानि देवादीन्यविशेषतः नृत्यत्यंते
चयद्रूपंतस्मै तदात्मनेनमः प्रहृत्मारजसो यद्यप्रहृत्पाकारणात्मकं जनार्दननमस्तस्मै त्वद्रूपाय नरात्मने अथाविंश
दधोपेतं यद्रूपं तामसंतव उन्मार्गगाभिसर्वात्मनस्मै पञ्चात्मनेनमः यत्तांगभूतं यद्रूपं जगतः सिद्धिसाधनं वृक्षादिभे
देयद्रोदितस्मै मुरग्यात्मनेनमः तिष्ठन्ननुष्यदेवा दिव्यो मश्राद्यादिकंचयत् रूपंतवादेतद्यत्तस्मै सर्वात्मनेनमः प्रधा
नउद्धादिमया शोषाय इत्यदस्मात्परमं परात्मन् रूपंतदाद्यं नयदन्तुल्यं तस्मै नमः कारणाकारणाय शुक्लादिदीर्घा
दिधनादिहीनमगोचरं यद्यविशेषाणां शुद्धातिशुद्धं परमविद्वं रूपाय तस्मै भगवन् नमः पन्नं शरीरेषु यद
न्यदेहेष्वशेषवस्तु यमव्ययं तत् यस्माच्च नान्यद्व्यतिरिक्तमस्ति प्रह्वस्वरूपाय नतात्मतस्मै सकलमिदं मजस्यय
स्वरूपं परमधदात्मवतः सनातनस्य धामनिधनमशेषबीजभूतं प्रभुममलं प्रणजांस्त्रयासु देवं पराशरुवाच स्तो
त्रस्यास्यावसानेनेदहसुः परमेश्वरं शंखचक्रगदापाणिगत्स्थं सुराहरी तमूचुः सकला देवाः प्राणिपातपुरस्सरं

रामः
२६

प्रसीदनाय हेतुभ्यस्त्राहीति शरणा धिनः त्रैलोक्यं भागाश्च हेतुः साहचर्येणैः कृतं नो जह्य एष ता मुहं ध्यपरमेश्व
रं यद्यप्यशेषभूतस्य वयं ते चतुर्वांशकाः तथाप्यविद्याभेदेन भिन्नेषु यामहे जगत् स्वर्णधर्माभिरतो वेदमार्गानुसारिणः
न शक्यामेत्यो हंतुमस्माभिरपसान्विताः तमुपायमशेषात्मन् तस्माकं हंतुमर्हसि येन नाना सुराहंतुमवमभगवन्ता
माः पराशरुवाच ह्युक्तो भगवांस्तेभ्यो मायामोहं शरीरतः समुत्पाद्य ददौ विष्णुः प्राह चैवं सुरोत्तमान् भगवानुवाच मा
यामोहो यमखिलान् देवांस्तान् मोहयिष्यति ततो वध्यमविष्यति वेदमार्गविहिर्मुनाः स्थितो स्थितस्यैव वध्यायावंतः य
रियं धिनः ब्रह्मणो धेधिकारस्य देवदेत्पादिकाः सुराः तच्छ्रुत्वनमीः कायामायामोहो यमग्रतः गच्छन् द्यौयका
रायमवितां भवितां सुराः पराशरुवाच ह्युक्ता प्राणियते नैययुदेवा यथागतं मायामोहो पितैस्मर्दिययौ यत्र
महासुराः श्मिन्नी विष्णुपुराणोक्तं यिशोसमेषां ध्यायः पराशरुवाच तयस्य भिरतः सोऽथ मायामोहो महा
सुरान् मैत्रेय ददृशे गत्वानमदातीरसंघयान् ततो दिगम्बरो मुंडो वहिष्यन्नधरो दिज मायामोहो सुरान्सलक्ष्मि
दं वचनमब्रवीत् भो देव यतयो चूतयदर्थं तप्यते तपः ऐहिकं वापि पारं तपसः फलमिच्छया असुराः उचु

वि० पु०

२१

परमपुललाभायतर्पयामात्मने आत्माभित्यमाश्वाकिंवातेत्रविवक्षितं मायामोहोवाच कुरुधर्ममवा
क्यानियदिमुक्तिमभीक्ष्ण्य अहंधर्ममेतंचसर्वसुखं महावलाः एवंप्रकरैर्वहुभिर्मुक्तिरर्शनचर्चितैः मायामो
हेनतेदेत्यावेदमार्गद्वयताः धर्मायैतदधर्मायसदेतन्नसदित्यपि विमुक्तयेत्विंदेतद्विमुक्तिं संप्रयच्छति य
रमाथेयिमत्यथेपरमाथेनिचाप्ययं कार्यमेतदकार्यं च नैतदेव सुदृढं हितं दिग्वाससामयं धर्माधर्मायं बहुवाप्त
सां दृष्टनैकांतवादाश्च मायामोहेन नैकां धा तेन दर्शयितादेत्यास्वधर्मान्याजितादिना अहंतेमं महाधर्मम
हामोहेन तेयतः प्रोक्तास्तथा श्रिताधर्ममहतास्तेन तेभवन् अयिधर्मसमुत्सर्गमायामोहेन तं सुराः कारितास्त
मया ह्यासंस्तथाम्येतत्प्रबोधिताः तेरूप्यैपरैस्तेव तेरूप्यैः परैश्चैतैः अत्यैरहोभिस्संस्तुता तैर्देवैः प्रायश्चास्त्रयी
पुनश्चरंतांवरधकृमायामोहोमितेक्षणाः अन्यानाहासुरान्गतामृद्वल्यमधुराक्षरं स्वर्गाद्यदिबोद्धामिनि
धीणाद्यमथासुराः तदलं पशुघातादिदुष्टधर्मे निबोधत विज्ञानमयमेवेतदशेषमवगच्छथ धृष्यधर्ममेव
चः सम्यग्बुधैरेव समीरितं जगदेतदनाधारं भ्रातिज्ञानाद्यतित्यरं रामादिदुष्टमत्यर्थं भ्राम्यते भवसंकटे य

रामः

२१

धेवुध्यतबुध्यध्वेवुद्यतेवमिति रयन् मायामोहः सदैत्येयान्धर्ममत्याजयद्विज नानाप्रकारं वचनं सतेषां युक्तियोजितं तथा
तथावत्तद्वर्ततयुक्तियथायथा तेन्यन्येषां तथैवोचुरन्यैरन्यतथोदिताः मैत्रेयतयजुधर्मोवेदस्मृत्युदितेवरं अन्या
न्ययन्यथायं प्रकारैर्वहुभिर्द्विजदैत्येयान्मोहया मासमायामोहोतिमोहकृत् स्वत्येनैव हि कालेन मायामोहेन ते सु
रा मोहितास्तन्यजुःसर्वास्त्रयीमार्गश्रितांकथी कोचिद्विनिर्दावेदानां देवानां मयरेद्विज यज्ञकर्मकलायस्य तथापि
चद्विजान्नो नैतद्युक्तिसहं वाक्यं हिंसाधर्मायनेष्यते हविष्यनिलदग्धानि फलान्यन्यमजोदितं यद्वैरनेकैर्देवैश्च
मवाप्येन्द्राभुंज्यते सम्पादियदिचेत्कायं तद्वरं यत्र भुक्तायुः निहतस्य यत्रोद्यते स्वर्गप्राप्तिर्यदीष्यते स्वपिताय
जमानेन किंतु तस्मान्न रुज्यते तृप्तये जायते पुंसो भुक्तमन्येन चेत्तमः दद्याद्गुह्यं प्रमाणं न वहेयुः प्रवाहिनः
जनश्च देयमित्येतदवगम्याततो वचः उपेक्षा मयसीवाक्यं रोचतां यन्मयेरितं न ह्याप्रवाहानभसो नियतंति महासु
राः पुक्तिमइचनं ग्राह्यं ममान्येच भवद्विधैः मायामोहेन देव्या प्रकारैर्वहुभिस्तथा पुन्यापितायथानैषां त्रयी कश्चिद
रोचयात् इत्यमुन्मार्गयातेषु तेषु देवेषु ते मराः उद्योगं परमं गत्वा युद्धाय समुपस्थिताः ततो देवा सुरं युद्धं पुनरेवाभव

विष्णुः

२५

दिन हताश्वतेसुरादेवैस्सन्मार्गपरियंथिनः सधर्मिकः पश्यतेवामभूयः प्रथमं दिजः तेनरक्षामभवत्तुर्धनेशुनवे
नतत्रैव ततोमैत्रेयतन्मार्गवर्तितायेभवन्तः नग्रास्तेतैर्यतस्त्यक्तैत्रयीसंवरणंष्टया प्रत्यचारीगृहस्थश्च
वानप्रस्थस्तथाश्रमाः परिब्राह्मचर्योत्रयंचमो नोययते यन्नुसंन्यज्यगार्हस्थवानप्रस्थानजायते परिब्रा
ह्मचर्यमैत्रेयसनमः पापघ्नं नमः नित्यानां कर्मणां विप्रतस्यहानिरहर्निशं अकुर्वन्निहतं कर्मशक्तः पत
तितदिने प्रायाश्चेत्तेमहताशुद्धिमाप्नोत्यनामदि पक्षेनित्यक्रियाहीनः कर्त्तामैत्रेयमानवः संवत्सरक्रियाहा
निर्यस्यपुंसोभिजायते तस्यावलोकनात्सूयोनिरीक्ष्यः साधुभिस्सदा स्यष्टेस्तानंचचैलस्यशुद्धेहेतुमहाप्र
ते पुंसोभवतितस्यात्मानशुद्धिः पापकर्मणः देवविधितृभूतानियस्यतग्रस्यवेष्टमनि प्रयान्त्यनार्चितायत्र
लोकेतस्मान्नयापहृतं देवार्निश्चिस्तहंतंशरीरंयस्यवेष्टमच नतेनसंकरं कुर्याद्गृहसनयरिष्टदेः संभावणा
नुप्रश्नादिसहाय्यंचैवकुर्वन्तः जायतेतुल्यतापुंसः तेनैवदिजवत्सरं अथभुंक्तेगृहेतस्यकरोत्यासांतथास

रामः

२५

ने शेतेवाप्येकशयनेसद्यश्चेत्तत्समोभवेत् देवतापितृभूतानितयानभ्यर्चयौतिथीन् भुंक्तेसपातनयंभुंक्तेमिच्छतिस्नय
कश्चिद्दिशि आत्मणाद्यास्तुयेवर्णस्वधर्मद्वयतोमुखं योतिनेनग्नसंज्ञात्तुहीनकर्मव्यवस्थिताः धनुर्णयत्रवाणिनामैत्रेया
न्येतसंकरः तत्रास्यसाधुष्टीनामुपद्योतायजायते अमभ्यर्च्यकृष्णदेवान्पितृभूतानिधीस्तथा योभुंक्तेतस्यसंभावा
न्यतेतिनरकेनराः तस्मादेताभरोनग्रास्त्रीसत्यागद्वितान् सबंदावर्जयेत्प्राह आलापस्यशनादिषु अथावादिः क
नंदेवान्पितृभूतान्यपितामहान् नग्रीणयतितच्छ्राद्धंयदेभिर्दत्तंकिं श्रूयतेचपुराण्यतोराजाशतधनुर्भुवि पत्नीच
त्रौव्यातस्याभूदतिधर्मपरायणाः पतिप्रतामहाभागसत्यशौचदयान्विता सखिलक्षणासंयन्नासंयन्नाविनयेनचस
पुराजानयासाधुदेवदेवंजनाईने आराधयामासविभुंपरमेणसमाधिना होमैर्जपैस्तथाकौनैरुपवासेष्वभक्तिनः
पूजाभिश्चानुदिवसंतन्मनानान्यमानसः एकरातुसमस्तोतौतौनुभार्यामहाजले भागीरथ्यासमुत्तीर्णैकान्तिके
समुपेक्षितौ आधुनमयश्चेतामायातंसमुखंदिज नचापाचार्यस्यतस्यासरपारात्तौमहात्मनः अतस्तौरवा
तेनसहालायामयाकरोत् ननुसाधारणतोदेवीतस्यपत्नीयतप्रताः उपोषितास्मीतिरविंतस्मिन्नुददर्शितसमा

वि० पु०

२५

गम्य यथा न्यायं दंतौ यथा विधि विष्टोः पूजादिकं सर्वं कृतं तौ द्विजतमः कालेन गच्छन् राजानममरचंसयन्ति
जित् अन्वाहरो ह देवी तं चितास्थ भूमतिं पतिं सनुतेनापचारेण आद्यत्वे वसुधाधिपः उद्योधिनेन पादंड संभा
षोपः कृतो भवत् सा विनाति स्मरायुजे काशिराज सुता भुभा सध्विद्वानसंघर्षा सध्विद्विषाण पूजिता तां पिता कुरु
दातुं कामो भूदयाय विनिवारितः तयैव तन्व्या विरतो विवाहं भवतो नृपः ततः सा दिव्य क्रिया दृष्ट्या दृष्ट्या आनं
निजं पतिं वैदिशाख्यं पुरंगत्वा तदवस्थं ददर्शति तं दृष्ट्वैव महाभाग आनं भूतं पतिं तथा दत्तो तस्मै वराहारं स
त्कारं प्रवृत्ता भुभा भुजन्दन्तया सो नमति मृष्ट मयी स्थितं स्वजातिलालं तं कुर्वन्सुखं चादुचकार वै अती प्रवी
डिता वाला कुर्वन्तं चादुतेन सा प्रणामं प्रार्थयित्वा हे दं दयितं तं कुयो निजं स्मर्यता तन्महाराज दासि एष ललितं त्वया
येनाभ्ययो निमापन्नो मम चादू करो भवान् पादंडिनं सभा भाव्यतीर्थस्नानादनंतरं प्राप्नोसि कृत्स्नता यो निर्वर्त्तन
स्मरसितम्भो यदा शरुवाच तयैव स्मरिते तस्मिन् प्रजाति कृते तदा दधौ चिरमथा वाय निर्वेद मति दुर्दभं नि

रामः

२५

विष्णु चित्रं स ततो निर्गम्य नगरात्ततः मरुत्प्रयतनं कृत्य सार्गलीयो निमागतः सापि द्वितीये संप्राप्ते वषे दिव्ये नक्षुवा शात्वा शृगालं तं
दृष्टुं यथोक्ता हलं गिरं तत्रापि दृष्ट्वा तं प्राह सार्गलीयो निमागतः भर्तारमति चार्धगीतनया पृथिवी सितः पश्य वाच अपि स्मर
सिं गजेन्द्रं च योनिस्थस्य यन्मया उक्तं तेषु चरितं पादंडालापसंश्रयं पुनस्तयोक्तं स्नानात् ततः सत्यवतावरः कालेन सनिहारस्म
त्पाजस्व कलेवरं भूयस्ततो ह्युक्तं जातं गत्वा तं निर्जने वने स्मरयामास भर्तारं प्रवृत्तं मनिंदितः न त्वहं को महाभाग राजा शतं धनुर्भा
वान् आभूत्वा त्वं शृगालो भूय कृतं सोऽप्रतंगतः स्मरितेन यथा त्यक्तस्तेनात्मा गृध्रं तंगतः अवापसा पुनश्चैनं बोधयामास भाविन
नरेन्द्रं प्रयतामा त्वा ह्यलं ते गृध्रं चेष्टतां पादंडालापुजाय तो दोषाय ह्युध्रं तंगतः ततः काकत्वमापन्नः समनंतरं जन्मनि उवाच त
न्पीभर्तारं मुपलभ्या त्मयोगतः अशेषा भूदतः पृथ्वीं वशाय स्य वलिदं दुःसत्त्वं काकत्वमापन्नो जातोऽयं वलिमुक्य भो एवमेव च
काकत्वं स्मरितः स पुरातनं तत्पाज भूयतिः प्राणान्मयूरत्वमवाप च मयूरत्वे ततः सावै च करानुगतिं भुभा इति प्रतिपादं दृष्टे
धीलात जातिभोजनेऽतस्तु जनको राजा वाजिमधं महाकृतं चकार तस्य वभूथे स्नापयामास तं तदा सस्नोत् स्वयं च तन्वंगी
स्मरयामास चापि तं यथा सौम्य भृगालाद्या योनिर्जग्राह माथिविः स्मृतं जन्म कृतः सोऽथ तज्याजस्व कलेवरं जज्ञे च जनकस्य

वि० पु०

٧٥٥

五

वपुत्रोसौसुमहात्मनः नतसाधितरन्तन्वीविवाहार्थमचोदयत् सचाविकारयामासापितातस्यास्त्वयंवरस्त्वयंवरकृतंसातंसं प्राप्नोतिम
त्मनःवरयामासभूयोपिभर्तृभावेनभाविनी पुभुजेचतयासाईभोगान्सनृपनंदनः पितर्युपरतेराज्यंवेदेहेषुचकारह इयाजय
वान्मुवरुददौदानानिचारिणां पुत्रानुत्पादयामासयुयुधेचसहस्रिभिः राज्यं कृतायथान्याययालयितावसुंधरां तस्याजसुप्रियान्प्र
णान्संग्रामेधर्मतो नृपः ततश्चितास्थं तंभूयोभर्तारंसाश्वभेक्षणा श्रन्वास्तरोहविधिवद्यथापुष्पसुदारधीः तातोवायतवासाईराज
पुत्र्यासयार्थिवः ऐंद्रानतीत्यवैलोकान्कडिहोसियास्ततः स्वर्गस्थित्वमनुलं संपत्यमतिदुर्दुर्भं प्राप्नोतिपुण्यफलं प्राप्नोतिभुक्तिं
द्विजोत्तमा एवपाषंडसंभाषेदोषप्रोक्तोमयादिज तथाश्रमेधावभृथस्त्रानमाहात्म्यमेवच तस्यात्पाषंडिभिः पापैरात्मापस्यश
नेत्यजेत् विशेषः ति क्रियाकालेयज्ञादौपापावीक्षितः तस्यावलोकनात्सूर्यपश्यतमतिमान्मरः किंपुनयेत्सुसंत्यक्त
अथीसर्वात्मनादिज पाषंडभोजिभिः पापैर्वेदिवादविरोधिभिः पाषंडिनोविकर्मस्तान्येदालप्रतिकानूशागन् हेतुजाचकट
तीश्चवाद्याज्रेणापिनाशयेत् हराभास्तत्सुसंयर्धः साहस्यंचापिपापिभिः पाषंडिभिर्दुराचारेतस्मात्तान्परिवर्जयेत् एतेनप्रा
प्तवारण्यानादृश्याश्राद्धोपघातकाः एषांसंभाषणात्पुंसंदिनप्राणंप्राणस्यति एतेपाषंडिनः पापान्स्वेतानालयं दुधः

रामः

٩٥٥

पुराणनश्यतिसंभाषादेतेषां तद्दिनोऽयं पुंसां जगदधर एमोऽंबतांतथैव मोद्याशिनामखिलशोचनिराकृतानो तोयप्रदानयितुं
पिंडवयस्कृतानां संभाषणादपि नृणामकंप्रयांति इति श्रीविष्णुपुराणे तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥ ३ ॥
मैत्रेय उवाच भगवन्त्यन्तरेऽकार्यं साधुकर्मण्यपवास्थितैः तन्मह्यं गुरुणाख्यातं नित्यं नैमिज्जिकात्मकं धर्माधिर्मास्तथा म
ध्याख्याता धर्माय चाश्रमे श्रौतमिच्छाम्यहं वंशान्तराणां प्रब्रूहि मे गुरोः पराशर उवाच मैत्रेय श्रूयतामयमनेकयज्विवा
रभूतभूयालालं दत्तोऽग्रह्यादीर्मानवो बंशाः तथा च प्रह्लादं यो मनो वंशमहन्त्यहं संस्मरेत् तस्य वंशसमुद्धेदो न कदाचि
द्विच्छ्यति तदस्य वंशस्यानुपूर्वीयमशेषाद्यप्रदानलाभाय मैत्रेयेनाभूत्तद्यथा सकलजगतामनादिरादिकृ
त्पुनः सामादिमयो भगवाद्ब्रह्म यमस्य प्रह्लादो मूर्तस्त्वं हिरण्यगर्भोऽतो भगवान्प्रह्लादाग्रवभूवप्रह्लाद
श्च दक्षिणो गृह्यजन्मा दक्षप्रजापतिरदक्षस्याप्यदिति रदितो विविस्वान्निवस्वतो मनुरिदं वाकुर्न गच्छ यशसाति न रि
व्यं तत्राश्रुता भागमेदिष्यत्तुषभ्राख्यामनोऽपुत्राः यभूवुः दृष्टिं च ब्रूयावत एयो मनुः पुत्रकामश्चकार तत्राप्याकु
ते हो नुरपचारादिलानां कन्यावभूतवसवचमिजावत एप्रसादात्सुघुम्ननाम मनोः पुत्रो मैत्रेयासीत् पुनश्चेश्वर

वि० पु.
१०२

कोपात्स्त्रीसतीसोमसूनुर्विद्वत्पाश्रमसपीविबभ्रामसाधुरागस्तत्संपुत्रः पुत्रवत्समात्रजमुत्पादयामास जा
तेचतस्मिन्मित्रमिततेजोभिपरमविरिमयक्रयथोद्यधमयः सधर्मियोममनोमयेनज्ञानमयो न किंचिद्भगवान्य
नपुत्रवत्स्वरूपी सुद्युम्नस्य पुत्रमिलवद्विषयावदिष्टस्तत्प्रसादाचासाविलापुनरपि सुद्युम्नोभवत् तस्याप्युक्त
लागत्यविनतसंज्ञास्त्रयः पुत्राः बभूवु सुद्युम्नस्यस्त्री दृष्टकेत्याश्रयभागं नलेभतपित्राचवशिष्यवचनान्प्रति
द्यानं नागनगरं सुद्युम्नाय दत्तं तत्रासौ पुत्रवत्समात्रादात् पुत्रधनुमनुपुत्रो गुहगोवधा द्रुहत्वमगात् कस्तुषात्का
रुषाः क्षत्रियाः महाबलविभूतः नाभागनेदिष्टपुत्रस्तु नाभागो वैश्वतामगात् तस्माद्भलेदतः पुत्रोभवत् भलेद
नादंशप्रीतिः प्रांभुरभवत् प्रतिजानिश्च प्रांशोरिकेभवत्ततश्चस्वनित्रस्तस्माच्चस्वनित्रस्तस्माच्चशुभः शुभ्याचादि
तिवलपराक्रमो विंशोभवत् ततो विविंशस्तस्माच्चस्वनीनेत्रस्ततश्चातिविभूतिरिति विभूतेर्हृदिवलपराक्रमः
करंधर्मपुत्रो भक्तस्मादप्यविदिरविदोरप्यतिवलः पुत्रो मरुतोभवद्यस्येभावद्यापि श्लोकौगीयते मरुतस्य यथा
यत्तथैवतिशोभनं अमाद्यदिदं सोमेन कृतं सिंहाभिदिजातयः मरुतः परिविष्टारः सदश्चोदिवोकसः समरुतश्चक्र

रामः
११

वर्तिनिरिष्यतनामानं पुत्रमवायतस्माच्चरमोदमस्य पुत्रो राक्षुवर्धनो यतो राक्षुवर्धनत्वात् सुधृतिरभूत्ततश्च नरस्त
स्माच्चकेवलो भूत् केवला इंधुमान्वेधुमतो वेगवान् वेगवतो वृधस्ततस्तृणविंदुस्तस्यैका कन्या धुनिविलानामतंचा
लं वृषानामवरा सरास्तृणविंदुं भजेतस्यामस्य विशालो नम्रेयः पुंडरी विशालो निममेहमेचंद्रश्च विशालस्य पु
त्रोभवत्तस्मात्सुचंद्रस्तनपोधूमाश्चस्तस्यापि संजयो भूत्संजयात् सहदेवस्ततश्च दशशोनाम पुत्रो भूत्सोमदत्तः
छशाश्चाज्जसेयोदशाश्चमेधानाजहारतत्पुत्रश्च जनमेजयो जनमेजयात् सुमतिरेतवेशालाभूत्ततः श्लोकौपाजगा
यते तृणविंदोः प्रसादेन सखे विशालकानृपाः दीर्घा युवो महाभागो वीर्यवतोति धार्मिकाः सूर्याते कन्याताम्यभ
वद्यामुपयेमेचववन्नानर्त्तनामा परधार्मिकेः शर्याति पुत्रो दानस्यापिरेवतन्नामा पुत्रो जहोपोसावानर्त्त विषयं दुभ
जे पुंडरीचकुशस्थली मधुवासेरेवतस्यापिरेवतः ककुद्भिनामा धर्मात्मा भ्रातृशतस्य ज्येष्ठो भवन्नस्य चरेवतीना
मा कन्यातामसायकस्येयमहंतीति भगवंतमज्ञयोनिं प्रकुंजगा मतावचप्रहृष्टोति केहाहूहूहू संज्ञाभ्यां गंधर्वाभ्यां
मतिता नेनाम दिव्यगांधर्वमगायततावत्तत्रिमर्षपरिवर्तैरेकयुगपरिवर्तनिष्ठापरिवर्तमोपरेवतः शृण्वन्मरु

वि०७.

१०२

नीमिवमेने गीतावसानेनचभगवंतमजयोनिं प्रणम्यैवतः कन्याविष्णुवरमदृष्टतंचाहभगवान्कथयतोभोभिमतले
वरइति॥५॥नअप्रणम्यभगवतोतस्मैयथाभिमतातान्मनःस्वरात्कथंभासकएवाभगवतोभिमतइतियस्मैकन्यामि
माप्रयच्छामीति ततः किंचिदवनतशिरसं संभितं भगवानजयोनिराह एतेभगवतोभिमतानैतेषां प्रतमपत्न्या
पत्न्यसंततिरप्यवनिततलेऽवबुद्धिहितवात्रैतज्जोधर्षश्चरावतश्चतुर्युगान्यतीतानि संप्रातंहिभूतले अष्टाविंशति
मस्य मनोश्चतुर्युगमतीतः प्रायमासन्नोहितत्रकलिरन्यस्मैकन्यारत्नमिदं भवतैका किना देयं भवतोपि भिन्नं
त्रिभृत्यकलत्रबंधुकोशादयः समस्ता कालेनैतेनात्यंतमतीतस्ते पुनरप्युत्पन्नसाधसः सराजा भगवंतं प्रणम्य पृष्ट
वृभगवन्नेवमास्थिते मयेयं कस्यै देयोति ततः सभगवान्किंचिदवनतकंधरं कृतं जलिपुटं सप्तलोकगुहमज्ये
निराह प्रज्ञोवाच नृत्यादिमध्यांतमजस्य यस्य विप्रो वयं सर्वमयस्य वातुः न च त्वरूपं न परं त्वभाधो न चैवसारं परमे
श्वरस्य कलामूहतीदिमयश्चकालो नयद्विभूतेः परिणामहेतुः अजन्मनाशस्य समस्तमूर्तेरनामरूपस्य सनातनस्य
यस्याप्रसादादहमच्युतस्मभूतः प्रजासृष्टिकरोतंकारी ज्ञोवाचस्तुः स्थितिहेतुभूतो यस्यांचम न्ये प्रहवपरस्तान्

रामः

१०२

मद्रूपमास्थाय सृजत्यजोयः स्थितौ च यो सोऽपुनरुत्पत्तौ तद्वत्स्वरूपेण च योति विज्वंधते तथा नंतवपुः समस्तं शक्रादिरूपं
परिपोति विश्वमकेंडु रूपश्च तमे निहंति पाकाय योगित सुपेत्य लोकां चिभर्ति यद्विं विपु रव्ययात्मा चैवं करोति असनस्व
रूपी लोकस्य तृप्तिं च जलान्मरूपी ददाति विश्वा स्थितिं संस्तुतस्य सर्वां पकाशं च नभः स्वस्पी यः सृज्यते सर्वद्वारात्मने वयः पाल्य
तेपालयिता च देवः विश्वात्मनः संद्वियते नकारी पृथक् क्रियस्यास्य च यो व्ययात्मा यास्मिन् जगदेतदाद्यो यश्चाश्रितोस्मि
न्नगतः स्वयंभू ससधभूतप्रभवो धरिः स्वांशेन विष्णुर्नृपतेवतीर्ण कुशस्थलीयात वभूयस्यापुरी प्राभूदमराव
तीवसाधाराका तं प्रति तत्र चास्ते सकेशवांशो वलदेवनामा तस्मै त्वमेतां तनयां नरेन्द्र प्रयच्छामाया मनुजाय
जाय्या श्लाघ्यो वीरो लौतनयातवेयं त्रिरत्नभूता सहशो हिवोगः पराशर उवाच हतीरितो लोकमलेऽवेन भवं समासा
धपतिः प्रजानां ददरहितान्मुत्तमानशोभानल्योजसः स्वल्पविवेकवीर्यान् कुशस्थलीतां च पुरीं मुपेत्य दृष्ट्वा न्यह
यो प्रददौ सकन्यां सीरधजाय फट्टिका कलाभवक्षः स्थलाय तु लघीनरेन्द्रः उच्चप्रमणामातितामवेदयत्स्वलांगला

वि० पु०

१०३

प्रेरासतालकेतुः विनामयमासततश्चापिवभूवसद्योयनितायथान्या तारेवेतीरुतमूपकन्यासाताउद्योतोविधिनेययेमे
५ त्वीचकन्यासनृपोजगामहिमाचलंवेतपसेधतात्मा हतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेप्रथमोऽध्याय पराशरुवाच यावश्च
स्मलोकात्ककुद्मीरेवेतोनाभ्येति तावत्पुण्यजनसंहाराक्षसात्तामस्यपुरीकुशस्थलाजध्युः तच्चास्पभ्रातृशतंपुण्यजनत्रा
सादिशोभेजे तदन्यथाश्चसात्रियाः सर्वेदिस्वभवन् ध्वस्त्यापिधावकंसत्रमभवत् नभगस्यात्मतोनागसंज्ञाभवत् तस्य
वरीषोवरीषस्यापिविष्णुरात्ययदम्बोज्ञेततश्चरथीतरः अत्रायम्लोकः एतेक्षत्रप्रसूतावैपुनश्चागिरसः स्मृताः
ततएतेनक्षत्रप्रसूतावैपुनश्चागिरसः स्मृताः रथीतराणांप्रवराः क्षत्रोपेतादिजातयः कुवतश्चमनोरिकचाकुः प्राणातः
पुत्रोज्ञेततस्यपुत्रशतप्रवराविकुक्षितिमिदंशरणास्त्रयः पुत्राः शकुनिप्रमुखाः पंचाशत्पुत्राउत्तरापथरक्षितारोवभू
वुः चत्वारिंशदष्टौ चदक्षिणापथभूपालाः सचेक्ष्वाकुरवकायामुत्पाद्यश्राद्धाहं मांसमामयेति विकुक्षिमाज्ञाय
धामास इक्ष्वाकुणापीक्ष्वाकुलाचार्यस्तेषांक्षणायवशिष्यश्चादितः प्राह अलमनेनामेयेनामिषेणदुरात्मनानि
नते पुत्रोत्तमोसमुपहृतं यतोनेनशशोभसितस्ततश्चासौविकुक्षिर्गुह्यैवमुक्तः शशादसंज्ञामवायेति पित्रापि

रामः

१०३

चपरित्यक्तः पितर्युपरतेचाविलायुध्विधर्मतः शशासु शशादस्यपुरंजयेनामपुत्रोभवद्विदंचान्यत्पुत्राहिचेतायां देवासुर
मतीवातिभीषणंयुद्धमासीत्तत्रचातिवलिभिरसुरैरमराजितामगवतंविष्णुमाराधयंचक्रुः प्रसन्नश्चदेवानामनादिनिधनः
सकलजगत्परायणः प्राहज्ञानमेवममायुष्याभियंदमिदखितंतदर्थमिदंश्रूयतां पुरंजयोनामशशादस्यराजवेस्तिनयः
क्षत्रियवर्धस्मधरीरेहमंशेनस्वयमेवावतीर्यतानशेषानसुरान्निहव्यामितइमद्विपुरंजयोसुरवधायचेहकायोद्यागः
कार्यइत्येतदृत्वाप्रणम्यभगवतंविष्णुममरापुरंजयसकाशमाजगुः कुपेष्टेत्तंभोभक्षत्रियवर्धोस्माभिरभ्यर्थितेनभ
वतास्माकंमरातिवधोद्यतानोसाहाय्यकृतमिच्छामतइवतास्माकमभ्यगतानोअणम्यभंगोनकार्यइत्युक्तः पुरंजयः प्राह
सकलत्रैलोक्यनाथोयंमुष्माकमिदं शनक्रतुनरस्ययद्यहंस्कंधारूपेयुष्मदारानिभिः सहजोत्पेतदहंभवतांसहा
यइत्याकरपिसमस्तदैवैरिंद्रेणचवाठमित्येवसमन्वीक्षितंततश्चशतक्रतोवृषभरूपधारिणः ककुत्थः पुरंजयो
नीवहर्षसमन्वितोभगवन्ममराचरगुरोरगुतस्यतेजसाव्याधितोदेवासुरसंग्रामे समस्तानेवासुरान्निजद्यानय
तश्चवृषभरूपककुत्थेनतेनराज्ञासुरानिहृदिताततश्चासौककुत्थसंज्ञामवायेति पित्रापि

वि. पु.
१०४

पुत्रनेन सः पृथो ह्येव गच्छन्त्यपि चाद्वैत युवनाम्बुवार्द्धवत्यनस्य च आगतो यः पुरीश्रावंती निवेशया मास
प्रावत्तस्य हृदयस्तस्यापि कुबलयाम्बोयोसावुत्तं रुस्यमहर्षेरिपकारिणं धुंधुनामानमसुरवेष्टवेन तेजसा
प्रावितः पुत्रसहस्रैरेकविंशतिभिः परिहृतो जयानं धुंधुमारसंज्ञां चागाप तस्य च समस्ता एव पुत्रा धुंधुमुख
निष्ठासाग्निना विष्णुवाधिनैः दुष्टाश्च चंडाश्चः कपिलाश्चास्मयः केवलमवशोधिताः दृष्टाश्चाद्वैतः तस्मा
न्निबुंजो निबुंभात्संहिताश्च तत्तत्तुलाश्च प्रसेनजित् ततो युवनाम्बोभवत्तस्य चापुत्रस्य निर्वेदान्
मुनीनामाश्रममंडले निवसतः क्षपालुभिस्तैर्मुनिभिरयत्नोत्पादनाय विहृता तस्यां च मध्यरात्रि निवृत्ता
यां मंत्रस्तजलपूर्णकलशं वेदीमध्ये निवेश्यते मुनयः सुषुप्तः सुषुप्तेष्वतीव नृद्विपरीतः स भूपाल समाश्रम
विवेशः सुषुप्ताश्च तानृषीन्नेयोत्पादयामास तत्र कलशे जलमय रिमे द्यमाहात्म्यमंत्रपूतं पपो प्रबुद्धाश्च
कषयः पत्रधुः केनेतन्मंत्रपूतं वारिणीतं अत्र हि पीते राहोऽस्य युवनाम्बुस्य पत्नी महाबलपराक्रमे पुत्रं जनयि
त्यतिदृष्ट्वा कर्णसराजामया धीतामत्याह गर्भश्च युवनाम्बुस्योदके नाभवत्क्रमेण च वृद्धे प्राप्नोत सप्रयश्च दसि

रामः

१०४

रां कुसुमवती यते निर्मिद्य निश्चक्राम च सो राजा ममारजातो नामैव केधास्यतीति प्रुनयः प्रोचुः अथागम्य देव
राडप्रवीत् माप्रमंथास्यतीति ततो मां धातानामतः सो भवत् वक्रैर्चरेव देवा प्रदेशिनी त्यस्तानां पयोतां चामृतं प्रावि
णीमाग्वाधाहै वयवर्द्धन सच मां धाता चक्रवर्ती सप्तद्वीपामही बुभुजे भवति चात्र श्लोकः यावत्सूर्य उदेति स्म या
वच्च प्रतिष्ठति स धीत द्यौवनाम्बुस्य मां धातुः सेत्रमुच्यते मां धाता चराशायिंदो दुहितरं विंदुमती मुपये मे पुतकुत्स
मं वरीषं मुचुकुं देवतस्य पुत्रानुत्पादयामास पंचाशच्च दुहितरस्तस्य भिवत्तस्य नृपतेर्वभूवु वरुचश्च सो भरिर्ना
मक्रविरत्तर्जुले द्वादशाहं कालमुवा स तत्रांतर्जुले मत्स्यः संपदनामा वरु प्रजोति प्रभाणो मीवाधिपतिरासी
त् तस्य च पुत्रपौत्र दुहित्राः पृथनोद्यतः पार्श्ववंतः पुष्टशिरसां चोपरि श्रवंतस्ते नैव सहा हन्मि शमति निर्हृता
रे मिरे स चापितस्य शोषीयमानहर्षप्रहर्षो बहुप्रकारं तस्य र्षः पश्यतस्ते रात्र्यजयौत्र दुहित्रादिभिः सहा ति
रमणीयं ललितमवस्था चिंतयदहो धन्यो यमिदृशमप्यंतमिमं ते यो न्यतरमवाप्स्येरेभिरात्र्यजयौत्रादिभिः सह
रममाणोती वास्माकं त्यहानुत्पादयत्यापि च वयमप्येवं पुत्रादिभिः सह रमय्यामहेत्येवमभिसमीक्ष्य स तस्या दं

विष्णु
१०५

अत्रानिष्कृत्यनिर्बुद्धकामः कन्यार्थमाधारं राजानमगच्छदागमनप्रवणसन्तरं चोत्थाय तेन राजा सम्यगध्यादि
नामजितः कृतासनपरिग्रहः सौभरितवाचनिर्बुद्धकामोस्मिन्नेदं कन्याप्रयत्नेमाप्रणयं विभोक्षीः नत्यर्थिनः का
र्यवशाभुवेताः ककुत्थगोत्राविमुखाप्रयांति अन्येपिसंत्येव नृपाः यथिभ्यां मांधातरेखांतनयाः प्रसूताः किंत्वधि
नामर्थितदानदीक्षाकृतप्रतं म्लाध्यमिदंकुलेते शताईसंख्यास्तवसंतिकन्यास्तासोममैकां नृपतेप्रयच्छ यत्ता
र्थनाभंगभयादिभेति तस्मादहं राजवरातिदुःखान् पराशरउवाच इति कृषिचचनमाकरणे सराजाजराकुंडुरित
देहंतम विमालो क्यप्रख्यातकातरस्तस्माध्वयायनो विभ्यन्किंचिदधोमुखवश्चिरंदधो कृषिवाचनरेडकस्या
समुपैषिचिंतामसत्यमुक्तं नमयात्र किंचित् यावत्पदेयातनयातथैव कृतार्थनोयदिकेन लभ्यं अथ तस्य भग
वतः शायभीतः सप्रमयमुवाचासौ राजा राजोवाच भगवन् स्मितकुले स्थितिरियं एव कन्या भिरुचितोभिजनवा
चरस्तस्मै कन्या दीयते भगवद्वास्त्रा चास्मन्मनोरथानामप्यगोचरवर्तिनी चित्तवृत्तिकथमप्येया संजानास्मित
देवमवस्थितेन विप्रः किं कुर्महे तेन मया चिंत्यत इत्यभिहिते च तेन भूभुजा मुनिराचिंतयन् अहो यमन्यास्मत्प्र

रामः
१०५

त्वारण्यानोपायो वृद्धो यमनमिमत्स्त्रीणां किमु कृतासनपरिग्रह कन्या नामित्यमुनासंचिन्तौ तदभिहितमेव मस्तु तथा क
रिष्यामि तिसंचिंत्य मांधातारमुवाच वृद्धो वंतदादिश्यतामस्माकं कन्यातः पुरेवर्धरोयदिकन्यैव काचिन्नामभिलषयति
तदाहं दारसंग्रहं करिष्यामीति अन्यथा चेत्तदलमस्माकमेतेनातीतकालरंभेरोत्पुक्ता विरामततश्च मांधात्रा मुनिशायकं
कितेन कन्यातः पुरवर्धवरसमासप्तः कन्यातपुरंप्रविशेने भगवानखिलसिद्धगंधर्धमनुष्येभ्योतिशयेन कबनीयं रूपमक
रोत् प्रवेश्य च तमृषिमतः पुरवर्धवरस्ताः कन्याः प्राहः भवतीनाजयितामहाराजः समाहापयमस्यान्वत्सर्विः कन्यादीस
प्रभ्यागतो मया चात्यप्रतिज्ञातं यद्यस्म्यकन्या काचिद्गवतं वरयति तथात कन्यायाश्च देहाहं यरियं धिनं करिष्यामि
त्याकरपिसार्ध एवताः कन्यां सा नुरागाः समन्मथाः कश्चिरेव इवेमयुतयति तन्मृषिमहमहमिकया वरयां प्रिवभूधुः ५
पुञ्च अले भगिन्यो ह मिसृष्टो मिसृष्टो म्यहं नैव तवानुभूयः ममेव भर्ता विधिनेव वत्सः सृष्टाह मस्यापशमं प्रयाहि व
तो मया दं प्रयमं मया दं गृहं विशन्ते व विहन्यसे किं मया मयेति मिति या तज्जानोतदर्थमत्यर्थं कालिर्वभूव यदा मुसर्षी
भिरतीवहादी हतः सकन्याभिरनिधकीर्तिः तदा सकन्याभिस्तो नृपा मया यावदाच वृत्तिनमृमृतिः तव गमात्तमि

दि० १०

१०६

किमेतत्कथितं किं करोमीति किं वा भिहितं मित्या कुला मतिरतिष्ठन्नपि कथं प्रविराजानुमेते कृतानुरूपविवाहः समर्पिः
सकला एवताः कन्याः स्वाश्रममनयत तत्र चोशेषशिल्पकल्पप्रणेतारं धातारं मिवान्यं विश्वकर्मिणामाह्वय सकलक
न्यानामेकैकस्याः प्रोत्पुष्टपंकजाः कुजत्कलहं सकारं उवविहंगमादिभिरामजलाशयाः सोपवनाः सायकाशाः सा
धुशय्यापरिष्ठाः प्रासन्ताः क्रियतामित्यादिदेशतच्चतथेवातुष्टितः मशोषशिल्याचार्यस्त्वष्टादिशितवान् ततश्च
परमर्षिणास्तेभ्यः सौभरिणा हस्तस्तेषु अनयाया नंदनमहानंदननामा महा निधिरायां चक्रे ततो नवरतभूषणभोज्य
लेखाद्युपभोगैरागतानु गतभृत्यादीनहर्निशं मशोषगृहेषु ताः सितीशदुहितरो भोजयामासुः एकदा तु दुहितस्त्रेह
षु हृदयः समही पतिरतिदुःखितस्ताः सुखितादुःखिता वदति तस्य महर्षेः श्रममुपेत्य स्फुरदं शुभाला मतिरम्या प
वनजलाशया ददर्श प्रविश्य चैकं प्रसादमात्मजां परिष्वज्य कृतासनपरिग्रहः प्रत्नस्तेहनयना मुगर्भनिधनो प्रवी
तुः प्रपन्नयत्सेभवत्प्रासुर्यमुत किंचि सुखमपिते महर्षिः स्नेहवानुत संस्मर्यते स्म हृहवासस्येत्पुक्ता तेन तनया
पितरमाह जातातिरम्यरमणीयः प्रसादो ज्ञातिमनो ह मुपवनमातिकलवा द्यविहंगाः मिहताः प्रोत्पुष्टपश्राक

रामः
१०६

राजलाशयाः मनोनुकूलभक्ष्यभोज्यलेखानुलेखनवस्त्रभूषणादिभोगोपभोगो महानिवसनशयनानि सर्वसंघत्सभवे
तंतं कृताहं स्थितयापि केन वा जन्मभूमि न स्मर्यते त्वत्प्रसादादिदमशेषमतिशोभने किं त्वेकं ममैतदुःखकारणं यदस्मा
कृहान्महर्षिरयमस्मभक्तो न निष्क्रामति ममैव केवलमतिश्रान्त्या समीपवर्तिनान्यासामस्मग्निनी नामैव च मम स
होदरादुःखिता हृन्पेव मतीव दुःखकारणमित्युक्तं स्यादिति तीये प्रासादमुपेत्य स्वतनयां परिष्वज्योपविष्टस्तथैव
एव वान् तया पितयेव सख्यैव मत्प्रसादाद्युपभोगसुखमारण्या तं ममैव केवलं पार्श्ववर्तिना स्मग्निनी नामि
त्येव मादिश्रुत्वा समस्तप्रासादेषु राजा विवेश सर्वाश्रतनयास्तथैवाप्युद्यतसर्वाभिस्तथैवाभिहितः परितो
षविस्मयनिर्भरविवशहृदयो भगवंतं सौभरिमेकांतावस्थितमुपेत्य कृतमृगो भवेदीदृष्टस्ते भगवन्सु महाने
षसिद्धिप्रभावो नैवं विधमन्यस्य कस्यचिदस्या भिर्विभूतिविलासितमुयलसितं क्रियदेतद्भगवंतं स्तेयशकुलमित्य
भिपूज्यतमद्विंतं त्रेव तेन कृषिवर्येण सह कंचि कालमनो यभोगान्नुभुजेत्स्वपुटं च जगाम कालेन च गच्छतस्य राजा
तनया सुपुत्रशतं सार्द्धमभवत्तदनुदिना हृष्टस्तत् प्रसवश्च सतः प्राती विममता कृष्ट हृदयो भवतु अये मे स्मत्पुत्राः कल

भाविताः पञ्चांगदेवतेनोद्योवनिनो भवेन्त्युः रविस्तदा रानेता न्यश्येयमप्येवां पुत्रा भवेयुरप्येतत्पुत्रसमानि
 नान्यश्येयमित्यादि मनोरथानुदिन कालसंयन्ति भवेत्येतत्संचिंतयामासः अहो मनो हृत्प्रातिविस्तारः मनोर
 थानां न समप्रतिस्तिव वायुतेनाप्यथवापिलक्षेः पूर्णेषु पूर्णेषु पुनर्भवानामुत्पत्तयः सति मनोरथानां यद्वाप
 नायो वनिश्चजाता हारेण संयोगमिताः प्रसूताः दृष्ट्वा सुतास्तत्र नय प्रसूतिं दृष्टुं पुनर्वापि हितं हतरात्मा हृत्प्राति
 तेषामपि चेत्प्रसूतिं मनोरथो मे भविता तर्था न्यः पूर्णं विज्ञाप्य परस्य जन्मनि वार्यते केन मनोरथस्य आस्य
 तो नैव मनोरथानां मतो स्ति विज्ञानमिदं भवाद्य मनोरथा सक्ति परस्य चिन्तन जायते वै परमाधि संहि समे समा
 धिर्जलवासि मित्रमस्य संगत सह सैव नष्टः परिग्रहः संग हृत्तो मया यं परिग्रहो त्याग्य महा विधित्ताः दुःखं
 यदेवैक शरीर जन्म शताब्द संख्यं ददिरं प्रसूतं परिग्रहेण सिद्धि वात्मानां सुतेरनेकैव कृत्वा कृतं तत् सुतात्मजं
 तत्तनयं शुभं भवति तेषां स्वपरिग्रहेण विस्तारमेव न्यति दुःखं हेतुः परिग्रहो वै मम ता विधानं चीर्णं तयोय
 नु शुभलाभयेण तस्य विरेवां तय सोंतरायः मत्स्यस्य संगत दभश्च यो मे सुतादिरांगो मुक्तिर्नेस्मिन्नेन निसंगतामु

क्रियं यतीनां संगत शो वात्मानं वंति दोषाः आहूय योगे धिनि पात्यते धः संगे न योगी किमु ता ल्या सिद्धिः अहं च दिव्या
 मितया त्मनो र्थे वशिष्ठ आह गृहीत बुद्धिः यथा हि नृपः परिहीनो विजेतस्य दुःखे भवितान दुःखी सद्यसि धातारमचिं
 त्य रूप मणोरणा यो समति प्रमाणं सिता सितं चेश्वरमीश्वराणां मारा धायि व्येतय सैव विष्णुं तस्मिन् न शो यो जसि स
 धरु विष्णु व्यक्त विस्मय तना वनेन ममाचलं चित्र मये तदोषं सहा तु विष्णुः भवाय भूयः समस्त भूता दमला दनेना
 त्सर्वेश्वरा दन्य दनादि मध्यात् यस्मान्न किंचिन्न महं गुरुणां यरं गुतं संश्रय मे नि विष्णु इति श्री विष्णु पुराणे चतुर्थे
 शो द्वितीयेऽध्यायः पराशर उवाच दृष्ट्वा त्मानमात्मने वा मिध्याय सौ भरि रय रिहाय पुत्र गृहासन परिवर्हीदिक
 मशेष मर्थ जानं सकल भार्य समवेतो वनं विवेश तत्राप्यनुदिनं वैरेवान सतिः पाद्य मशेष क्रिया कलायुनिः पाद्य
 क्षयित सकल या कय रिय क्त मनो वृत्ति मात्मन्य ग्रीन्समरोप्य भिक्षुरभवत् भगवत्या सज्या खिलं कर्म कलाय
 मजर मविकार ममराणादि धर्म मवाय परं परवता मय्यच्युत यदं इत्येतन्मोधा नृदुहि नृसंबंधा दारवा तं यश्चे
 तत्सौ भरि चरति मनुस्मरति यदति शृणोत्यवधारयती तस्या दैजन्मान्य सन्मतिरय धर्म वा मनसाऽसज्या

वि० पु०

१०८

अनुचरणमशेषहेयेयुवाममत्वं नभवतीति अतोनाथातुः पुत्रसंततिरभिधीयते अंबरीषस्यमांथातुः पुत्रसं
ततिरभिधीयते अंबरीषस्यमांथातुस्तनयस्ययुवनाश्वः पुत्रोभवत् तस्माद्वारीनोयतोंगिरसोहारी तारमात
लेचसौनेयानामगंधर्वाः कम्बुवुः सङ्कोटिसरयास्तेरशोधाशिनागकुलान्यभियन्तप्रधानरत्नाधियन्ता
न्यक्रियंततेस्तुगांधर्वावीर्यावक्षतेरगोचरैः भगवानशेषदेवेशस्तवश्वरगोन्मालितोन्निद्रपुंडरीकनयनो
जलशायननिद्रावशाद्विदुः प्रीतिपत्याभिहितोभगवन्नय्यस्माकमेतन्मोगंभर्त्तुभ्योभयमुयशममेव
तीत्याहभगवाननादिपुरुषः पुरुषोत्तमोयौवनाश्वस्यमांथातुः पुरुकुत्सनामापुत्रः तमहमनुप्रविश्य
तानशेषानुष्टगंधर्वाण्यशमनेव्यामीत्याकर्ण्यभगवतेकृतप्रणामाः पुनर्नागलोकगताः यन्मगादियत
यः नर्मदांचपुरुकुत्सानयनायचोदयामासुः त्वयौवनाश्वस्यमांथातुः पुरुकुत्सनामानपुत्रमयहुरसाचैनं
रसातलेनीतवतीरसातलगतश्चासौभगवन्नेजसाप्यायितामवीर्यवलः सकलानृगंधर्वांन्निधानपुनश्च
स्वभवन्माजगामसकलयन्मगयतयश्चनर्मदायैवरंददुः यस्तेनुस्मरणसमवेतं नामग्रहणंकरिष्यति न

रामः
१०८

तस्यसर्पविषमयंभविष्यतीत्यत्रचल्लोकः नर्मदायै नमः प्रातर्नर्मदायै नमोनिशि नमोस्तु नर्मदेतुभ्यं
हिमोविषसर्पतः इत्युवाचोहनिशिमंधकारप्रवेशेवासर्पेनदिश्यते नचापिहृतानुस्मरणभुजोविषमपिभुं
क्तः मुयद्यातायभवति पुरुकुत्सायचसंततिर्विष्टोदोभवतो नभविष्यतितुरगयतयोवरंददुः पुरुकुत्सोपिन
र्मदायां त्रसदस्युमजीजनत् त्रसदस्युतः संभूतः नररायस्तं रावरो दिग्विजये निजद्यान अतरायस्ययवदश्वः
पुत्रोभूत् एवदश्वस्यहयश्च पुत्रोभवत् ततश्चवसुभनास्तस्मात्रिधन्वा त्रिधन्वनस्त्रयारुणास्तन्यद्रतः यो
सोत्रिसंकुशंतामबापचंडालतामुयगतः अद्वादशवारिविक्रामनाष्ट्रयोविंशतिमित्रकलत्रापत्यपोषणार्थं
चंडालप्रतिग्रहपरिहरणायचजाहूवीतीरेन्यगोधेभृगमांसमनुदिनं वबंधपरितुष्टेनचविश्वामित्रेणसश
रीरः स्वर्गमरोपितः त्रिशंकोहरिश्चंद्रतस्मादोहिताश्वस्ततश्चहरितस्तस्यापिचंचुश्चश्चोर्विजयसुदेवौत
रुकोविजयात् रुतकस्यष्टकस्ततोवाहयेसौहेहयताकनंघादिभिरवजितोतर्वन्निन्मामहिष्यासहवनेविवि
धातस्याश्रयत्वागर्भस्तंभनायगरोदत्तस्तेनास्यागर्भः सप्तवर्षाणिगर्भएवतस्योत्पन्नचवहृदृक्कभावादौवाश्र

वि०५.

१०२

मसमीयेममारतात्वस्यभार्योचिंताकृत्वातमरोध्यानुमसाकृतनिश्चयाभूदथेनामतीतानागतवर्त्तमानादिवेदी
 भगवानौर्ध्वःस्वाश्रमान्निःस्तथाप्रवीरलम्बनेनासकुहणाखिलभूमंडलभूयतिरातिवीर्यधराक्रमोनेकयत्नकृतता
 तिष्ठाशयकर्त्तातदोदरेचक्रातिष्ठतिमेवंमेवमितिसाहसाध्यवसायिनीभयतीभवात्पुत्रेचसातस्मादनुमर
 णनिर्बंधादिरामतेनैवचभगवतास्वाश्रममानीयतकतिपयदिनाभ्यंतरेचसहैवतेनगरेणातितेजस्वीयालको
 जज्ञेत्तदातस्योर्ध्वजातकर्मादिकांक्रियांनिष्पाद्यसगररतिनामचकारकृतोपनयनंचैवमोक्षोदशास्त्राण्यत्र
 ग्रामानेवंभार्गवासु मध्याययामास ततःसकृतास्त्रश्रमातरमयश्चदंवकथमत्रभयंकतातः कुतोस्माकमित्येव
 मादिअपृच्छत् अथैनमातासर्वमवोचत् ततःससर्वश्रुत्वास्वराज्यहरणमर्षितोहेहयतालजंघादिवधायप्र
 तिष्ठामकरोत् प्रायशश्चहेमयतालजंघाश्रजधान शकययनकांवेजय इवयादास्तेनहन्यमानास्तकुलगु
 र्वंसिद्धंययुः अथैतान्वसिद्येजीवन्मृतकान्कृत्वासगरमाहवत्सवत्सालमेभिर्जीवन्मृतकैरनुमृतेस्ते
 चमयैवत्वत्प्रतिज्ञायरिवाकनायनिजधर्मसंगंक्षपरित्यागंकारिताः सतथेतिचतक्रुवचनमभिनंद्य

रामः

१०२

तेषांवेद्यान्यत्वमकास्यन् यवतांमुंडितशिरसोद्धुंशान्शकान्प्रलंबकेशाश्चपारदान्पट्टवांश्चश्रमश्रुधरान्निः
 स्वाध्यायववहकारानेतानन्यांश्चशत्रियांश्चकारस्तेचात्मधर्मपरित्यागाद्वाह्मणैश्चपरित्यक्तान्लेष्टनाययुःसग
 रोपिस्वमधिष्ठानमागम्यास्वलितचक्रसप्तद्वीपवतीमिमामुधीप्रशशासकंतिश्रीविष्णुपुराणोचतुर्थेऽंशेस्कंदे
 जेहृनीयोऽध्यायः पराशरउवाच कस्ययायुदुहितासुमतिविदुर्भरजतनयाचकेशिनीद्विभार्येसगरस्यास्ता
 नाभ्यांचायन्यार्थमौर्ध्वः परमेणासमाधिनाराधितोवरमहात् एकावंशधरमेकंपुत्रमयराचवर्षिपुत्रसहस्रा
 रिज्जनयिष्यति यस्यायदभिमतंतयातदिष्टयागृह्यतां इत्पुत्रेकेशिनीपुत्रमेकसुमतिवर्षिपुत्रसहस्राणि
 वज्रे नथेतिचर्षिणाभिहिते इत्यल्यैरेवाहोभिः केशिनीपुत्रमेकमसमंजसनामानवंशधरमसूयतविदुर्भरज
 तनायाः सुमन्याश्चवर्षिपुत्रसहस्राण्यभवत् तस्मादसमौजसोभुमान्नामकुमारोजज्ञेत्तत्सत्समंजावाल्या
 देवातिदुष्टैः पिताचास्याचिंतयद्यमतीनवाल्यावालुङ्गिमान्भविष्यतीत्यथतत्रापिवयस्यतीतेस्यचरि
 तमेवैतं पितातत्याजतान्यपिबर्षिङ्कुमारसहस्राण्यसमंजसश्चरितमनुचक्रुः ततश्चासमंजसश्चरितानुका

वि० पु०

११०

रिमिः सागरेयध्वलयहादिसनागैर्जगति देवाः सकलविद्यामयमसंस्तुष्टमशेषशेषैर्भविता पुत्रो ज्ञमस्यांशभूतं क
पिलं व्रणम्यतर्धमूचुः भगवन्नेमिसगरतनयैरसमंजसश्चरितमनुगम्यते कथमेवमेभिरनुसरति जगद्विषयिनीत्या
र्जुनगत्परिस्त्राणाय च भगवतो जशरीरग्रहणमित्याकर्ष्य च भगवानल्यैरेवेते दिने विनं कुं न्या मुक्तवान् अत्रानरेचसगो
हयमेधंसमारिनेतत्रचपुत्रैरधिष्ठित मस्याश्चकोयापहृत्यभुवो विवरविवेश ततस्तमया अश्वरुरयदवी निध्वेन
वसुधातलमेके को योजनं योजनमवने अखान पाताले चाश्च परिभ्रमन्तमवनिपतिननयास्त्रेदृशुः नातिदूरा
वस्थितं च भगवत मपद्यने शरत्काले क्रमिवते जो भिरवनत मूर्धमधश्चाशेषदिशश्चोद्रासयमानं कपिल
विमपश्यन् ततश्चोद्रतापुधाः दुरात्मा अयमस्मदय कारीयस्तविप्रहर्त्री हयाय हर्ता हन्यता हन्यता मिपमिभ
बंस्ततस्तेनापि भगवता किंचिदीषत्यरिवर्तितलोचने नावलोकितस्वशरीरसमुत्थितेनाग्निना दह्यमा
ना विनेशुः सगरोषेवमवगम्याभ्यानुसरितपुत्रवलमशेषं परमर्षिकपिलतेजसा दग्धमंगुमन्तमसमंजसः
पुत्रमश्वातिनेन नयनायपुयोजसनुसगरतनयरातमार्गेण कपिल उपगम्य भक्तिनम्रस्तथा
गुह्यावयथेनं भगवानाह गच्छेनं पितामहयाश्च प्रायधरं हृणीष्व च पुत्रवौ जश्चेते स्वर्गाङ्गमा मानयिष्यते

रामः

११०

विद्यांशुमानविब्रह्मदंडहता नास्मत्पितृणां स्वर्गाय वर्गयोग्यानां स्वर्गप्राप्तिं करवमस्याकं भगवान्प्रयच्छत्वित्याह न
चाह भगवानुक्तमेवेतन्मया यौत्रस्ते त्रिदिवाङ्गां भुवमानयिष्यतीति तदंभलाचसंस्मृष्टैर्व्वस्थिभस्मस्तेतेस्व
र्गमार्गे द्यंतीति भगवद्विष्णुपादंगुह्यविनिर्गतिस्य हि जलस्येतन्माहात्म्ययन्त्रकेवलमभिसंधिपूर्वकं स्माता
द्युपभोगेषु प्रकारकमनभिसंधितमपेतप्राणस्यास्थिचर्मप्रापुर्केशाद्युत्सृष्टं शरीरं यद्रूपति तं सद्यः शरीरि
णां स्वर्गं नयतीत्युक्तः प्राणम्य भगवन्नेममादाय पितामहयज्ञमाजगात्र सगरोष्यमवासाद्यतं यत्तंसमापयामा
स सागरं चात्मजप्रीत्या पुत्रत्वे कल्पितबोस्तस्याप्यश्रुमतोदिलीपः पुत्रो भवन् दिलीपस्यापि भागीरथो योसौ
गंगास्वर्गादिहानीय भागीरथी संज्ञां चकार भागीरथा ध्रुतस्तस्यापि नाभागस्ततो वरीवस्तपुत्रश्च सिंधुद्वीपः
सिंधुद्वीपादयुता युक्तपुत्रश्च कृतुपर्णेन लसहायनलस्य सहायः सखा योदाहृदयहोभूत् कृतुपर्णपुत्रः सर्व
कामस्तन्नयस्सुदासः सुदासा सोदासो मित्रसहनामा सबाटव्यो मृगद्या मठन्या द्रव्यमयश्च ताभ्यां च तद्व
जमयमृगं कृतं सत्वेकं तयो वीणेन जज्ञा त्रियमाणा सावतिभीषणा कृतिरतिकरालवदनो राक्षसो भवन्

द्वितीयोपि प्रतिक्रियां ते करिष्यामीत्युक्तां तद्धनं जगाम कालेन गच्छता ससौ दासौ यत्नमयजत परिनिष्ठिते
 यत्ने च चार्ये वसिष्ठे निष्क्रान्ते तद्दशो वसिष्ठः पूषमाख्यायमानावसाने मम मांसं भोजनं देयमिति तत्संस्क्रियते
 क्षणादागमिष्यामीत्युक्तानि क्रान्ते भूयः प्रसूदेवैषं कृत्वा राजा हयामानुषमांसं संस्क्रुत्य राक्षसेभ्यः दयत् आसा
 वपि हिरण्यपात्रस्थितमांसमादाय वसिष्ठः गमनं प्रतीक्षो भवत् आगताय वसिष्ठाय नमः कथयन्निबोधितवान् स
 चाप्यचित्तय दहोस्य राक्षसौ दौ शाल्ये येनैतन्मांसमस्माकं प्रयच्छति किमेतद् व्यजातमिति ध्यानपरो भूः पश्य
 च तन्मानुषमांसं ततः कोऽथ कलुषीकृतत्वेन राजानं प्रतिशायमुत्ससृज्यस्मादभोज्यमेतदस्मद्विधानां तप
 श्चिनामपगच्छन्निविभक्त्या ह्यं मांसं ददाति तस्मान्न वै वात्र लोनुपामतिर्भविष्यतीति अनन्तरं तेनापि भगव
 तैवाभिहितो स्मृत्युक्तं किं मे येन दमिहितमिति मुनिरपि समाधौ तस्यैव समाधिविज्ञानादवगतार्थं श्रुत्वा
 ग्रहं तस्यैव चकार नात्यंतिकमेतद्वा दशादंतवभोजनं भविष्यतीत्यसावपि प्रगृह्य दं कंजलिं मुनेः शायं प्र
 दत्ता यो धेतो भगवानस्मत्कुलगुरुर्नीहस्यैर्न कुलदेवताभूतमाचार्यं शान्तिमिदं दयंत्यास्वपत्न्या प्रसा

दितः सस्यं पुदरसार्थं नष्टा पां पुनोर्व्यानि चाकाशो च क्षेपते नैव स्वयादावाशिषे च तेन च क्रोधाद्विदितेनां भसा दग्ध
 यौ तत्पादौ कल्माषतां मुषगौ ततः कल्माषपादसंज्ञा मवाप वसिष्ठः शापाद्भुवधे बध्ने काले राक्षसस्त्वभावमुपेत्या
 दव्यां पर्यटन्नेकशोमानुषानभक्षयत् एकदा तु केचिन्मुनिमृतुकाले भार्यया सह संगतं ददर्शित्योत्तमतिभी
 षणो राक्षसरूपमवलोक्य आसादयंत्योः प्रभावितयोर्ब्रह्मराजग्राह ततः सा ब्राह्मणी यद्वशस्तमभिवाचित
 वती प्रसीदन्वाकु कुलं तिकलभूतस्त्वमहाराजो मित्रसहो न राक्षसोर्नीहसि स्त्रीधर्मसुरवाभिज्ञो मय्यक
 तार्थाया मिममस्मद्भर्तारमनुमित्येवं बहु प्रकारं तस्यां विलयंत्या व्याध्रः पशुमिवाभिमतं ब्राह्मणमभक्षयत्
 तत आतिकोपसमान्विता ब्राह्मणी तं राजानं शशाय यस्मादेवं मय्यत् प्राया मयं त्वयामत्यतिर्भक्षितः तस्मात्वं
 मय्यंते वलोपभोगप्रष्टुं तो मृत्युं प्राप्सतीति शशाय तमादाय मग्निं प्रविवेश ततस्तस्य द्वादशाक्षययि मुक्त
 शायस्य स्त्रीविषयाभिलाषिणो मदयंती स्मारयामास ततः परमसौ स्त्रीभोगं तत्प्राजवसिष्ठश्चापुत्रेण राजा
 पुत्रार्थमभ्यर्थितो मदयंत्या गर्भाधानं च कारयदा च स प्रवर्षाण्यसौ गर्भो न जज्ञे ततस्तं गर्भमश्मन्ता देवी

वि० पु०

११२

जघान पुत्रस्त्वजायतं स चास्मक एव नो मा भवत् अश्वकस्य पुत्रो मूलको नाम पुत्रो भवत् यो सौमिः क्षत्रे
दमा तलेस्त्राभिर्विवस्त्राभिः परिवार्य रक्षितः ततस्तं नारी कवचं समुदाहरति मूलका दशरथस्तस्मादिवि
डस्ततश्चादिश्वसहस्रस्माद्ययद्वांगोदिलीपः यो सौ देवा सुरसंग्रामे देवैरेभ्यार्थितोऽसुराञ्जघान स्वर्गं च
धृतप्रियैर्देवैर्वरिग्रहणाद्योदितः प्राह यद्यवश्यं वरो ग्राह्यस्तन्ममायुः कथ्यतामिति अनंतरं च तैस्तु मे
कमुहूर्त्तप्रमाणं तवायुरित्युक्तं आसवलितगतिना विमानेन लपिमागुरो मन्त्र्यलोकमागम्येदमाह य
थान ब्राह्मणाभ्यः सकाशादात्मापि मे प्रियतमो न च स्वधर्मे ह्यंघ्रनं मया कदाचिदप्यनुष्ठितं न च सकल
देवमानुषपशुहृदादिकेष्वेव्यत व्यतिरेकवती दृष्टिर्मे मा भूत्तदा धामि वेदेवं मुनिजनानुस्मृतभगवं
तमस्खलितमतिः प्रापयेयमित्यशेषदेवगुरौ भगवत्यनिर्देश्य बपुर्विसृज्य तामात्रात्मन्यात्मानं परमात्म
निवासु देवारेण्युयो जतत्रैव लघ्नमवाय अत्रापि श्रूयते स्लोको गीतः सप्तर्षिभिः पुराख्यं मे न समो ना
न्यः कश्चिदुवाच भविष्यति येन स्वर्गादिहा गम्यमुहूर्त्तं प्राप्य जावितं त्रयोभिः संधिना लोकां गृह्यासत्येन

रामः

११२

चैव हि स्वर्वाङ्गादीर्धवाहुः पुत्रो भवत् ततो रघुर्भवत् तस्मादय्यजः अजा दशरथो दशरथस्यापि भगवान् जनाभो
जगत्तः स्थित्यर्थमात्मान्नाशेन रामलक्ष्मण भरतशत्रुघ्नरूपिणचतुर्द्विपुत्रत्वमयासीत् रामोऽपि बाल एवादि
श्वामित्रयत्नरक्षणाय गच्छन्पथिताडकां जघान यत्ने च मारीचमिषु वाताहतं दूरे चिक्षेप सुबाहुप्रभुरवा
श्रयमक्षेयमनयत् दशनिमात्रेणैवाहत्यामया पांचकारजनश्रौथे गृहे च मोहश्चरं चोपमनायासेन
भवं जसीतां च योनिजं जनकराजतनया वीर्यशुल्कालेभे सकलक्षत्रक्षयकारिणमशेषहृदयकुलके
गुह्यतं च परशुराममया सखीर्षावलेपंचकारपितृवचनाच्चाप्यगुणितराज्याभिलाषो आह भायर्षिर्विजो
वने विवेश विराधवरदूषणादीन् कबंधालिनो च जघान वध्वो चोभो निधि मशेषराक्षसकुलक्षयं क
त्वादशानवनापहृजो तद्व्यापहृतकलंकामप्यनलप्रवेशभुक्षामशेषदेवेशसंस्तुयमानो सीतां जनक
राजतनयामपोधामा निन्ये अपिश शूभरतोपि गंधर्वविषयसाधनायो ग्रगंधर्वकोटीस्तिस्त्राजघान
शत्रुघ्नाप्यमितवलपराक्रमो मधुपुत्रो लवणो नाम राक्षसेश्चरो निहतो मधुराचपुरीनिवेशितेन

वि० पु०

११३

वमाद्यतुल्यराजैर्मैरतिदुष्टनिवर्हणारोषस्यास्यजगनोनिष्ठादितस्थितयोरामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नः
पुनरपिदिवमारुहः भूयःयेपितेषुभगवदंशेष्वेनुरागिणः कोशलनगरजनपदास्तेपितन्मनसस्तप्त
लोकताम्रवापुःरामस्यचकुशलवौपुत्रौलक्ष्मणस्यांगदचंकेतुतदाकपुष्करौभरतस्यसुबाहुस्तूरस
नौशत्रुघ्नस्यकुशस्यातिथिरतिथेर्निषदःपुत्रोभूवत्निषधस्यापितलः तस्यापिनभोनभसःपुंउरी
कस्तन्नयःसोमथन्वातस्यचदेवानीकस्तस्याप्यहीनकःअहीनकस्यरुहस्तस्यापिपारिपात्रःपा
रिपात्रादलोदलाद्यलस्तस्याप्युक्थउक्थादन्ननाभस्तस्याध्वंखणस्तस्यातथुधिताश्चततश्चविश्व
सहोमतेहिरण्यनाभस्तसोमहायोगीश्वरोनैमितेःशिष्योयतोयाज्ञवल्क्योतुयोगमवापहिरण्यना
भस्यपुत्रःपुष्यस्तमादुवसंधिस्तनःसुदर्शनस्तस्मादग्निवर्णिततश्चशशुस्तस्यापिपुरुःपुत्रोभूत्तयोसौ
योगमास्थायद्यापिकलापिग्रामाश्रितस्तिष्ठतिआगामिपुगेस्तुर्ववंशस्तत्रप्रवर्तयिताभविष्यति
शुभ्रुतस्तस्मात्प्रजस्तस्यापिसुसंधिस्ततश्चाप्यमर्षस्तस्यचसहस्रान् ततश्चविश्ववाहस्तस्माद्दह

रामः

११३

इलोयोर्जुनतनयेनाभिमन्युताभारतपुद्गलयमनीयत एतेहीश्वाकुभूयालाः प्राधान्येनमयोरिताः एतेषां
चरितंशृण्वन्सर्धपापैः प्रमुच्यते इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेऽध्यायः पराशरुवाच इक्ष्वाकुतन
योयौसौनिमिर्नाम्नासुसहस्रसंवत्सरं सत्रमारभेवसिष्टं चेतारंवरयामासतमाहवसिष्टोहमिंदेए
पंचवयशतंयागाद्यप्रथमतरेष्टतस्तदनंतरंप्रतिपाल्यतामागतस्तवापिकृत्विग्भविष्यामि इत्युक्तं स एथि
वीर्यतिः न किंचिदुक्तवानूवसिष्टोप्यनेनसमन्विष्टमित्यमरपतेर्यागमगमत्सोपितकालमेवान्येगौ
तमादिभिर्यागमकारयत्समाप्तेचामरपतेर्यागेत्वरयान्वसिष्टो निमः कर्मकरिष्यामीत्याजगामत
त्कर्मकर्तृत्वंचतत्रगोष्ठतमस्यदृष्ट्वाद्यत्पतेतस्मैराहेहमामानोवसिष्टमया क्वकिंचिदुक्तवानूसमन्वि
ष्टितंअनुमतमितिमत्वा मामप्रन्यायेतदनेनगौतमायकर्मतिरमर्षितंयस्मान्नस्मादयंविदेहोभवि
ष्यतीतिशापंदौ प्रतिबुद्धश्चावनीयतिरपिप्राह यस्मान्मामसंभाष्याजानत एवशयानस्यशापोत्सर्ग
मसौदुष्टगुह्यकारतस्मान्नस्यापिदेहः प्रतिष्यतीतिप्रतिशापंदत्वादेहस्यजगत्तद्व्यापामित्रा

वि० पु०

११४

वस्तुतोस्तेजसि वसिष्ठतेजः प्रविष्ट उर्ध्वदिशि नादुद्भूतवीर्यप्रयातयोस्तयोस्तकाशादसिष्टे देहमपरं लेभे
निमिरति तच्छरीरमिति मनोहरं गंधतेलादिभिरुपसंस्क्रियमानं नैव श्वेदादिकं दोषमवाप सद्यो मृतमिव
तस्यैवायत्तसमाप्नोच भाग्यहृणा यदेवानागता नृत्विजः पुत्रः यजमानाय वरो दीयतामिति देवैश्च दत्तो स
निमिराह भगवतो खिलसंसारदुःखसंघातस्य च्छेत्तारो न होता वज्रगत्य न्यदुःखमस्ति यच्छरीरात्मनो वि
योगे भवति तदहमिच्छामि सकललोकलोचनेषु वल्लभे पुनः शरीरग्रहणं कर्तुमिति वमुक्ते देवैरेसा वशेषभू
तानां नेत्रैव्यासां कारितस्ततो भूतान् पुनमेव निमेषं चक्रुः अपुत्रस्य तस्य भूभुजः शरीरमराजकभीरवस्तमु
नयो रणायाममंथुस्तत्र च कुमारो जज्ञे जनना ज्ञनकसंज्ञामवाप अभूदि देहो स्यपि तेति वै देहो मथ नान्मिथ
रिति तस्योदावसुः पुत्रो भवतु उदावसोर्न दिवद्वनोस्ततश्च सुकेतुस्तस्माच्च देवराज ततश्च हृदुक्थस्तस्य च
महावीर्यस्तस्यापि सुधृतिस्ततश्च कृतिरातस्ततो महारोमा तस्य सुवर्णरोमास्तस्यापि सुधृतिस्ततश्च रोमा तस्य
सुवर्णधृष्टकेतुर्हयस्तस्य च मुहूर्तमुरो प्रलेवस्तस्मात्कृतिरयं तस्य च देवमीहस्तस्य विबुधो विबुधस्यापि महा

रामः

११४

धृतिस्ततश्च कृतिरातस्ततो महारोमा तस्य सुवर्णरोमास्तस्यापि पुत्रो माहुरो नृणाः सीरध्वजो भवतु यस्य पुत्रा वं यजनभुवं ह
वतः सीरसीता दुहिता समुत्पन्ना सीरध्वजस्य भ्राता सा कात्याधियतिः कुशभजनामा सीरध्वजा पत्यभा नुमान्मा नुमतः
शतद्युम्नस्तस्य भुवि तस्माच्चोर्जवाहो नाम पुत्रो यज्ञे तस्यापि भरद्वाजस्ततः कुलिः कुले ज्ञनस्तस्य पुत्रः कुरुजित्तोरिच्छ
नेमिस्तस्माच्च पुतापुः पुतापुषः सुमार्धस्तस्याग्नी नरयस्तस्य सत्यरथिस्तस्मादुपगुप्तस्तस्याभूत्पुत्रस्तस्माच्च शतस्तसेव सु
वर्चस्तस्यापि सुभाषस्ततः सप्तपुत्रः सुश्रुताजयः जयपुत्रो विजयो विजयस्य चक्रतः कृतासुनयः सुनया दीतहयस्तस्मात्सं
जयः तस्याजिताश्वस्तस्मात्कृतिः धृतेर्वकुलाश्वस्तस्य पुत्रो कृतिः कृतो संतिष्ठते अयं जनकं वंश इत्येते मीधिलोऽप्राचुमेण
तेषां मान्या विद्याश्रयिभूया लाभविध्यति० इति श्रीविष्णुपुराणे चतुर्थे शोके चमोऽध्यायः प्रजेयडवाच सूर्यस्य भगवन्
शः कथितो भवता मम सोमवंशो त्वखिलाञ्जो नुमिच्छामि यार्थवान् कीर्त्यते स्थिरकीर्त्तिनां ये धामद्यापि संततं प्रतिः प्रस
दयुः खलु मे प्रसन्नारव्या नुमर्हसि पराशर उवाच श्रूयतां मुनिशाईलवंशः प्रथिततेजसः सोमस्यानुकमाल्या नृ
यस्तमहं कथयामि श्रूयत्रोर्ध्वपतयो भवन् अयं हि वंशोति वलघराक्रमद्युतिशीलचेष्टावाप्तिरिति गुणा चिते

वि० ५०

११५

नेहयययातिकात्तवीर्यजुनदिभिर्भूयालेखनस्तमहंकथयिष्यामि श्रुयतामखिलं जगत् श्रुर्भगवन्नारा
यणानामभिसरोजिनी समुद्रवाज्रयोनिः प्रसन्नः पुत्रो विरजे सोमस्तं च भगवान्नुग्रहो निरशौकौ धिदिजनस्त
ना राप्रधियत्येभ्यश्च यत् सच राजराजस्य मकरोत् तत्प्रवादं सुतुष्टुष्टाभियत्याधिष्ठातृत्वा चेनेमयदा पलेपा
च सकलदेवगुरोर्दृष्टस्य ते स्तारामयतो जह्यरयुः शोभ्यते इति श्रोतृतेन भगवता ब्रह्मणो बोधमान सकले
श्रदेवर्षिभिर्वाच्यमानोऽपि न मुमोच तस्यापि दृष्टस्य तिष्ठेद्यदुच्यता पाछिग्राहो भवदेगिरसस्तकाद्यादुप
लब्धविद्यो भगवान्नुग्रहस्य तेः साहस्य मकरोत् यत् श्रोतास्ततो हि जंभुं भोधाः समस्ता देवदेवदानवा नि
कायामहांत मुधमंचकुः दृष्टस्य ते रपि सकलदेवसैन्यसहायः सको भवत् स एव च यो रती श्रेष्ठः संग्रामस्तारानि
मित्रस्तारकाभयो नामाभवत् तत्प्रसन्नमस्तारका एष सुरेष्ठः पुरोगमा देवा देवेषु चो शो वदानवा मुमुक्षुः
एवं देवा सुरा हवदो भसुच हृदयमशेषमेव जगद्भ्रातां शरणं जगाम तत्प्रभगवान्नुग्रहस्य तेऽहं करमु
रान्देवांश्च निवार्य दृष्टस्य ते स्तारामदात् तां चान्तः प्रसवाभिलोक्य दृष्टस्य तिराह जेयममदो जे भगवत्यान

रामः

११५

सुतो वार्यस्तु सुतेन मलमतिवाहेनेति सात्तते नैव मुक्ता प्रतिव्रतामर्चयन् च तान् मिमीकास्तवे मर्मुत्ससर्जस्वोत्सृष्टमत्र एवाति तेजसा दे
वानां ते जो स्याच्छिष्य दृष्टस्य तिष्ठिदुच्यत स्यात्कुमारस्यातिव्रतया तिसाभिलाषो दृष्टदेवाः समुत्पन्न संदेशस्तारं प्रेषेत् मन्त्रं कथयात्मा
कं मतिर्भुगो सोमस्याय दृष्टस्य तेः पुत्र इत्युक्तापि सारारुह्या किंचितो वाचवक्तु सोप्यभिहिताय दासो देवेषु वाचसेततः कुमारस्तं शप्नु
द्युतः प्राह च दुष्टेभ्यः कस्मान्मना तं नारवा स्य दैवते व्यलीकलज्जा बत्यास्तथा शास्ति मयमद्रं करोमि यथा नैव मय्यन्यथापि मे धरवच
ना भविष्यतीत्यथ भगवान्नितामहस्तां कुमारं संनिर्वीर्यस्वयमपुष्टं नारां कथय वत्से कथायमात्मजः सोमस्याय दृष्टस्य तेः इत्यु
क्ता लज्जा जडमाह सोमस्येति ततः स्फुरदुष्टितसिनामलकं पालकांतिर्भगवानुदुपतिरालिभ्य कुमारं साधुसाधु वत्सप्राप्तोसि
ति बुध इति नाम चक्रे सचाख्याते मेव न दद्यात् स इलाया मात्मजं पुत्रं वसमुत्पादया प्राप्तुं पूरुवात्तु चतिदानशीलो तियज्वाति तेज
स्वीयं सत्यवर्दिनमतिरूपिणं मित्रावरुणसापात्मानुष्ये लोके मया वत्सवामितरुतमतिरुर्ध्वशीददर्श दृष्टमात्रे च यस्मिन्त्र
हायमानमशेषमपास्य स्वर्गसुखाभिलाषंतन्मनस्काभूत्वा ते मेवोपस्थिते सापि चात्मा मतिशायित सकललोकस्त्रीसौ
दर्ये ल्यावा एपाति विलासहासादिगुणमवलोक्य तं रायत्रचितं दृष्टिर्विभूवुभयमपितन्मत्कमन्य दृष्टिपरित्यक्त्य सम
स्तान्यस्य योजनमभूत् राजानु प्रागन्नामाह सुभ्रुत्वामहमभिकामोस्मि प्रसीदानुरागवत्यनुरागमुद्धेत्यत्कालज्जावरवेडित

वि० पु०

११६

ति२

मुर्वशीप्राहमभवन्तेत्येवमस्मिन्समयपरिपालनमभवत्करोतीत्याख्याहिमेसमयमथपुष्पापुनप्यब्रवीत् शयनसमीपे
ममोरणकहयेपुत्रभूतंनोपनेयंभवांश्चमयानननोदयः धृतमात्रंममाहुरत्येवमेवैभूपतिशहतयासहस्रिनिपतिरल
कायं चैत्रयादिपुत्रनेष्टमलयमानसादिषुसरः स्वभिरममाणाकषाध्ववर्षापुनरिनेप्रवृत्तिमानप्रमोदनयतउह
शीचतदुपभोगान्प्रदिनं प्रवृत्तिमानानुरागासुरलोकेवासेपितस्युहांचकारविनाचैर्विस्थासुरलोकासरसांसिद्धगंधर्वाणां चनाति
रमणीयावभूवततश्चोर्वशीपुनुरवसाः समयविधिस्थावसुर्गंधर्वसमवेतोनिशि शयनाभ्यासादेकमुराणकंजहार तस्यचाकशे
तीयमानस्योर्वशीप्राहमभूएतन्नाहचममानाधायाः पुत्रः केनाप्यपक्रियतेकेशरणमुपयामीत्याकलसिजामोनं देवीद्विता
तिनययावयान्ममपुराणकमादायगंधर्वययुः तस्याप्यपक्रियमाणस्याकषापक्रियतेएवममाकाशेपुनरप्यनाद्यास्माहमभ
नृकाकुपुस्वाश्रयेत्यात्राविणीवभूव राजाद्यमर्धवशादेवकारमेतदितिखड्गमादायबुधहोसीतिव्याहरन्नेवधातुव
गंधर्वैरितिबोज्ज्वलाविद्युज्जनिता तत्रमयाचोर्वशीराज्ञानमपगतान्बरंहृष्टापरिहृतसमयातत्साणदेवापक्रांतोप
रित्यतावपुराणकैंगंधर्वः सुरलोकपुपगताः राजापिचतौमेघावादायातिहृष्टमनाः स्वसयनमाजंनो नोर्वशीददर्शतां
पश्यन्प्रगतोवरयेवोन्नत रूपोवभ्राम कुरुक्षेत्रेचाभोजसरस्थान्याभिश्चतसृभिरसरोभिस्समेतामुर्वशीददर्शिततश्चो

श्रीरामः

११६

भक्त रूपो राजा जायेहंतिष्ठमनसिद्योरेतिष्ठवचसीत्यनेक प्रकारंअपुक्तंमवोक्तदाहचोर्वशीमहाराजातेनाविवेकचेष्टिनेलान्त
र्धनिर्निहंमहोतेभवतात्रागतव्यंकुमारस्तेभावव्यातिरकांचनिशांत्ययासहवत्सामीत्युक्तः प्रहृष्टः सपुराजगामनासांमसर
साधुस्वरूपमनेनसहास्यकमपिसर्वकालमास्याभवेहिइत्येवचपुरोसिराजातत्रजगामकुमारंवापुधमत्प्रेतदोर्वशीतदावेक
निशतेनराजासहोषित्वापंचपुत्रोत्पन्नयेगर्भमवाप उवाचचैनेराजामस्यश्रीत्यामहाराजायसर्धैवगंधर्वाःवरदाःसंवृता
स्तद्रिवताम्बरइत्याह राजाचजितसकलारातिरविहतेदियसामर्थ्यावंधुमानमितवलकोशोनाद्यादस्याकमुर्वशीसालोक्या
रुपापुमलितदहमनयासहोर्वश्याकालेनेनुमभिलषामीत्युक्ते गंधर्वराजेनिस्थालीदुदुरुचुश्चैनमग्निमाप्रायानुसारीभूत्वा
त्रिभाह्वोर्वशीसलोकतामनोरथमुदिश्यदेवान्सम्पद्येजयाः ततोवश्यमभिलषितमवाप्स्यसीत्युक्तस्तामग्निस्थालीमादा
याजगामान्नराट्वांसोच्चिंतयद्दहोमेमूढतावद्दिस्थालीमयेषानीतानोर्वशीत्यथेनामट्वामेदिस्थालीमादा
त्याजम्बपुरंचाजगमातीताईरात्रसमयोविनिदश्चाचिंतयन्ममैर्वशीसालोकप्राप्पर्थमग्निस्थालीगंधर्वैर्दितासाचमया
ट्वांपरित्यक्तातदहंतत्रतदाहणययास्यामीत्युक्त्यायतत्रापुपगतोनाग्निमपश्यद्यमीगंधर्वाश्चत्यमग्निस्थानेदृष्ट्वाचिंत
यत्तमयात्राग्निस्थालीनिदिशात्रचाश्वत्यःशमीगर्भभूजदेनमेवाग्नित्वरूपमादायस्यपुरमभिगम्यारणीकृत्वाहुतेत्य

वि० पु०

७

नगरेषु पास्तिं करिष्यामीत्येवमेव स्वपुरगतेरणी चकार तत्र माएं चांगुलैः कुर्धन गायत्री मयन पटन आक्षर संख्याने
वांगुलानि अरय भवत् तत्राग्निं निर्मयाग्नित्रयमाश्रयानुसारी भूत्वा जहो वो वशी सालो क्ये च फलमभिसंभितवान्
तेनैवाग्निवधिनावरुविद्यान्यतानि सुगणं बर्धलोका तवाप्यो वर्या सह विद्यो गेता वाप एको गिरादा भवत् एतेन त्वत्र
मन्त्रे तरे त्रेता प्रवर्तिता ० इति श्री विष्णु पुराणे चतुर्थे शेषोऽध्यायः १ पशुशर उवाच तस्याप्यापुर्द्धिमानमावसुः विष्वा
वसुः शतायुः श्रुतायुः संज्ञाः षड्भवन्मुखाः अमावसाधी मोनामपुत्रो भवत् श्रीमस्य कंचनः कंचनात्सुहेब्रस्य स्या विज
कुर्धो सौ यत वाट्परिबलं गंगाभसा आबितमालोक्य क्रोधं संरक्तलोचनो भवत्तु यत्पुत्रं आत्मानि परमेण समाधिना स
मातोप्याखिलमपि गंगामपि वदथै नंदेवर्षयः प्रसादया मासुः दुहितृत्वे चासांगामनयन् जहो अस्मिन्तुर्नामा पुत्रो
भवत्तस्याप्यजकस्ततो बलाकाश्च सस्यात्कुशस्तस्यापि कुशो वकुशनाभो मूर्त्तयो मावशवश्च त्वारः पुत्राश्च भूयुः तेषां
च कुशांबः शक्रतुल्या मम पुत्रो भवत्विति तपश्च चारतं चोग्रतपसश्च वलोक्य माभवत्वन्मोत्सुतुल्या वीर्य इत्यात्मने
वास्येन्द्रः पुत्रत्वमगच्छन् समाधिनीमकौ शिको भवत् गाधिश्च सत्यवती कन्या मजयंता च भार्गवः कृष्णिको वज्रे गाधि
रप्यति ते वलायाति हृदा यच्च त्राहणाय दानुमनिधने कतः श्यावकाणीना भिंदु वज्री सामनिलरं हसामश्चानां सहस्रं
कन्याभुक्तमया च त तेनापि कृष्णिणा वरुणसकाशा दुपलभ्या म्वती र्थेति न्रंता हशमश्च सहस्रं दत्ता ततस्तामृचीक

श्रीरामः

७

कन्यामुपये मे कची कश्चन स्यात्तु मपत्त्यार्थं चकार तत्र सादितश्च तन्मात्रं दक्षत्रवरपुत्रोत्पत्तये च नमपरसाध
यामासे च र्भवत्या अयमपरस्त्वन्मात्रा सम्पुपयो न्य इत्युक्ता वनं जगाम उपयोगकाले च तन्माता सत्यवती
माह पुत्रिसर्ध एवात्मानः पुत्रमतिगुणमभिलषति नात्मजाया आतृगुणे विविधा हता भवतीति तदहं सिममत्वमात्मी
यं च चतुर्दशानुमदीयं च र्मात्मनो पेयां कुं मनुजैर्लसिकलभूमंडलपरिपालनं कियद्वा ह्यणस्य वलवीर्यसंपदिपुत्का
सास्वचरं मात्रे दत्तवती अथ वनादभ्यागत्य सत्यवती मृधिरपश्य राहचैना प्रतिपापे किमिदमकार्यं भवत्याह
तमभिरेडं ते वपरा लक्ष्यते नूनं त्वया त्वन्मातृसकृतश्च नुत्पपुत्को न युक्तमेतन्मया हितत्रचरै सकलसौर्ववीर्यवलसंपदो वि
तात्पदीय चरावप्यविलशंतिता मति तिसादिकाः ब्राह्मणगुणसंपदे तच्च विपरीतं कुर्धत्या तवात्तिरै द्राष्टुधारण कर्ममि
ष्टुः सत्रियाचारः पुत्रो भविष्यतीत्यास्थाश्चोपशमरुचिर्जिह्वा चार इत्या कल्पि च सातस्य पादौ जग्राह प्रणिपत्य चैनम
हं भगवन्मये तदज्ञानादनुविष्टं प्रसादं मे कुरु मेवं विवः पुत्रो भवतु काममेवं विवः पुत्रो भवत्वित्येव भुक्तौ मुनिरप्याहैव
मस्त्वित्यनंतरं च सा जमदग्नि मजीजनत् तन्माता च विष्वा मित्रं जनया मास सत्यवती च कौशिकी नाम नय भवत् यम
दग्निरिदं चाकुर्वन्तो द्ववसुरोणे तनयारेण कमुपये मे तस्यां चाशेषदक्षत्रवंशहंतारं परसुरामसंज्ञं भगवत सकललो

कपुरोनायाणस्य शंभुमदगिरिजजनन विष्णुमित्रपुत्रसुभागवस्यभुनः शोफो मुनि सैवो देवैर्दत्तः ततश्च देवरातनामाभव
 त ततश्चान्ये मधुच्छंदजयकृतदेवाय क कंछपहारीतकारव्यामिश्रामित्रपुत्राः कभूवः तेषांच वदूनि केनसिक गोत्राणि क
 ष्णंतरेषु वैवाह्यानि भवेति ॥ इति श्री विष्णुपुराणे चतुर्थोऽध्यायः पराशरमुवाच पुरुरवस्येष्टपुत्रोऽष्टस्वामुनीम्रासरा
 होद्रुहिनरमुपबेमे तस्यांच पंचपुत्रानुत्पादयामास नहुषश्च द्रुहं भरजि संतास्तथैवानेनोः पंचमपुत्रो भूतः स वृद्धात्मुले
 त्रपुत्रो भवते काश्यालस्य गृत्समरा तस्य पुत्रास्त्रयो बभूवुः गृत्समदस्य शौनकश्चातुर्वर्णप्रवर्त्तयिता भूतः काश्यपस्य का
 शिपाराजस्तस्य दीर्घतमाः पुत्रो भूतस्तस्य च त्रिस्तु दीर्घतमसो भवतः सहस्रं सिद्धि कार्यकरणः सकल संभूतिष्वशेषता
 मविज्ञाने किं गवता तारायणेन चोती तसंभूता वसो बरोदत्तः काशिराजो त्रेवती धत्तम घृष्टा सभ्यगा पुष्टं दं करिष्यसि यत्तुभा
 कुमविष्यसि इत्यभिहितस्तस्य च वचनं तैः पुत्रैः केन मंगलतो भीमरायस्तस्यापि देवो दासो दिवो दासात्प्रतर्दनः स च भद्रस्यैव
 वंशक्षत्रविनासना दशषशत्रुवो तेन क्षिता इति शत्रुजिदभवत्तेन च प्रीतिमता त्वपुत्रो वत्सवत्स्येन्यभिहितस्ततो वत्सासाव
 भवत् सच सत्तु अततया कृतध्वजसंतामवाप पुनश्च कुवलया नामानमश्च लेभे ततश्च कुवलयाश्च इत्यस्यापृथिव्याप्रविष्टः
 तस्य च वत्सस्य पुत्रश्चलको नामाभवत् यस्यायमद्या पिश्लोको गीयते षष्ठिं वर्षं सहस्राणि षष्ठिं वर्षं सता निच अल
 कोदपरो नान्यो बुभुजे मेरिनी पुत्रा तस्याप्यलको सन्नतिर्नामाभवत् आत्मजसन्ततेः सुनीथस्तस्यापि सुकेतुस्तस्मा श्रीरामः

च धर्मकेनैतत्ततश्च सत्यकेन तस्याभिभूः ततश्च सुकुमारस्तस्यापि धृष्टकेन ततश्च वैतलो ब्रह्मसमाज्ञाः भार्गवस्य भार्गवमिर
 तश्चातुर्वर्णप्रवर्त्तयितुं ते काशयो भूभृतः कथिताः रजस्तु संतिः भूयताम् ॥ इति श्री विष्णुपुराणे चतुर्थोऽध्यायः परा
 शरमुवाच स जे पंचपुत्रा ता न्यतुलवले पराक्रमवीर्यसारा न्यासन् देवा मुरसं ग्रामाभे च परस्परबधो यवो देवा सुराश्च त्रसां प
 प्रष्टुः भगवन्तस्माकमेवावरोक्षितमः पक्षोजेता भाविष्यतीत्यया ह भगवान् देवामर्षी रजसा त्रायुषो यो नृचतीति अथ दैत्यैरु
 पेत्य रजिरात्मसाहाय्यदानायाभ्यर्द्धितः प्राह यो त्से ह भवतामर्षेण धृष्टममरजया द्रवता मित्रे भाविष्यामीत्याकर्णितैरभि
 हितो न वयमन्याथा बोदिष्यामो यो स्माकमिंद्रः प्रह्लादस्तदर्थं मेवायमुद्यम इत्युक्ता गतेषु सुरेषु देवैरप्यसाववनी पतिरप्ये
 व मे गोक्षेदेवैरिन्द्रस्त्वभिष्यसीति समन्वी सितं राजिनो देवसैन्यसहायेनेकैर्महात्त्रैस्तदशेषमसुरबलं निषृद्धितमवजिता
 रानि पक्षश्चेद्राजिचरणपुगलमात्मशिरसानिः पीयाह भयत्राणदानाद्रवा तस्मात्पिता अशेषलोका नामुत्तमो भवान्यस्या
 रुं पुत्रस्त्रिलोकेंद्रः स चापिराजा प्रहस्याह एवमसु अनति क्रमणीया हि वैरिपक्षदप्यनेकविधचातुयाक्यगर्भप्रणति
 त्युक्ता स्वपुत्रा जगाम शतक्रनुरर्षिद्रवंचकार स्वर्गतिचरजौदनारदधिचिदिताराजिसुताः शतक्रनुमात्मनः प्रितु पुत्रस
 माचाराप्रपथ्या चितवंतः अग्रदाने चावजिते तेंद्रमतिगलिनः स्वयमिंद्रस्त्वंचक्रुः ततश्च बहूतिथे काले वातीते ह हस्यति
 मेकांते हृष्टा प ह न त्रैलोक्ययज्ञभागः शतक्रनुस्त्वाच वदरी फलमात्रमप्यहं सिममाप्ययनाय पुरोडाशखड्गदानुमित्यु

वि० पु०
११५

कोट्टहस्मातिरुचेयद्येवंत्वयाहंपूर्वमेवचोदितः स्यात्तन्ममत्वदर्शकमकर्तव्यमित्यतश्चैरेवाहमहोभिरुत्तानिजपदंप्रापयि
ष्यामितीत्याभिधायनेषामनुदिनेमभिचारिकं बुद्धिमेवाहायशक्रस्यतेजोभिर्बुद्धयेजुहावतेचावितेनगुडिमेहेनाभिभू
यमानाग्रहप्रदिवोधर्म्यामिनोवेदवारपराश्रुवावभूवः ततस्तानपगतधर्माचारानिंदोज्ञानपुरोहिताप्यायित
तेजश्चाप्रिदिवमाक्रामत् एतदिदंस्वस्वपदच्यवनारोहणंश्रुत्वापुरुषः पदभ्रंशंदौरात्म्यवानां प्रातिभसंचनपत्न्या
भवत् क्षत्रहृदसुतः प्रातिक्षत्रसुतः संजयस्तस्यापिजयस्तेतश्चविजयस्तस्याच्चनरोरुतस्तस्यचहर्षवर्द्धभोहर्षव
र्द्धनसुतः सहदेवस्तस्माददीनस्तस्यजन्तेनः पुत्रस्ततश्चसंस्तुतस्तस्युत्रश्चक्षत्रधर्मादित्येतेक्षत्रहृदसुतातोनाहृषवंशंप्रव
क्ष्यामि० इति श्रीविष्णुपुराणेचतुर्थोऽंशेनवमोऽध्यायः पराशरमुवाच यातिर्ययातिः संयान्यायातिस्तिसंस्तानुरुषस्य
सुतामहाबलपराक्रमावभूवः यातस्तुराज्येनैवात् ययातिश्चभूभृददभवत् अशतसंश्रुदहितंदेवयानीवावपर्वणीस
र्मिष्ठा मुपयेमेअत्रानुवंशसोकोभवति यदुंचनुर्धसुचैवदेवयानीवजायत दुष्टं चानुंचपूरुंचशर्मिष्ठावावर्षिष्ठा
काशशापाद्याकालेनैवययातिर्जसामबाप प्रसन्नशुकवचनाच्चस्वजरांचसंक्रामयितुंयेषंपुत्रयदुमुवाच त्वन्याता
महशापादियमकालेनैवजसामेवापस्थिता तामहंतस्यैवानुग्रहाद्भवतः संचारयाम्येकंवर्षसहस्रमतृप्तास्मि विषये
षु त्वदयसाविषयानहंभोक्तुमिच्छामिनात्रभवताप्रत्याख्यानं कर्तव्यमित्युक्तः सयदुनैश्चिज्जराभादानुं चपिताश

श्रीराम
११५

शाप अथशर्मिष्ठा त्वत्प्रसूतिर्नराज्याहंभविष्यतीति अनंतरंचनुर्धसुदुह्यमनुंचपृथिवीपतिजराग्रहणार्थं
योववप्रदातायचाभ्यर्चयामास सतैर्येकेकेनप्रख्यातो नस्तोश्चशशापअथशर्मिष्ठा तनवमशेषकनीयांसंपूरु
तथैवाहसचातिप्रवरमतिः सवहुमानं पितरंप्रणम्य महाप्रसादोयमस्माकंनुदारमभिधायजरांजग्राहस्वकीयंच
योवनंपित्रेददौ सोपिचपौरवंयोवनमासाद्यधर्मावरोधनंयथा कामंयथाकालोपपन्नंयथोत्साहविवयोश्चका
रसम्पत्प्रजापालनमकरोत् विष्वाच्याचवरास्यरसासहोपभोक्तुं भुक्त्वाकामान्मंतमवास्यामीत्यनुदिनेचोप
भोगतः क्रामाततीवापिभिरमृतात्मेनेततश्चैतदगायते नजानु कामकोमातामुपभोगेनशाम्यति हविषाहृष्टवर्त्मभूय
एवाभिवर्त्तते यत्पृथिव्यां ब्रीहियवंहिराण्यपशवस्त्रियः एकस्यापिनपथीप्रदंतेप्रतितृवंत्यजेत् यदानुकुलेभावंस
र्द्धभूतेषुपापकम् समदृष्टेस्तदापुंसः सर्वाः सुखमयादिशः यादुस्त्याजादुर्मितिभिः जीर्यतोपिनजीर्यति तांतृक्षांसंत्यज
न्प्राक्तः सुखेनैवाभिपूर्यतेजीर्यतिजीयतः केशांदांताजीर्यतिजीर्यतः जीविताशाधनाशाचजीर्यतोपिनजीर्यति पूर्ण
वषसहस्रमेविषयासक्तचेतसः तथाप्यनुदिनेतृक्षाममेतेष्वेवजायते तस्मादेतामहंत्वात्कात्रस्रण्याधायमानसं नि
र्दोनिर्ममोभूत्वा चरिष्यामिमृगैस्सह पराशरमुवाच परासकाशादारायजरादवांचयोवनं राज्येभिधिंचपूरुंचप्र
ययौ तपसेवनं दिशिदक्षिणपूर्वस्थानुर्धतुंसंप्रत्याधादिशत् प्रतीच्यांचनुतदादुष्टं दक्षिणायांततोयदुं उदीच्यांचयेते

वि० पु०
१२०

वाणुं कृत्वा मंडलिनो नृपा नृसर्वपृथ्वी श्वरं पूरं सोमिधिं मययो वनम् इति श्री विष्णु पुराणे चतुर्थे शिदशमोऽध्यायः पराशरुवा
च अतः परं यथातेः प्रथमपुत्रस्य यदोर्ध्वं मंहं कथयामि यत्रा लोकनिवासिमनुष्यासिद्गं धर्मास्तस्य सगुह्यक किं पुरुषाणां
रोरगविहगदैतानवसुद्रवस्वश्चिभक्तुं वधिं नृमुमुक्षुभिर्धर्मार्थकाममोक्षाधिभिस्तत्फललाभाय सदाभिषुक्तो परिच्छेद्य
माहात्म्ये नोशो न भगवाननादिनिधनो विष्णु रवततार अत्र च यदोर्ध्वं शनरः श्रुत्वा सार्धपापैः प्रमुच्यते यत्रावतीर्णं विष्णु रव
परं ब्रह्म नराकृति सहस्रजित्कोषु नल नरुषश्चात्वारो यदुपुत्राः वभूवुः सहस्रजितः पुत्रैः शतजितस्य हेह्य उपहय वेणुह
यास्त्रयः पुत्रा हेह्य पुत्रो धर्मस्तस्यापि धर्माने तस्ततः कुंतिः कुंतेः साहंतिस्तन्नयो महिष्मांस्तस्माद् द्रुपेण सन्तो दुर्मस्त
स्माद् नकः धनकस्य कृतवीर्यस्तधर्मस्ततो जसः चत्वारः पुत्राः कृतवीर्यात्कार्तवीर्यार्जुनस्तस्माद्भीष्माभिषतिर्वाहस्त
जते यो सो भगवदेशमत्रिकुलप्रसूतं दत्तात्रेयास्य माराधय वा रुसहस्रमधर्म्यं सेवानिवासां धर्मेण पृथिवी जयधर्म्यं त
श्चानुपालनं मरातिभ्यो उपराजय मरिबलजगत्प्रख्यात पुरुषाश्च मृत्युमिष्ये श्वरानभिलखितवान् लेभे च तेने यमशेष
सप्तद्वीपवती पृथ्वी स मृक्य रिपालिता दशजतसहस्राण्यसावयुततस्य च स्तोको ध्या विगीयते न एतान् कार्तवीर्यस्य
गर्तियास्यति पार्थिवः यद्देदीते सोमिधिं प्रैण्येण दमेन च अनमृदुताय स्य राज्ञे भवदेवं पंचाशीतिवर्षसहस्र
एव ब्राह्मणारोग्य श्रीवलपराक्रमे राज्ञ्यं करोतु माहिष्मत्यां दिग्विजयाभ्यागतो नम्रदा जलावगाहनक्राडो नि

श्रीरामः
१२०

पानमदाकुलेनायतनैवाशेषदेवदेत्यगंधर्वेशजयोद्भूत मदापले सोपिरावणः पशुरिव ब्रह्मास्च नगरैकांते वस्थापितः यश्च
पंचाशीतिवर्षसहस्रोपलभरागकालो वसाने भगवन्नाशेयानां शो न परसुरामेण संतः तस्य च पुत्रशतप्रधानाः पंचपुत्राः व
भूवुः सूरसूरसेनधृष्णामधुधनजयधनसंज्ञा जयधजाज्ञालजंघा पुत्रो भवत्तालजंघस्य तालजंघारव्यं पुत्रशतमासीत्
येषां जेयवोर्ध्वं ते हो त्रस्तथान्यो भरेतो भरतादृषो वृषस्य पुत्रो मधुरभवत्तस्यापि दृष्टिप्रमुखं पुत्रशतमासीत् दृष्टिं सं
ज्ञा मेतकोत्रमवापमधुसंज्ञं हेतुश्च मधुरभवद्वा दवाश्च यदुनामोपलक्षणात् इति श्री विष्णु पुराणे चतुर्थे शिदशमोऽध्या
यः पराशरुवाच कोष्ठाश्च यदुपुत्रस्यात्मजहं जिनीवांस्ततश्चाहिततो रुशंकुः रुशंकोश्चित्रयस्तन्नयः शशविं
दुश्चतुर्दशमहारत्नचक्रवर्त्यभवत्तस्य च शतसहस्रं यत्नीनामभवत् दशलक्षसंख्याः पुत्रास्तेषां च पृथुयशाः पृथु
ककर्मापृथुजयः पृथुकार्तिः पृथुदानः पृथुश्रवाश्चर्यपुत्राः प्रधानाः पृथुश्रवसः पुत्रस्तं मस्तस्मादुशनायोवाजिमे
धानं शतमाजहार तस्य च शतायुर्नाम पुत्रो भवत्तस्यापि रुक्मकवचस्तो धराभृत् धरावृतः रुक्मेषु पृथुरुक्मज्या
मलपलितहरितसंज्ञास्तस्य पंचात्मजा वभूवुः अत्राद्यापि ज्यामघस्य स्तोको गीयते भार्या वस्थास्तु ये केचिद्विष्णु
त्यद्यवा मृता तेषां नृज्यामघैः सैव्यापतिभून्नुपः अपुत्रा तस्य सापत्नी सैव्यानामतथापुसौ अपत्यकामेपि भया
न्मान्या भार्यामधिदत्त सत्वे कदाति प्रभूतगजनेरगरयसंमर्दातिदाहणे महाहवेयुधमानः सकलमेवारिचक्रमजीयत

तद्वारिचक्रमपातपुत्रकलत्रबंधुबलकोशस्वमधिष्ठातृपरित्याज्यदिशः प्राविशुतंतस्मिंश्च विदुनेति त्रासमालोलाधितलोच
 न्युगलं जाहितं तां बभ्रातरित्याकुलविलापविधुरं राजकन्यारत्नमद्राक्षीते दर्शनाच्च तस्यामनुरागं न तवात्मा स नृपो चिंतयत्सा
 धिरं ममापत्याविरहितस्य बंध्याभर्तुः सांप्रतं विधिना पत्युकारां कन्यारत्नमुपपादितम् तरेतदुद्दृष्ट्वा मथवेनां संदनमारोप्य स्वम
 धिष्ठातृनं तथा मितयदेव्या शैव्या ह मनुजातः समुद्गृह्णामीत्युच्चै नारथमारोप्य स्वतनगरमगमत् विजयिनं राजानमशेषेण
 रभृत्यपरिजनामात्यसमवेता सैव्याद्विष्णुमधिष्ठानद्वारमागता सा चावलोक्युराजः सव्यपार्श्ववर्तिनी कन्यामिदं दुःकृतमर्षसू
 रदधरपद्मवासा जानमवोचदतिचपलचित्राजस्यंदने कैयमारोपिता सा वप्यनालोचिता न्नरवचनेति भयात्ता माह स्नुषामेव
 येनं शैव्यावाच नाहं प्रसूता पुत्रेण नापत्यापत्यभवत्तच्च स्नुषासंबंधवागेष्वाकितमेनमुतेनते पराशरमुवाच इत्यात्मैषु भा
 र्येषां कोपकलुषिता वचनमुषिता ववेकतया दुरुक्तपरिहाराय मिदमवनीपतिराह्यस्ते जनिष्यति आत्मजस्तस्यैव यमनागतस्यै
 व भार्या निरूपितेत्याकरोर्यादूतमृदुहासा तथेत्याह प्रविवेश चराज्ञा सहाधिष्ठानमनंतरं चातिशुद्धलग्नहोरां शकालवचनोक्ता
 कृतपुत्रजन्मालापगुणद्वयसः परिणाममुपागता विशैव्या स्वलैरेवाहो भर्तुर्मम वापकालेन च कुमारमजीजनत् ~~तत्रैव~~ वभूः
 तस्य चाविदमर्षति पिताना मन्वेके सच तां कन्यामुपये मेतस्या चासौ क्रथ कैशिकसंतो पुत्रावर्जनयत् पुनस्ततीवरोपपादसंतो क
 मारमजीजनत् तैमपादाच्च वभूः वभूः पुत्रा आकृतिः कोशिकस्यापि चेदि पुत्रो भूयस्य च संततो वैद्या भूषालाः क्रथ स्पस्नुषा
 पुत्रस्य पुत्रः कुंतिरभवत् कुंतेर्धृष्टिर्धृष्टेर्निहतिर्दिशा हस्ततश्च व्योमस्तस्मादभिजित्तो जीमूतस्तस्यापि विहतिस्ततश्च श्रीरामः

मरथस्तस्मान्नवरथस्ततश्च शकुनिस्तत्रयः करंभिः करंभे ईवरातो भवत्तस्माद्वैक्षत्रस्तस्य मधुर्मयोः कुरुवत्सः कुरुवत्सादनुरभूत्
 तश्च पुरुहो जोज्जेत तश्चाभुस्ततश्च सत्वतः सत्वता देतैसात्वता इत्येतां ज्यामघसंततिसम्पक्वप्रदासमन्वितः श्रुत्वा स धीपापे प्र
 मुच्यते इति श्रीविष्णुपुराणे चतुर्थे शोकादशोऽध्यायः २२ पराशरमुवाच भजिभजमानदिव्यां धक देवा हृष्टमहाभोजवृष्टिं स
 ताः सतत्त्वस्य पुत्राः वभूवुः अभजमानस्यापि निमिषकाले बुध्यः तथाप्येतद्वैमात्राः शतजित्महस्त्रजिदपुत्रजित्संज्ञाः देवा हृष्टस्यापि
 वभूवुः पुत्रो भवत् तयोश्चापेक्षो को गीयते तथैव मृगमोहुरात्संपस्यामस्तथा वकात् वभूवुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवा बुधः सप्तः पुरुषाः
 यद्विषादिश्वधसहस्राणि चाकृच ये मृतत्वमनुप्राप्ता वभूवुः ईवा हृद्यादपि महाभोजस्तवतिष्ठन्मात्मा तस्यान्वये भोजो मां त्रिकावता
 वभूवुः ब्रह्मसुमित्रो युधाजिष्ठ पुत्रो भवत्तश्चानमित्रसिनी तथा नमित्रानि क्रान्तिस्तस्य प्रसेनसत्राजितो तस्य तु सत्राजितस्य भग
 वानादितुः सखाः भवत् एकदा त्वभो जीर संश्रयस्सूर्यसत्राजितस्तुष्टावत नमस्कृत्या च भाष्या नभिषूयमागता गतस्तस्थे आ
 स्यात्पूत्रिधनं चैनेमालोक्य सत्राजितः सूर्यमाह तथैव यो मिवा हि पिंडो यममहमवश्यं तथैवाद्याय तो गतमप्यत्र न किंचिद्भग
 वता प्रसादीकृतविशेषपलक्षयामीत्युक्ते भगवतोऽस्य निजकंटादुन्मुच्यस्य मंतकनामामहामणिरवतायै किं तेन्यास्तस्तस्मात्
 ज्वलन्स्त्ववपुषमीषदापि गलनयने मादित्यमद्राक्षीत् कृतप्राणपातस्तवादि कंच सत्राजितमाह भगवान्वरमस्मत्तो मिमंतं
 दृणीष्यति सच तदेवमणिरत्नमया चत सचापितस्मै दुतेत्वा विद्यति स्वधिक्षामाहो ह सत्राजितोऽप्यमलमणिरत्नसनाथ

वि. पु.
१२२

कैटतयासुर्यश्चतेजोभिरेषादिगंतराण्युभासन् द्वारकाविशेषा द्वारकावासिजनसूतमायांतमवेष्टादिपुरुषं पुरुषोत्तममभिभवावतारा
राणां यं शोभनं नुब्रूयधारिणं ज्ञापित्वा ह भगवन् भगवंतमयं नूनं ब्रूय मायायादित्युक्त्वा कथिप्रहस्य च तानाह भगवान्नायसादित्यः स
जानितो यमादित्यरत्युत्तमंतकार्यं महामणिं विभ्रजोपयाति तेरे न विस्मयाः पर्यत इत्थुक्ता सेययुः सचतस्रमंतकार्यं महामणि मात्म
निवेशने च के प्रातिदिनं चतस्रिणरत्नप्रवरमद्यौकनकाभारानुस्रयति तत्राभा ज्ञसकलस्यैवराष्ट्रस्योपसर्गनाहृष्टिआलोभितो ययुभि
हादिभयं न भवति अच्युतो पितृदत्तमुग्रसेनस्य भूपतेर्वैभवं तदितिलिख्य च के गोत्रभेदभयाद्यैको विनजहार सत्राजितो पच्युतो
मा मेतद्या च यिष्यातीत्यवगत रत्नलोभः स्वभ्राते प्रसेनाय तदुत्तमदत्तं च श्रुतितादृशममाणमशेषमेव सुवर्णस्रावदिकं गुण
जातमुत्पादयत्यायस्यधारयति नुमेव हंतात्यसावपि प्रसेनः कंठाशक्रेन तेन स्यामंतकेनाश्वमारुह्याटव्यां मृगयां मग
ध्नत्रजहिंसा कथमवाप साम्बं च तं निरुह्य सिंहोपमलं मणिमास्यो ग्रेणादाय गतुमभ्युद्यत ऊहाधिपातनाजो ववता हृष्टो
घातितश्च जो ववानप्यमलं तत्राणिरत्नमादाय स्वविलं प्राविवेश सुकुमारकसहाय च बालकाय क्रीडनं कर्म करोतु अना
गच्छति च तस्मिन् प्रसेने क्लृष्टो मणिरत्नमभिलक्षितं च प्राप्त्वा नूनं मेतदस्य कर्म इत्यखिल एव यदुलोकः परस्परं क
णिक एव कथयद्विदितलोकापवादवृत्तौ तश्च भगवान् ययुसेन्य परिभारः प्रसेनाश्च पदवीमनुससार ददर्श चाश्च सम
वेतं प्रसेनं सिंहिनं विनिहृतमखिलजन पदमध्ये सिंहदर्शनं कृतपरिशुद्धिः सिंहपदमनुससार ऊहाविनिहृतं च सिंहम
प्यत्यभूमिभागे दृष्ट्वा ततश्चरत्नगौरवाद्दक्षस्यापियदानं नुययौ गिरितटे च सकलमेव यदुसेन्य मवस्थाप्य तत्तदनुसा

श्रीराम
१२२

रीतदृष्टविलं प्राविवेश अर्द्धविप्रश्चधायाः सुकुमारकमुत्पापयंत्वा वाणी सुआवसिंहः प्रसेनमवधी सिंहो जां ववता हतः सुकुमार
कमारो दीप्तवस्त्रे वस्यमंतकः इत्याकर्ण्य च लक्षस्यमंतको तं विष्टुः कुमारक्रीडनं क्रीडते ध्यात्वा हस्ततेजोभिजा च त्वमीनस्य
मंतके दर्शितं च स्यमंतकाभिलाषचक्षुषमपूर्वपुरुषमागतं समवेदय धात्री जाहि त्राही तिव्या जहार तदार्तनादश्रवणाने
तरं वामर्धपूर्णहृदयः सजो ववानाजगाम तयोश्च परस्परमुदता मर्षयोर्बुद्धमेकविंशतिदिनान्यभवत् ते च यदुसेनिका
स्तत्र सप्ताष्टदिनानि तन्निष्क्रांतिपुरीक्षमाणान् सस्युरतिश्रमेण च मभूरिपुरसाववस्यमत्र विलेत्यं तं नाशमाश्रोभवि
ष्यत्यान्यथा तस्य जीवतं कथमेतावन्तिदिनानि शत्रुजये व्याक्षेपो भवतीति कृताध्यवसाया द्वारका मागत्य हतः क्लृष्ट इति
कथयामासुः तदा च वाश्च तत्कालोचितमुपराक्रिया कलापे चक्रुः तत्रास्य युद्धमाना स्याति प्रह्लादश्च विशिष्टपात्रोपयु
क्तान्त्रतोयादिना रुहस्यबलप्राणपुष्टिरभूत् इतरस्यानुदिनमतिगुरुपुरुषभेद्यमानस्यातिनिष्ठुरप्रहारातपीडिता खिल
वयवस्य निराहृतयावलहानिरभूत् निजितश्च भगवता जो ववान्त्रलियत्यव्याजहार सुरासुरयक्षगंधर्वाक्षसादिभि
रप्यखिलैर्भगवान्द्रजेतुं शक्यः किमेतावन्निगोचरेत्यवीर्यैर्नरैर्नरावयवभूतैश्च तिर्यग्योन्यनुसृतिभिः किंपुनर
स्मद्विधैरव्यशं भगवता स्मत्स्वामिनारा मेण सकलजगत्परायणस्यां शोभनं भवता भवितव्यमित्युक्तं सस्यै भगवान्
वनिभारावतारणमखिलमाचचक्षे प्रीत्याभ्येजितकरतलस्य शनिनचैतमपगतयुद्धरेव दंचकार सचप्रलियतौ न
पुनरपि प्रसाद्य जो ववतीनाम कन्या गृहागताया धीभूता ग्राह्या मासस्यमंतकमणिं मपि प्रलियतस्यै प्रददावच्यु

तोप्यतिप्रणतात्तस्मादग्राह्यमपि तन्मणिरत्नमात्मसंशोभनाय जग्राह सहजो बवत्या हारकाभाजगाम भगवदागमा
 नोदुतहृत्कर्मस्य च हारकावासिनस्य कृपावलो कनान् तत्क्षणे मेवातिपरिणतवयशोपिनवयैवतामिवाभन्
 नकदुंदुभिंचादिदृष्टादिष्टेनिसकलयादवाः स्त्रियश्च सभाजयामासुः भगवानपि यथानुभूतमशेषयादवसमाजेयथा
 वदाचक्षेस्यमंतकंचसत्राजितायदत्तामिथ्याभिष्टास्तिविशुद्धिमवापजोववतीचान्तःपुरेनिवेशयामाससत्राजि
 तोपिमयास्याभूत्पूर्वमलिनमारोपितमितिजातसंज्ञासः स्वसुतांसत्यभावांभगवतेभार्य्यदौत्वां चाकूरुतवर्म
 शतधनुः प्रमुरवायादवाः प्राग्वर्यावभूकुः ततश्चतत्प्रदानादवस्तातमिवात्मानं मन्यमानाः सत्राजितोः वैशानुवं
 धंचक्रुः अकूरुतवर्मप्रमुरवाः शतधन्वानमूचुः अयमतिदुरात्मा सत्राजितोस्माभिर्भवताच प्रार्थितोप्यात्मजा
 मस्मान्भवंतंचावगणय्य कृष्णायदत्तवान्स्तदलमनेनजीवतांघातयित्वेनंतन्महारत्नंत्वयाकिमितिगृह्यतेव
 यमपुपतस्यामोयद्ययमच्युतस्तवोपरिवैरानुवंधंकरिष्यतीत्येवमुक्तस्तथेत्यसावप्याह जनुगृहदधानी
 चण्डुनतयातांविदितपरमार्थीविभगवानुर्ध्वधनप्रयत्नशैथिल्यार्थंकृत्यकरणार्थंवारणावतंसंतः गतेचतस्मिन्सुप्रमेव
 सत्राजितंशतधन्वाजघानमणिरत्नंचाददे पितृवधामर्षपूर्णचसत्याभामाशीघ्रस्यंदनादुवावाराणावतंसंतमत्याभगवते
 हंप्रतिपादितेत्यसोतिमताशतधन्वानास्मत्पिता व्यापादितस्तच्चस्यमंतकमणिरत्नमेपरुतंतैरियस्माकमवमानना
 तदालोक्ययदत्रयुक्तंताक्रियतामितिहं माहृतयाचैवमुक्तःपरिनुधांतः करणे कृष्टः सत्यभामामर्षताप्रलोचनः श्रीरामः

श्रीरामः

१२३

प्राहमन्यतमैषावमाननाहमेतांतस्यदुरात्मनःसहिष्येनह्यनुलंघ्येवरपादयंतकृतनीडाप्रयिणोविहंगावभ्यतेतदलमत्यर्थम
 नुनास्मत्पुरतःशोकप्रैरितैवाकेचपरिकरणेतेषुत्काहारकाभ्यैकांतेवलदेवंवासुदेवः प्राहमृगयागंतं प्रसेनमरुत्यांमृग
 पतिर्जघानसत्राजितोप्यमुनाशतधन्वानानिधनंप्रापितस्तिदुभयावनाशांतन्मणिरत्नमावाभ्यां सामान्यंभविष्यति तदुज्जि
 कृतस्त्वतोरथःशतधन्वानिधनाबाधुद्यमंकुर्धित्यभिहितस्तथेति समभिहितवान् हतोद्योगोचतागुभापुपलभ्यधंतधन्वाकृत
 प्रहणमुपेत्यपार्श्वग्राहपूर्णकर्मनिमित्तमवोचत् प्राहचैतंकृतवर्माताहंवलदेववासुदेवाभ्यांसहविरोधायालमित्युक्तं
 कूरमवोचयत् असावप्याहनाहकश्चिद्रगवतापादप्रहारपरिकंपिजगत्रयेणासुरपुरवनितावैधव्यकारिणाप्रवलरिपुचक्राह
 तैर्प्रोतंचक्रिणचक्रिणामदमुदितनयनावलोकितारिवलविशातनेनातिगुरुवैरिवारणाकर्षणाविहृतमहिमोहशीरेणसीरि
 णचसहसकलजगदंधानाममराणामपियोधुंसमर्थः किमुताहंतदभ्यतःशरणभभिलष्यतामित्युक्तंशतधनुराह यद्यस्य
 रिजाणासमर्थमिवातात्मानमगच्छति तदयमेस्मत्तत्तावन्मणिरत्नंजग्राह यद्यंत्यायामप्यवस्थायीनकश्चिद्रवांकथयिष्यति
 तदहमेवग्रहीष्यामित्येत्युक्तेचाकूरस्तन्मणिरत्नंजग्राह शतधन्वापुनलयेणांशतयोजनताहिनीवडवामारुह्यानुक्रामः शो
 व्यसुग्रीवमेघपुष्यवलाहकाश्चनैवैष्टययुक्तेरथेवस्थितौचवलदेववासुदेवौतमनुप्रयातौसाचवडवाशतयोजनप्रमाणे मार्ग
 मप्तीतापुनरपिवाह्यमातामिथिजावनोद्देशेप्राणानुत्सर्ज्यशतधन्वापितांपरित्यज्ययदातिरेवाद्भवत् कृष्णपिचवलभद्रमाह

तावदत्रैवस्यदनेभवतास्थेयं अहमेनमभमान्वापदातिमनुक्रमयावत् घातयामि अत्रहिभूभागेदृष्टदोषाहयानैतेष्वभ
 वते मभूमिभागमुलंघनेनः तथेत्युक्तावलभदोरथएवतस्थो हृष्टोपिदिः क्रोशमात्रं भूमिभागमनुसृत्यदूरस्थस्यैवचक्रं कि
 म्नाशतधनुषः शिरश्चिदेवतश्चरीरावरादिषु च बहुप्रकारमन्विष्यन्त्रविष्यमंतकं नावाधयदा तदोपगम्यवलभदमाह
 दृष्टैवास्माभिर्घातितः शतधनानप्राप्तमखिलजगत्सारभूतंतन्महारत्नं स्पमंतकाव्यामित्याकरोद्युतकोपोवलदे
 देवोवासुदेवमाहभिकृत्वायस्त्वमेव मर्थलिस्सुरेतच्चतेभ्रातृत्वान्मर्षयेतदयं पंथाः चेष्टयागम्यातां न मेक्षारकतथानत्व
 यानवाशोषबंधुभिः कार्यमलमलमेतिर्ममाग्रतोलीकशपथेरित्यादिप्रातथा प्रसाद्यमानोपिनतस्थो विरेहपुरी प्रावि
 वेश जनकराजश्चाधर्षकमेनं प्राविवेशयामास सतत्रैवतस्थोवासुदेवो विहारकामाजगामवावञ्जनकराजगृहेव
 तमभदोवतस्थो नावर्द्धतैराष्ट्रे दुर्गेधनस्तत्सकाशा रुदाशिक्षामाशिक्षत अथवर्षजयानैवभूयसेनप्रभृतिभिर्यादवैत
 तद्रत्नं हृष्टेनापहतमिति कृतावगतिमिर्विदेहपुरी गत्वावलदेवसंप्रत्याग्यहारकामानीतः अक्रूरोपुत्रममणिसमु
 द्रुतसुवर्णपादानपरः शतंयज्ञानां जे सवनगतौ हिंसात्रयवैश्यानि ध्वञ्चह्यहभवतीत्यदोदीक्षा कवचं प्राविष्ट एव तस्थो
 द्विषष्टिबर्हीलैवंतन्मणिप्रभावातत्रोपसर्गदुर्मक्षमरकादिकं नाभूदद्याकुरपक्षीयैर्भजैः शत्रुघ्नेसात्वतस्यप्रपौष्टेया
 व्यादितेभोजैस्सहाक्रूरोहारकामपहायापक्रांतस्तदिनादारभ्यतत्रोपसर्गविलोनावृष्टिमकराकाद्युपद्रवावभूवुः अथया श्रीरामः ४

दववलभद्रोप्रसेनसमवेतोऽमंत्रयद्गवानुरगारिकेतनः किं यदिमैकदैवप्रचुरोपद्रवागमनमेतदालोच्यतामित्युक्तं धकनामा
 यदुद्वहः प्राह अस्याकुरस्यपितास्वफल्कोयत्रयत्राभूतत्रतत्रदुर्मक्षमरकानावृष्ट्यादिकं नाभूत्काशिराजस्यविषयेत्येनाहृष्ट्यास्वफ
 ल्कोनियतततस्तत्क्षणदेवोववर्षकाशिराजपत्न्याश्चगर्भेकाकन्यापूषमासीत् साविपूर्णेपिप्रसूतिकाकालेनैवानिश्रकाम
 एवं च तस्यगर्भस्य द्वादशवर्षा एभिः कामतोययुः काशिराजश्चतामात्मजां गभस्थामाह पुत्रिकस्मान्मनायेसे निष्क्रम्यतामास्यते इ
 धुमिष्ठाभिस्वमातरं किमिति चिरं त्केशयसीत्युक्तागर्भस्थेयवाजहार यद्येकां गं दिनेदिनेतातत्राह्मणेभ्यः प्रयच्छसितमहमन्यै
 स्त्रिभिर्वर्षैस्माहर्भजातावश्यं निष्क्रमिष्यामात्येतद्वचनमाकर्ण्यराजादिनेदिने ब्राह्मणायगं प्रादात् सावितावताकालेनजाता
 ततस्तस्याः पितागंदिनीतिनामचकार तां च गंदिनीस्वफल्कायप्रियोपकारिणो गृहमागताद्यार्धभूतां प्रादात् सा च गंदिनी प्रति
 दिनं यावज्जीवं ब्राह्मणेभ्यो गं दत्तवती तस्यामयमक्रूरः स्वफल्काज्जते तस्यैवंगुणमिथुनादुत्पत्तिस्तत्कथमस्ति न्नपक्रांते दुर्मिक्षु
 मरकाद्युपद्रवानभविष्यति तदयमानायतामलमतिगुणवत्यापराधान्नेषणेवेति यदुद्वहृष्ट्यां धकस्येतद्वचनमाकर्ण्य केशवोग्रसे
 नवलभद्रपुरोगमैर्यदुभिः कृतापराधतितिक्षाभवमभयं दत्वासाफल्यः पुरमानीतः तत्रचागतमात्रएवतस्थस्यस्यमंतकमणो
 रनुभावाद्नाहृष्टिमरकदुर्मिक्षवालाद्युपद्रवोपशमाः बभूवुः हृष्टश्चिंतयामास स्वल्पमेतत्कारणं यदयंगंदिन्यां स्वफल्के नाक्रूराजा
 तः सुमहोऽष्टायमनावृष्टिदुर्मिक्षमरकाद्युपद्रवप्रतिवेदकारी प्रवृत्तः तन्नूनमस्यसकाशेनमहामणिः स्पमंतकाव्यामित्यादिमिति
 स्पष्टं विवाः प्रभावाः भूयते अथमपि च यज्ञानंतरं कृत्वंतरमन्त्रं च तस्योत्पत्तिं तरेयजतीति अलोपादानं चास्य असंशयम

त्रासौवरमणिस्तिष्ठतीति कृताध्यवसायो न्यप्रयोजनमुद्दिश्य समग्रयादव समाजमात्रगृह्णवाचीकरत् तत्रोपदिष्टेष्ववितेषु
 पूर्वप्रयोजनमुपन्यास्य पर्ववसिते च तस्मिन् अयोगागतपरिहासकथामकुरेण सहस्रत्वाजनाईर्नः तमकुरमाह दानपतेजानीमप
 ववयं यथा शतधन्वना तदखिलजगत्सारभूतं स्यमंतकरत्नं भवतः समाचरेतं तदेतद्वाप्येकारकं भवः सकाक्षोतिष्ठति तिष्ठतु स
 ववयं तत्प्रभाववलभुजः किं त्वेव वलभोऽस्मात्तांशं किं त्वान् तदस्मत्प्राप्तये दर्शयस्व त्वमिहितः सरत्नः सोचिंत्य यत्किम
 जातु फलमन्याथा चेद्भूमिं हंत केवलं वरातिमान् विष्यं तोरत्नमेतौ द्रुपं तीत्यनेतरं नरो मर्त्येति संचिंत्य तमखिलजगत्कारणभू
 तनारायणमाहाकूरः भगवन्ममेतत्स्यमंतकरत्नं शतधनुषा समर्पितं मपगते च तस्मिन् अद्यः प्रभुः परस्वावा भगवान्प्रांया विष्य
 तिरित्येतावंतकालमिति स धृष्ट्या धारय प्रवधारणल्लेखेनाहमशेषोपभोगे वसंगमानसो नवो अस्वसुखकलामप्येतावन्मात्रमप्य
 शेषराष्ट्रापकारिधारयितुं न शक्नोतीति मां भवान्मस्य इत्यात्मना चोदितवोस्तदिदं स्यमंतकरत्नं गृह्णतामिच्छामास्य मभिमतं तस्य
 समर्पितां ततः सो भवत्त्रातनोपयित अतिलघुं कुरु कनकसमं कृतं प्रकटितवान् ततश्च निष्कास्य स्यमंतमणिं तस्मिन् यदुसमाजे
 मुमोच मुक्तमात्रेण तेनातिकां त्याज्यं तदखिलमास्थानमुद्योतितं अथाहाकूरः स एव मणिर्यः शतधन्वनास्माकं समर्पितो यस्यां ए
 नं गृह्णाति तिमालो क्य सध्यादवा नां साधुसाधित्यतिविस्मितमानसो जायते भूयंतः तमालो क्यतीष्वलभो मया यमच्युते
 नेव सामर्थ्यः समन्विष्ट इति कृतस्य हो भूनामैवेदं पितृधनामयतीव वसत्यभावा विस्पृहां चकार वलसत्पौरानना वलो कनात्कृष्ण
 व्यात्मानं चक्रां तरावस्थितामि वमेते सकलयादव प्रत्यक्षं चाकूरमाह एतद्विप्रमणिरत्नमात्मशोधनायैषां यदुनां मया दर्शितमेत श्रीरामः

अममवलभकस्यावसामानां मातृपितृधनं चैतत्सत्यायानान्यस्येति तदेतच्च सत्कालं प्राप्तां नात्र सच्यं गुणवता च द्वियमारा मशेषरा
 षु स्तोपकारकमशुचिना च द्वियमारा माधारमेव हंत्यतो हमस्य षोडशस्त्रीसहस्रपरिग्रहादशमर्थे धारणे कथं चैतत्सत्य
 भामाकरोत्वार्यवलभोऽस्मादिमदिशपानाद्यशेषोपभोगपरित्यागः कथं कार्यः तदलं यदुलोको हं वलभः सत्यावैतद्वारयितु
 मतस्त्वा महां दानपते प्रार्थयामि तद्भावेन धारयति समर्थः त्वदुतं चास्य राक्षस्योपकारकं तद्भावा न शेषराष्ट्रस्योपकारकनिमि
 त्तमेतत् पूर्वमिव धारयत्व न्यथा च न वक्तव्यमित्युक्तं दानपतिस्तथेत्याह जग्राह च तन्महारत्नं ततः प्रभृत्य कूरः प्रकटेनैव ते
 नातिजाज्वल्यमानेनात्मकं टासकैनादित्य रंशुमाला च चार इत्येतां भागवतो मिथ्या मिश्रस्तिक्षाला नां यः स्मरति न तस्य
 कदाचिदत्यापिमिथ्या भिक्षा भवित्यव्याहर्तुं द्विपञ्चाखिलपापमोक्षमवाप्नोतीति ० इति श्रीविष्णुपुराणे चतुर्थे शोत्रोद
 शोऽध्यायः पराशरुवाच अतमित्रस्य सुतः सिति नीमा भवत् तस्यापि सत्यकः सत्यकात्सात्यकिं पुं पुं धाननामा तस्मादप्यसं
 गस्तपुत्रश्च नृणिः तूरेण धूम्रं धरति मैत्रेयाः अतमित्रस्येवा न्ययेन्या हृदि स्तस्मात्स्वफल्कस्तत्प्रभावः कथित एव स्वफल्कस्या
 न्यहं कनीयांश्चित्रकोनामा भवद्भातास्वफल्कादकूरो गान्ध्यामभूत्तथोपमगुरुषु गृह्णतु मृतविशारि मेघगिरिस्तत्रोपक्षत्रश
 त्रुधारिर्मर्दनधर्मधृष्टधर्मगंधोजवाहृप्रतिवाहोरव्याः पुत्राः सुताश्च चकन्यादेवतानुपरेण श्चाकूरपुत्रौ पुं पुं पुं पुं पुं पुं
 स्वाश्चित्रकस्य पुत्राः बहवो भवन् कुरुरभजमानशुचिकं वलवर्हि कारव्यास्तथा धकास्य चत्वारः पुत्राः कुकुराहृदि स्तमा च को
 तरो माततश्च विलोमाततश्च तैत्तिरिस्तस्यापि तुं वरुः सरवा भवसंतं श्रुद नोदकदुंदुमिस्ततश्चाभिजितः पुनर्धसुस्तस्याप्याहुकः

आहुकीचकन्या आहुकस्य देवको प्रसेनो द्वौ पुत्रौ देववानुपदेवरासिनो देवकस्यापि चत्वारः पुत्राः बराः सुसंपन्नाः बभूवुः तेषां
 चतुर्कदेवोपदेवरसिता आदेवी शांतिदेवी सहदेवा देवकी च सप्तभगिनीस्तस्यैव एवमुदेवउपये मे उपसेनस्याधिके सन्या
 ग्राधसुनामकं कशंकुसभूमिराष्ट्रपालपुत्रमुधितुधिमत्संताः पुत्राः कंसाकंसवती सुतुंबराष्ट्रपाले कंसाप्रसेनो तनूजाः
 भजमाना च विदुष्यः पुत्रो भवत् विदुराष्ट्राष्ट्रमीशमिनः प्रतिक्षमः तस्यास्त्वयं भाजः ततश्च हृदिकस्तस्यापि कृतं च
 म्रिशतधनुर्देवमीहकारवाः पुत्राः बभूवुः देवो भद्रकस्यापि भूरस्यमारिषानामयत्न्यभवत् तस्याचासौ दशपुत्रानजनयन्
 वसुदेवपूधान्वसुदेवस्य जातमात्रस्यैव एतद्गृहे भगवदंशावतारमव्याहृतदृष्ट्या पश्याद्विदेवी दव्यानकदुंदुभयश्चवादितास्तते
 सावानकदुंदुभि संतामवापतस्यापि देवभागदेवश्चवाहृकं धकवत्सवानकसंजयस्यामशमीषगंदूषसंता नवभ्रातरो भ
 वत्पृथाश्रुतदेवी श्रुतकीर्तिः श्रुतश्चवाराजी धिदेवी च वसुदेवादीनां पंचभगिन्यो भवन् भूरस्य कुंतनी मा सरवा तस्मै च
 पुत्राय पृथात्मिजा विधिना दत्तवान् तां च पांडुरुवाह तस्यां च धर्मा निरलशकैर्धुधिरभीमसेनार्जुनारव्यास्तथः पुत्रा
 स्समुत्पादिताः पूर्वमनूहायाश्च भगवता भास्वता कानीनः कर्णेनामपुत्रो जन्त ततस्याश्च सपत्नी माद्रा नामाभूत् नासत्य
 दश्राभ्यां तस्यामपि नकुला सहदेवो पांडो पुत्रौ जनिता श्रुतदेवा तुष्टश्चवा नाम रुषमुपये मे तस्यां च दंतवको नाम महासुरो
 यस्ते श्रुतिकीर्तिमपि कैकयराजमुपये मे तस्यां संतर्द्धिनोदयः कैकेयाः पंचबभूवुः राजा धिदेवा माधव्यो विंशानुविदो जज्ञा
 ते श्रुतश्चवामपि चेदिराजो दमघोषनामोपये मे तस्यां शिभुपालमुत्पादयामास सहिर्षमप्युदारविक्रमसंपन्नो दैत्याना

श्रीरामः

मादिपुरुषो हिरण्यकशिपुर्भवत् यश्च भगवता सर्वलोकगुरुणा धातितः पुनरप्यक्षतवीर्यसि यत्पराक्रमगुणः समा
 क्रांतसकलत्रैलोक्यैश्च प्रतापारणा तनो भवत् वरुणा लोचनभक्तभगवत्सकाशा वा प्रशरीरया तो द्वयपुराणफलोत्थभग
 वतैवराघववृषिणा सोपि निवनमुपपादितः चेदिराजसमघोषस्यात्मजो चेदपि पतिः शिभुपालनामा भवत् शिभुपालत्वेपि
 भगवतो भूभारावतारणायावतीर्णशस्यपुंड्रकं नयना व्यस्योपरि देवानुबंधमतितरांचकार भगवता चानधनमुपनी
 तस्तत्रैव परमात्मभूतमनसस्तदेकाग्रजयासायुज्यमवाप भगवान् हिंस्रसन्नो यथाभिलषितं ददात्य प्रसन्नोपि विनिष्प
 दिव्यमनुपमस्थाने प्रयच्छति ० इति श्रीविष्णुपुराणे चतुर्थेो चतुर्दशोऽध्यायः ॥ मे त्रेयमुवाच हिरण्यकशिपुत्वे चराव
 एत्वे च विष्णुना श्रवापनिहतो भोगानप्राप्या नमोरेपि न लस्ये यत्र ते नैव निहतः समतो पुनः संश्रान्नः शिभुपालत्वे सा
 युज्यं शास्ते हसौ एतदिष्टाम्यहं श्रोतुं सर्वधर्माभूताम्बर कोतूहलपरेणैतत्पृष्टो वक्तुमर्हसि पराशरमुवाच दैत्येभ्य
 रस्य वधाया खिलकौलोत्पत्तिस्थिति विनाशकारणपूर्वतनुग्रहणं कुर्वता नृसिंहरूपमाविष्कृतं तत्र नृहिरण्यकशि
 पोर्विष्णुरयमित्येतन्नमनस्यभूमिरातिशयपुण्यजातसमुद्भूतमेतत्सत्त्वामितिरजोदेकधैरितैकाग्रमतिः तद्भावनायो
 गात्ततो वा प्रवधहेतुको निरतिशया मेवाखिलत्रैलोक्याधिक्यधारणी दशाननत्वेपि भोगसंपदमवाध नातस्मिन्ननादि
 निधने परब्रह्मभूते भगवत्यनालंबनीकृते मनसस्तद्दयं दशाननत्वेप्यनंगपराधी नतया ज्ञानकी समासक्तचेतसो दा

वि० पु०

१३

शररश्चिद्रूपधारिणस्तद्रूपस्पर्शनमेवासीन्नायमभ्युतदृष्ट्या सात्त्विकविषयतोऽतः करणस्यमानुषबुद्धिरेव केवलमस्याभूत्
 पुनरप्याभ्युतविलिप्तानि तन्मात्रफलमखिलभूमिर्दलश्लाघ्यवेदिराजकुले जन्माभूत्तच्चैश्वर्यं शिष्यपालत्वे
 चावाप तत्र त्वखिलानामेव भगवन्नाम्नां कारणो न्यभवनत्ततश्चत्कारणकृतानां तेषां प्रशोषाणं मेवाभ्युतना
 म्नामनवरतमनेकजन्मसंवर्द्धितविद्वेषानुवेधचिन्तैर्वित्तिद्वन्द्वतर्जनादिषूचाणामकरोत् तश्चरूपमुत्प्लुप्तप
 श्रदत्तामलाक्षमसुज्वलपीतवस्त्रधार्यमलकिरीटकेयूरकटकोपशोभितमुदारपीवरचतुर्बाहुं शंखचक्रगदाध
 रमातप्ररूपवैराग्यनुवादजनभोजनस्नानाशनशयनादिष्वशेषावस्थान्तरेषु चैवायवस्यात्मज्ञेयतस्तत्तमेको
 शेषूचायस्त्वमेव हृदयेधारयन्नात्मवधाय भगवदस्तचक्रांशुमाते ज्वलभक्षयतेजः स्वपरब्रह्मरूपभगवद्वेषो
 देष्टो भगवन्तमदासीत् तावच्च भगवच्छ्रेयःशुभ्यापादितस्तेन तत्स्मरणद्वयार्थिताद्यसंचयो भगवन्तैवांत
 मुपनीतस्तस्मिन्नेव चलयमुपययौ एतन्नवारिवले मया मिहितमयं हि भगवान्कात्तितः संस्मृतश्च द्वेषानुवेधे
 नाखिलसुरासुरादिदुर्लभं फलं प्रयच्छति किमु तस्मिन्मम किमतां वसुदेवस्य त्वानककुंदुभेः पौरवीरोहिणीमदि
 राभद्रां प्रीतिर्याः वक्ष्यतेत्याभवन् वलभद्रसारणशठदुर्मिदादीन्नुग्रान्नाहिरयामातककुंदुभिरुत्पादयामास व
 लंदेवोपिरेवत्यां निशठेत्मुकेपुत्रावजनयत् माध्विमाध्विमाध्विशिभसत्ताभृतिप्रभुरवाः सारणास्यात्मजाभ

श्रीरामः

१३

लभूः

आश्वभद्रादुर्लभभूताधारोहिण्याः कुलजाः तंदोषनंदरुतकाद्यामदिरायास्तनयाः भद्रायाश्चेति धिगदाद्योवेश
 ल्याचकैशिकमेवमजनयत् आनककुंदुभेर्देवक्यामपिकीर्तिमसुखेणोदायि भद्रसेनक्रमुदोसभद्राविधिदेवाख्याः
 धद्रपुत्राः यसिरेतोश्चसर्धानैवकंसोधातितवान् अनंतरं सप्तमंगभर्मिर्दरात्रे भगवत्प्रहितायोगनिद्रोरोहिण्याजठरमाह
 ल्यतीतवती कर्षणाख्यमगमत् ततश्चसंकलजगन्महातरुमूर्तोभूतातीत्यभावेव्यादिसकलसुरासुरमानजनमनसाम
 प्यजोचरोभभवप्रमुखैरनलप्रमुखैः प्राणम्यावनिभारहरणाय प्रसादितो भगवाननादिमध्योदेवकीर्तिसिभवतारवासु
 देवः तत्प्रसादविवर्द्धितमानाभिमानाचर्योगनिद्रानंदगोपसुत्त्याः यशोदायागर्भमिधितिधितवती सुप्रसन्नादित्य
 चंद्रादग्रहव्यालादिभयेत्स्वस्थमानसमखिलमेवैतज्जगदपास्ताधर्ममभवत् तस्मिंश्च पुंडरीकनयने जायमाने त
 स्मिंश्च पुंडरीकनयने तदनुगार्गवार्तिजगदक्रियत भगवतोप्यत्र मर्त्यलेके वतीर्णस्योषोऽशसाहस्राण्यष्टोत्तरा
 ताधिकानिभाषीणमभवत् तासां रुक्मिणीसत्यभार्माजीववती जालहासितीप्रभुरवाः श्रवणतन्त्रः प्रधानाः
 तासु चाष्टावयुतानिलसंचपुत्राणां भगवानखिलमूर्तिरनादिमानजयत तेषांच प्रद्युम्नचार्ददेष्टुशंवा दयस्त्रयो
 दशप्रधानाः प्रद्युम्नश्च रुक्मिणस्तनयांककुप्रतीनामोपयेमेततस्यामस्यानिरुद्धोर्जे आनरुद्धोपिरुक्मिण ए
 वपौत्रासुभद्रां नामोपयेमेतस्यामस्य वज्रोभवत् वज्रस्य प्रतिवाहस्तस्यापिसुचानुरेव मनेकशतसाहस्रपुरुषसंख्या

वि० पु०
१२८

स्वययुक्कूलस्य न पुनश्च संख्या बर्षशतैरविगंतं न शक्यते यतो ह स्तोका विभावत्र चरितार्थो नित्यः को घः सहस्राणाम
व्याहीति शता न च कुमारानां गृहवाद्याश्चापयोग्या सुशिक्षिताः संख्यातया दानां कः करिष्यति महात्मना यत्र पु
ताना मयुतलक्षेणेन सदाधिकम् देवा सुररुता ये तु दैतव्याः सुमहाबलाः ते चोत्तमा मनुष्येषु जने पदवकारिणः ते च
मुत्सादनार्थं यभुवि देवो यदो कंते अबतीर्णः कुलशतं यत्रैकाभ्यधिकं द्विजं त्रिभुवेष्टा प्रमल्लान्ते प्रभुत्वे च व्यवस्थितः
निर्देशस्यापि न सस्य वष्टु सस्य दवाः प्रसूतिं विबुवीराणां यः भृणोति बरसदा ससर्बैः पातकैर्मृत्को विबुलो कं प्र
पद्यते ॥ इति श्री विष्णुपुराणे चतुर्थे शिष्ये च दशोऽध्यायः पराशरुवाच इत्येव समासनस्ते कथित यतो रतस्तु वदोर्ध्वस
मवधारयतुर्धसो विहारात्मजो बहू भो भवो भार्गवाद्भो भानुः ततश्च त्रैसा मुस्तस्माच्च करंधमस्तस्यापि मरुतः सो नपि
तेषां भवत ततश्च पौरवदुष्यंतं पुत्रमकल्पय देवं ययातिश पालुवसोर्ध्वशः पौरवमेव वंशं समाश्रितवान् चतुर्थे शिष्ये
दशोऽध्यायः पराशरुवाच इत्युक्तं ततः यो बभूव ततः सेतुपुत्रो आराद्धो नाम आराधस्थो तजो गांधारस्तस्य
मोक्षमूर्ति दूता धृता दुर्दमस्ततः प्रचेताः प्रचेतसः पुत्रशतमधर्मवकुलानां ह्येकाना मुदीच्या नामाभिपत्य मकरोत् ॥
इति श्री चतुर्थे शिष्ये दशोऽध्यायः पराशरुवाच यथा ते वतुर्थस्य पुत्रस्याणोः सभानरचक्षुः परमं दुसंता स्रयः पुत्राः
बभूवुः समानरपुत्रः कालानरः कालानरास्तु जयः संजयात्पुंजयः सत्समाज्जमेजयः सत्समाज्जमेजयः सत्समाज्जमेजयः सत्समाज्जमेजयः

श्रीराम
१२८

नास्तस्यापुसीनरः तितिक्षुः क्षौपत्रावुत्पन्नौ उशीनरस्यापि शिविनृगारुमिव वीरव्याः पंचपुत्राः बभूवुः वृषदसुवीरकै
केयः भद्राकाश्चत्वारः शिविपुत्राः तितिक्षोऽपि हृष्यः पुत्रो भूतस्यापि हेमः हेमस्य सुतपाः सुतपसः वलियस्पर्धेजेदी
र्धतमसापुः बहू कक्षिगसुहृदो आरव्यवालेयसत्रमजन्यततः नाम संतति संज्ञाश्च पंचैव विषयाः बभूवुः श्रंगात्वन
पानस्तस्यात्मजो दिविरथनामा तस्यापि धर्मरथस्ततश्च चित्रथो रोमपादसंज्ञो यस्य पुत्रो दशरथसखा ज्ञो यस्ये
वाजपुत्रो दशरथः शांतानामात्मकः कामनपत्या यदुहितु त्वेयुजो रोमपादाश्च तुरंगस्तस्माच्च पृथुलाक्षस्तस्माच्च
न्यवेशाय चंपस्य हृयंगस्ततो भद्ररथस्ततो वृहद्रथो वृहद्रथो वृहत्कर्मा वृहत्कर्मा एव वृहजानुस्तस्माच्च हृन्मना
वृहन्मनसो जयद्रथो जयद्रथस्तु ब्रह्मदत्तो तरालसंभूत्या पत्न्या विजयनाम पुत्रमजी जनत् विजयश्च धृतिपु
त्रमवाप तस्यापि धृतराजः पुत्रो भूत धृतराजात्सं कर्मा सत्यकर्म एव धिरयो सौगांगयो मंजूषा गंतं वृथापवि
र्धकं एष पुत्रमवाप कर्णो हृषसेन इत्येते ततश्च पूरोर्वशश्चो नु मर्हसि ॥ इति श्री विष्णुपुराणे चतुर्थे शिष्ये दशोऽध्यायः
॥ पराशरुवाच पूरोर्जनमेजयः पुत्रस्तस्यापि प्राचिन्वा त्रचिन्वतः प्रवीरस्तस्मात्तनस्युर्मनस्योश्चाभ
यदस्तस्यापि सुधुः सुधोर्वरुगवस्तस्यापि संयातिः संयातिरहंयातिः ततो रौद्राश्च तस्य क्रतेयुः कक्षेयुः स्थंडि
लेयुः कृतेयुः धृतेयुर्जलेयुः स्थलेयुः वमेयुः संनतेयुः वलेयुः नामारौद्रोऽवस्य दशात्मजा बभूवुः क्रतेयो मति

तारः पुत्रो भूतत्राप्रतिरयं भुवंच मातितारः पुत्राववाप अप्रतिरयथास्याधिमेधातिथिः यतः काण्वायनादिजा
 वभूवुः ऐतिनश्च त्रसोरपरः पुत्रो भूदीतिनस्य दुष्यंती धाञ्चत्वारः पुत्राः वभूवुः दुष्यंता चक्रवर्त्ती भरतो वभूवयना
 महेन्द्रैः श्लोको गीयते माताभस्त्रापितुः पुत्रो येन जातः सहवसः भरत्पुत्रं दुष्यंता मावमंस्थाः शंकुतलमृतोरे
 धाः पुत्र उन्नयति नरदेवयमदायात् त्वं चास्यधाता गर्भस्य सत्यमाह्वयं कुंतला भरतस्य च पत्नी नोति सृष्ट्या येन
 वपुजा वभूवुः ते नैममानुरूपाः पुत्रा इत्यभिहितास्तामातरो जघ्नुः परित्यागभयात् ततोऽस्य वितथे पुत्रजन्मानि पु
 त्रार्थिना मरुतेऽमयाजिनो दीर्घतमसा पाष्णी पास्तवृहातिं स्पते भरद्वाजोऽस्य वीर्यं दुतथ्य पत्नी ममता समुत्पन्नो
 भरद्वाजोऽस्या नाम पुत्रो भवद्भिर्द्विजैः अस्या नामानर्थचिनः श्लोकः पद्यते मूढे भरद्वाजमिमं भरद्वाजं हृहस्यते यतो
 यमुक्ताति तरो भरद्वाजस्ततस्त्वयमिति भरद्वाजश्च तस्या वितथे पुत्रजन्मानि मरुद्भिर्द्विजैस्ततो वितथसंज्ञा मवा
 प वितथस्य तु भुवनमन्युः पुत्रो भूत हृहस्य त्रमहावीर्य नरगर्गी धा भुवनमन्युः पुत्राः नरस्य संकृतिः संकृते गुरुवरंति
 देवो गार्गी च विनिस्ततश्च गार्गीः शोनेधाः क्षत्रोपेतादिजातयो वभूवुः महावीर्यं दुतथ्यो नाम पुत्रो भवत् तस्य त्रय्या
 रुणिपुष्करिण्ये कविलश्च पुत्रत्रयमभवत् तच्च त्रयमपि पञ्चादिप्रतामुपजगाम हृहस्यस्य सुहोत्रः सुहोत्रा
 इस्तीय इहं हस्तिनापुरमारोपयामास अजमीढ प्रहमीढ द्विमीढाश्च त्रयः पुत्राः हस्तिनः अजमीढात्क एवः काण्वा
 मेधातिथि र्थतः काण्वायनातद्वजाः अजमीढस्यान्यः पुत्रो बृहदिष्टुर्हृदिवा र्हृहनुस्ततश्च बृहत्क म्माततश्च श्रीरामः

जयद्रथस्तस्मादपि विचिन्तनश्च श्येनजिर्दुचिराश्च काश्यप इह धनुर्वसंताः श्येनजितः पुत्राः रुचिराश्च पुत्राः पृथुसेनः पृथुसे
 नात्पारः पारानी पस्तस्यैकशतं पुत्राणां प्रधानं कापित्याधिपतिस्सुमरः सुमस्स्यापि पारसंपारसदश्वाश्च त्रयः पुत्राः पारात्पृ
 थुः पृथोऽसुहृतिः सुहृतेर्विभजः ततश्चाणुहोयः शुक्रदुहितरं कृत्वीनामोपयेमे अणुहाद्रुहदत्तं स्ततश्च विष्वक्सेनस्ततश्च भद्रोपेय
 स्यात्तजोद्विमीढे द्विमीढस्यापि यवीनरसे जस्तस्यापि धृतिमांस्तस्माच्च सत्यधृतिस्ततश्च इहनेमिस्तस्माच्च सुपाश्च स्ततस्सुम
 तिस्ततश्च सन्नतिः स्ततः रुतः पुत्रो भूत यंहिरण्यनाभो योगमध्यापयामास यश्चतुर्विंशतिप्राच्यसामगानां संहितो अकारि ह
 ताचोग्रायुधो येन प्राचुर्येण नीपक्षयः स्ततः उग्रायुधोऽसौम्यः क्षेप्यात्सुवीरस्तस्माच्च रिपुं जयस्तस्माच्च बहुरथस्ततोऽप्यैरवाः अज
 मीढस्य नलिनी नाम पत्नी तस्या नीलसंज्ञः पुत्रो भवत् तस्मादपि शोतिः शोतेस्सुशोतिस्तस्मात्पुरुजो नुस्तस्माच्च दुस्ततश्च
 हृयश्चः हृयस्वानुमूलसंज्ञयवृहदिष्टुयवीनरकांल्याः पंचानामेतेषां विषयाणां साणायात्मनेतमन्युः पुत्रा इति पित्राभिहिता
 अतः पंचालाः मुद्रलाश्च म्रैः म्रैः क्षत्रोपेतादिजातयो वभूवुः मुद्रलाश्च अश्वा दिवो दासो हृद्या च मिथुनमभूत् शमदुतश्चाह
 ल्यायां शतानंदो भवत् शतानंदास्त्यधृतिर्न वेदांततो जज्ञे सत्यधृतेस्तु वरास्परसर्धं मे शीदृष्टारेतः स्तनं शरस्तं वेपयात तश्च द्वि
 धागतमपत्यं दुयंकुमारः कन्यका चाभवत् तन्मृगया मृगगतः शंतनूदृष्टाक्षपया जग्राह ततस्सुकुमारः रूपः कन्यका चाश्रुत्या
 भोजननीकपीडोणपत्यमभवत् दिवो दास्यस्यापि मित्रपुः पुत्रः मित्रयोश्च च्यवनो नाम राजा च्यवनो सुदासः सुदासात्सोदा

वि० ७०
१३०

सः सहदेवस्तस्यापि सोमकस्तस्या जंतु शतशतज्येष्ठो भवत्तेषां यवीया मृषतः पृथ्व्यातातुपदो दुपदादुषु मृषततो
धृष्टकेतुः अजमीहस्यान्यो कृषतामो पुत्रो भवत् कृषासंवरण सुतो भवत्संवरण सुकुसुय इदं धर्मो जं कुतलो जं व
कार सुधनजहुवरिसित प्रमुरवाकुरा पुत्राः वभूवुः सुधनवसस होत्रस्तस्या च वनः च वनास्तुत कस्तत श्रीपरिचरो
वसुस्ततो बृहस्पतः प्रत्यकुशावमावेह मत्स्या प्रमुरवावत्सो पुत्रास्म प्राजायंत बृहस्पता कुशाग्रः कुशाग्रादृषवम
कृषभातुष्यवास्तस्या सत्याहितस्तस्यापि सुमनास्तस्य च जंतुः बृहस्पता आन्यः शकलेदयजन्मो जिमया संधितो
जतसंयना मास्तस्या सहदेवः सहदेवा तैसा मा विस्ततश्च पुतश्च वा इत्येते मा धोगे भूभरतः ० इति श्री विष्णु पुराणे चतु
र्थोऽंशो विंशोऽध्यायः परिकृतस्त्यजने प्रजयश्च तसेने प्रसेने भूमिसेनाश्च त्वारः पुत्राः वभूवुः जगोस्तु सुरधोना मात
जो वभूवुः तस्या निदूरयस्ततः सार्धभौमः सार्धभौमा जयसेनस्तस्मादधिपिनस्ततश्चा पुस्तता पुस्तता योरको
धनस्माद्देवातिथिः ततश्च कृषो न्यो कृषाही मसेनस्ततश्च दिलापो दिलापात्प्रतीपस्तस्यापि देवा पिशंतनुवा
दीकसंतास्तयः पुत्राः वभूवुः देवा विर्वील एवाराण्य प्रविवेश शंतनुस्तु महीपालो भवत् अयं च श्लोकस्तस्य ए
थिव्या ग्रीयते यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं धीवनमेतिसः शान्तिं चाप्नोति येनाय्यां कर्मणा तेन सैननः तस्य श्रीरामः

श्रीरामः
१३०

७८

च शंतनोराष्ट्रे द्वादशवर्षाणि बौदेन ववयति तन्वा शोषराष्ट्रे देवेन ववयति कोषमापराधमिति आस्पृणान पृथत तेन मूचुरग्र
जस्य तवा हेयमवनी स्त्वया भुज्यते ततश्च परिवेत्ता त्वयित्युक्तस्मराज्ज पुनस्तान् पृथत किं मया त्रविधेयमिति तत
स्ते पुनरप्युचुः यावदेवा विर्नयत नादिमिदैवैरभिभूयते तावदेतत्तस्याहं तं तं दलमेतेन तस्मै दीयतामित्युक्ते तस्य मंत्रिण
वरेण स्मरा विष्णो तत्राण्ये तपस्विनो वेदवादा विरोधवक्तारः प्रयाजिताः तैरस्याति तिष्ठते महीपति पुत्रस्य गुर्ध्वे दवाद
विरोधमायीनुसारिण्या क्रियत राजा च शंतनुर्हि जवरवचनोत्पन्नपरिवेदनस्तान् आस्पृणान प्रतः सत्वा प्रजराज्यप्रदानाया
राण्यं जगाम तदा प्रममुपगताश्चै त्वमवनिपति पुत्रं देवापि मुपतंस्तु स्ते आस्पृणानः शंतनूचुः आभासभो राजन् त्वमिति निर्वधे
न प्रशांत एव दोषदेवापि वेदवादा विरोधयुक्ति दुषितमतिने कप्रकारान्ना ताह सावना बृषिदोषः पतितो यमनादिकालस
हितवेदवचनदूषणोच्चारणाय ततेनाग्रजे वै च परिवेत्तानुसंभवतीत्युक्तः संतनुस्त्व पुत्रमागम्य राज्या मकोत् वेदवादा विरोध
वचनोच्चारणदूषिते ज्येष्ठे च तस्मिन् देवा धैतिष्ठुत्यापि श्रेष्ठ्या तर्था खिलसस्य निष्पन्नये ववर्धभिगवात्यर्ज्यः बाहीक
स्य सोमदत्तः पुत्रो भवत् सोमदत्तस्यापि भूरिभूरिश्च वसतसंतास्तयः पुत्राः वभूवुः शंतनोरप्यग्रन धांगं गायामुदाकाति
रशोषवास्त्राविशीकृषः पुत्रो भवत् सत्यवत्सां चित्रांगदविचित्रवीर्यो द्वौ पुत्रावुत्पादयामास शंतनुः चित्रांगदस्तुवाल एव चि
त्रांगदेनैव गांधर्वेण हवे विनिहतः चित्रवीर्योपिका शिराजतनये मां मां वालिके उपयेमे तदपभोगातिवेदाश्च यदमराण गृही

वि.पु.
१२१

तत्पंचत्वमगमत्सत्यवती निवेद्यात्सत्यमोहमुदेयाय नो मातुर्बचनमिति क्रमणीयमिति विचित्रवार्धदेवेष्टेष्टुत
राष्ट्रपांडूतत्प्राहितभुजिष्याथोचविदुरमत्पारया मासधुनराष्ट्रेपिदुर्योधनदुःशासतादिप्रधानं पुत्रशतं गंधार्थमु
त्पादयामास पांडुरप्युरेयमुगशाधोपहतप्रजनसामर्थ्यस्थधर्मवाक्यशक्येयुधिष्ठिरभीमसेनोर्जुनाख्याः कुत्सा
नकुलसहदेवौ चाश्विभ्यां प्राज्ञां पंचपुत्राः समुत्पादिताः तेषां च क्षीयत्वां पंचपुत्राः बभूवुः युधिष्ठिरात्मनि विंधो
भीमसेनात्सुतसोमः श्रुतकारिर्निर्जुनात् शतानीको नकुलान् श्रुतकर्मा च सहदेवान् अश्वरेण्डवानामात्मजा
स्तथा यो धेयुः युधिष्ठिरादेवकं नाम पुत्रमवाप हिंडिवाधेयैकचंभीमसेनात्सुत्रं लेभे काश्या च भीमसेनादेव स
र्वत्रगं पुत्रमवाप सहदेवा च विजया सुहोत्रं प्राप्नवती करेणुयत्नां च नकुलेपि निराश्रयमजा जनतु अर्जुनस्यापि दु
ल्लभ्यां नागकन्यायाभिरावान्नाम पुत्रो भवतु माणि पूरयति पुत्रां च पुत्रिका धर्मैण वज्रुवाहनं नाम पुत्रं मर्जुनो ज
नयेत् सुभद्रायां चार्भकं त्वेपि योक्षे अतिवलपराक्रमः समस्तातिरथा विजेता सोमि मन्त्रुरजायत अभिमन्यो हंरा च
रायां परिक्षीतेषु कृतं पुत्रं च त्वामप्रपुत्रं वसास्त्रेण गर्भे वस्मी भूतो भगवः सुरासुरावेदितचरणयुगलस्यात्मे
ष्टया कारणमानुषरूपधारिणेन भावया पुनर्जायत मवाप्यपरीक्षितं ते योयं संप्रतमेतद्भूमंडलमंविदिता यथातिथ
र्भ्राणाय लयति इति श्रीविष्णुपुराणे चतुर्थो विंशोऽध्यायः पराशरुवाच अतपरं भविष्या न हं भूपालानां न कर्तव्यमिष्या श्रीरामः

१२१

स्तस्मात्

मिथोयं प्रातिमवतीवतिः पारीक्षिदस्यापि च परिक्षितो जनमेजय श्रुतसेनो यश्चेन भीमसेनाः पुत्राश्च त्वारौ
भविष्यति जनमेजयस्यापि शतानीकोपदेवात्मज्ञानप्राविणः परं निर्माणमवाप्स्यति योसौ जातवत्क्याददमधीत कादप्य
श्चमेधदत्तो भविता तस्मादप्यधिसी महर्षेण धिसी महर्षेण द्विचक्रुर्कीयं गंगया पहत रुस्तिता पुरे कौशांयां निवत्यति
तस्यापुत्राः पुत्रो भविता इष्टाश्चित्ररथस्ततश्च शुचिरथस्तस्माद्दुष्टिमांस्ततः सुखेण तस्मादपि सुनीयं सुतायाः
दृचस्ततो नृचक्षुस्तस्यापि सुखीवतः परिश्रवस्तस्मात्ततश्च सुनयस्तस्यापि मेधावी मेधाविनौ नृपं जयस्ततो पु
त्रो भविता स्माश्च निगमस्तस्माद्दृहद्वयो दृहद्वयो हसुमनास्ततो पर शतानीको चोदय न उदय नादही नरस्ततो नि
रमित्रस्तस्मान्नरवाहनस्ततो ब्रह्मदेवस्ततश्च चक्रपाणिस्ततो निमिस्तस्माश्च क्षेमकः अत्रायं स्तोको ब्रह्मक्षत्रस्य
यो यो निर्वर्षा देवर्षिस्तत्ततः क्षेमं कप्रापूराजानं स संस्थाप्राप्त्यते कलौ इति श्रीविष्णुपुराणे चतुर्थो विंशोऽध्यायः
ध्यायः पराशरुवाच अतश्चैव कवो भविष्याः पार्थिवं कथ्यते दृहद्वलस्य पुत्रो दृहद्वलस्य पुत्रस्तस्माद्दुहद्वय
स्तस्माश्च वसस्ततो बृहद्वलस्ततश्च प्रातिमो मस्तस्यापि दिवाकरस्तस्मात्सहदेवः सहदेवाद्दृहद्वलस्ततो भीम
रथस्तस्य च प्रतिनाश्च सास्यापि सुप्रतीकस्ततश्च मदेवो महदेवात्सुनक्षत्रस्तस्मात्किंनरः किंनरादंतरिक्षश्च

वि० पु०

१३२

तस्मात्सुपुर्णः तत्तन्मित्रजित्तनस्ततश्च बहूजः तस्यापि धर्मधर्मिणः कृतं जयः कृतं जया इत्येजयोरंगजयात्स
जयस्तस्मात्तथा कयः शाक्या धुंकारनस्तस्मात्तुल्यमतः प्रसेनजित्तनश्च सुदृक्कस्ततश्च कंडकस्तस्मादपि सुरयस्त
सुत्रस्तसुमित्रस्त्येते चैव कयो हृदयान्वया अत्रानुबंशमेताकः इत्याकृणामयं वंशः सुमित्रो तो भाविष्यति यत
स्तं प्राप्य राजानं संस्थाप्यते कलो० शतश्री विष्णुपुराणे चतुर्थे शोडशोऽध्यायः पराशरुवाच माधवानां वा रुद्र
धानो भाविनां मनुक्रमं कथयिष्यामि अत्र हि वंशो मे हावला जरा संवत्सरा नावधुः जरा संवत्सरा तस्य हृदे वा मे मा वि
स्तस्मात्तु तत्रास्तस्या विष्णुता पुस्ततश्च निरुमित्रस्तन्नयः सुत्रस्तस्मादपि बृहत्कृष्णततश्च सेनजित्तनस्तस्मा
ज्जुतं जयः जुतं जया द्विपुंजयस्तस्य पुत्रः शुचिर्नामा भाविष्यति तस्यापि देव्यः ततश्च सुव्रतः सुव्रता इति स्तितः
सुव्रमस्ततो हृदसेनस्ततः सुमतिस्तस्मात्सुवल्ः सुवला तु नीतो भाविता ततश्च सत्याजित्तनस्तस्मात्तु विष्णुजित्तनस्तस्मा
विष्णुं जयः पुत्रस्त्येते वार्हद्व्या भूपतयोर्वर्षसहस्रमेकं भविष्यात्० शतश्री विष्णुपुराणे चतुर्थे शोडशोऽध्यायः
पराशरुवाच यो यं विष्णुं जयनामा वा रुद्रो त्सस्तस्य मुनिको नामा मातो भविष्यति स च नं स्वामिनं हत्वा स्वपुत्रं प्रधो
तनामानमभिधेयति तस्यापि गोपालनामा पुत्रो भाविता ततश्च विशारदयूयस्तस्य पुत्रो जनकस्तस्य च नंदिवर्ष
तः इत्येते षड्विंशदुत्तरमष्ट दशानं पंचप्रधाताः पृथिवी भोक्ष्यति ततश्च शिशुनागस्तपुत्रश्च काकवर्णो भाविता त

आरामः

१३२

स्य पुत्रस्ते मधर्मास्तस्यापि क्षत्रौ जास्तस्य पुत्रो विंदितस्ततश्च जातश्च सुस्तस्माद्भर्को दर्भकाचो दयनस्तस्मादपि नंदिवर्धनस्ततो
महानंदी इत्येते शैशुनागादयो भूयालास्त्रीणि वंशानि निहवक्ष्यति भविष्यति महानंदिस्तु तश्च भूद्रागर्भो द्विवाति
सोमहापयो नंदः परसुरामश्चापरो विलसत्रांतकारी भाविष्यति ततः प्रभृतिश्च द्वाभूयालाः भाविष्यति स चैकश्च जामनुले
धितशासो महापद्मः पृथिवी भोक्ष्यति तस्याप्यष्टा पुताः सुमाराद्या भावितास्तस्य च महापद्मस्यानुपुष्टो भोक्ष्यति महा
पद्मस्तत्पुत्रो चैकं वर्षं शतं मवनीयत यो भाविष्यति न वैवता वन्न कौंडिन्यो मया स्मृतः समुद्रिष्यति तेषामभोवमोयश्च
भोक्ष्यते कौंडिन्य एव च नृगुणं राज्ञे भिधेयति तदेव तस्यापि पुत्रो विंदुस्तो भाविष्यति तस्याप्यशोकवर्धनस्ततश्च सुपाश्विः त
तश्च दशरथः स्ततश्च संगतस्ततश्च शालिभूकस्तस्मात्सोमस्तस्मादपि सोमस्तस्मात्तु विष्णुजित्तनस्तस्मात्तु विष्णुजित्तनस्तस्मा
विता एव मेव मोर्धा दशभूषतयो भाविष्यति अदशतं सप्तत्रिंशदुत्तरं तेषामंते पृथ्वी दशगुंगा भोक्ष्यति पृथ्वि मित्रः सेना
पतिः स्वामिनं हत्वा राज्ञं करिष्यति आस्यानि मित्रस्तस्मात्सुज्येष्ठस्ततो वसुमित्रस्तस्मादपि विकस्तस्मात्पुलंस्ततो
घोषवस्तस्मादपि वज्रमित्रस्ततो भगवतस्तस्माद्देवभूतिरित्येते दशगुंगा दशोत्तरं वर्षं सप्तं पृथ्वी भोक्ष्यते ततः
कण्वानिवाभूष्यति देवभूतिस्तु भुंगराजामं व्यसनिमं तस्यैवामान्यः कण्वो वसुदेवनामान पात्यस्वयमवनी भो

वि० पु०

१३३

स्येतत्सु पुत्रा भूमि मित्रस्तस्यापि नारायणस्य तत्र मुकुटं एते का एवायनाश्चत्वारः पञ्चचत्वारिंशद्वर्षाणि भूपतयो भ
 विष्यन्ति सुशम्भो एतं कएवायनं च भृशं बाली चित्रकना माह त्वां धजाती यो वसुधां भोक्ष्यते ततश्च हस्तेन मातङ्गा ना पुष्टीयति
 भो वितस्यापि पुत्रः श्रीशान्तकर्णस्तस्यापि पुष्टीसंगस्तस्य पुत्रश्च सौवर्णस्तस्याश्च लम्बादुरस्तस्याद्विविलः कस्ततो मेघस्त्याति
 स्ततयां पुमांस्ततश्चारिष्टुः कर्माततो हलो हलाय सल कस्ततः पुलिंदसेनस्ततस्सुंदरशान्तकर्णीस्तस्याश्च कोरः प्रावकर्णमस्ततः
 शिवस्वातिस्ततः पंडुमांस्ततश्चास्ततः गोमती पुत्रः पुलिंदमोस्तस्यापि शान्तकर्णः शिवश्रीस्ततश्च शिवत्केदस्तस्यादपियस्तश्री
 स्ततो विजयस्ततश्चंद्रश्रीस्तस्यानुपलोमावः एवमेते त्रिंशद्वर्षाणि दशतानि ब्रह्मपंचादधिकानि पृथ्वी भोक्ष्यन्ते आं प्राभुत्याः
 सप्राभारादशगद्दिभिराश्च भूभुजो भविष्यति ततः शकाः बाड्या भूपतयो भाव तस्य श्राद्धे यवना चतुर्दशतुषारमुद्राश्च त्र
 योदश एकदशमोनाः एते वै पृथिवी त्रयोदशवर्षाणि दशतानि तव नवत्यधिका निभोक्ष्यन्ति ततश्च मोना हेकादश भूपतयो भ
 विष्यन्ति अष्टदशतानि त्रीणि पृथ्वी पृथ्वी भोक्ष्यन्ति तेषु तस्ये पुनः केचि किं लाना मयवनाः भूपतयो भविष्यन्ति अमूर्द्ध
 भिक्षास्तेषां विंशत्यास्ततः पुंजयस्ततो रामचंद्रस्तस्याधर्मधर्मा द्वंगरस्ततः कृतनेदतस्ततः शिखिनंदिस्तश्रीताः तदि
 यशाः शिभुकप्रवीरै चैते वषट्शतं पृथ्वीणि भविष्यन्ति ततस्तत्पुत्रास्त्रयोदशैते बाड्डीकाश्च ततस्तत्रयः पृथ्वि मित्रयदुमि श्रीरामः

१३३

त्रात्रयोरशमेकलाश्च सप्त ततश्च सप्तशलायां तु नवेव भूपतयो भविष्यन्ति मेघवास्तायंत एवमगधायां तु वि
 म्वस्याटिकसंतो न्या चालं किं लिपति केवर्त पुष्टिम पुलिंदश्रावणान् राज्ये स्थापयति उत्साहयितुं तत्र जाति नवनामाः
 यमावत्यां कोत्यां पुष्टीमभुतायां भुगंगा प्रयागे जागधग प्राश्च भगधा भोक्ष्यन्ति कोशलो पुष्टं कृताश्च लिप्तास्तमुद्रत
 पयंत देवरासि तोरासि व्याति ततश्च कालिंगमिषक माहिषक माहे सां भो मांगु हां भोक्ष्यन्ति मेघधर्मे मिषकास्तोयकाश्च
 नपदाश्च लिधान कलं द्या भोक्ष्यन्ति त्रयीरज्यमृषिक जनपदान्का काहया भोक्ष्यन्ति सेराका चंति भूदानीरान पुंरमत
 भूमि विषयांश्च प्रात्यादि जाभीरुश्च द्याः भोक्ष्यन्ति एते चतुल्यकालाः सर्वा पृथिव्यां भूतयो भविष्यन्ति अत्यप्रसा
 दाद्देहकाया स धिकालमनुताधर्मरुचयः स्त्रीवाल गोवधकर्तारः परस्वादनुपराः अभुज्यो ल्य साग गुदितास्तमित प्रा
 याः स्वत्या पुष्टीमहेष्टाः स्वत्यावर्माश्च भावयन्ति ततश्चानुदितमल्पा ल्य द्वासा घवष्टे राधर्मा र्थयोर्जगतः संसे
 पो भविष्य ततश्चार्थे एवाभिजनहेतुं धर्ममेवावशेषधर्महेतुं मित्रचिरेव सापत्यसंबंधहेतुं रतुं चैव मित्रव्यावहार
 जहेतुः स्त्रीत्वमेवोपभोगहेतुं रुच्यतां तुत एव पृथ्याहेतुं वस्त्रत्रमेव विप्रत्वहेतुं लिङ्गधारणमेवाग्रमहेतुं दन्याय ए
 व वृद्धिहेतुं दीर्घमेवावृद्धिहेतुं गर्भप्रगल्भाधारणमेव पांडित्यहेतुं धर्म एव धर्महेतुं रताद्युते वास्तुत्वहेतुः स्त्रीन मेव दशा
 धनहेतुः स्त्रीकरणमेव विवाहे हेतुः संधेधधायैव पात्रहेतुः दुरायतनोदकमेव नीर्यमित्येवमनेक दोषा तरे च भूमंड

वि० पु०
१३४

लेसर्धवर्णवर्णयोवत्सवाभूयतेभविष्यत्येवंचातेलुचकरभारासहासैलानामंतराणाः प्रजाः संश्रयिष्यंति मधुगा
कमलकल्पपुष्पपत्राधाराभारिष्यंति तमवल्कलपल्लवचिराद्वरणाभ्यातिवर्ष प्रजाः शीतघातातपवर्षासहा
भविष्यंति नचकश्चिज्ज्योविशंतिवर्षाजिजाविष्यति अतंतरं चक्रकलिपुंगसंयमायास्यपरिवलखैषजनः
क्षयमुपेक्ष्यति श्रौतेस्माभेधिमैविश्रवमत्येतमुपगतेक्षीणप्रायेचकलाबंदाखजगत्स्रक्श्वराचरगुतेनादिमभ्यं
तमवस्यसर्धमयस्यप्रस्रमयस्यात्प्रस्रत्रयिलोभगवतोवासुदेवस्यांशः संभलयामेप्रधानजालाणविभुयथा
सो गृहेष्टगुणसिमान्वतः कल्किरूपधरोजगत्यत्रावतीर्थसकलमेष्टदस्युदुष्टाचरणचेतसामक्षवाणा
मपरिचिन्तशक्तिमाहात्म्यः सद्यंकारिष्यति स्वधर्मोच्चारितमेवजगत्संस्थापयिष्यत्यतैरमचाशेषक
लेखसानेनिशावसानप्रदुष्टानांतेषामेवजनपदानांममलस्युदिकरसविभुहमतयोभविष्यंति तेव
चवीजभूतानांमशेषमनुष्ठाणोपरिणतानामपितत्कालकृतानामपत्यप्रसूतिर्भविष्यति तानिचतदप
त्यानिहतेपुनर्भवमनुसारीत्येवभविष्यंतीत्यत्रोच्यते यदहं द्रष्टुं सूर्यश्चन्द्रश्चानिष्टादहस्यति एकरौसो
समिष्यंति तदाभवतितत्काले अतीतावर्तमानाश्चतथैवानागतोश्चये एतेवंशेषभूपादाः कथिताम् श्रीरामः
१३४

निसत्तमयावत्परीक्षितोनन्यायावन्नेराभिषेचनम् एतद्वर्षसहस्रं तु तेयंपंचदशोत्तरम् सप्तषीणानुयोपूर्वोदरेतेडदितौदिब
तयोस्तुमध्यतसत्रं दृश्यते तत्समेनिधि तेनसप्तर्षयोयुक्तास्तिष्ठन्त्यहंशतं नृणामतेनुपारीक्षितेकालेमद्यास्वात्मनो ज्ञानम तदाप्र
हृत्कलिकलिर्दद्याद्दशातात्मकः यदैकभगवाद्दिशो ज्ञातो दिवं दिज वसुदेवकुलेभूतस्तेदेवात्रागतः कलिः यावत्सपादप्राभ्यां य
स्योर्मिं बसुंधराम् तावत्पृथ्वीपरिष्वंगे समर्थो नाम बालकलिः गते सनातनस्याशौचिष्ठासत्रभुवो दिवम् तस्याजसानुजाराज्यं धर्म
पुत्रोयुधिष्ठिरः विपरीतानि दृष्ट्वा च निमित्रानि सपांडवः बातेहसे च कारासाजोत्थे कं परीक्षितः प्रयास्यति यराचैते पूर्वोवाद्यं म
र्षयः तदानेदात्प्रभृत्येव कालिर्हृदि गमिष्यति यस्मिन् काले रिवं यतस्तस्मिन्नेव नगरानि प्रतियनो कलिपुंगंतस्य संख्या नि
जोधमे श्रीणि तसातिवर्षाणां दिजमानुषसंख्या बाधुचैव स हस्त्राणां भविष्यत्येव वै कलिः शतानि तानि दिव्यानि सप्तपंच
चसंख्या निःशेषेण तत्तस्मिन्भावय्यति पुनः कृतं ब्राह्मणः क्षत्रिया वैश्याश्च शूद्राश्च जसत्तम पुंगे पुंगे महात्मानः सम
नीताः सहस्रशः बहुत्यानामभेदानां परिसंख्याकुलेकुले पुनरुक्तवहुत्यानुमयानपरिकर्तिताः देवापि पौरवो राजपुरु
औनवाकुचैव राजः महायोगवलोपैतौ कलापग्रामसंस्थितौ हते पुनरुहागत्य सत्रावर्तं कालिहो भविष्यतो मनोर्षिवाज
रुतौ व्यवस्थितौ एतेन क्रमयोगेन मनुपुत्रैव सुंधरा हतत्रेतादिसंज्ञानि पुनानि श्रीणि भुज्यते कलौ तु वीजभूताश्च केचिन्नि

वि. पु.
१३५

छतिवैमुने यथेवदेवादिप्रसंगप्रतंसमवस्थिते एवमेषातोव्यासबोक्तेभूभुजामया निरितिलोगरिनुंशकेषानैवजन्मशते
रपि एतेवान्येचभूपासायेत्रसितिमंडले कृतंममत्वमोहांथैर्नयेनत्यक्लेवरेषु कथंममैयंसकलामनुप्रत्यक्षकथं
महा मंडशस्त्रातचेताज्ञेजगुर्लामिमिदृषाः तभ्यः पूर्वतराश्वान्येतेभ्यस्तभ्यस्तथापरे भाविष्येभ्यैवयास्यतितेषामन्य
चेदप्यनु विलोक्यात्मजयोद्योगयात्राव्यान्तराधिपान् पुष्यप्रहसैः शरदिरुसती चवसुंधरा मैत्रेयपुष्टिबीजातपेसा
काश्यात्रनिबोधतान् यानाहर्म्यजिनेजनकायासितोमुनिः पृथिव्युवाच कथं मेधनरेद्राणामोहाबुद्धिमतामपि येन
केनसधर्माणोप्यतिविश्वस्तचेतसः पूर्वमात्मजयैहत्वाजेनुमिच्छंतिमंत्रिणः ततोभूत्याश्रयोराश्वजगीधनेतथा
रिपून् क्रमेणानेनजेष्वाभावयंपृथ्वीससागराम् इत्यासक्तधियोमृत्युनपश्यंतिविहरकम् समुद्रवरणयातिमन्मंड
लमथोवशं कियदात्मजयादेतनुकिरात्मजयेकले उत्सृज्यपूर्वजायातायानारायगतः पिता ताममेवातिमूढात्वाजेनुमि
च्छंतिपापिणीः मत्सुतेपितृपुत्राणांश्रातृणांचाविविग्रहाः जायंत्येत्यंतमोहेनममत्वावृतचेतसां पृथ्वीममेयंसकला
ममैवामदन्वयस्याविचराच्चतेयं योयोमृतोह्यत्रवभूवराजाकुबुद्धिरासीदितितस्यदृष्ट्याममत्वावृतचित्तेमकंबिहायमं श्रीराम

श्रीराम
१३५

मृत्युपथंजने तस्यान्वयस्तस्याकथंममत्वंरुधास्यदंमत्प्रभवकरोति पृथ्वीममेवा सुपरित्यजेनांबदेति ये हतमुरैवैः स्वश
त्रुं नराधिपान्तेषुममातिहासः पुनश्चमृदेदुस्यापुपेति पराशरुवाच इत्येतेभरणागीताः श्लोकांमैत्रेययैः श्रुताः ममत्वंवि
लयेयातितायन्यस्तयथाहिमे इत्येवः कथितस्सम्यक् मनोर्धिशोभयातव यत्रस्थितिप्रवृत्तस्यविलोकोशकांनृपाः शूरो
तिद्यश्मभक्त्यामनोर्धिशमनुक्रमात् तस्यापामशोखैवैप्रलस्यात्यमलात्मनः धनधान्यसमस्तुलां प्राप्नोत्यग्राहतेन्द्रियः
श्रुत्वैवमस्त्विलेवंशं प्रशस्तंशशिसूर्ययोः इराकुजकुमांथात्रीसगराविसितानूरधून् ययातिजहुवाद्यांश्रुतात्वानिष्ठा
मुपागतान् महाबलान्महावीर्या ननंतर्धनसंचयान् कृतान्कालेनवल्लिनाकयाशोशान्नराधिपान् श्रुत्वानपुत्रदारावोगृह
क्षेत्रादिकेतथा द्रव्यांशैचाकृतप्राप्तोममत्वंकुरुतेनरः तप्ततपोयैः पुरुषप्रवीरैरुद्याकुमिर्बर्बगणानेकान् दृष्ट्वाश्रयसाव
लिनोत्तिवीर्यैः कृत्यसु कालेनकथायशोयः पुष्यः समस्तान्प्रचचारलोकान्वाहतेयोदिविदारिचक्रः समालवातामिरुतः प्र
णवः सिंघयथाशाल्यालिकूलमग्नौ यः कात्रेवीर्येभिर्भुजेसमस्तान्दीपान्समाक्रम्यरुतात्विचक्रः कथाप्रसंगेव्यविधीयमानः
सएवसंकल्पविकल्पहेतुः दशाननाविजितराघवाणामैश्वर्यमुद्रासितदिग्भ्रवाणाम् भस्मापिपातनकथंक्षणेन
भूभंगपातेनभिगंतकस्य कथाशरीरत्वमवापयद्वैमांधातुनामाभुविचक्रवर्ती श्रुत्वापितत्कोहिकरोतिसाधुर्मम
त्वमात्मन्यपिमंदजेताः भगीरथाद्यासगरः ककुत्स्थोदशाननोराघवलक्ष्मणोच पुष्टिधिराद्याश्चवभूवरेतेसत्यन

वि० पु०
१३६

मिथ्याकनुतेनविप्रः येसांप्रतयेचनृपाः भविष्याः प्रोक्तामयाविप्रवरोग्रवीर्याः तेतेतथाभ्येवितथाविधेयाः सर्वभविष्यं
तिमयेवपूर्व एतद्विदित्वाननरेणकार्यं ममत्वमात्मन्यापिपंडितेन तिष्ठंतुतावन्ननयात्मजाद्यासेत्रोदयोयेतुशरीतो
ये इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थश्चतुर्विंशतमोऽध्यायः चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः मेत्रेयमुवाच नृपाणांकथितं सर्वभविष्यं
स्तारः वंशानुचरितं चैवयथावदनुचरितुम् अंशावतोरब्रह्मर्षे योयंयदुकुलोद्भवः विष्णोस्तंविस्तेरेणाहंश्रानुमिथ्याम्य
शेषतः चकारयानिकर्मणिभगवान्पुरुषोत्तमः अंशाशेनावतीथोर्वीतंजतानिमुनेवद पराशरमुवाच मेत्रेयमूयता
मेतत्पृष्ट्वाहमिहत्वया विष्टेरशांशसंभूतिचरितंजगतोदितं देवकस्यसुतापूर्ववसुदेवोमहामुने उयमेममहाभोगादे
वकादेवतोपमाम् कंससंतोयार्बरथं चोदयामाससारथिः वसुदेवस्यदेवक्यासंयोगभोजवर्द्धनः अथांतरिक्षेवागुह्यैः कंस
माभाष्यसारथम् मेघांभीरनिर्दोषासमाभाष्यदमज्जवीत् यामेतांवरुसेतूहसभर्तारंस्थिताम् अस्यास्तवाहकोगर्भ
प्राणानपरिहृष्यति पराशरमुवाच इत्याकर्णिसमुत्थायस्वङ्गं कंसोमहाबलः देवकांरुतुमास्तेषां वसुदेवोब्रवीदिदम् नहंतव्यामहा
वाहोदेवकीभवतातव समर्पयिष्येसकलायार्भातस्योदरोभवान् यदप्यारुवाच तथेत्याहं चतंकंसेवसुदेवांदिजोत्तम नद्य
तयामासचतोंदेवकांतस्यगौरवात् एतस्मिन्नेवकालेनभूरिभारावपीडिता जगामभरणा मेरोसमाजंजिदिवो कसां सज्ज
कान्सुरान्सर्षीत्यपिपत्पाथेमदिनी कथयामासतत्संघिरेवैशत्कराभाषिणी पृथिव्युवाच अग्निः सुवर्णस्विगुरुर्ग

श्रीरामः
१३६

वांस्त्वयः परोक्षः ममाप्यखिललोकांनां वैद्यो नारायणो गुरुः प्रजापतिपतिर्ब्रह्मा पूर्वेष्टामपि पूजितः कलाकाव्याभिमेष्टात्मा
कालश्चाव्यातिमूर्तिमान् तदंशभूतः सर्वेषां समूहो वः सरोत्तमाः आदित्यामरुतः साध्या रुद्रा वस्वाग्निवह्नयः पितरो ये च
लोकानां स्वधारात्रोत्रे पुरोगमाः एतत्तस्याप्रमेयस्वरूपं विष्णोर्महात्मनः यद्वाराक्षसदैत्येयाः पिशाचा रगदानवाः गंधर्वास्सुर
संश्रेष्ठैश्चैव विष्णोर्महात्मनः ग्रहक्षंतारकाश्चित्रगगनोन्नजलानिलाः अहं च विषयामैतत्सर्वं विष्णुमयं जगत् तथाप्यने
करूपस्य तस्य रूपाण्यहं निशं बाध्य बाध्यकतां यांति कष्टोला इव सागरे तत्सांप्रतमिमैर्दैत्यैः कालनेमिपुरोगमाः मर्त्यलोकं
समागम्य गच्छन्ते हर्निशं प्रजाः कालनेमिर्हितो योसौ विष्णुना प्रभविष्णुना उग्रसेनमुतः कंसः संभूतं समहसुराहं अरिष्टो
नुकः केशी प्रलंभेन रक्तया सुंदोसुरस्तया पुत्रो वाणश्चापिवलेः सुतः तथा ये च महावीर्या नृपाणां भुवनेषु सप्तम्या
दुरात्मानस्तान्न संयन्तु मुमुहुरे अको हिलेण त्रयकुलादिभ्यश्चर्तुतां सुराः महाबलानां दृष्टानां दैत्यैश्चाणामपि तदूरि
भारपीडनं शक्तो ममैश्वर्यः विभर्तुमात्मानमहमिति विज्ञापयामिवः क्रियतां तन्महाभागाममभारावतामरणम् यद्यार
सातलं नाहं गच्छेयमतिबहुला पराशरमुवाच इत्याकर्णिधरावाच ममोवात्र दशैस्ततः भुवोभगवता रार्थं ब्रह्मा च प्राह चो
दितः ब्रह्मोवाच यथाहवसुधासर्षे सत्यमेतदिबो कसः अहं सर्वं भवतं सर्वं नारायणात्मकम् विभर्तुं यस्तु यास्तस्य तासा

वि. पु. ७

मवपरस्परम् आधिक्यन्यूनतावाच्यवाचकत्वेन वर्तते तदागच्छतगच्छामोक्षीरावेतदुत्तरम् तत्राभ्युदयितं तस्य संधिपिता
पयाभिने सर्वदेवजगत्पथे ससर्वात्मा जगन्मयः स्वत्वादेनावतीयायां धर्मस्य कुसंते स्थितिं पराशरुवाच इत्युक्ता प्रय
यो नत्र सहदेवैः यिता मरुः समाहितमतिश्रेयं न तुष्टावगस्तु ध्वजम् अस्मिन् च देवि चेत्यमनायाय पराचैवापरा तथा त
एवभवतो ह्येवमूर्ता मूर्तो मित्रे प्रभो देवस्य एतत्त्वमणीयो सिद्धता तन्मसर्गसर्वचित् शब्दब्रह्म परं चैव ब्रह्म ब्रह्म मयस्य
च यत् ऋग्वेदस्त्वेयजुर्वेदः सामवेदस्त्वथर्वच शिक्षा कल्याणिकं च संदे ज्ञेयानि विमेव च इतिहासपुराणे च तथा व्या
करणं प्रभो श्रीमंसा न्यायिकं तद्वधर्मिणा स्थाप्य भोक्तृज आत्मा तदेहगुणवद्विचाराचारिय इवः तदप्याद्येते नान्य
दध्यात्मा तस्त्वरूपवत् त्वमव्यक्तमनिर्दिष्टमचित्यानामवर्णवित् अणालिपाद रूपं च भुङ्क्षन्ति त्वं परं पदं भूरेण व्यकृतिः प
रिपश्यसि त्वमचक्षुरेको बहु रूपरूपः अपाहं देतो जगन्मो गृहीत्वा त्वं वेदिसर्वं न च सर्ववेद्यः अणोरणीयां सत्रसत्त्वं
पंत्वा पश्यतो ह्यननिर्दिष्टे रूपा धीस्य धीरस्यैव भार्तिना त्वं देह एव रूपं त्वत्परतः परात्मयान् त्वं विभूता मिभूत न स्योग
प्रासर्ग्येण भूतानि तवांतराणि यद्भूतमव्यंतदणोरणीयं ११ मांस्त्वमेकः प्रकृतेः परस्तात् एकश्चतुर्धा भगवान् कृतो जेव
च विभूतिं जगत्ते दधाति त्वं विभूतमभ्युन्नतं तन्मूर्ते त्रिधा पदं त्वं निदधे विधातः यथाग्नेरेवो बहुधा समिधं ते विकार

श्रीरामः ७

भैरवविकारसुखः तथा भवात्सर्गितैक रूपो रूपाण्यनेकानि नुपुष्यतीति एकत्वमग्रे परमं पदं यत्पश्यति त्वं त्वं अनंत रूपं त्व
मोनान्यात्कांचेदस्ति स्वरूपे यद्वा भूतं यच्च भावं परात्मन् व्यकृतं त्वत्स्वरूपत्वं समष्टि व्याप्तिरूपवान् सद्यतः सद्यद्विभूतिः
नित्यानवलम्बिमान् अन्तुनेन्यापि हृदि स्वाधीनो नादिबान्वशी त्वमंतं श्रीभयं को भो कामादिभिरसंगुतः निरवद्यः परः शो
नो निरनिष्टेक्षयक्रमः सर्वे च पराधारमाश्रयामांतको भय सकला वरणातीत निरातं वनभावजः महाविभूत संस्थानजम
स्ति पुस्तोत्तमना कारणकारणदा कारणकारणमच्च शरीरग्रहणं विधर्मि जालायते परम् पराशरुवाच इत्येवं संस्तवं
श्रुत्वा मनसा भगवानजः ब्रह्माणमाह प्रीत्यात्मा विश्वरूपधरो हरिः श्रीभगवानुवाच भो भो ब्रह्मं स्त्वयामृतः सदैवैर्यदि दृश्यते त
द्व्यातामशेषं च सिद्धमेवावधार्यताम् पराशरुवाच ततो ब्रह्माहोर्दिव्यं विश्वरूपं समीक्ष्य तत् नुष्टावभूयो देवेषु साधसावन
तात्मसु ब्रह्मोवाच नमो नमस्तेसु सहस्रमूर्तेसु हस्त्रवाहो बहुवक्त्रपाद नमो नमस्ते जगतप्रवृत्ते विनम्रा संस्थानकरा प्रमेय
सुदमाति सुदमाति हस्तमाणा गरीयशा मप्यतिगौरवात् तन् प्रधानबुद्धिं द्रियवान् प्रधानमूलान् परात्मभगवन्प्रसीद देवा
महो देवमहो प्रसूतेर्महोसुरैः पीडितशैलबंधाः परायणं त्वं जगतामुपैति भारावतारार्थमपारसार एते वयं ह्यतिरिपुस्त
थार्यना सत्यदेसो वरुणस्तथैकघः यमः सतश्चावसवः प्रसूर्याः समीरणानि प्रमूयास्तथाग्रे सुराः समस्ताः सुरनाथका
द्यमेभिर्मया यद्वत्तुदीशसर्गं अज्ञापयतां प्रतिपालयंतस्तवैव निष्ठा मसदा स्तदीषः पराशरुवाच एवं संस्तूयमान

वि० पु०

१३८

सुभगावात्परमेश्वरः उज्ज्वलरात्मनः केशोपसतल्लस्योमहाशुने उवाच च सुराणेनौ मत्केवौ वसुधातले अवतीर्थभुवोभारत्के
शहानिकरिष्यतः सुराश्च सकलाः स्वांशोरवतीर्धमहीतलम् कुर्वन्नुद्युद्मन्मतेः पूर्वोत्पन्नैर्महासुरैः ततः शयमशेषास्ते देवो
यांधरणीतले प्रयास्यन्ति न संदेहो मद्कृतविकूलिताः वसुदेवस्य वापत्नी देवकी देवतोपमा एव गर्भेष्टमहास्याम्भेष्टोभ
वितासुराः अवतीर्थं यंत्रायं कंसं घातयिताभुवि कासने मे स मूकतामिमुक्ता नृद्विरेरिः अदृश्याय न तस्तेषु प्रणिपत्य
महात्मने मेरुपुच्छसुराः जग्मुर्बतेरुभूतले कंसाय चाष्टमोगभेदेव कथां धरणीधरः भावय्यतीत्या च चक्षोभगवान् नारदो
मुनिः कंसोत्पद्यते पशुन्य नारदात्कुपितस्ततः देवकी वसुदेवं च गृहे प्रावधारयन् जातं जातं कंसाय ते नैवोक्तं यथा पुराः तथैव
वसुदेवो विपुत्रमर्पितवान्निज हिरण्यकसिपो पुत्राः षड्गर्भाश्च विभ्रुताः विभ्रुप्रयुक्ता तान्निद्रा क्रमाक्रमेण न चोदयन् योगनिद्रा
महासायाचैस्सर्वीमो हतं यथा अविद्यया जगत्सर्वं तामाह भगवान्कुरिः श्रीविष्णुत्वाच्च निद्रेण मम मोक्षेणात्मा तालतलसंभ्र
यात् एकैकस्येन षड्गर्भे देवकी जटरेन य एतेषु तेषु कंसेन शोषायां शस्तो मम श्रंशो जेनोदरेन स्याः सप्तमः संभविष्यति गो
कुले वसुदेवस्य भार्या योहिणी स्थिता तस्याः संसृष्टिसंभवेनेव स्त्वमोदरम् सप्तमोभो यस्य मया द्रोक्षो यरोधनः देवक्यां य
तितो गर्भे शतलोको वा दध्याति गर्भसंकर्षणात् सोऽथ लोके संकषणेनैवे संतामवाप्यते वीरः श्वेताक्षिशिखरोपमः ततो हंभ

श्रीरामः

१३८

विष्णुमिदेवकी जटरेष्टमे गर्भे त्वया यशोराया गंतव्यमविलंबितं प्राहृत्काले च न भवति कृत्वा महांनिशि उत्पित्स्यामि नव
म्यां च प्रसूतं त्वमवाक्ष्यति यशोदाया येन मांतु देवक्या स्वाभाव्यं दिते मन्त्राक्षिप्रेरितमतिर्वसुदेवो न विष्यति कंसश्च त्वामु
पाशयेदविशौलज्जिलातले प्रक्षेपयत्यंतरीक्षे त्वं स्थानं समवाप्स्यसि ततस्त्वांशतदकुशक्रः प्राणम्य मम गौरवान् प्रणिपातान्
तशिराभमिनी त्वेयं हृष्याति ततः शुभानि शुभादीकृत्वा देवान्सहस्रशः स्थाने रनेकैः पृथिवीमशेषां मंडयिष्यसि त्वं भूतिः
संनतिः कांतिः सांतिर्द्यौः पृथिवी स्थितिः लज्जापुष्पिण्यमात्री श्रवणाचिदत्वा त्वमेव सा योचमायेति दुर्गेति देवगभोभवेति
च भद्रोत्पन्न इका लीति भेदोपादेमं करोति च प्रातश्चैवापराह्णे च स्तोम्यं तेन प्रमूर्त्यः तेषां हि प्राथितं सर्वं मत्प्रसादादविष्यति
सुरा मांसोपहारैस्तुभदयभोज्यैश्च पूजिता नृणां मशोषकामास्त्वं प्रसन्ना संपदास्यसि ते सर्वे सद्यो भद्रं मत्प्रसादादसंशयम्
असंदिग्धा भविष्यंति गच्छेदेवियथादितम् इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमोऽध्यायः पराशर उवाच यतो कंसा जगद्भ्रात्रा देव
देवेन वैतदा षड्गर्भं विन्यासं च त्रैलोक्याय कषणम् सप्तमे रोहिणी प्राप्ते गते गर्भे ततो हरिः लोकत्रयोपकाराय देवक्यां प्रावि
वेशो वै योगनिद्रा यशोदाया सा सिन्धुवतनो दिने संभूता जटरेतद्वयं योक्तुं परमेष्विना ततोऽग्रहणः सप्तकुपुत्रं च नारादिविज
विष्णोरंशो भुवं घाते कृतवश्चाभवन् शुभाः नसेह देवकी द्रष्टुं कश्चिदप्यतितेजसा जान्त्वत्यमानां तौ दृष्ट्वा मनांसो भर्मा जयुः
अदृष्ट्वा पुरुषस्त्रीभिर्देवकी देवतागणाः विभ्राणां वपुषां विभ्रुं तुष्टुं तुष्टुं तामहविशाम् प्रकृतित्वं परात्प्रसादात्समाभूतं

वि० पु०
१४०

मोहितायोगनद्रया तामेव कन्यामैत्रेयप्रसूतामोहिताजने बसुदेवोपि विषयस्य बालमाहायरादिकाम् यत्रोदाशयने
तूणिमोजगामामितघातः दृष्टोचप्रपुडासायशोराजातमात्रजम् नीलोमलदलस्यामंततोत्पन्नमुदययो ओदायव
सुदेवोपि पारिकानिजमसिरे देवकीदायनेन्यस्य यथा पूर्वमातिवत ततो बालधनिमुत्वारिणिणः सहसोत्थिताः कंसा
यावेदयामासुर्देवकी प्रसवांश्च कंसस्तूर्णमुपेत्यैनांततो जग्राह बालिकाम् मुंचमुंचेति देवक्या सन्न कथानिवादि
तः चिसेपचशिलापृष्ठे साक्षिप्राविधातिस्थिता अवापरुपं सुमहत्सा युधाद्यमहाभुजम् प्रजहास तथैवोच्चैः कंसं
चरुविताज्रवीन् किंमयाक्षिप्या कंसः जातो यस्त्वा बधिष्यति सर्वस्वभूतो देवानां मासीन्मृत्युः पुरासते तदेत
त्संप्रधायी मुक्रियतां हितमात्मनः इत्युक्त्वा प्रययौ देवी दिव्यस्त्रागांध्रभूषण पश्यतो भोजराजस्य सुतासि देवि हा
यसि० इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमोऽध्यायः पराशर उवाच कंसस्ततो द्विजमनाः प्राहसन्निहसुरान् प्रा
प्य केशिप्रमुखा नाहूया सुरपुंगवान् कंस उवाच हे प्रलंबमहाबाहो केशिन्धेनु कष्टतने अस्मिन्नेतत्तवैवागमैः
यतां बचनं मम मां हंतुममरैर्यत्निः कृतः किल दुरात्मभिः मदीयनापिते वीरान् त्वेता नृगाण्यामहं किंमिदं देवा श्रीरामः

श्रीरामः
१४०

त्वावीर्येण कं हरेलैकचारिण हारिणा वधिकं साध्यां धिरेष्वसुरघातिना किमादित्यैस्स बसुभिरत्यवीर्यैः किमग्निभिः कि
चान्धैरमैस्सर्वैर्मम विस्वस्यानेर्जितैः किन्नदेवैरेनेपति मया संयुगे मेत्यसः पृष्ठे नैव च हत्वा एतान् नृथगच्छन् बभूव
मडावे वारिता वृद्धिर्यदाशक्रेण किंतदा महाणाभिर्नैर्जलदैरोपामुक्ता यथे सिताः किमुर्वीमवनीपाला मदाहूच
लभीरभः तसर्वे सन्नातिं याता जरासंधमृते गतं एतेषु च ममा वतां ज्ञायते दैत्यपुंगवाः हास्यमेजायते वीरास्तेषु प
त्यपरेष्वपि तथापि खलु दुष्टानां तेषामभ्यधिकं मया अपकाराय तनुं चिंतनीयं दुरात्मना येनैतपास्त्रिनः के
चित्पृथिव्यां मे च याज्येनः कस्यैदेशाय कारायते धांसहीत्यनावधः इत्यन्त्रापि भृत्युस्तेभूयोभूयश्च मे कि
ल इत्येतद्वालिका प्राह देवकी गर्भसंभवा तस्माद्वालेषु परमायतनः कस्यैमहि तेले यत्रोद्विक्तं वलं चाले सहं
तव्यः प्रयत्नतः इत्यास्ताप्या नुराकंसः प्रविश्यात्प्रगृह्णततः मुमोच वसुदेवं च देवकी च निरोधतः कंस उवाच
युवयो ह्यंतिताः गर्भाः दृष्ट्वैवैते मया धुना कोप्यन् एव नाशाय चाले मम समुद्रतः तदलं परितोप नूनं तं द्रा
विनोहिते अर्भकाः युवयोः कोयाना युषोते विहस्यते इत्याश्वास्य वसुक्ता च कंसस्तैः परिमंकितः अंतर्गृह्णं
जम्रेष्ठप्राविवेश ततः स्वकं इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमोऽध्यायः पराशर उवाच विमुक्तो वसुदे

वोपिनंदस्यशठगतः प्रसृष्टदृष्टवान्दुष्टो जातो ममेति वै वसुदेवो पितं प्राप्नुयादिति सादं अर्द्धमेविसमुपन्नत
 पापुना स्तोहि वाविकः सर्वमिव मेदिनृपतेकरः पर्यमागस्तस्मान्नात्रेयैमहाह्वनाः यदर्थमागताः कार्यं तं निष्प
 न्नां किमास्यते भवद्भिर्गम्यतां नंदतच्छी प्रनिजोगा कुलम् ममापिवालभतत्रोहिणी प्रसवो हितः संरक्षणीयो भव
 ता यथायंत न यो निजः इत्युक्ताः श्रययुगी पानं लोपपुण्यमाः कसेकरो वितां भीडुं करंदत्तमहा वलाः वसतो गो
 कुले ते चां पूतना जालघातिनी सुप्तसुप्तमुपादाय रात्रौ तस्मै ददौ स्तनम् यस्मै यस्मै स्तनं रात्रौ पूतना संप्रयच्छ
 ति तस्य तस्य क्षणं नां गं जालस्योपह्वते कल्लस्य स्तनं गाढं कृपाम्भाम् ति पीडितं गृहीत्वा प्राणसहितं पयो
 कोपसमान्वितः सा विमुक्तमहा रात्रौ विधिं न स्तायुबंधना पपात पूतना भूभौ प्रियमा एतन्निभी घाणा तत्राद
 भ्रुतिसंश्रय प्रवृद्धास्ति प्रनौ प्रसः इत्युः पूतना त्सो कल्लं तां च निपातितो आशय कल्लं सत्रासाय शोदा विधि
 गोत्तम गोपुष्ट्युभामो नालस्य चाले दोषानपा करोत् गो करीषमुपादाय नंदोऽपि मस्तके कल्लं प्रददौ रक्षो कुं
 श्रेतदुदीरयत् नंदो गोपुष्ट्यु च रक्षतु त्वामेशो घाणा भूता तो प्रभो हरिः यस्य नाभिसमुद्भूतं पंकजादभयं कुरा
 त येन दंष्ट्राग्रविभृताधारयत्यवनीजगत चाराहं रूपधृदेवः सत्वारक्षतुं केशवः नर्या कुर विनिर्भनयेर श्रीरामः

वसस्यलोविभुः नृसिंहतूपी सर्वत्र रक्षतु त्वां जनार्दनः वामनो रक्षतु सदा भवंतं यः क्षणदभूत् त्रिविक्रम क्रमाक्रां
 तत्रैतो वसुदेवस्य दायुधः शिरसो पातु गेवा बंदकं रक्षकेषा वक्षु गृहं सजगुरुं विभुं जंघा पादौ जनार्दनः मुखं वा दूष्य वा
 हूच मनः सर्वे इयाणि च रक्षस्त्वया हतैश्च र्यस्त वनारायेण व्ययः शार्ङ्गं चक्र गदारवङ्गं शंखनादहताः क्षयं गच्छन्तु
 प्रेतकूष्मांडराक्षसा ये तवाहिता त्वं पातु दिक्षु वैकुण्ठो विदितु मधुसूदनः कृष्णो केशो वरेभूभोरक्षतु त्वां महाधरः
 एवं कृतस्त्वय्यनो नंदगोपेन बालकः शायितं शकटस्य धोवा तपयं किला तले ते च गोपाम् दृष्ट्वा पूतनायाः
 कुले वरम् मृतायाः परमं त्रासं विस्मयं परमं ययुः दृष्टिं श्री विभुं पराणे पंचमे शो पंचमोऽध्याय पराशरसुवाच
 कदाचिच्छकटस्याधः शयानो मधुसूदनः चिक्षेप चरेणाम्बुधस्तन्या र्थी प्ररुदत्त तस्य पादप्रहारेण शकटं परि
 वर्तितम् विधल्य कुंभभांडं तं विपरीतं पपात वै ततो हाहा कृतैः सर्वे गोपेण पीज नो छिज आ जगामाथ दृष्टो वा
 लमुक्त्वा न शायितं गोपाः केनेति केनेदं शकटं परि वर्तितम् तत्रैव ब्रह्मवाग्म्ये चालेना नेन पातितम् रु
 दता दृष्ट्वा मस्याभिष्पादविदोषताडितं शकटं परिहृतं गो नेतदन्यस्य चेच्छितम् ततः पुनरती वासनृगोपाः वि
 स्मितचेतसः लंदगोपोपि जगद्वा लमयं तावत्स्थितः यशोदा शकण्डू भग्नभांडकपालिक शकटं चार्थिमाया
 सदधिष्ठय जलाक्षतैः गर्गमृगो कुले तत्र वसुदेवप्रचोदितः प्रहृष्ट एव गोपानां संस्कारान्न करोत्तेयाः ज्येष्ठं च

वि० पु०
१४२

सममिताहकसंचैवतथापरम् गोमितिमतोमेष्टानामकुर्वन्महत्तः अलेनैवहिहिलेनरिंगेणेतौतदात्रने
पृष्टनानुभूतौतौदिवभूवुगुत्तभाचपि करीषभस्मादिधांगोभ्रममाणवितस्ततः नावेचारयितुंसेहेयशोदातो नरो
हिष्णी गोवाटमध्येक्राडितुंवत्सवा हगतोपुनः तदहर्नोत्तोगोवत्सयुष्माकर्णतत्परो यदायशोदातोनालावेकस्या
नचराबुभौ शशाकनोभरयितुंकीडंतावानचंचलौः दाप्रविधायततोमध्येवधंभाष्यदुदुषले छलमाजित्यकम्
एमाहचेदममर्षिता परिसाक्रोधिगच्छत्वमतिचंचलनेधितः इत्युक्ताचानिजं कर्मसाचकारकुंडंभिनी यथा
यामयतस्यासकर्ममाणउद्वलम् यमलभुनयोर्मध्येनगामकमलेदाणः कर्मतावृक्षयोर्मध्येतिवगातमुद्र
खलम् भग्नानुगुंगराघात्रौ तेनमैयमलाज्जितौ ततः करकटाशद्वसमाकर्णनकातरः आजगामहृन्नोदहृ
चमहादुभौ भग्नत्वंचौनपतितोभग्नशारैवामहीतले नवोद्गताल्पदंताशुसितहासंचवालकम् तयोर्म
ध्यगतं वदुं दाम्बागाहंतथोदरे ततश्चदामोदरतोसययोदामबंधनात् गोपवृहस्ततस्सर्वेनंदगोपपुंसागमाः
मंत्रयायासुहृदिग्रामहोत्यादौद्यभारवः पूतनायाविनाशश्चशकटस्यावपर्ययः विवायातादिदोषेणद्रुमयोः प
तनंतथा हृत्तावनमितः स्थानान्नस्मादुच्छाममाचिरम् यावज्जीवमहोत्पातदोषोनामिभवेद्भजम् इतिह
त्वामालिं सर्वगमनेतेत्रजोकसः द्रुचुः स्वयंकुलंशीघ्रगभ्यताप्रविलंबय नतः शोणेनप्रययुः शकटैर्गोधिने श्रीरामः

१४२

भी२

स्तथायूयसोवत्सवालोभ्रचारयंतौत्रजोकसः द्रुवावयवनिर्दुतंभत्रमात्रेणवृत्तदा काककाकीसमाकीर्ण
नेस्थानमभूदिज हृत्तावनभगयताहृतेनालिषु रुम्भेणा भुभेनमेनसाध्यातंगवाप्रीतिमयता ततस्तत्रातिरुसोपि
धर्मीकालेदिनोत्रम प्राहृदालश्चोद्भूतंनवत्सस्यसमतनः सममावासितः सधौत्रजोवृत्तावनेतनः शकटीवाट
पर्यंतचन्द्रादीकारसंस्थितिः वत्सपालौचसंहृन्नो रामदामोदरोततः तत्रस्थानस्थितौगोछेचैरनुबाललील
या बहियत्ररुतापीडोवन्पुष्टवतंसकौ गोपवेणुरुतायाद्यपत्रवाद्यकूनस्वनी काकपक्षौधरोवालौकुमा
राविवभाबकी हसंतौचरमंतौचचैरनुसंगहवन्म कचिहसंतावन्मोत्तंक्राडमानौतथापरैः गोपपुत्रैस्समं
वत्साचास्यतौविविचैरनुः कालेनगच्छतातौचसप्रवर्धौमहात्रजे सर्वस्यजगतः पालौवत्सपालौचभूवनुः प्रा
हृदकालस्ततोतीवमेधोद्यस्यगिताम्बरः वृभूयवारिधाराभिरैभोर्धुर्धिरशाग्निर आरुढनवशाब्बाद्याशक
गापास्ततामही तदामारकितेनासीत्यद्गगाविभूषिता द्रुद्रुन्मार्गगामी निनिग्रागंभासिसद्यतः मनोसि
दुर्बिनीतानांप्रापुलक्ष्मीनवामिव नरेनंतस्तिम्रोशोभ्यलोमलिनैर्धनैः सदावद्यजदोमूर्खीणांप्रगल्भा
भिरिवोक्तिभिः निर्गुणेबापिचोपेतशकस्यागगनेपदम् अवाप्राताविवेकस्यनृपस्येवपरिग्रहे मेघद्वये

वि० ५०

१४२

वलाकानां रणेनो वमलाप्रतिः दुर्दृष्टेन च वेष्टे वकुलनस्यातिशेभना नवबंवावरे स्थेयं विद्युदंतं चंचला मैत्री
वप्रवेष्टुं सिद्धुर्जनेन प्रयोजितो मार्गो यत्र उरस्य ध्यानवराधयया हताः अर्थांतरमनुप्राप्ताः ४४ जडानामिदोक्तं य
जुमत्रादि विवसारेणेतस्मिन्काले महावने कल्पामौ मुशयुक्तौ गोपाले श्वेतुस्सह कचिद्रोमिस्समं रम्येयतां न
रतागुणौ चेदुः कचिदत्यर्थं शांतवृक्षतलाश्रये कचिद्वंद्वसकृच्चो मयूरस्य गभीरौ कचिन् विचित्रो कचिद्वा
सातो विविधैर्गिरिधातुभिः पर्योशय्यासु संसुप्तौ कचिन्निद्रांतरैर्धिएः कचिद्रुर्जितजामूने हाहाकाररवाहृतौ गा
यतामन्यगोपानां प्रशंसापरमै कचिन् मयूरके कानुगतौ गोपवेषु प्रवादकौ इति नाना विधैर्भविंस्तमप्रीतिसं
युतौ कीडंतौ लोचने तस्मिंश्चैरुधृमानसौ विकाले वसन्तगोभिर्गीपहृदसमान्चितौ आजगमुतः सुखवलो गो
पदेष्वागुभौ द्विज विकाले वयथा नोषं प्रजे मेत्य महाबलौ गोपेस्समानेस्साहितौ चिक्कीडति मरा विवद
ति श्रीविष्णुपुराणे पंचमं शेषोऽध्यायः पराशरमुवाच एकदा तु विनारामं लुहो हृदा वतं ययौ विचचारतौ तेर्गोपैर्
न्यपुष्पास्त्रिगुणैः सजगामाथ कालिंदीलो लङ्गोलशालिनी तीरसंलग्नौ नोद्ये हंसौ मिव समुत्तः तस्यां चाति
महामौ संविद्याग्निभृतवारिणं रुद्रं कालीयनागस्य ददृशोति बभीषाणं विद्याग्निना विरता दधतीरमहातं रुं वा
ताहतां तु विशेषसरीरधविहंगमं तमतीव महारौद्रं मृत्युवक्रमिवापरं विलोका चिंतयामास भगवान्मनुसह श्रीरामः

१४३

नः अस्मन्वसति दुष्टात्मा कालिवो सो विषाद्युधः यो मया निजितस्य कौटुम्भे मधुपेयो निधिं तेनेयं दूषिता सर्वा
यमुनासागरंगमाः नो गोपैर्न धर्मैर्घापितृषा नैरुपभुज्यते तदस्य नागरानस्य कर्तव्यो निग्रहो मया नित्याग्रस्ता मुखे येन
चैर्युर्जवाक्षिनः एव दर्शनं लोके स्मिन्नवतारो मया सतः तेषामुन्यथ स्थानां कार्येषां तिष्ठतां तदेतन्नाति
दूरोत्थं रुद्रं च मुरुशारिवतम् अभिरुद्रपतिव्यामिहरे स्थिन्नलिनाशिनः पराशरमुवाच इत्यं विचिंत्य बध्ना च गा
हं परिकरंततः निपपात रुद्रं तस्मिन्सर्पराजस्य भोगितः तेनापि पतता तत्र स्तोमैतः समहापूरः अत्यर्थं दूरजातां लु
मासित्वतमहासहानं तो हृदयविषज्वाला तप्तं गुपयन् नोपिताः जन्तुः पादपाः सद्यो ज्याला व्याप्तिगंतारः अप्रेरय्या
मासतदाहो नागहृदे भुजं तच्छस्त्रवणाचासु नागराजोऽप्युपागमत् आताम्रनयनः कोपादिषज्वाला कुले मुखैः
हृतो महाविषैश्चाग्नेरुगैरानिलासिभिः नागपत्न्यश्च शतरोहा रिहोरोपरोभिनाः प्रकंथितनूनूरोपचेलकुं कुल
कांतयः ततः प्रवेशितः सर्वैस्सिंहैश्च भोगबंधनम् ददृशुश्चापिते स्संराविषज्वाला विलैर्मुखैः तंतत्र पतितं दृष्ट्वा सिप्यो
गनिपीडितम् गोपावृतमुपागम्य बक्रशुः शोकलालसाः एवमेव हंत हंता मनेन वै कालिये हरेरु भक्षयते सपरिजनेन
तदागत्य प्रयश्र्यत ते तच्छ्रुत्वा तदा गोपावचनपातो यमं वच गोप्यश्चत्वारिताम्रमुद्यिशो दाप्रभुरवाहूम् हाहाकासा वि
तिज नो गोपीनामतिविक्रलः यशोदयासमंभ्रातो दुर्नप्रसूतं नितं ययौ नं गोपश्च गोपाश्च रामश्चाद्रुतं विक्रमः त्वरि

वि० पु०

२४४

तयमुनांनमुः कृष्णदर्शनलससा ददृशुश्चापितंतेवसर्पराजवसंतं निष्ययत्तीरुतंरुसं सस्यभोगोनेवेधितमूनं
 गोपमनिच्छेद्येन्यस्यपुत्रमुदेदृशं यशोदत्तमहाभागाभूवमुनिसत्तम गोप्यस्त्वयातदंत्यमदृशुःशोकलालसाः
 प्रोचुश्चकेशवंप्रीत्याभयकातरगदुःखं सध्वंशोदयासाद्विभोत्रमहाहरे नागराजस्यनोगंतुमत्माकंयुज्यते
 ब्रजे दिवसःकोविनासूर्यविनाचंद्राणकाननशा विनाहृषेणकागावोविनाकृष्णेनकोब्रजः विनाकृष्णेनयास्या
 मः हृष्टेनानेनोक्तुलम् अरम्येनातिसेवंचवारिहानंयथासरः यत्रनेदीवरदलप्रख्यकांतिरयंहरिः तेनापिमम
 बोसेनरातिरस्तीतिमेमतिः उक्तुलपंकजदलस्यकृकांतिविलोचनम् अपश्येतोहरिंदीनाः कथंगोष्ठेभाविष्या
 थप्रत्यर्थमभुरालापहताशेषमनोधनम् नाविनापुंडरीकाक्षंयास्यामोनेदोक्तुलं भोगोनावेधितस्यापिस
 पसाजेनपश्यत स्मितसोभिमुखंगोप्यः कृष्णस्यास्माद्विलोकने शतगोपीवचः सुतीरोहिषेयोमहावतः गोपीश्च
 आसविभ्राविलोक्यस्तिमितक्षणाः नंदंचदानमत्यर्थं न्यस्तद्विषुसुनानने मुखीकुलेयशोदांचकृष्णमहात्म
 संहया किमत्रेदेवेदेवेशभावोद्यमानुषस्त्वया यज्यतेत्यतमात्मानंकिमनंतवेसियत् त्वमस्यजगतोनाभिर
 थानामिवसंप्रयः कर्त्तामहर्त्तापाताचत्रैलोक्येत्वंत्रयीमयः संद्रुद्राश्चवसुभिरादित्यैर्मरुदग्निभिः चिंत्यसे
 त्वमाचंस्यात्प्रसमसैमेवयोगिभिः जगत्यर्थंजगन्नाथभोरावतरणेक्षया अवतीर्णसिमन्त्रेधितवोश्चाहमग्र

श

श्रीरामः

२४४

जःमनुष्यलीलांभगवन्नगतोभवतःसुराः विद्वंयंतस्वहृदीलांसर्वेएवमदासते अवनार्यभगवान्पुंर्वागाकुलेतुमु
 रांगसा क्रीडाधमात्मनःपश्चादवतीर्णसिशाश्रुतः अत्रावतीर्णियो कृष्णः गोपाएवास्मांधवाः गोपमसीदतःक
 स्मात्वंवेधुन्समुपेक्षसे दर्शितोमानुषोभागेदर्शितंवारुचापहं तदयंगम्यतांरुषीः उदात्तादशनायुधः पराशरउवाच
 इतिसंस्मारितः कृष्णः स्मितभिन्नो वृत्तपुटः आस्फुटोचोचयाभासस्वेदंभोगवंधनात् आनस्यचोपिहस्ताभ्यांमुभा
 भ्योमध्यमंफणं आरुह्यभुग्नशिरसः प्रणनेत्रीरुविक्रमः ब्राह्मणैर्भवेस्तस्यकृष्णस्याग्निभुक्दनेः यत्रान्रतिंचकु
 रतेनमामास्यततःशिरः मुखीमुपययोक्तोत्यानागकृष्णस्यरेचकैः दंड्यातानपातेनववामरुधिरंबदु तानिभुग्नशि
 रोग्रावमास्थेयःश्रुतशोणितम् विलोक्यशरणंजगुस्तत्पत्न्योमधुसूदनम् नागपत्न्युचुः सातोसिदेवेदेवेशसोमिास्य
 मनुत्रम परंयोतिरचिंत्ययत्रदंशः परमेस्वरः असमर्थस्सुरातोनुद्यमनन्यभवंप्रु स्वपुत्रंनित्यस्यकथंयोचितं
 रिष्याति यस्याखिलंमहीव्योमजलाद्विपवनात्मकम् ब्रह्मांमत्यकांशोशःस्तोव्यामस्तकेद्यंयंयम् यतंतोनवि
 दान्त्यंयस्वरूपमयोगिनः परमार्थमोहारुणंस्थूलस्थूलंनतास्मृतम् नयस्यजन्मनेवातायस्थनोतायबोतक
 स्तिन्निकर्त्तानचान्यास्ति यस्तत्समैनमः सदा कोपः त्वत्पोषितेनास्ति स्थितिपालनेमेवने कारणांकालियस्यास्यदम
 नेभूयतायतः स्त्रियोनुकंष्यासाधूनांमूढादीनांश्चजंतवः यतस्ततोस्यरीनस्यक्षम्यतांक्षम्यतांवरः समस्तजगता
 धातोभेवानल्यवलः कृष्णी त्वत्पादपीडितेजसांमुहूर्त्तार्द्धेनजीवितम् कपन्नोत्पत्तीयेद्वयंकोभवान्भुवनामयः

प्रीतिद्वेषोसमो ह्युगोचरोचयतोव्ययः ततः कुरु जगत्त्वाभिन्नासादभवसीदतः प्राणास्त्यजतिनागायभर्तु
 साप्रदीयताम् पशुशरुवाच इत्युक्तेनाभिराग्रास्यत्कांतदेहोपिपन्नगः प्रसीददेवदेवेतिप्राहवाक्यंशनेः शनेः त
 वासुगुणैश्चर्यनाथत्वाभावरिकं परम् निरस्तातिशयस्य तस्य तोषोऽपि किं त्वया त्वं परस्त्वं परस्माद्यः परं त्वत्तः
 परात्मकम् परस्तात्परतोयस्त्वं तस्य तोष्यामि किं त्वहम् यस्याहुस्वाचरुद्रश्च वने इमरुदभिः नः वसवश्च सदा
 दित्येतास्तस्येताव्यामि किं त्वहं एकावयवसूदमांशा यश्चेतदरिवलं जगत् कल्पचावयवस्येति तस्येताव्यामि किं
 त्वहं सदसद्रूपिणे यस्य ग्रहाद्यास्त्रिदिवेश्वराः परमाद्येन जानातस्तस्येताव्यामि किं त्वहं ग्रहाद्यैराचरितोद्वेग
 श्रपणानुलेपनैः नंदनादिसमुद्रतैः सोच्यते वाक्यं मया हृदयस्यावताररूपाणि देवराजासदाचरति जेवतिप
 रमं रूपं सोच्यते वाक्यं मया विषयेभ्यः समाकृत्य सर्वाक्षरिणो योगिनः यमर्चयंत ध्याने न सोच्यते वाक्यं मया ह
 रिसंकल्पयदुपध्याने नार्चयंत योगिनः भावपुण्यादिभिर्नीचाः सोच्यते वाक्यं मया सोहंते देवदेवेश नार्चनादौस्तु
 तो न च सामर्थ्येतासु पापमात्रा मनो हन्तः प्रसीदमे सर्वजगत्तरियं कुरायस्याजातोस्मि केशव तत्त्वभाजो यमत्रास्ति
 नायराधोममाश्रुतं सृज्यते भवता सर्वं तथा संकृत्य ते जगत् जातिरूपस्वभावश्च सृज्यते सृजता त्वया यथा हं भ
 यता सृष्टुं जात्याहूयेणैव स्वभावेन च संयुक्ते लब्धे दं वेदितं मया यदन्यथा प्रवर्तते देवदेव ततो माय न्यायोदंडान्तेषा
 मोवेतवैवचनं यथा तथा यन्त्रगत्वा मीदंडं पाति वा नयि सफलोयं चरो दंडस्त्यतो मे नान्यतोपरः हतवीर्यो हतविश्रामः २४५

विमलितो हं त्वया च्युत जीवितं दीयतामेकमाप्तापय करोमि कं श्रीभगवानुवाच नात्र स्थेयं त्वया सूर्य कदाचिद्यमुना जले समुत्पप
 रिवारत्नं समुद्रसालिलं जन मातरानि च ते सर्वे दृष्ट्वा हृदि सागेर गतुः पन्नगरिपुस्तु वियन प्ररिष्यति पशुशरुवाच इत्युक्ता
 सर्वराजानं मुमोच भगवान् हरिः प्रणम्य सोऽपि हृष्टाय जगाम पयसां निधिं परयतां सद्यन्तानां सभृत्यापत्यं धवाः समस्तभार्य
 साहितः परित्यज्य स्वकं हृदं गते सर्वे परित्यज्य मृते पुनरिवागतं गोपा मूर्द्धि गतवदं सिद्धिं पुनर्जने जलेः हृष्टमालिख्य कर्माणा
 मन्वेपि स्मितचेतसः तुष्टुर्मुदिता गोपा दृष्ट्वा शिवजलानंदी गायमानो स गोपीभिश्चरिते श्वाहो धृतः संस्तुयमानो गोपे
 श्च हृष्टो ब्रजमुपागमन् इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमोऽंशो कालियवधमनोनाम सप्तमोऽध्यायः पशुशरुवाच गाः पालयेतौ च पुनः स
 हितौ वलकं मावो भ्रममाणौ वने तस्मिन् रम्यं तालवनं गतो तन्नुवालवनं न तं येन केनामदानं वः नृगामां सकृताहारः सदा
 ध्यातोस्त्वरारुतः तन्नुतालवनं पक्कलसंपत्समन्वितम् दृष्ट्वा स्पृहान्विता गोपा फलदानेन भुवन्त्यथः हरामहं हृष्टो सदा धे
 तुके नैव रक्षते भूषणेभ्यो यतस्तस्मापकानीमानि संति वै फलानि पश्यता लानां गंधा मोदत इति शिवे वयमेतान्यभीक्ष्यामः
 पातं तावदिदोचते इति गोपकुमारारणोऽश्रुत्वा सकृद्विणे वचः हृष्टश्चापतयामास भुवि तालफलानि वै फलानां ततोऽहं प्राक
 र्ण्य सपुरासदः आनगा माधुदयात्मा कोपादिते यगद्भिः पशुभ्यां सतदा पश्चिमाभ्यावलं बाली जेघा नो रसिताभ्यां च स

वि० पु०
१४६

चेतेनाप्यगृह्यत गृहीत्वाभ्राभरणैर्वसोवरेणतजीवितम् तस्मिन्नेवसाचक्षेपवेगेनतृणारजान ततस्तालान्येनकानिताला
ग्राभिपतनस्वर पृथिव्यापातयामासमहावातोऽम्बुरानिव अन्यानप्यस्यचतातीनागतानैत्यगद्भिन् हसाम्प्रदोषताला
श्रवणमद्रश्चलीलया क्षणेनालंकृतापृथिवीपक्षेस्तालफलेस्तदा देत्यागद्भिन्देहैश्चमेत्रेयशुशुभेधिकम् ततोगागेनिरा
वाधास्तस्मिंस्तालवनेद्विज नवशब्दसुरवेचेनु यत्रभुक्तमभुत्पुरा इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेवोद्यनुस्वधोनामाष्टमे
५ध्यायः पराशरउवाच तस्मिन्बरासभेदेत्येयसानुगेवानपातिते सेव्यंगोगोषगोपीनां रम्यतालवनं वभौ ततस्तैताजान
हृषेतुवसुदेवसुतागुभौ हृत्वाधेनुकदेतेयसानुगेविनिपातितेभांडीरवनमागतौ स्वेडमानौ प्रगायन्तौ चिचिन्तौ चपादपान्
धारयन्तौ चगां दूराद्वाहरंतौ चनामभिः नियो गपाशरकंधोतौ वनमालाविभूषितौ शुभुभातेमहात्मानौ बालभृंगाविवर्ष
भौ सुवर्णजिनचूर्णमिपितौ तदाहृषिताम्बरो महेन्द्रायुधसंकाशौ श्वेतहस्तावेवांबुदौ चरतुर्लेकसिद्धाभिः क्रीडाभिरित
रतरम् समस्तलोनाथानां नाथभूतौ भुवंगतौ वनपथमभिः रितौ मानयंतौ मनुष्यताम् तन्नातिगुणयुक्ताभिः क्रीडाभि
श्चरतुर्बने ततः स्यंतोलकाभिस्तुनियुक्तामहावलौ व्यायामं चक्रुस्तत्रक्षपणयिस्तेषां प्रमभिः तस्मिन्सुरस्तत्र
भेद्यारममाणयोः आजगामप्रलंकाराणां गोपवेधातिरोहितः सोयगाहनिः शंकुस्तथामध्यममानुषः मानुषं वपुरास्थाद्य

श्रीरामः
१४६

प्रलंबेदानवोत्रमः तेषां छिद्रांतरप्रेसुरविषह्यममन्यात कृतंतोरोहणेयं हंतुं चक्रमेनोरथं हरिणा क्रीडनं नाम बालक्रीडनं त
तः प्राकुचस्तहितसर्पे द्वौ द्वौ युगपदुत्पुतुः श्रीरामासहो विदुः प्रलंबेनतथावलः गोपालेखरेभ्यान्वे गोपालावौ पुष्पगुंसह
श्रीरामानंतततः कृष्णः प्रलंबरोहिणीसुतः जीतवाक्कस्यपक्षिष्वेतौ वैरेयेपराजिताः ते गारुयंतस्त्वन्योन्यं भांडीरस्कंदे मयै पुनार्त्र
हृत्तिरिसर्पेयेयेतत्रपराजिता संकर्षणंतुस्कंधेनशी प्रमुक्षिष्यदामवः ततस्थो प्रजगामैवसंबद्ध इतिवारिद असहन्रोहणेय
स्यासभारंदादयो त्रम बहधेनुमहाकायः प्राहृषीवचलाहकः संकर्षणस्तुतंदृष्ट्वा दग्धोत्तोपमालतिम् स्त्राधामलं वाभरणं पुष्पदा
तेविमस्तकम् रोदृशकटवक्राक्षपादप्यासचलक्षितम् ह्रियमाणस्ततहसामिदं वचनमब्रवीत् हसहस्राहृयाभ्यध पयतोदग्रमू
र्तिना केनापियश्वदेत्येन गोपाल छप्रक्षुण्णिणा यद्व्रतां प्रतं कार्यमयामधुनिमुद न तत्कथ्यतां प्रयात्येव दुरात्मा तित्वराचिंतः पराशर
उवाच तामाहरामेगोविंदः स्मितभिन्नोऽसंशुटः महात्मा रोहिणेयस्यवलवीर्यप्रमालिखत् किमयं मानुषो भावो यत्कृमेवावलं धते
सर्पेनसर्पगृह्यानागृह्यगृह्यात्मानात्वा स्मराशेषजान्नायकाराणं कारणायज आत्मानमेकंतद्वचजगत्वे भार्गवेचयः किं न वेत्सियथा
हंच त्वं तथाकाराणं भुवः भावतारणाधीममर्त्यलोभमुपागतौ नमः शिरस्तेभुमयी चमूर्तिपादौ पितितर्वक्रमनेनवहिः सामो मनस्त
स्वसितं समीरोदिशाम्बतस्त्राव्ययवाहपरेन सहस्रवक्रोहिभया नमहात्मानसहस्रहस्तां प्रशरीरभेदः सहस्रपद्मोद्भयो निराद्यः सहस्रय
त्वां मुनयो गृणन्ति दं हि हृषंतववेति नान्यो दैवैरेवेव वतारद्वयैः तथैवनेवेत्सिना कंचिदंते त्वयैव विभवं लयमभुपोति त्वया धृतं यं ध
राणी विभर्ति चराचरं यच्च मनंत मूर्तेस्तदाभिदेरजकालरूपा निमेषमूर्ते जगदेतदस्मि अन्नयथा वाडचवह्निना मुमभ्यस्त्यहं परि

अनृतीवंपशुपालनम् विद्याहेतामहाभागवाणी कृतित्रयाश्रयाः कथियाणां हविर्हन्तिः प्राण्यविपणिजीविना गावोत्था
 कं पशुहीनेर्वात्रीभेदैर्यन्त्रभिः विद्यया यो यथा युक्तस्तस्य सा देवतं महत् सैव पूज्या च नीया च सैव तस्योपकारिका यो
 न्यस्याः फलमश्रुनेषु जयत्यपरात्ररः इह वप्रत्ये चैवासेतातनाप्रशोभनम् रुच्यं ताप्रथितासीमासीमांते च पुनर्वनि
 म् वनांतागिर्यस्यैव सोचास्माकंपरागतः तद्वारं धावरणा न गृहदोत्रिणस्तथा सुखिनस्त्वखिते लोके यथा वै चक्र
 चारिणः श्रूयते गिर्यश्चाप्रीयने स्मिन् कामरूपिणः तत्र द्रुपं समास्थाप्य मंते स्वेषु सानुषु यदा चैते पराभ्यंते ते वा बेका
 ननोक्तसः तदा सिंहदिह्येस्ता न्यातयंति महीधराः गिर्यस्तत्त्वयं तस्माद्गो यस्तत्र प्रवर्ततां किमत्का कं महेन्द्रेण गाविः
 शोलाश्चेदेवताः मंत्रयत्तयरा विद्या मीर्यताश्च कर्षवः गिरिगो यस्तशीलाश्च वयमदिवनाश्रयाः तस्माद्गोवर्द्धिनः शो
 लीभवद्विबिबिधा हिलैः अर्च्यतां पूज्यतां मध्या न्यश्रुत्वा विधानतः सर्वघोषस्य संदोहो गृह्यतामा विचार्यताम्
 भोज्यतां तेनेये विप्रास्तथा ये चापि वांश्चकाः तमर्चितं कृतं होमेभ्यजिते बुद्धिजातिषु शरत्पुष्पकृतापीडापरिगच्छे
 तुंगागणाः एवं मममतो गोपाः स्त्रीप्रीत्या क्रियते यादि ततः कृताभवेत्प्रीतिरिति मदेक्षया मम शततस्यावचः शुक्लानं राद्या
 स्तेत्रनोक्तसः प्रीत्युत्तुहमुखा निप्रसाधुसाधित्यथाब्रुवन् शोभं जंते मंतं वत्सयदेतदुद्यतोदितम् तत्करिष्यामहे सर्व श्रीरास

गिरियस्तः प्रवर्तताम् तथा चरुतये तस्ते गिरियस्तं व्रजोक्तसः दधिपायसमांसोद्येर्दुःशैलवर्तिनतः दिनांश्च भोजया मासुः
 शतशो यसहस्रशः गावः शैलं ततः चक्रुः श्रावितस्तथाः प्रदक्षिणम् कृष्णभावापिनर्हतः सतोयजलराद्य गिरिमुर्द्ध्वं ह्येकापिशो
 लीमिति श्रुत्वा मान् बुभुजेन्नेव रुतपानोपवर्षा हंतं दिनं तेनेव हंसा रूपाणोपेस्सहगिरेः बशिरः अभिरुह्यार्चयामोसाद्वितीया
 मात्ममस्तुम् अंतर्धानं गते तस्मिन् गोपाल ह्याततो वरान् दृष्ट्वा गिरिमहं गोधुं निजमभ्याययुः पुनः श्रुतिश्रीविष्णुप्राण्यं च
 मंशे गिरिहोतामदशमोऽध्यायः पराशरमुवाच महेप्रतिहंशोक्तो मेत्रेयातिरुघान्वितः संवर्त्तकनामगणीतोयदानाभ्या
 प्रवात् भोभोमेद्या निराम्यथ नक्षत्रं वरोममतमेवास्मै क्रियतामावचारितं नंदगोपमुदुर्बुद्धिर्मेधिरन्येस्सहोयवान् रुक्षाश्च
 यवलाध्यातो महभंगमचीकरन् आजीवोयः परस्तेषां गोपवत्स्य चकारणम् तागावो हृष्युपातेन पीड्यतां वचना नमम अहमप्य
 दिभृंगाभं तुंगमस्तु चारणम् साहाय्यवः करिष्यामि वाद्यं वृत्तं गेयानितं पशुशरमुवाच इत्याह ताः सुरेन्द्रेण मुमुचुस्तवलाहकाः
 वातवर्धमहाभीमप्रभावाय गवांश्च जः क्षणेन धरणी - ककुभो वरमेव च एकमाधारमहं सारपूरणेनाभ्यवन्मुने विपुहताक
 सापातत्रैरिव धनेर्धनम् नादापूरितदिक्कुक्कैर्धारासरमयात्यत श्रंभकारी ह्येतलोके वर्धद्विरानशोद्यनम् अश्वेर्धौ चानिर्धकू
 चजगदाप्यमिवाभवत् गावस्तुतेन यतता वर्धयते न वेगिना धुताः प्राणाज्जहुः सन्नत्रिकशक्तिश्च शिरोधराः क्रोडेन वत्सानाक
 म्यतस्तु रम्या महमुने गावो विवत्साश्च कृतावारिहरेण चापराः वत्साश्च दीनवदनाः पवनाकंपिकंधराः गहिजाहित्यत्पशुशदाह

वि.पु.

५५

भूमचुरिभार्तकाः ततस्तडेकुलं सर्वमेगोपागोपसंकुलं आतीवर्तहरिद्विभैत्रेयाचिंतयात्रा एतत्तुल्यमेहंदेह
महभंगविरोधिना तदेतदखिलं गोपुत्रातव्यमधुनामया इमं प्रदिमहंधैद्योदुत्यात्रोरुशिलाधनम् भारविध्याभिगो
पुस्यहह पुत्रमयोपरि यत्तुशरुवाच इति कृतवामतिं हृष्येगोवर्द्धनमहाधरम् पुन्योद्यो करेणोवधारयामासली
लया गोपांश्चादृजगन्नाथः समुत्पादितभूधरः विशाखमत्रवरिताहृतं वर्ष निवारणम् सुनिर्वृतिं पुनरोपयथा
घाघमिहास्यताम् प्रविश्यनात्रमेतव्यं गिर्यातस्यानिर्भयैः इत्युक्तास्तेन ते गोपाः विविशुर्गोभनैस्सह शक्रगोपि
तेर्भोर्गोभ्यासास्योदिताः भूषावितंदधारेवं शैलमत्यंतनिम्नतमं भ्रमोकोवासिभिर्हर्षविस्मिताभौर्निरिह
तः गोपेगायीजनैर्हृष्यैः प्रीतिविस्तारितेक्षणेः सत्सहयमानचरितहृष्यैः शैलमधारयत् सप्तरात्रं महोमद्याववर्ष
नंदेनकुल इन्द्रेणाचोदिताविप्रगोपालोनाशकारणात् ततोभूतेमहाशैलेपरिजातेचगोकुले मिथ्याप्रतिज्ञावलाभ
दृश्यामासतानुगणान् व्यभेनभसिदेवैर्देवतयात्मवचस्यथ निष्क्रम्येगोकुलं हृष्यं स्वस्थानं पुनरागतम् ममोचक
स्मयितुं शोभोवर्द्धनमहाचलम् स्वस्थानेविस्मितमुरैर्हृष्यैः सुब्रमोकैः शिवाविष्णुपुराणं चेमंशोभोवर्द्धनया
राणां नामैकादशोऽध्यायः पराशरायच धृतेगोवर्द्धनेषैलेपरिजातेचगोकुले तेचयामासहृष्यैः शैलं पाकशास

श्रीरामः

१४९

मास्तोधिहृष्यैः हानाभमेरावतममित्रजित् गोवर्द्धनगिरीरुसंदर्शात्रदेवोच्चरः चतुर्थं महावीर्यं गातंगोपवपुर्धरम् हृष्यैः
स्योगोपंजगंतोवृत्तंगोपकुमारैः गरुडचंदरीचैरुद्धीनगतेदिज हृतद्यायं हरेमूर्ध्नि प्रसाधोपतिपुंगवम् अब्रुव्यसना
मंदोदेकानेमधुसूदनमशक्रः सस्मितमोहदंष्ट्रातिविस्तारितेक्षणाः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः
भागमैताजित्यत्तयान्यथा भारवताराणार्थं यपृथिव्याः पृथिवीतलम् अबतीर्णैरिवलाभारालमेवयरेमच्चरः महभंग
चित्तेहृनमयागोकुलनाशकाः समादिष्टा महोमद्यातौमैतत्कदनं हृतम् आतास्तायस्त्वयागावस्समुत्पाद्यमहागिरिं तोमा
हंनोषितोवीरकर्मणात्यदुतेन ते साभितं हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः
चोदितः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः
दितहृ उपेन्द्रैवेगवाभिर्दोर्गा विंदस्त्वं भविष्यति अथोयवाद्यापयद्यं मेरावतादुनात् अभिषेकं तथाचैकेपवित्रजलपूर्ण
या क्रियमाणेभिषेकेतुगावः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः
जनादिनम् श्रुत्वा सप्रमयं हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः हृष्यैः
लेखया ममांशः पुरुषव्याप्रवृथायां पृथिवीतले अबतीर्णोर्जुनोनामसरदेवाभवतासदा भारवतारोपसाहसंतेवीरः फ
रिष्यात्सरसाणीयोभवतायथात्मा मधुसूदन श्रीभगवानुवाच जानामिभारतेवंशं जातं वज्रिनृतवात्मजम् तमहं पा

वि. पु.
१५१

तिमोगोपातिः शंका स्थीयतामिह अलं दृष्टिभयेनावृष्टोऽविवर्द्धनेन यथा धेनुकोयं समाधिप्रोतिरतु यथेष्टया जागोवतीति
यान्पायल्ललीलानुकारिणी स्वयं नाना प्रकाराकुरुष्व चेष्टासुनास्तदा गोप्योव्यासमवेदुर्हस्यं हंदावनं वनं विलो
भेकाभुवं प्राह गोपीगोप वरांगना उलकाचितसर्वांगी विकारिण्यने तपला धनवन्मोक्षशालाकरेखा वंस्ति पप्रत प
दान्येता निरुक्ष्य लीलां कुरुगमिनः कापि तेन समं याता कुरुत पुराणमदाल सा पदानिते स्यान्नेतानि धनान्
न्यत्यत नूनं च उष्यावचयमं श्री अत्रैव मोदरो अवं येनाया कातिमात्रा पदान्यवमहात्मनः अत्रापि दिशस्तातेन
कापि पुष्पैरलं कुरु अन्यजन्मानि सर्वात्मा विद्युरभ्यर्चितो मया पुष्पवंधनसन्मानकृतज्ञानामपास्यतां नंदगो
पमुतो यातो मा गेणानेन पप्रत अनुयागिसमर्थान्या निते च भ्रमं धरा यागं तथेदुतं याति निजपादाय संस्थितिः
हस्तं नुस्ताग्रहते येन याति तस्यासि अत्रायनपदं याता लभ्यते पदपङ्क्तिः हस्तं संपूर्णमात्रेण धृतं वेवापिमा
निना नैराश्या नंदगा मिन्या निवृत्तं लभ्यते पदं नूनमुत्फालयतीति पुनरेष्यामि तेनिकं तेन कुरुते येन वेवात्यरि
तापदपङ्क्तिः प्रविष्टा गहनं कुरुः पदमत्र न लभ्यते निवृत्तं येनाशंकस्य नेतदी धिता गोचरे निवृत्तात्तात्ता गोचरे
निरासा कुरुदरीने यमुना तीरमागत्य जगत्तु अरितं तदा ततो दृष्ट्वा यं तं विकाशिशुखं पंकजं गोप्ये लोकाय श्रीरामः

१५१

गोपारं हृत्कमलं धृत्वेष्टुतम् काचिरालोक्योगा विदुं मायातमानं हर्षिता कुरुलोकं कतिपयकाले प्राह मायपुरीषयन्
काचिदुभयं गुरुं कृत्वा ललाटफलकं हरिं विलोक्य नेत्रभुंगाभ्यां पयोतेन मुखं पंकजम् काचिदालोक्योगा विदं निमीलित
तविलोचनेन तस्यैव रूपं भाष्यती योगाद्देवचावभौ ततः काचिद्विद्यालायेऽकाचिदुभयं गवीक्षितौ निवेनुनयमया
अकरस्य रंजनाभवः ताभिः प्रसन्नचित्तानि गोपीभिः सहसा दाम्भ्यं रामरासो गधूमिहदारचरितो हरिः रासमंडल
बंधोपि कुरुष्व पार्श्वमनुकृता गोपीजनेन तत्राभूदेकस्थानस्थितात्मना हस्तप्रगृह्यैकैकां गोपिकां रासमंडलम्
चकारत्करस्य रंजनिमीलितदृशं हरिः ततः प्रवृत्ते रासश्चलद्दलयानिः स्वतः अनुयाता शरत्काव्यजेयगीतिरनुक
मान् कुरुः शरत्तु मसंकोमुदीकुमुदाकरम् नोगो गोपीजनस्त्वेकं कुरु राम पुनः पुनः परिवर्तिश्रमे लोकाच्चलद्द
लयलाविनी दसौवा कुरुतां स्कंधे गोपीप्रभुनिवातनः काचित्प्रविलसदाहृपरिभ्य बुचुं वतं गोपीगीतस्तुतिर्वाज
निप्राणमधुसूदनम् गोपीकेवा लसंस्त्रेयमभिपत्य हरेर्भुजो पुलंकोद्रमसस्यायस्वेद्यश्च घनतां गतो रासो गंज
गोहृष्टेधावत्तालतरधनिः साधु कुरुष्व कतिपयकाले तावत्ताद्विगणं जगते नृगमनं चक्रुश्चलने सन्मुखं ययुः प्र
तिलोमानुलो मेन भेजे गोपीवांगना हरिं सन्ध्यासह गोपीभिराममधुसूदन यथा हंको विप्रातमः क्षणं तेन विनाभ

वि. ५.
१५२

वत्तावर्धमाणाः पातमिः पितृभिर्भूतुभिस्तथा कृष्णगोमनारात्रौ रमयति प्रियाः सप्तयेकैः सौम्यकवया मानयन्मधुसू-
दनः रमेताभिरेमेयात्माक्षपासुपि नास्ति तद्दर्शयुतथातासुसर्धभूतेषु चेश्वरः आत्मस्वरूपस्योसो व्यापी वायुरिव
स्थितः यथा समस्तभूतेषु न भोग्रिः पृथिवीजलम वायुश्चात्मा तथेयास्तो व्यापसर्वमिस्थितः इति श्रीविष्णुप्रतोण्यं च
मेशो कृष्णचरिते गोपी कीडनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः पराशरुवाच प्रसेषोर्देकपाचि नृरासासंकेतनाद्दिने आसन्नसमदो-
नो मृमरिभुंसमुपागतः सतो यतो यदद्यायतीदृशभृंगो के लोचनः खुराग्रपाते रम्यार्थे दारयन्नुधाततलम लेहितानः
सान्निध्यं जिह्वयोर्धौ पुनः पुनः संभावि कृतं गूलः कठिनसंकथं वेशुरः उदग्रकुक्षभागा प्रमाणादुरतिक्रमः विष्णु
आलिप्तपृष्ठांगो गयामुद्गकारकं प्रलंबकं गतिमुत्पन्नसुखात्मा किं ताननः पातयन्मगवां दैत्या दैत्या दृष्टमभूत्पृष्ठं
सदयं स्नापसाजोग्रा वनान्यदतिथः सदा ततस्तमतिधारा समवेद्या भिभयानुराः तापगोपस्त्रियश्चैव कृष्णकृष्णैति च
कुशः सिंहनादं ततश्चैव लशहं चैव केशवः तच्छब्दश्च वणाश्चासौ गोभिर्नाभिमुखं घयो अग्र्यस्तविधाणाग्रः कृष्ण
कुशिलोत्तेशः अभ्यधावतदुष्टात्मा कृष्णं दृष्ट्वा भदानवः आयोतं दैत्यवृषभं कृष्णं दृष्ट्वा महाबलं न च चालततः
स्थानादवस्तास्मिन्तलीलया आसन्नं चैव जग्राह ग्राह्यन्मधुसूदनः नद्यानमानुनाकुलो विधाणाग्रहणाकुलं श्रीरामः

२५२

तत्परिणामं वलं भक्ता गृहीतस्य विधाणोपाः अयं उपदरिद्रस्य कंठं किं नमि गाम्बरम् उन्माद्युमृगमेकं नृतेने वाता उद्यन्नतः
ममारसमसं दैत्यो मुखाश्चोणितमुहमव तुषुगुनि हितस्मिन् दैत्येने स्वाजनादनम जनेहोतसहस्रा रीप्रादेव गणा द्यया
इति श्रीविष्णुप्रतोण्यं च मेशो कृष्णचरिते अष्टावधो नाम चतुर्दशोऽध्यायः पराशरुवाच ककुक्षिनि हतो रक्षुधेनुकचानि
पातते प्रलंबं निधनं नीने धृतेगा च दना चले दमिते काले यनागे भोग्रतुंग दुम दैय हतावापूतनायांच सकेटपरिवर्तने
कंसाय नारदं प्राह यथा ह त्रम न क्रमात् येशादा देवकी गर्भपरिवर्ती धृशेषतः श्रुत्वा तत्सकलं कंसा नारदो देवदरीनात्
वसुदेवप्रति तदा कोपं चक्रे स दुर्मणिः सोति कुडा दुपा लभ्य सर्वपादवसंसदि जगह्या रजोभ्रैव कार्यं चैव विचिंतयत्
यावन्नवलमाहूतं तमहं सो सुवाल को तावदेव मया बधा वसाध्या मुदयो वनो चाणोत्रमहावीर्यो मुष्टिकश्च महाबलः
एताभ्यां महप्रदेहो धातयिष्यामि दुर्मिं सौ धनुर्महं महीया गव्यां जेना नीयतो ब्रजोत् यथा तथ्या यतिष्यामि योस्पति
संसयं यथा स्विक्ततनवं सोहम कूरय दुपंगवं तयो रानयना र्थो य प्रेषयिष्यामि नो कुलम् हंशवनचरीषोरमा देवा
मिचयेष्विनम तच्चैवा सौ चातिबलस्तावुभौ धातयिष्याति गजः कुवलयापीडो मत्समापमुपागतौ धातयिष्याति
योगोपौ वसुदेवसुतावुभौ पराशरुवाच इत्यालो च स दुष्टात्मा कंसारामजना दिनो हंतुस्तमतिवीरम कुरंवा क्वमत्र
वीरं भो भो दानपते चाकं क्रियतां प्रीतये मम इतः स्यंदनमाहस्य गम्यतां नंदो गकुलम् वसुदेवसुतो तत्र विभो रंश

पि०
१५३

समुद्रो नाशय किल संभूतो मम पुंशो प्रवर्तितः धनुर्महो ममाप्यत्र चतुर्दश विधायि आनेयो भवता गत्वा मल्लुखा यता नु
भो चारुमुष्टि कौमहै नान्ये कुरुवा तौ मम ताभ्यां सह ते यदुं संसर्गलोको त्रपश्यतु नागः पुंवलयापी जेमहामात्र प्रचेत
तः सवा न हस्यते पोषो वसुदेवा त्रजो शिशू द्वौ हत्वा वसुदेवं नंदं गोवं च दुर्मति हनिष्ये वितरं चैनमुग्रसेनं स दुर्मतिम्
ततः समस्त गोपानां गोधान्या न्यविलान्यहं वित्तं चापहरिष्यामि दुष्टानां मक्षधौ विष्णाम् त्वामृतेया रवांश्चेत दृष्ट्वा
नयते मम एतेषां च यथायाहं मतिष्ये नृकृमात्रतः ततो निष्कृं संसर्गं तन्य मेतदया देव साधविष्य त्वया तस्मात्प्र
प्राप्त्या वीरगम्यताम् यथा च माहिं सार्धं सिंहे चाप्युपहाये वै गोपा ममानयं त्याग्य त्वया वाचा स्तथा तथा परा
शरुवाच इत्थाह प्रस्तुतः कूरो महाभाग वनो हि ज प्रीतिमान भवत्सुष्माश्चोद्दृष्ट्वा प्रीतिस्तत्वरः तथेमुक्त्वा च राजानं
रथमाहृत्य शोभनम् निश्चक्राम तदा युयमपराया मधुप्रियः इति श्री विष्णु प्रणोपे च मे शो कूरो प्रेक्षोणा नाम पंचदशो
ध्यायः पराशरुवाच केषां चापि क्लेशग्रः कंस दूत प्रचोदितः स्रक् स्यान्निधना कांक्षी दृष्ट्वा येन मृपागमत् सरुर
सतम्बुष्टः सदाशेष धुतो बुद्धः दुतविक्रान्त चक्रो के मागे गोपा तु यादवत् तस्य हे वितरं देव गोपाला देव बाणि
नः गोप्य मभय संविग्ना गोविंद सराण्ययुः आहि त्रहीति गोविंदः श्रुत्वा तेषां तदा वचः संताप जल रक्षान गंभी श्रीरामः
१५३

रमिदमुक्तवान् अलं त्रो स ते गोपालां केशितः किं भयातुरै भवद्विर्गोपजातीये वीरवीर्यविलोप्यते किमेने नास्य सा
रेण ह्रीं धितां मेव कारिणा दैत्येन वलया ह्यनवलाता दुष्ट बाजिना एते हि दुष्ट रुक्मे हं पूष्करि विपिना कधुक पात
विष्णो मिदरा नात्त दनादखिलास्तव इत्युक्त्वा स्फुर प्रगाविन्दः केशिनः समुखं यथो विहृता स्यान्ने सोप्ये नंदैत्येयम्
तथा द्रवत् बाहु माभे गिने हत्वा मुरेव तस्य जनार्दन ७ प्रवेशायामास तदा केशिनो दुष्ट बाजिनः केशिने वदनं ते
न विशाता रुक्म बाहुना पातितः दशनाः येन सित आवयवा इव रुक्मस्य वहे ये बाहु केशिने रुग्णो तो द्विज विनाश
यथाया व्याधिराभुभूतै रुयेक्षितः विष्णादतो क्वावहु लो सफे न रुधिरं वमन् सोदिणी निहतै वक्रै निःसृते मुक्तं च
धने जघान धरणी पादैः शरु मूत्रं समुत्सृज्य नृ भेदा र्क गात्रः श्रांत आनिर्यत्नः सो भवत्तनः आदिता स्वाम
लोत्तैः सोसुरः रुक्म बाहुना निषेपा तद्विधाभूतो वेद्युतेन दुमायथा विषादयुष्ट पुष्टा र्धश्रवण काक्ष नाशि
के केशिने स्तद्विधाभूतेश कलेचावेरेजः रुत्वा तु केशिने रुक्मे गोपालैर्मुदितै हृतैः अनायतन नुह स्वस्था
हसंस्तत्रैव तस्थि गन् ततो गोप्य म्रगे गोपा अहते केशिनि विस्मिताः तुष्टुः पुंडरीकाक्ष म नुराग मनो रमं
श्रेष्ठां हां तरितो विप्रो नारदो जल दे स्थितः केशिनं निहतं दृष्ट्वा रुषं निभरमानसः साधु साभुजगता थ

वि० पु०
२५४

लीलेवैवयदुःखत निहोतुहं तया केशी त्रैशरास्त्रिदं जो कसाम् बुद्धे तु केह माप्यर्धं नरवानि प्रहा हवे अहं तप
विमन्यत्र दुःख स्वर्गा दुपागतः सुकर्म्याण्यवतारैते सुतानमधुसूदन यो नितैर्विस्मृतं चेतस्तो वमते नमगतं तु
रंगस्यास्य वाको विष्णुस्ते च विष्णोः भुते कश्चरजालस्य हे वतो भ्रावलो कनः यस्या त्वये वदुःखात्मा हतः
केशी जनाईनः तस्या केशवना मा त्वं लोके योगो भविष्यति स्वस्त्यस्तु ते गमिष्यामि कंसमुद्धृता पुनः परवा
हं भविष्यामि त्वया केशिनि सुदन उग्रसेन सुते कंसे सानुगे विनयाति ते भारावतार कर्त्री त्वं पृथिव्या पृथिवी
धर तत्रानेक प्रकाराणि बुद्धानि पृथिवी सितां इष्टानि मया पुण्यात्प्रीतिना निजनाईन सै हं पश्यामि गो
विंद देव कां धर्म हस्तु ते त्वया सभा जितम्ना हं स्वीति ते तु भ्रजाम्यहम् पशुशर उवाच नारदे तु गते कुरु ८ सर
गोपैरविस्मृतः विवेराणा कुलं गोपीनेत्रपानेकभाजनम् इति प्राविष्टु पराणे वचंशे केशिवधो नाम प्रोडशोः
ध्यायः पशुशर उवाच अकूरोपि विनिष्कृम्य स्पंदनेना शुगामिना कुरु संदर्शना जोक्तः प्रययो नंदगेत कुलम्
चित्तया मसचाकूरो नास्ति धन्यतरो मया यो हं मंशावती एस्य मुखं द्रष्टुमिच्छामि चक्रिणः अद्य मे सफलं जन्म स
प्रभाता चेमानिशा यदुन्निद्रा ज्ञयत्राक्षं विष्णो इदं मामहं मुखं पापहरति यत्पुंसं स्मृतं संल्य नामयम् तत्पुंडरी श्रीराम ८

श्रीराम ८
२५४

कनयनं विष्णो इदं मामहं मुखं विनिर्जन्म तवेदावेदंगा न्यविता निच इदं मित तपर्यधाम देवानां भगवन्मु
खं यत्पुण्यतपुः पुरुषैः पुरुषोत्तमः इत्यते यो रिवलाधारस्तं द्रष्टुमिच्छामि जगत्पतिम् इदं मया मित्रेय तानां शतेनो मर
राजतम् अवापतमनेतादिमहं द्रष्टुमिच्छामि केशवम् नत्रस्थाने नूनुदाभि वचंशादित्यमरुद्राणां यस्य स्वरूपं जानति
स्पृश्यते समे हरिः सद्यो त्वा सद्यो विसेयः सद्यो नूते ववस्थितः बोधितं यो मयो व्याप्ति सवदपति मया सह मत्स्य कुरु
वराहसिंह रूपानिभिः स्थितिम् चकार जगतेषां यः सोद्यमा मालयिष्यति साप्रते च जगन्नामी कार्यमात्र हृदि स्थि
तम् कर्तुं मनुष्यतो प्राप्नः स्वच्छो देहधृमयः यो नंतः पृथिवी धने शेष विन्यास संस्थितः सो वती एति जगत्पते मा म
कूरोति वदपति पितृपुत्रसुहृद्भ्रातृ मातृबंधुमयी मिमाम् यन्मायां नालमुत्तर्तुं जगत्तस्यै नमो नमः तरया विद्यां वि
ततां हृदि यस्मिन्नेव शिते योगी सायममेया त्वा तस्यै विद्या त्मने नमः यच्चि मिर्यत पुरुषो वासुदेवश्च सात्वतैः वे
दांतो विमर्षिणः प्रवर्ते यो नतो स्मिन्ते यथा तत्र जगद्वा मिधाते र्यत त्प्रतिष्ठितम् सदसत्तेन सत्ये मय्यसौ याति सौ
म्यताम् स्मृते सकल कल्याणं भाजनं यत्र जायते पुरुषस्तमजं नित्यं भ्रजामि शरणं हरि पशुशर उवाच शब्दं संचिं
तयान्विष्टः भक्तिनम्रात्मानमानसः अकूरो गो कुलं प्राप्नः किंचित्सूयं विवराजति सदसत्तदा तत्र कुरु मादो हनेग
वा वत्समं ध्यातं पुरुष नीलोत्पलदलश्रविं प्रस्यष्टपत्राक्षं श्रीवत्सांकितवदसं प्रलेखवाहुमाया मित्रं गोपस्थल

मुनसं सविलासस्थिताभारं विभ्राणं मुलपंकजं तुंगरक्तमखपञ्चाधरणं तु प्रतिष्ठितम् विभ्राणं वाससी पीने वन्यपुष्पादि
 भूषितम् सादिमाललताहंसं सिताभजावतंसकम् हंसकुंदेनुचरलेनीताम्वरधरं दिन तस्यानुवलमद्वं च दर्शय पुन
 इनेम प्रांशुमुन्नंगवाहिसंवेकासिमुखपंकजम् मेघमालायेरि हंसं केलासादिमियापरितो दृष्टाविक कङ्क सरोजः सम
 हासितः पुलकाचितसर्षागस्तस्रकृतोभवन्मुने एतन्नम्यमंभाप्रतदेतत्परमेयदं भागवद्वासुदेवो ज्ञोहि ध्यायो यम वस्थि
 तः साफल्यमक्षोणं मुनिमतदत्र दृष्टे जगद्भातरियातमुन्नेः अयं यामेतद्गवत्प्रसादाद्वैतं गच्छेत्कलवन्ममस्यात् अथो
 वपुष्वममहस्तपद्मं करिष्यामि श्रीमदनंतमूर्तिः यस्यांगलिस्पर्शाहताखिलाद्यैरवाप्येतसि क्षिणाशो दोषा येनाग्निविद्यु
 विरश्मिमाता करालमत्युग्रमपास्य चक्रम् चक्रं प्रतापेन यते हृत्ता निदैत्यांगनानां नयनानां जनानां यशाम्बु विन्यस्त
 वालिमनोहा नवापभोगान् वसुतलस्यः तथा मरत्वां त्रिदशाधिपत्यं मन्वंते देवैर्गामयेत शत्रुः अथैषुमां कंसपरि
 ग्रहाण दोषास्य दीभूतमेवोद्युवं कर्त्तव्यमानो यत्कृतो भिगस्तु न न न्यनः साधुवाहः कृतो यः शानात्मके स्याम तसत्त्व
 राक्षसे त दोषस्य सप्तस्य किं वा जगत्सु समस्तपुंसो मत्ता तमस्यास्ति हृदि स्थितस्य तस्मात्तं हं किं विनश्र
 चेताज्जनाभि सर्वेश्वरमीश्वराणां अंसावतारं पुरुषोत्तमस्य अनादिमध्यांतमयस्य विष्णोः इति श्रीविष्णुपुराणे पं श्रीराम

येमंशो अकुरा गमनेनामसप्रदेशाः आद्यः परारासवाच चिंतयान्ति ते गतवद्भुपगम्य यथादवः अकृतेस्मृतिचरैर्गोननामिदिर
 सांहरु सोमैत्रे च नवत्रा म कृतचिद्रे नयाणिना संस्पृश्या कृत्य च प्राप्त्वा सुगाठं परित्यज्ये हृतसंवादो नौ ते नयया बहुलकेषा
 यो ततः प्रविष्टौ सहैष्टौ तमादायात्प्रमंदिमू सहताभ्यो तस्रकूरः कृतसंवादनादिकः भुक्तमेधेय यथा न्यायमाच च वेत तस्त
 यो यथा निभर्त्यते तेन कंसेना न कदुं दुभिः यथा च देवकी देवी दानेन नुरात्मना उग्रसेन यथा कैसः पुरात्मा च प्रवर्त्तते यं
 चेवाचं समुद्दिश्य स कंसेन विसर्जितः तन्मर्द्यविस्तारमुत्वा भगवान्केशिस्तूरनः उवाचाखिलमेतद्ज्ञानैरानयते मया क
 रिष्ये च महाभाग यदत्रोपयिकं मर्ते विचिंत्येनान्यथेते त्रिविदि कैसं हृतं मया अहं राम मम भुराभ्यो यास्यावः समं त्वया गोपत
 कृत्वा यीत्येति आदोयायायने वरु त्प्रोयंती यतो धीरनाचिंता कर्त्तुमर्हसि त्रिरात्रम्यंते रकैसं हृतं व्यामिसहानुगं पराश
 रं उवाच समादिश्यते तो गेया न कूरो विसंकेशवः सुव्यापय लभ इच्छं न गोपगृहेततः ततः प्रभाते विमले कृष्णरौमामह
 मति अत्रेण समंगतं मुद्यतो मधुरापुरीम् दृष्ट्वा गोपीजन्तु सास्त्रः सवलदल यवा कुरुकम् निमग्ना सति दुरवा त्रिः प्राह च दंप
 स्परम् मधुरां प्राप्यो गविन्दः कथं गोकुले मव्यति नगस्त्री कला लापः मधुभ्रात्रेण यास्यति किलासि वाप्ययाते बुनागरी
 णां कृता सद्म चित्रमस्य कथं भूये प्राप्यो गवी बुयास्यति सां स मस्तगो वृष्य विधिना हरतो हरिम् प्रहृतं गोपयोधि

मुनिर्धृष्टेन दुरात्मना भावगर्भास्मिन् वाक्यं विलासललितगतिः नागराणीमती ब्रैतकं सौहितमेव च ग्राम्या हरिरयं तं
 सा विलासनिगोर्धुतः भवती नो पुनः पार्श्वकया युक्ता सेमेव्यति एवैव यमाह ह्यम भुरायातिकेशवः कुरेणा कुरेकेणा
 त्रनिवासेन प्रतापिताः किं न वेति नृसंसायमनुरागपरं जनम् येनै नमस्तेनाराह्णं दं नयन्यत्र नो हरिम् एवैव यमाह ह्यम
 प्रयात्यतीतानर्घुणः रथमाह ह्यम गे विदुस्त्वर्था मस्य गारेण गुरुणामग्रतो वक्रं किं ब्रवीति न न संममं गुरवः किं करिष्येति
 दग्धानां विरहाग्निना नंदेगाय मुखे गाथा मंनुमेते समुद्यताः नो धामं कुरुते केशिं विदुः विदुः विदुः विदुः सुप्रभाता धारजनी
 मधुरा वासिधो धिताम् पश्यत्युत वक्रा ज्ञेया सां नेत्रालिपे कथः धन्यास्तपथिये कुरु मितो वां त्यनिवारिताः उद्धृष्टं
 तिपश्येत् तः स्वदेहं पुस्तकाचितं मधुरागरी पौरनयनानां महोत्सवः गे विदुः वयं वैदुः रती वाद्यभाविष्यति कानुत्त्वप्रसुभा
 ग्याभिर्दृष्टाभिर्दोहजम् विस्तारिकांति नयनाया प्रस्यं त्यनिवारितं अहो गोपी जनस्यास्य दर्शयिष्यामहानिधिम् उद्धृ
 तान्यत्र नेत्राणि विद्यात्रा कुरुणात्मना अनुरोगेण रोधित्यमस्या बुज्जतो हरे रोधित्यमप्यं ता मुकुरेण वलन्यायि
 अकूरः कूरहृदयः शीघ्रं प्रेरयते हृदयान् एवमात्मा सुयेति मुधुणा कस्य न जायते हे हृदय हृदये स्यात् अकूरः कुरेण निरी
 द्यताम् दूरीकृतो हरिर्देन सोपिरेण तलस्येते इत्येवमिति होदिनो गोपी जनानिरीक्षितः तन्या जन्मभूमानं सहस्रमेव के

श्रीरामः

१५६

शवः गच्छं नृजे वितामे नरये नयमुनातं प्राप्तामभ्याहसमेधरामा कूरजनादिनाः अथाह हृदयं कुरेण भवशां तावदास्य
 नोम् यावत्कुरेणिका लिंघ्या माहिका हिणमं भसि तयेत्युक्ते ततस्त्रातः स्वाचं तं समहमतिः इधैव तस्य परं विप्रविश्य ज
 मुना जले भस्मं ददृशेत् कुराप्रलाग मुनिदूषप्रपत्रा रुणेक्षणम् रुतं सा सुकिरं भाधैमहन्निः पवना शिभिः संस्तूयमानं
 तं च वैर्बनिमाता विभूषितैः दधानमसिते वस्त्रचारुपत्रा च तं सकम् चारुकुंडालिनं मंत्रं मंत्रं जले तले स्थितं तस्योत्संगे घनं द्रवा
 ममाता प्रायतलोचनम् चतुर्धा रुमुदरागं चक्रा द्या युधभूषणम् पीतवसानं वसने चित्रमाल्या विभूषितं शक्रचापताड
 आत्मा विचित्रमिव तोयदम् श्रीवत्सकक्षं चारुकेयूरमुकुटं च तम् ददृशे हृदयं कुरेण पंडरीकावतं सकम् सनंदनाद्यैर्मु
 निभिस्सिद्धैर्गोरकत्पक्षैः विचिंत्यमानं तत्र स्थेन साग्रम्यतले चने वलकं ह्येताया कूरः प्रत्यभिज्ञाय विस्मितः सोचि
 तयतया छीप्रं कथमत्रागतावति विवक्षोस्तं भया प्रासवा चं तस्य जनादिनः ततो निष्कृम्य सलिलादथ मध्यागतः पुनः दद
 र्शितत्र चैवो मोर्यस्य परितः हृदो रामहृदो यथा पूर्वमनुष्यवपुषा न्वितो निमग्नश्च ततलोये सददर्शितं चैव तो संस्तूयमा
 ना गंधर्वैर्मुनि सिद्धमहोरगेः ततो विज्ञात तं शवः सनुदानयति स्तथा नुष्टा वसद्य विज्ञात मयमभ्युतमीश्वरम् तन्यात्र ह
 विलेचिंत्य महिमे परमात्मने व्यापिने नैक रूपैरुत्स्व रूपीय नमो नमः सत्वरूपाय वैचिंत्य हविर्भूताय ते नमः नमो विद्वेद्य रूप
 यंपराय प्रकृतः प्रभो भूतात्मा चन्द्रात्मा च प्रधानात्मा तथा भवान् आत्मा च परमात्मा च त्वमेकं पंचधा स्थितः प्रसीदसं
 सर्वात्मनः शरारमयेश्वरः ब्रह्मविष्णुशिवाद्याभिः कल्पनाभिरुदीरितः अनारम्ययस्वरूपाय तन्न नारम्ययप्रयोजनम् अत्रा

स्वयामिधानत्वं नतोस्त्रिपरमेस्वर नयत्रनाथविद्योतेनामनायादिकत्वात् तद्रूपपरमं नित्यमविकारिभवान्न तत्कल्पनामृते
 ध्येयसर्वस्याभिगमो यतः ततः कृष्णचुतानं तद्विष्णुसंज्ञाभिरिष्यते सर्वार्थोत्त्वमनविकल्पनाभिरैते देवाद्यं जगदखिलं त्वमेव वि
 श्वं विष्णुत्वं स्त्वमिति विकारभावाद् न संशयः त्रिभिर्वक्तोस्तार्किकं चिदप्यत्र त्वं ब्रह्मायशुपतिर्यमा विधाता धाता त्वं त्रिदशपातः
 समारोहः त्रिः तोये यो धनपातिरंत कस्त्वमेको भिन्नो जगदधिपाति शक्तिभेदैः विष्णुं भवान्मृजति हंत गमस्तिरूपा विष्णुचते गुण
 प्रयोयमजप्रयंचः रूपं संसृतिवाचकमक्षरं च हानात् तने सदसते प्रणतोस्मि तस्मै ॐ नमो वासुदेवाय नमः संकर्षणाय नमः प्रद्युम्नाय
 नमस्तुभ्यमानि कृष्णाय नमः इति श्रीविष्णुपुराण पंचमोऽध्यायः पराशरमुनि उवाच ॥ एवमंतर्जले विष्णुम
 भिक्षुयसयादवः श्रद्धया मासर्वांशं पुष्पधूपैर्मनोयैर्भारित्य क्त्वा न्याविष्ये मनस्तत्रानवेक्ष्य सः ब्रह्मभूतं चरं स्थित्वा विरामं स
 माधिते कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यमानो महामतिः आत्रमा मरणां भूयो निर्गम्य युगं नमः रामकृष्णौ च दृष्ट्वा यथा पूर्वस्थितौ
 विस्मिताश्चक्षुः कदा कूरुतं चक्षुः कथं भाषत नूनं ते दृष्ट्वा श्रव्यं मकूरयमुनाय ले विस्मयोऽस्तु नयनो भवान्मूलं दृष्टेयतः शु
 कूरुवाच ॥ अंतर्जले यदा श्रव्यं दृष्टं तत्र मया चतुर्दशविहिषणाभिर्मूर्तिमत्पुत्रतः स्थितम् जगदेतन्महाश्रव्यं रूपं यस्य महात्मनः
 तेनाश्रव्यं वरेण हं भवना कृष्णसंगतः तत्किमेतेन प्रथुमं प्रयासो मधुसूदन विभेमिकं सादृजन्म परपिंडोपजीविनां इत्युक्त्वा
 चादयामास तां कृष्णान्वातरहसः संप्राप्तं ज्ञाति सायाहं साकूरो मथुरां पुरीम् विलोक्य मथुरां कृष्णं रामं चारुसयादवः पद्मं वा श्रीरामः

लोमहृवायैरिद्येनैको विष्णुः संतं यं वसुदेवस्य भवद्भ्यां न तथा गृहं युवयो हिरुते दृष्टुः सकंसे नानिरस्यते पराशरमुनि
 च इत्युक्त्वा प्राविशे सायसो कूरो मथुरां पुरीम् प्राविशे रामकृष्णौ च राजे मार्गमुपागतौ स्त्रीभिर्नरैश्च सानंदं लोचनैराभिवी
 स्थितौ जगन्मुक्तं ललायौ श्रोत्रौ जलगजा विवभ्रमणौ तौ दृष्ट्वा राजकैरंगकारकं आयाचतां सुहृदि एवासे सिरुचि
 रानजौ कंसस्य राजकसेसाय प्रासादो हृष्टा विस्मयः ब्रह्मनासेषा कानि प्राहौ चैरामकेशौ ततस्तलप्रहारेण कृत्यस्तस्य
 दुरात्मनः पातयामास कोपेन रजकस्य शिरोभुवि हत्वा दाय च वस्त्राणि पीतनीलाम्बरौ ततः कृष्णरामौ मुदा युक्ता माला
 कारमुहंगतौ विकाशितेन मुगलौ मालाकारोति विस्मितः एतौ कस्य कुतो वै तौ मैत्रेया चिंतयन्तदा पीतनीलाम्बरभौ
 नौ दृष्ट्वा तिमनो हरे संतर्कयामास तदा भुवं देवा वृषागतौ विकासिमुखं प्रभ्यां तत्र पुष्पाणि द्याचिंतः भुवं विष्टस्य
 हस्ताभ्यां यस्य शिरसा महिम् प्रसादपर्यो नाथो ममेग हृदयगतौ धनो हम्भयिष्यामीत्याह तौ माला जीवनः ततः
 प्रहृष्टवदनस्तयोः पुष्पाणि कामतः चारुं लेपनान्यथेतानि प्रददौ स विलोभयन् पुनः पुनः प्राणेषां सौ मालाकारो
 नरोत्तमो रदौ पुष्पाणि चारुं एगंधवंत्पमलानि च मालाकारो यकृष्णपि प्रसन्नः प्रददौ वरम् श्रीस्त्वं मत्संभ्र
 माभद्रनकरचित्पजिह्वानि बलहानि र्जतसौम्यधनहानिस्तथान च यावदिना निता वञ्चनशिक्षाति संतातः

वि० ५०

१५८

मुक्ताचविपुलाभोगाभोगास्त्वमेतेमत्प्रभावजं ममानुस्मरणं प्राप्यदिचेलोकमवाप्त्यसि धर्ममनश्चेतभद्रसर्वकालं
भाविष्यति युष्मात्संततिजातानां दार्ढ्यमायुर्भाविष्यति नोपसर्गादिकं तोषं युष्मात्संततिसंभवम् संप्राद्वयति महाभाग
यावत्सूर्यो भाविष्यति पराशरुवाच इत्युक्ता तद्गुहाह्वयेकावलदेवसहायमान् निर्जिगाममुनिभ्रेषु प्राक्कारेण पू
जितः इति श्रीविष्णुपुराणे धर्मसंश्लेषे मथुराप्रवेशो नामैकोनविंशोऽध्यायः पराशरुवाच राजमार्गेततः कृष्णः सानुलेपनभाज
ना ददर्श कुप्रा मायांती नववैवर्गे चराम् तामाह ललितं कृष्णः कस्येदमनुलेपनम् भवत्यानीयते सव्यं वैदेदीवर
लोचने सकोमेने वसात्राक्ता सानुरागा हरिप्रान्त ग्राहसाललितं कुप्रा तद्दर्शनवलाहता कांतकस्यान्नजानासि
कंसेनामिति योजिताम् नैकवक्त्रेति विख्यातामनुलेपनकर्मणि नान्यपुष्पं हं सस्य प्रीतेय ह्यनुलेपनम् भव
त्यहमती वास्य प्रसादधनभाजना श्रीकृष्ण उवाच सुगंभमेतद्वाजाहं नुचिरं रुचिरानने आवयोर्गत्र सदृशं दीप
तामनुलेपनं पराशरुवाच श्रुत्वेतद्गुहाह्वयं कुप्रा गृह्यतामिति सादरम् अनुलेपं च प्रददौ गात्रेणोद्यमयोभयोः
भाक्तेर्यदा नुल्लिङ्गो ततस्तौ पुरुषौ भौ सेद्वचोपैविराजते सितहस्ता विभानुदौ ततस्तौ चिबुकेणैरिह ह्यपन
विधानवित् उवाच तोलया मास ध्वंगलेनाग्रपालिना च कर्षय शान्तवतया क्रुजुत्वं केशवो न बहू ततः सा क्रुजुता श्रीरामः

१५८

प्राप्तायोषितामभवद्गुहा विलाहति तं प्राह प्रेमगर्भभालकम् वल्लभं गृह्यते विभं प्रतगेहं मेमति वै आयासे भवती मेहेमिति तां
प्राह सूरिः विससर्ज हस्तो ज्ञेयामस्यालो क्य चाननम् भाक्तेर्यदा नुल्लिङ्गो नालपीती वरीचतौ धनुः शासंतौ यातोचि
त्रमात्मेयप्रोभितौ आयोगं धनुर्लभं ताभ्यां पृथ्वी सुरसिभिः आख्याते सहसा कृष्णगृहीत्वा हनयदनुः ततः पूरयता तेन भ
यमानवलाहनुः चकार सुमहापादं मधुरायेन पूरितं अनुयुक्तौ ततस्तौ तुभ्यं धनुर्धरसिभिः रक्षिते न्वनिरुक्तौ भौ निधुं
तौ कर्मफलयात् अक्रूरगमदृष्टो तमुपलभ्य त आधनुः भयं श्रुत्वा अकंसेपि प्राह चाणूरमुष्टिकौ कंस उवाच गोपालदा
रकौ प्राप्ता भवन्तौ ममाग्रजः मलयुद्धे निहतौ मम प्राणहरो हितौ निधुदेतदिना न भवन्तौ हितौ हं हस्त्याभि
मिमतां का मा ज्ञान्यथैतौ महावलौ न्यायतो न्यायतो आपि भवन्तौ ममाहितौ हंतव्यौ तद्वाश मं सामान्येना भाविष्यति
इत्यादिश्य सतौ महौ ततश्चाहूय हस्तिपं प्रोवाचो धैर्महामात्रसमाजहारि कुंजरः स्थाप्य कुवलया पागे सेननौ गोपदा
स्ततततः समस्तमंचुनागरः सतदा जनराजमंचुचासूः सहभृत्यैर्महीभृक् मलयप्राप्तिकवर्गश्चरंगमध्यसमापनः
ततः कंसेन कंसेपि नृग मंचेव्यवस्थितः श्रंतपुराणं मंचाश्च तथा न्यपरिकल्पिताः अन्ये च वारमुखा नां मन्येन गरयो
क्षिती नंदगोपायोगोपाः मंचेव्यवस्थिताः अक्रूरवसुदेवौ च मंच प्राप्ते व्यवस्थितौ नागरीयोषितां मंचेदेवकी

वि० पु०
१६०

भूमावास्फुरितेन नचाणुरः शतभायुजनरक्तलावमहायंकाचकारसतदाभुवं मूलं दोषो धितत्कालं मुष्टिनेन महा
वलेः पुमुधेदेन मलै नचाणुरेण यथा हरिः सोऽप्येन मुष्टिना मुष्टि वसस्याहं जनुना पातयित्वा धरापृष्ठे निषेधगतायु
वं छल्लोसलकं भूयो मलराजं महावलम् नाम मुष्टिप्रहारेण पातया मासभूतले जाणुरेनिहोते मले मुष्टिके न निषाति
ते नीते सयंतो सकले सर्वमत्ता प्रदुबुः बबलातुत दारं मे कृष्ण सकर्षणा भूमे समानवयसो गोयान् च सा दारुव्य हर्षि
तो कंसोपिको विरक्ता भ्राह्मणे व्योयतान्नरान् गोपायेतो स मात्रो धारिने कृष्ण तां बलादितः नंदो विगृह्य तां पोषाति
गंडे राय सेरिहं अहं हारिणं देन वसुदेवो न वध्यतां वलांति गोपाः कृष्ण न वेचने सहिताः पुरः गात्रो ह्यंता मे वांच
यचास्ति वसुकिंचनः एवमाज्ञाययानं च प्रहस्य मधुसूदनः पुत्राया कृत्य तं पंच कंसं जग्राह वेगितः केशो व्याकृत्य वेगात्स
काशीरुमवनीतले कंसं स पातया मास तस्योपरि पातय निजो बज्रगदाधारगुहणावततो परिहृक्केन त्वा निजग्राणा मुग्रसे
नात्मजो नृपः मृतस्य केशो मुतदा गृहीत्वा मधुसूदनः च बर्कदेहं कंसस्य रंगमये महाबलः गोत्रेणातिमहता परिखातेन
कृत्यता कृता कंसस्य देहेन जेनेने वमहंभसः कंसं गृहीते कृष्णेन तद्गता भ्यागतो कृत्या सुनामावलम्बेण लालयै वनि
पातितः ततो हाहा हूतं सर्वमासीत्तदगमं डिलं अब्रह्मया हंतं रक्षासं कृष्णमथुरे म्वरं कृष्णो विवसुदेवस्य पादौ न ग्राहस

श्रीरामः
१६०

त

रः देवक्याश्च महाबाहुर्वलदेवस्य बावन् उतथा पवसुदेवतं देवकी च जन्तुर्नमः स्मृतजन्मो कृवचनो तावेव प्राणतो स्थितो वसु
देवतुवाच प्रसीदसीदतां नाथ देवानां वरः प्रभो तथा वयोः प्रसादेन कृताभ्युक्षरकेशव आराधितो यद्गमनवती एतौ गृहे मम
दुर्धननिधना र्थाय ते ननः पातिते कुलं त्वमेतः सर्वभूतानो सर्वभूतेष्ववस्थितः प्रवर्तितसंस्तुता त्वत्त्वतो भूतमविष्यति यज्ञैस्तु
मिज्जुसे नित्यं सर्वदेवमयोऽप्युत त्वमेव यतो यथा च येज्ञानोपरमेभरः सायकृदंमममनो यदेतत्त्वयि जायते देवक्याश्चात्मज
प्रीत्या तदत्यंतविडं वना ककर्ता सर्वभूतानामनादिनिधनो भवान् क्रेममनुव्यक्तस्यैवाजिह्वा पुत्रेति वक्ष्याति जगदेतजगन्ना
थसंभूतमविलंयतः कया युक्ता विनामयां सोऽस्मिन्नः संभविष्यति यस्मिन्प्रातिष्ठितं सर्वजगत्स्थावरजंगमं सकोटात्मग
प्रायनोमानुष्यान्नायते कथं सत्वं प्रसीदपरमेश्वरणा हि विस्मं मंशावतारकराणैर्नममासि पुत्रः आब्रह्मपादयमयं जगदेत
दीशत्वतो विमोहयसि किंपरमेश्वरगमन् मायाविमोहितदृशा तनयो ममेति कंसा द्रयं कृतमया त्वमया ततीत्रं नीतो सिको
कुलमि तो भगवान् कुलस्य वृद्धिं गतो सिप्रमना सिप्रमत्वमीशः कर्माणि ह इमं रुदग्निशतं कृतूनां साध्यानि यानि न भवं
ति निरीक्षितानि त्वं विहुरीश जगतामुपकारहेतोः प्राप्तासिनः परिगतो विगतो हि मोहः शतश्रविष्णुप्राणेष्वं च मे शो कंस वधो
नामा विंशतिभोऽध्यायः पराशरावाच तौ समुत्पन्नाविज्ञानौ भगवत्कर्मदर्शनात् देवकी वसुदेवौ तौ दृष्ट्वा मायां पुनर्हरिः मोहाय य
दुचकस्य विततानसवे कृवी म् उवाच जीवभोता तच्चिदुत्कंडिते न मे भवंतो कंसभीतेन दृष्टो संकर्षणेन वा कुर्वतां यातयः का

वि. पु. ११

लामातापित्रोरपूजनम् नतवडमायुखं व्यर्थसाधुनामुपजायते गुरुदेवहिजातीनां मातापित्रोरपूजनम् कुर्वितः सफलं जन्य
देहि नस्तान्नायते तत्संतव्यमिदं सर्वमतिक्रम्य तं पितः कंसप्रतापवर्धकं भ्यामावयोः परवंश्ययोः पराशरमुवाच इत्युक्त्वा
अप्रणम्य भो यदुदृष्टवाननुकमात् यथावदविपुल्याद्यचक्रतुः पौरमाननं कंसपत्न्यस्ततः कंसपरिवारहितं भुवि विलेपुर्म
तरश्चास्य दुःस्वशेकपरिप्लुताः बहूपकारमस्तु तः पश्चात्तापानुरोहः ताः समाश्वासयामास स्वयमस्त्राविलेभणः दु
यसेनंततेवधानुमोचमधुसूदनः अभ्यासिंचतवोवैनां निजराज्ये हतात्मजं रात्र्यामिधितः कृष्णेनयदुसिंहः सतत्पतः चक्र
रेप्रेतकर्मणि यच्चान्येतज्जमानिताः कृतार्धदेहि कंचेनं सिंहासनगतं हरिः उवाच ह्यप्यविभोयत्कार्यमविशंकितः यथा
तिशया दंडो यमरात्र्याहं पि संप्रतम् मयि भूत्ये स्थिते देवानां तापयतु किं नृपैः इत्युक्त्वा सोऽयं दायुर्माजं सततं कृत्वा ५
वाचयेनं भगवान् केशवः कार्यमानुषः गच्छेद्ब्रूहि वाद्योत्वमलंगच्छेत्तवा सवः दीयतामुग्रसेनाय सुधर्मा भवता सभा कृष्ण
ब्रवीति राजा हि मेतद्रुतमनुत्तमम् सुधर्मा रणासभा युक्तमस्या यदुभिरासितुम् पराशर उवाच इत्युक्त्वा पवनो गत्वा सर्वमाह
शचीपतिम् दसैसोपि सुधर्मा रणासभां वाक्यैः पुरंदरः वायुना चाहतां दिव्या सभां ते यदुपगवाः कुमुजः सर्वरत्नां प्रांगो विदुः
जसं श्रयात् विदिता विलविता नो सर्वज्ञानमया वपि शिष्याचार्यकर्मवीरो रणापयंतो यदुत्तमो ततः सां दीपने काश्य
प्रवंती पुरासिनी अस्त्रार्थजगमनुवीरो वलदेव जनार्दनो तस्य शिष्यत्वमभ्येत्य गुरुद्विपसीहितो दर्शयिंचक्रतुर्वीरावा श्रीरामः

११

चारमविलेजने सहरहस्यधनुर्धेदं समं गच्छाधियतां अहोरात्रचतुष्टयात्तदुत्तमभूदिजः सां दीपानरसंभावंतयोः क
र्मातिमानुषं विचिंत्यतो तदामेने प्राप्नोन्मूर्च्छाकरौ अस्त्रग्राममशेषं च प्राक्तमात्रमवाप्यतो द्रुवतुः सयतां यातो दाह
व्यागुरुदक्षिणा सोऽप्यतीन्द्रियमालोक्य तयोः कर्ममहामातः अवाचतं मृतं पुत्रं प्रभासेलवणालेवे गृहीतास्त्रोततसौतु
सार्धहितो महोदधिः उवाच न मया पुत्रो हतः सां दीपनेरिति देवः पंचजनो नाम प्रावरूपः सवालकम् जग्राह सोऽस्ति सलि
लेममैवासुरसूदन इत्युक्ते तर्जलंगत्वा हत्वा पंचजनं चतं कृष्णे जग्राह तं स्थास्थिप्रभवं प्रावरमुत्तमम् यस्य नादेन देव्या नाव
लहानिरजायत देवो नां वदुधेतेनो यात्यधर्मसंभयं तं पंचजनं यमापूर्वगतं यमपुरं हरिः वलदेव वलवाज्जित्वा देवस्व
तं यमं तं बालं वातनासंस्थं यथा पूर्वशरीरिणं पित्रे प्रदत्तवान् कृष्णवलं वलिनां वरः मयुरांच पुनः प्राप्नोन्मृगसेनेनयाति
ताम् ग्रहणं पुत्रवस्त्राका मुभोरामजनादौ शतश्रिं विष्णुपुराणे पंचमं श्रेष्ठं अस्त्रं शिवाभा मयैकविंशः पराशर उवाच जरासंधसु
ते कंस उपये मे महाबलः अस्ति प्राप्तिं च मे त्रेयतयोर्भर्तुं हनं हरिम् महाबलवरीवातो मगधाधिपतिर्वली हंतुमभ्याययोका
पान्तरासंधः सयादवान् दुपेत्य मयुरां सोऽयस्ते यमगच्छेत्तरः अक्षोहिणीभिः सेन्यस्य त्रयो विंशतिमिदितः निष्कृम्याल्य
परीवारा मुभोरामजनादौ युयुधाते समंतत्वा वलिना वलिसौनकेः तततो वलश्च कृष्णश्च काते मतिमुत्तमाम् आयु
धानो पुराणा नां मादने मुनिसत्तम अनंतरं हरेः शार्ङ्गं लूणो वाक्यसायको आकाशादागतं वरिंतया रौमोदकी गदा
हलं च वलभस्स्य गगनादागतं करं मनसाभिमतं विप्रसौ नंदं मुशलं तथा ततो युद्धे पराजित्य ससेनं मगधाधिपम् पुरं

वि० पु०
२६२

विवर्तनवीर्यराजभेराभजनार्द्धिनो जिते तस्मिन्मुदुर्दने जरासंधे महाभुजे जीवमाने गते कुरुक्षेत्रे नाम न्यतना जितं पुनरुप्यज
गामाथ जरासंधो बलान्वितः जितस्वारा मरुक्काभ्यां मयकातो द्विजो ज्ञम दशचाकौ च संग्रामान्ये बभूवुः तदुभयौ यदुभयौ
गधो राजा चक्रैरुक्कुरो गगैः सर्वे लोके ते मुमुक्षु यदा वैरपराजितैः अथ कां तो जरासंधः स्वल्पसैन्यैर्बलाधिपः तद्वर्जया दवा
जां ते रजितं यदने कसः तन्न संनिधि माहात्म्यं विवेकारं द्रास्य चक्रिणः मनुष्या धर्मशीलस्य लीला सा जगतः पतेः अत्र
एव नैक रूपाणि यदरातिष्ठुं चति मनसैव जगत्सु खिं संहार्चको रति यः तस्यापि पशुपतेः कियानुग्रहमविस्तारः तथापि
ये मनुष्या एतां धर्मास्तदनुवर्तनम् कुर्वन् च तव तां संधिं हीने पुं द्विकरोत्यसौ सामचेष्टा प्रदातं च तथा भेदं प्रदर्शयन् करो
ति दुष्पातं च कविदेव वलायनम् मनुष्यदेहिनां चेष्टा मित्येव मनुवर्तते लीला जगत्पतेस्तस्य ह्यंदतः संप्रवर्तते इति श्रु
विष्णुपुराणे च जरासंधमुद्रा ना महा विशो पुथायः पराशरपुत्रा च गार्ग्यगोष्ठे द्विजैश्चालः वंद्यमित्युक्तं वा द्विज य
हीनां सान्धेयैः सर्वे जस्युसंघा दवाः ततः कौपसमा विवेका दक्षिणा पञ्चमेत्यासः सुतमिच्छंस्तपस्तेष्वयदुवर्कं भया बहं आरा
धयन् महादेवं सो यम एव मभक्षतत् ददौ वरं चतुर्वेदेः सौ वत्सरे द्वादशे लः सभा बया मास चतयवने शो हना मभन ४ तं द्यो विस्म
गमा चक्षुषू जो भूदल प्रभः तं कालयवनं नाम राज्ञे त्वेयवने म्वरः अग्नि विं च्य वने पातो वत्रां ग कदिनो जसम् सनुवीर्यम
हो न्यतः पृथिव्यां बलिने नृपान् प्रप्रष्टु नारदतस्यै कथयामास या दवान् स्नेहकोटि स ह्वा एतं सहस्रं सो विसंरुतः श्रीराम

श्रीराम
२६२

गजाश्वरथपत्नीद्यौ श्रृङ्गारपरमोद्यमम् प्रययौ वाव्यवधिज्ञो चिंतयानो दिने दिने यादवा अतिसामर्थ्यमैत्रयमधुरांपुरीम् रुक्म
विचिंतयामास सुभितं यादवं वले यवने नरलोगं भागं प्रसूय भविष्यति मागधस्य बलं क्षीणं सकालयवने वली हंता तदि
दमायां ते यदुनां मे स नै द्विधा तस्मादुर्गकरिष्यामि यदुना मतिदुर्ज्ञेयम् त्रियो वियत्रयुद्धेयुः किंपुनर्द्विपुंगवाः मयि मन्त्रे प्र
मन्त्रे वा सुप्ते संप्रचिते तथा यादवाभिभवदुष्टा माकुर्वन्ति रयो धिकाः इति संचिंत्य गोविंदो यो यतानि महेदधिम् यया
पेक्षा दशपुरीम् द्वारकां तत्र निर्मा मे महोद्यानां महावज्रां तडागशतशो भिताम् प्रकारगृहं संवाचा मिदुस्यैवा मरावती म
धुरावासिनो लोकांस्तत्रानीय जनादिनः असन्ने कालयवने मधुरां च स्वयं ययौ वहिरावासिते सैन्ये मधुराया निरायुधः
निर्जगाम सगोविंदो दृष्टो यवनश्रतं सहात्वा वासुदेवं तं वाफुप्रहरणे नृपः अनुमातो महायोगि चेतोभिः प्राप्य ते नयः
ते नानुयातः रुक्मोपि प्रविवेश महागुहां यत्र सैते महावीर्यी मुचुकुंदो नरेश्वरः सोपि प्रविवेश यवने रुक्माशय्यागतं न
रं यादेन ताडयामास मत्वा हृस्वं सुदुर्मतिः दृष्ट्वा त्रस्तते नासौ जन्वालयवने गिरिना तत्क्रोधजेन मैत्रेय भस्मीभूतश्च त
त्क्षणं सहिदेनासुरे युद्धे गतो जित्वा महासुरान् निशान्तिं सुमहाकालं निद्रां च प्रवरेत्सुरान् प्रोक्तुं श्रदेवै संसृजं यत्त्वा मुत्था
पयिष्यति देहिनाग्निना सद्यः सनुभस्मी भविष्यति एवं दग्धा सतं पापं दृष्ट्वा च मधुसूदनम् कस्तवमि त्याह सोप्याह जातो
हंस शितः कुले वसुदेवस्य तनयो यदोर्ध्वसि सपुत्रवः मुचुकुंदो पितत्रासौ रुद्रगर्भो वचोस्मरन् संस्मृत्य प्रणिपत्येनं सर्वसर्वे

अरंहरिम् प्राहजातोभवात्विष्णोःरास्वपामेश्वरपुराणोऽपि कथितमष्टाविंशतितमेषुमेवापरांतेहरेर्जन्मवदोऽंशेभविष्य
ति सत्त्वंप्राप्तेनसंदेहोमर्त्यानामुपकारकृततथाहिसुमहत्तेजोनालंसेदुमहंतव तथाहिसजलाभेदनाप्लीरतरंतववा
कानममतिचैकोऽर्धमुष्मात्वादप्रपीडिता देवासुरेमहायुद्धेदैत्यसेन्यमहाभयः नसेर्गुर्ममयत्तेजस्तत्तेजो नसहाय्यहं संसारप
तितस्यैको जैतोस्तंशारणीपरं सप्रसादप्रपन्नार्तिहर्ताहुरममाशुभम् त्वंपवेननययःशैलास्मरितेस्त्ववनानिचुमेदिनीग
गनेवायुतापोग्नित्वेतथा मनः बुद्धिरव्याप्तताप्राणा प्राणशस्त्वतथापुमान् पुंसः परतरंयश्चव्याप्याजन्मविकारियत् शश
दिहीनमजरममेयंक्षयवर्जितम् अष्टदिनाशंतदहं त्वप्राद्यंतविवर्जितम् त्वत्तोमरासवितरोयक्षगंधर्बकिंनराः सिद्धा
सरंसात्वतोमनुष्याः पशववृक्षलाः शरीसृपाः मृगास्सर्वेत्वनः सर्वेमहीरुहाः यच्चभूतंभविष्यत्कंचिदत्रचराचरं अमृ
त्तमूर्त्तमथवास्थूलंसूक्ष्मतरम् तत्सर्वजगत्कर्तुं नास्ति किंचित्त्वयाविना मयासंसारंकेस्मिन्प्राप्यतामगवत्सदा तापत्र
याभिभूतेननप्राप्तातिवृत्तिः क्वचित् दुःखान्येवसुखानीतिमृगतृष्णाजलाशया मयानाद्यगृहीतानितानिनायायचाभवन् राज्यमृत्वीच
लंकोशोमित्रवक्षस्तथात्मजाः भायाभूत्यजनयिचशदाद्याविषमाप्रभो सुखवृष्ट्यामयासर्वगृहीतमिदमवयं परिणामेतेदेवशताया
त्मकमनून्मम देवलोकागतिं प्राप्नोनाद्यदेवगणेपिहि मत्तः सहाय्यकामोभूद्वास्तविकुत्रनिवृत्तिः स्वमनाराधयजगतां सर्वेषां प्रभवास्पद
शाश्वती प्राप्यते केनपरमेश्वरनिर्धृतिः तन्मायामृदमनसोजन्ममृत्युजरादिकान् अवाप्यतापान्पश्यंतिप्रेतराजाननंनरा ततोनि
जक्रियासूतिनारकेष्वतिदारुणं प्राप्नुवंतिनराः दुःखममृष्टपविदस्तव अहमन्यंतवीषयिमोहितस्तवमायया ममसागाधकतंतिभ

ममिपरमेश्वरः सोहंत्वांशारणमपारमीशमाशुसंप्राप्तपरमपदंयतो निक्कंचित् संसारश्चमपरितापतत्त्वेतानिर्वोणेपरिणितंसाप्रिसर
भिलाषः इतिश्रीविष्णुपुराणपंचमेशोकलयवननाशतंतामत्रयोविंशाध्यायः पराशरउवाच इत्युक्ततदातेनमुचुकुंदेनधीम
ता प्राहेशसर्वभूतानामनोदिभगवान्हरिः यथाभिवाञ्छितान्दिव्यान्मूर्च्छलोकान्तेरम्बरः अव्याहतपरेश्वर्येमित्रसादोपवृंहि
तः भुक्कोभोगान्महादिव्यान्भविष्यसिमेहाकुले जानिस्मरोमत्तसांतततोमोक्षमवाप्स्यसि पराशरउवाच इत्युक्तप्रणिपत्येशंजगता
मच्युतंनृपः गुहामुखादिनिक्कांतादृशोशोत्यकान्तरान् ततः कलियुगंतात्वाप्राप्तुंनृपस्तपः नरनारायणंस्थानंप्रय
यौगंधमादनं कृष्णपिपातयित्वा रिमुपायेनहितकूलं जग्राहमथुरामेत्पहस्वस्वस्पर्दनाज्वलं आनीयचोयसेनायक्षावत्यानि
वेदयत् पराभिभवनिःशंकंभूवचयत्कूलं वलदेवोपिमेत्रेयप्रशान्तिरियत्कूलं ततिदर्शनसोक्तंठप्रययोनंदमोकूलं ततो
गोपाश्चगोपीश्चयथादूर्वममित्रजित् तथैवाप्यभवदत्येमागवद्रुमानपुरस्सरं केश्चाप्यसंफरिष्कृतः काश्चितुपरिष्वज हास्य
कैसमंकैश्चिद्गोपीजनस्तथा प्रियोरपनेकायबहनगोपालत्रहापुत्र गोप्यश्चमकुपिताः प्रोचुसेर्षमभापराः गोप्यप्रभु
रपरानागरीजनवल्लभं कचिदास्तेमृत्वंकृष्णलत्रैमलवात्मकं अस्मत्वेष्टापहसनंनकश्चित्पुरयोषितां सोभाग्यमानंम
धिकं करोतिक्षणसोदृढ कश्चित्स्मरतिनः कृष्णगीतानुगमनं कूलं अप्यसोमातरंरुद्रं सकृदप्यागमिष्यति अथवाकिंतदा
लापैरपराक्रियतांकथाः यस्मास्माभिर्विनाशनविनास्माकंभविष्यति पितामातातथाभर्ताभ्रातावंधुजनश्चकिं नत्यक्तस्तत्कृते
स्माभिरकृततद्वजोहिसः तथापिक्वचिदालापमिहागमनसंश्रयं करोति कृष्णोवक्तव्यंभवताकृष्णानन्दं दामोदरासौगोविंदपुर
स्त्रीसक्तमानसोऽप्येतप्रीतिरस्मासुदुर्दशःप्रतिभातिनः पराशरउवाच आमंत्रितःसकृद्वेतिपुनरीमोदेरजिच जहासस्त

विष्णुपुराण
१६४

रंगोपी हरिणा हतचेतसः संदेशोः सा मधुरैः प्रेमगर्भैर्गर्वितः रामेण चासिना गोपकृष्णस्यति मनोहरैः गोपैश्च पूर्ववद्रामपरिहासमनोरमाः
कथाश्चकार रमे च सहनेर्धनभूमिषु इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमंशोऽध्यायः पराशर उवाच बने विचरते स्तस्य सहो
पर्महात्मनः मातुषं च द्रुपस्य शिष्यधरणीधृतः निष्पत्तिरुका र्यस्य कार्येणोवी विचारितः उपभोगार्थमप्यर्धं वरुण प्राह वरुणो श्री
ष्टा सर्वदा यस्य मंदिरं लंमहो जसः अनंतस्योपभोगाय यस्य गच्छ मुदं शुभं इत्युक्त्वा वरुणी तेन संनिधानमथा करोतु वृंदावनवनी तन्न कंदर्प
रुकोदरे विचरन्ते लंदोपि मारुगंधमुत्तमं आध्याय मंदिराते वमपाथपुरातनं तेन कंदवात्सुहसामुद्यधारां सलांगलिं पतंती वीक्ष्य मे
त्रेय प्रपयोपसां मुदं पयो च गोपगोपीभिसमवेतौ मुदं निवतः उपगीयमानं ललितं गीतवाद्यविशारदः समेतोऽप्यन्यधर्माभकणिष्कामो
किं को ज्वलः आगच्छ मुने स्नातु मिच्छामि त्याह विह्वलः तस्य नाचं नदीसा च मत्रोक्ता मवमप्यवे जाजगाम ततः क्रुद्धो हनं जग्राह तं
ली गृहीत्वा तां तटे तेन च कर्प्यमदविह्वलः पापमोयासिना यासिना गम्यतामिच्छया नृतः सा कृष्टा तेन सह सोमार्गसि तप्यनिमग्न
यत्रास्तबलभद्रो सौम्यमासत रुतं शरीरिणी नद्ये तप्यत्रासादिह ललोचना प्रसीदेत्यब्रवीद्रामं सुखं मुशलायुधं सोमवी
देवजानासि मम सोर्यवलेन दि साहं स्वावलपातेन विनेष्यामि सहस्रधा पराशर उवाच इत्युक्त्वा तिसत्रासान्नजानद्या प्रसादितः
भूभागे प्रावितेन स्मिमु मोचयु मुनायनः ततस्ता तस्य वैकांतिराजगाम महात्मनः अवनंतोत्फलं चारु गृहीत्वा कुरुं डले वरुण प्राहि
तां चोस्मै मालाममृत्तान पंकजौ समुद्राहं तथा वस्त्रे नीले लक्ष्मी लयच्छृतं कृतावतंसः सतदा चारु कुंडलभूषणः नीलांबरधरश्च
मीशु सुभेकांति संजुतः इत्यविभूषितो रमे स्तत्र रामस्तप्यजे भासद्येन जतिश्च पुनः सद्धारिकां पुरी रेवती नाम तनयां देवतस्य
महीपतेः उपये मेवल सस्याय तां ते निशेदो लुको इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमंशोऽध्यायः पराशर उवाच

श्रीरामः
१६४

शरदुवाच मिष्ठाकः कुंडने राजा विदम विषये भवत रुक्मिणीस्य भवत्युजो रुक्मिणी च वरानता रुक्मिणी च रुमेरुहः सा च तं वा
रुहासिनी नहरोया च तेनें रुक्मी दोषेण चक्रिण ६६० च शिशुपालाया जरासंध प्रकोदितः भीष्माको हाभिष्ठासाहं रुक्मिणी
मुसुविक्रमः विवाहार्थं तत्सर्वं जरासंध मुखाः नृपाः भीष्मकेस्य पुरीं जगु शितां कन्यां हवा रुदिः विवस्वतारमास्य रामा
येष्वथ ये धुषु ततस्त्वेषां द्रुक्ः श्रीमान्दं वक्रो विह्वलः शिशुपाल जरासंधरा त्याद्याश्च महाभुतः क्रुपिता तो हरिहं नुं च कुरु
योगमुत्तमं निर्जिताश्च समागम्य रामाद्यैर्यदुपुंगवैः कुंडिनं न प्रवक्ष्यामि अहं लायुषिकेशवै कृत्वा प्रतितां रुक्मी च
तं रुक्मभभिदुतं हसावलसनागाश्च पतिस्पंदन संकलं निर्जितः पतितश्चोर्वाली लये वसचक्रिणा निर्जित्य रुक्मिणी
समगुपमेये स रुक्मिणी राक्षसेन धिवाहेन संप्राप्ता मधुसूदनः तस्यां यते य प्रद्युम्नो मदनांशः सवीर्यवान् जहार संवराय ये
जघान च संवर इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमंशोऽध्यायः मंत्रेय उवाच संवरेण हतो वीरः प्रद्युम्नः सकथं मुने संवरश्च म
लाधीर्धः प्रद्युम्नेन कथं हतः पराशर उवाच धवो हजातमात्रं तु प्रद्युम्नं स्तुतिमा गृहान् ममेव हतेति मुने हतवा काल संवरः
हत्वा चितोपचैवेन ग्राहो ग्रेलवर्णविवे कलेल जनिता वर्तु सुधारे मकरालये पतितं तत्र वैवैको मत्स्याजग्राहवाल कान्तम
माचत तस्यापि जघरे न लक्षिते मत्स्यवंधे मत्स्यासौ मत्स्यैरन्ये स्पृहयिन् ध्यातेनो सुखं यीय संवराय निवेदित तस्य मायावती
नाम पत्नी सर्वगृहेश्वरी कारया मासस्तु दाना माधिपत्यमनिदिता गारिते मत्स्यजघरेणादर्शान्तिशोभनम् कुप्यारं मन्मथत

वि० पु० रा रोहिण्यस्य प्रथमां कुलं कोयं कथमहं मत्सा जटं समुपागतः इत्येवं को नु कां विष्टां तां तन्त्रीं प्राह नारदः अयं समस्त जगते सुखि
 १६५ संसार कर्मणिः संवरेण हतो विष्टो तनयः सति का गृहान् सिद्धः समुद्रं मत्स्येन नी नीर्णोत्तेव संगतः नरत्नमिदं सुभुवि स्रज्या
 परियातय पाशरुपाच नारदेनेव मुक्तासा पातयामास तां शिभुं वात्स्यादिवा तिरागेण रूपादिवा यथा हिता सद्यः यौव
 माभोगभूषितो भूय ह्यमुने साभिलाषा तदा सा तु वभूव गजगामिनी मयावती ददौ चासौ मायाः मर्कटमां तनो प्रद्युम्ना
 यानुरागेण धातुस्तदहं यथा प्रसन्नतीनुता माह सकोक्तिः कमलेक्षणम् मातु भावमया स्य ह्यं त्वमेवं कर्तसे यथा सा
 चासौ कथं या मा सन पुत्रस्त्वमिति चे तनयं त्वामयं विष्टो हितवान् कालशं वरः सिद्धः समुद्रं मत्स्यस्य संप्राप्ता जटान्म
 या सातुरोदिते तेषां तां तां धाप्य निवत्सता पराशरुपाच इत्युक्तं संवरेण प्रद्युम्ना स समा युत को धाकुली कृतम
 जायुमुधे च महवत्स हत्वा सेन्य मशो वं नु तस्य दैत्यस्य माधविष्ठ मसमाया व्यतिक्रम्य मायां स युपुत्रेष्टमी जयं जघान त
 दैत्यं मायया कालशं वरं दुत्यत्य चतया सार्धं मा जगाम पितु पुरम् अंतःपुरे नियतितं मायावत्या समन्वितं नंदं हृष्टा रुक्मं
 भूषा वभूवः सुसुयोषितः रुक्मिणी चायदत्ते मणा सापुष्टि रनंदित धन्यायाः खल्यं पुत्रो वर्तते नैव यौवने अस्मिन्
 यसि पुत्रो मे प्रद्युम्ना यदि जीवति सभा ग्या जननी वत्सल्यया का मयि विभूषिता अथ गायत्र्याः स्तोत्रं मम या द्यवपुस्तव ह
 रेष्यत्वं सुखं के भवान् च त्मभविष्यति पराशरुपाच एतस्मिन् तरेष्टाप्तः सहस्रं सेन नारदः अंतःपुरं चरं देवी रुक्मिणी प्राह श्रीरामः

१६५

हर्षयन् एतत्ते तनयं सुभुहत्वा शं वमागतः हतो येनाभव हलो भवत्याः सति का गृहान् इयं मायावती भाव्या तनयस्यास्य ते सती शं वर
 स्य न भाव्यं भूयता मत्र कारणम् मन्मथे नु गते नाशं तदुद्रव परायणा शं वरं माह या मा सया ह्येण रुक्मिणी विवाहाद्युपभोगे
 नृपं माया मयं भुभम् दर्शयामास दैत्यस्य तस्य यं मादरेक्षणा कामो वतीर्णः पुत्रस्ते तस्य दयितारतः विष्टो कानात्र कर्तव्यास्तु
 खेयं तव शोभिना ततो हर्षं समा विष्ट रुक्मिणी ने शवस्तथा नगरी च समस्ता सा सा पुता धिप भावत चिरन वन पुत्रेण संयुक्तं
 प्रस्य रुक्मिणीम् अथाप विस्मयं सर्वे दारवत्यां जनस्तदा इति स्त्री विष्णु प्राणं पं वमं प्रद्युम्ना यत्किं नो मस प्रविष्टोऽध्यायः पाशा
 रुपाच चाहे दं सुदं च चातु देहं च यी र्वान् सुखेण चारु गुणं च भद्रं चाहं तथा परम् चाहं विंदं सु चाहं च चाहं चालि नाम्ना
 रं रुक्मिण्य जनयत्पुत्रा न्कन्या चारु मती तथा अन्यो अभार्याः रुक्मस्य वभूवः सप्तशोभनाः कालिन्दी मित्रविंद च सत्यानाम्
 जीती तथा देवी जीवती चापि रोहिणी कामरूपिणी मद्राज सुता चारु सुशीला शाल मंडना सा ज्ञा जिते सत्यभा मालम्भ
 एण चारु हसिनी बोद्धा सन्सहस्राणि स्त्रीणामन्यानि चक्रिणः प्रद्युम्ना विमहावीर्य रुक्मिणस्तनयां भुभाम् स्वयं वरस्य
 जग्राह सा च तं तनयं हरेः तस्या मस्या भवत्पुत्रो महावल पराक्रमः अनिरुद्धारो सुहृद् वीर्यो दधिरारिंदमः तस्या विरुक्मिणः
 पौत्रो भूवराया मास केशवः दोहित्राय ददौ तस्मै तां स्यर्द्धं न विष्टो रिणा तस्या विष्टा हिरामा शाया दवा हरिणा सह रुक्मिणी न
 गरं जगमुने मा भोज रुद्रं हि ज विवाहेत नानर्हते यद्युमेः सुमहात्मनः कालिं गति प्रमरवा रुक्मिणीं वा क्य मं भुवन् अनेन

वि० पु०

१६६

होहला धूते तयास्य वसनं महत् न जया मो वलं कस्मान् धूते नैनं महद् धूते पराशर उवाच तथेति ताना हृणान् रुक्मी वल समधि
तः सभा यत्सि हतो मे ए चक्र धूतं च ये तदा सहस्रं संसिष्का तस्मिन् विजितो वलः द्वितीये पिपले चान्यत्स हं रुक्मिणा जितः त
तो दशा सहस्राणि नका एण पणमा दे वल भद्रो जय त्वा निरुक्मी धूत विदाम्बरः ततो जहा सस्वन वत्कलिंगा धिपति र्दिज दंत
नावि दस्ये न्मूढो रुक्मी चाह मे देहतः अविद्यो यं महा धूते वल देवः पराजितः मुधै वासा वले पां धो यो न मे ने क्ष को विदाम्बर
ष्टा कलिंग राजानं प्रकाश दशा तान नमू रुक्मिणं चाति दुवी चं को पंच के हला युधः ग्लहं न ग्राह रुक्मी च देतं ये क्षान पा तय
न् अजय हल देव स्तं ग्राहो चे स्तं जितं मया मयेति रुक्मा ग्राहो धै रली को कै लं वल त्वयो को यं ग्लहः सत्यं न मे एवो न मे
दितः एवं त्वया चे दि जितं मया न विजितं कथं अथांतरिदोः वामुधैः ग्राह गंभीर नादिनी वल देव स्य तं को पंच वर्यं ती महात्म
नः जितं वले न धर्म ए रुक्मिणा भाषितं मृषा अनु को विवचं किं चित्कृतं भवती कर्मणा ततो वलः समुत्थाय को पं
सर कं लोचनः जघाना धृष्टदे नै व रुक्मिणं यम हा वलः कलिंग राजं चावय विस्फुरं तं महा वल वल वभं ज दंता न्कुपितो ये
प्रकाशं जहा ससः आरुह्य च महा स्तं भं जातरूप मयं वलः जघान न जघान ये न्यंत तप द्वा भू भूतः कुपितो वलः ततो ह ह ह
तं सर्वं पलायन परं दिज त श ज मंडलं सर्वं वभूव कुपिते वले वले न निरुतं मुत्कार रुक्मिणं मधुसूदनः नो वाच किं चि नै श्रीरामः

१६६

त्रैय रुक्मिणी वल यो र्भयात् ततो निरुद्ध मादाय हत दारं दिजे तम द्वार का माजगा प्रा यय दु च के से के शवम् इति श्री वि
ष्णु पुराणे पंच मे षे अष्टिरुद्ध विवाहा ना मा धृष्टि नो ध्यायः पराशर उवाच द्वार वयो ततः सेरिं शा कस्त्रि भुवने श्वरः आजगा
माथ मैत्रय म तैरा वन मृषाः प्रविष्टो द्वार को तो य स पत्य हरिणा ततः कथया मास दैत्य स्थान र क स्या वि चो धितं त्वया नाथे
न देवानां मनुष्या लोपि तिष्ठिता प्रशमं सर्व दुःखानां नीतानि मधुसूदनः तपस्वि जन नाशाय सोरिष्टो धेनु कस्तथा प्रतं यो य
स्तदा केशा सर्वे च निहता त्वया कंसं कु वल या पादः पूतना यो लं धा तिनी नाशं नीता स्व मास र्धे येने जग दुष द्वा युष्मद् ई
दुसा दुहि परित्रोते जगत्रये यत्किं वतान सं प्राप्ता तृप्तिं यांति दिवौ कसः सो हं संप्रति प्राप्त्रो यन्निमित्तं च जना ईनः तं धृत्वा त
त्प्रतीभार प्रयत्नं कर्तुं महती भो मोयं नर को नाम प्राप्त्रोति व पुरो स्थितः करोति सर्व भूताना मुप द्या तं मरि दं देव स ह सु
रादीनां नृपाणां च जना ईन हत्वा हि सो सुर कन्या रुते यानि ज मे दिरे अत्रं जत्साल लस्त्रा वि त अहार प्रचे तसः मंदर स्थित
प्राभृगं हत वान्म लिय र्धतम् अमृत त्वा विणी दिव्ये मन्त्रा न् रु रु कुं डले न हार सो सुरा दित्या वां छु ले रा वतं गजम् दुर्निति
मेतं को वेद मया तस्य तवो दितं यदत्र प्रतिपन्न वं तत्त्व यं प्रावि मृश्यताम् पराशर उवा इति श्रुत्वा स्मितं सत्वा भगवान्
वकी सुतः गृहीत्वा वासवं हस्ते समु तस्थो वरा सना त्वा चंतया मास च विभु र्मे न सा पन्नगा शर्मेः तं चिंतित मपा रु स गत
उंगाने श्वरं सत्य भा मां समा रोप्य यथै प्राप्त्रोति वं पुरम् आरु ह्यै राव तं नागं शक्रो पि नि दशा सयं ततो जगाम मैत्रेय

वि० १०
७

पश्यतां हारको कसाम् प्राग्ज्जातिपुस्त्यासीत्समंतात्तद्योजना आचितामैरवैः पाशैः सुरांगैर्भूदिजोत्तम तांश्चिच्छेदहरिं पा
शासिप्राचक्रमुदरीनेम् ततो मुरुः समुत्तस्थे तं जायते चकेशवः मुद्युत्तुतनयान्यसप्तसहस्रास्तास्तो हरिः चक्रधाराग्निन
दिग्भांश्चकार हलभानिव हत्वा मुत्तं हयग्रीवं तथा च जनं दिग्ज प्राग्ज्जातिपुरीधी मास्त्वरावान् समुपागतं नरकेणा
स्य तत्राभून्महासैन्येन संयुगः कृत्स्नयत्रगोविन्दे जेष्टे देव्यान्सहस्रशः शस्त्रास्त्रवर्धमुत्तुं भोमं तं नरकं वलिं सिद्धो
चक्रं दिधा चक्रे चक्रादैर्हचक्रा हते नरके भूमिर्गृहीत्वादिति कुलैः उपतस्थ जगन्नाथं वाक्यं वेदमथाब्रवीत् यदाह
मुदता नाथ त्वया सुकरमुत्तिना त्वत्परीक्षितं भवः पुत्रसदायं मय्यजायते तोयं त्वयैव दत्तो मे त्वयैव विनिपातितः पूराणकुं
डले च मे पालयास्य च संततिम् भारावतारणाय ममैव भगवानिवम् अश्वेन लोकं प्रायातः प्रसारसुमुख प्रभोः त्वं
तच्च विकृतिं च सहस्रो प्रभवो व्ययः जगतां जगत्स्वरूपस्य स्तूयते च त्वं किं तव व्यापी व्याप्यः क्रियाकर्ता कार्यचमगधा
मदा सर्वभूतात्मभूतस्य स्तूयते तव किं तदा परमात्मा त्वमात्मा च भूतात्मा चाव्ययो भवान् यदा तदा स्तुतिर्नास्ति किम
धीति प्रवर्तते प्रसीद सर्वभूतात्मनः नरकेण कृतं हियत् तत्सम्यक्तामदोषाय स्तूयति सान्निहितः पराशरमुवाच तथेति
चोत्साधारणी भगवान्भूतवाचनः रत्नानि नरकाणां साजुग्राहमुनिसत्तम कन्यापुरे स कन्या तां बोद्धुं शतलविक्रमः श
ताधिकानि दृष्टो सहस्राणि महामते चतुर्दिक् नृगजांश्चो ग्राहसाहस्रान् स इष्टवान् कांवे जानातां तथो ग्वा नां निपुता श्रीरामः

७

नेकविंशतिः कन्यास्ताम्रतया नागांस्तंश्चाश्वा हारकां पुरीम् प्रेषयामास गोविन्दः तद्यो नरकं कंकरैः दह्यो वारुणं च तथैव
आणि पर्वतं आरोपयामास हरिर्गते देव नृगाश्च ने आरुह्य च त्वयै कृत्स्नः सत्यभामा सप्रायवान् आदित्याः कुंडले दातुं त्रिगाम
त्रिदशालयम् इति श्रीविष्णुप्रसन्नोपचमंशे नरकवधो नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः पराशर उवाच गरुडो वा नृणं च तथैव मणिप
धतम् सभायै च हृषीकेश लालयेच्च वरुण्यैः ततः शंखमुपाध्यासित्त्वरगद्गारगो हरिः उपतस्थ स्ततो देवाः साध्वि राजा जना
दिनम् सदैवैरर्चितः कृत्स्नो देवमानुनिवेशनम् शिताभ्रशिखकारं प्रविश्या दह्योऽदितम् सतोऽप्येव चक्रेण सहते कुंडलो
त्तमे ददौ नरकनाशं च श्रीशंसास्ये जनादिनः ततः प्रीता जगन्माता धातारं जगतां हरीम् तुष्टा वादितिरत्युग्रा कृत्वा तत्प्रवाणं म
नः अदितिरुवाच नमस्ते पुंडरीकाक्ष भक्तानामभयं कर सनातनात्मनो ह्येव त्वं भूतात्मभूतभावन प्रणेता मनसो बुद्धिर्दि
याणं गुणत्वरुत्रिगुणतीतानि हृद्दं शुद्धसर्वहरिस्थित सितदीर्घादिनिःशेषकल्पनापरिवर्जित जन्मादिभिरसंस्पृष्ट
प्रादिपरिवर्जितम् संधाराजिरेहो भूमिर्गजने वायुरं वचं कृताशने मनो बुद्धिर्भूतास्त्व तथा च्युत सृष्टिस्थिति विनाशानो कर्ता
कर्तृपतिर्भवान् ब्रह्मविष्णुशिवाद्या भिरात्ममूर्तिमिरीचर देवायक्षास्तथा देव्याराक्षसाः सिद्धपन्नगाः कूर्माश्चापि प्रा
चाश्च गंधर्वाश्च नृजास्तथा पशवो मृगाः पतंगाश्च तथैव च सरासृपाः वृक्षगुल्मलता वल्गः समस्ता तृणजातयः स्थूला मध्य
स्थया सूक्ष्माः स्थूलसूक्ष्मतराश्चैव देहभेदा भवानसर्वे ये किमु कृता प्रयाहः माया तवेव मत्ता त परमार्थीति मोहिनी अ
नात्मन्यात्मविज्ञानं प्रया मूढो नुलभ्यते अहंममेति भावो जयतुं सा भभिजायते संसारमातुर्मद्यायास्तवैव नाथ चैवितं येः

वि० पु०
१६८

सुधर्म्यपरेनोच्यतेरेराधितोभवान्तेतरंत्वरितलोमेतोमायामात्मविमुक्तये अस्याद्याः सकलादेवाः मनुष्यापश
वस्तथा विष्णुमायामहावर्तमोहोदधतमसावृताः आराधयन्तामभीष्टंतेकामानात्मभवक्षयात् यदेतेपुरुषामा
यासेवेयंभगवंस्तव मेयात्पुत्रकामिन्यावैरपक्षययत्त आराधितो नमोदाययायाविलसितेहियत्को
पीनाद्यादयायाकांक्षाकल्पद्रुमादपि जायतेयदपुराणानां तोपराधः स्वदेवजः तत्प्रसीदस्विलजगन्माया मोह
कराव्यय अज्ञानंज्ञानसंज्ञावभूतंभूतेशानाशय नमस्तेचक्रहस्तायशार्ङ्गहस्तायतेनमः गदाहस्तायतेविष्णो
शंखहस्तायतेनमः एतत्पस्यामितेहृदंस्थूलचिह्नोपलक्षितम् नजानामिपरंयत्नेप्रसीदपरमेष्ठरीपराशाउवा
च अदित्यैवंस्तुतोविष्णुग्रहस्याहसुरारणिममातादेवित्वमस्माकं प्रसीदवरदाभव अदितिरुवाच एवमस्तुय
थेष्टानुत्वमशौचैः सुराः सुरैः अजेयपुरुषव्याग्रमर्त्यलोकेभविष्यसिततो नंतरमेवास्यशक्राणीसहितादि
तिम् सत्यभामा प्राणम्याह प्रसीदति पुनः पुनः अदितिरुवाच मत्प्रसादान्नेतुभुजरावैरूप्यमेववा भविष्य
त्यनवद्योगीसर्वकामाभविष्यति पाशाद्युवाच आदित्यानुकृतानुज्ञादेवराजो जनाईनम् यथावत्सूजया
मासबहुमानपुरस्सरम् ततोददर्श ह्रस्वो विसत्यभामासहायवान् देवोद्यानानिहृद्यानिनंदनादीनिस
त्तमदर्शचिसुगंधाग्रंमंजरीपुंनधारिणी श्रोत्याह्लादकरंताम्रवालपल्लवरोमितं मध्यमानेमृतेजा

श्रीरामः
१६८

तंजातस्त्वसमत्वचं पारिजातंजगन्नाथःकोशावःकेशिभूदनः तंष्टुप्राहोविदंसत्यभामाद्विज्ञातम
कस्मान्नक्षकाप्रेषनीयतेदेवयादवः यदितेतद्वचसत्पस्यात्वंथप्रियोतिमे अद्वेहनिष्कटार्थयितदमं नी
यतांतर्तः नमेजायवतीतादृगभीष्टानवतक्रिणी सत्ययथात्वमित्युक्तंत्वयारुहसकृप्रियम् सत्यंतदा
दिगोविन्दोयचारुतंवचः तदस्तुपरिजातोयंममगेहविभूषणम् विभ्रतीपारिजातस्यकेशपक्षेणमंजरी सप
त्नीनामहंमधेशोभेयामितिकामये पाशाउवाच इत्युक्तः संग्रहस्येवंपारिजातंगुह्यति आतेपयामासहरितमूव
र्चनरक्षिणः भेषाचीदेवराजस्यमहिषीतत्परिग्रहं पारिजातंनमैविरहर्तुमहिसिपादयं प्राचाविभूषणार्थयदेवै
मृतमंथने कुत्यादिनो नक्षोमीगृहीत्वेनंगमिष्यासि देवराजोमुरेवप्रेसोयस्यास्तस्मापरिग्रहं बोधात्प्राथयतेसेमीगृहीत्वा
नंहिकोप्रजेत अवस्यमस्येदेवनेनिसृतिरुह्ययात्यतिक्त्रोद्यतकरंशक्रमनुयात्यतिचामराः तदलंसकलैर्देवैर्विग्र
हेणतवाभुत विषाटकदुयत्नमनतंछंशतपंडिताः इत्युक्तैरुवाचैनासत्यभामातिक्त्रेपिनी प्राशचीपारिजातस्य
कोशाशक्रसुरायः सामान्यः सधिलोभानांयद्येवामृतमंथने समुत्पन्नस्तत्कस्मादेकोगृह्णातिवासवः यथासुधायथैवे
दुर्यथाश्रीधनरक्षिणः सामान्यासर्वलोकस्यपारिजातस्तथाकुमः भर्तुयाकुमहागर्वाहापदेनमचोराची तत्कथ्यताम
लंशोत्पो सत्याहारयति कुमम् रुध्यतांचकुतेगत्यापौलोमेवचनंमम सत्यभामेतदितिगर्धेद्विनाशरम् यदिदेवदि

प्राव

तामर्जुनदिवसः इति सव मद्रुहुरतो वृक्षंतं कारयानवारणम् जानामिते पतिं शक्रं जानामिदिदेवचरम् पारिजातं तथा
 जेनं मानुषी हरया मिते पराशर उवाच इत्युक्ता रक्षिणे गत्वा शक्रा दुर्मयोदितम् शची वात्सा हया मासत्रिराधि
 पतिं पतिं ततः समस्त देवानां मन्यैः परिवृतो हरिः प्रययौ पारिजातं पिबो यो धविर्द्विज ततः परिधानि स्त्रिंशमधा
 श्रल वरा युधाः वभूवुस्त्रिदशास्सर्वे शक्रे वज्रकोस्थिते ततो निरीक्ष्य गोविंदो नागराजो पारिस्थित शक्रं देवपरिवारं यु
 द्धा यस्य मुपस्थिति चकार शंखनिर्घोषादिशः शरेन पूरयन् मुमोच च शरं भातं सहस्रा युतं संमि ततो दिशो नभश्चैव ह
 दृश शरं तावितम् मुमुचुस्त्रिदशास्सर्वे अस्त्रास्त्रा एव नेकशः एकैकमस्त्रं शशं च देवैर्मुक्तं सहस्रधा चिच्छेद लिल
 ये वेष्टो जगतां मधुसूदनः पाशं सलिलराजस्य समाभाष्यारणाहानः चकार खंडशस्त्रं चावालपन् नगगेहवत् यमे
 न प्रहितं दंडं गदा विक्षेपं वडितम् एचिं पातयामास भगवान् देवकी सुतः शिविकां च धनेन शस्य चक्रैराति लभ्ये
 विभुविः चकार सौरिकर्कच दृष्टि दृष्टं हतौ जसं नीतो निः शतशो वाणैश्च विनो व सवोदिशः चक्रविधि नमूलाया ह
 द्राभुवि निपातिताः साध्या विधेय मरुतो गंधर्वाश्चैव सायकैः शाईणैरेरितै रस्ताभ्यामिष्टा लिल लयते गतत्मा
 नपि वक्रै एषहाभ्यां नखरां कुरैः भक्षयंस्त उदये च नैरायंश्च चारवै ततः शरसहस्रेण देवेन्द्र मधुसूदनो परस्य
 रं च व धीतेभारतभिरवतो वक्षैः दृशवतो न गतौ पुपुधेत त्रसं पुगे देवैस्समस्तैर्युधैश्च शक्रै ए च जनादिनैः छिन्ने श्रीरामः
 १६९

व्योषवाणे पुष्टे चोत्तु च त्वरन् जग्राह वासवो वज्रं रुद्रं चक्रं सुदर्शनम् ततो ह्राह कृतं संघं त्रैलोक्यं सचराचरं वज्रं चक्र
 धरो दृष्टो देवराज जनादिनो सि प्रवज्र मथे नृणां मग्राह भगवान् हरिः नमुमो च तथा चक्रं शक्रतिथेति चाब्रवीत् प्रनम्य
 त्रं देवं द्रुं गत इक्षत वाहनम् सत्यभाभा ब्रवीद्दीर्घलो यन परायेणम् त्रैलोक्येश्वर नो युक्तं शची भर्तुः पलायनम् पारिजा
 तस्त्रगाभोगा त्वा मुपस्थास्यते शची कीदृशी देवराजी ते पारिजातस्र गुञ्जलम् अयं शयतायथा पूर्व प्राणयादा गती शची
 श्रलं शक्रा पमानेन न ब्रीडां कर्तुमर्हसि नीयतां पारिजातोयं देवास्संतु गतव्यथाः पतिगद्गी वृत्तये न वरुमान पुरस्सरम्
 न ददर्श कृतायाता मुखचारेण मीशची स्त्रीत्वाद गुरुचित्रा हं स्वभूर्दिग्गजा नापरा ततः कृतवती शक्र भवता सह विग्र
 हं तदलं पारिजातेन परस्त्वेन हतेन नः शोणेण गविता सा तु भद्रा कास्त्री न गविता पराशर उवाच इत्युक्ते वै निवृत्ते देवराज
 स्तथा द्विज प्राह चैनामलं चंडी सखि चेदात विस्तरैः न चापि सर्गसंहारस्थिति कर्त्ता खिलस्य यः जितस्य तेन न मे प्राडा
 जायते विश्वरूपिण यस्मिन्नगत्सकलमेतदनादि मध्ये यस्या घतश्च न भविष्यति सद्य भूतान् तेनोद्भव प्रलयपाल
 नकारेण न ब्रीडा कथं भवति दोनिरा कृतस्य च सकल भुवनसूते मूर्ति रत्ना एष सुदमा विदितसकल वैद्यैर्ज्ञायते यस्य ना
 म्यैः तमजमरुतमीशं शाश्वतं स्वेच्छयेनम् न गदुष कर्त्तुमर्त्य को विजेतुं समर्थः शतिश्री विष्णुपराणो पंचमेशो पारिजातहराणं
 नाम त्रिशक्तोऽध्यायः पाशा उवाच संस्तुता भगवानि त्थं देवा जेन केशवः प्रहस्य भावगीभीरमुवाच इदं ज्ञोत्तम देवराजो

वि० पु०

७०

भवानिदो वयं मर्त्या जगत्पते संतव्यं भवतां चेत्तद्वाराधनं तं मम पारिजाततल्लव्या दीनीयता मुचिता स्पष्टं गृहीतोयमया
कसत्पावचनकारणात् वज्रैरेदं गृहाणा त्वं यदस्त्री प्रहृतं त्वया तवैवेत्तत्प्रहरींशं क्रुवेरि विदारितम् ईदृशवाचविमे
हयसिमा श्रीशमर्त्यहिमिति किंवदन् जानीमत्त्वा भगवतो ननु सुसुमविदावयम् योसितोसि जगन्नाथ प्रवृत्तौ नायसी
स्थितः जगतः शल्यनिष्कर्षं करोष्य सुस्सदन नीयती पारिजातो दी कुरुक्षारवती पुरी मर्त्यलोके त्वया मुक्ते नायसी
स्थास्यते भुवि पाशाखुवाच तथेत्पुत्रा च देवेन्द्र मा जगाम भुवंहिः प्रसूतः सिद्धी धर्मे त्वया मन्त्रेण तत्तथा धर्मि ८ तत
संश्वमुपाध्याय द्वारकोपरि स्थितः हर्षमुत्पादयामास द्वारवासिनां ज्ञातव्यं कीदृशं गतं तास्य भामा सहायवा
न निष्कृष्टस्याप्यमास पारिजातं महातनं यममेतज्जनेः संधी जातिस्मरान्त्योर्ध्वी वास्पतेयस्य पुण्याणां गंधे
नोर्ध्वी त्रियो जना ततस्तया दवास्सर्वे दिह वंधानमानुषान् ६६५ पादेषु तस्मिन् कुर्धतो मुखदर्शनिम् किं करैः सम्
पानीती हस्तपद्मादित तो धनम् स्त्रियम्रह्मको जग्राह नरकस्य पारिग्रहान् ततः काले भुमे प्राप्ते उपये मे जनादिनः
तां कन्या नरकेणा सन्सर्धतो याः समाहृताः एकस्मिन्नेव गोविन्दः काले तासी महामते जग्राह विधिवत्प्राणी नृपय
रुदेहेषु धर्मितः कोडास्त्री सहस्राणि शतमेकं तथा धिकम् तावन्ति च केरुपाणि भागवान् भुस्सदन ८ एकैर्नैवे श्रीराम ८

श्रीराम ८

७०

स्तेनताः कन्याः अनिरेम भुस्सदनम् ममैव पाणि ग्रहणी भगवान् कृतवानात् निशासु च जगत्सु खती सांगे हेतुं केशव ८
उवाच विप्रसर्गसी विप्रचरूपधरो हरि एति श्रवणं पुत्रोऽपि च मे शो कन्या परिग्रहो ना कृत्रिंशं तमेऽध्यायः पाराखुवा
च प्रद्युम्नाद्याः हरे पुत्रास्तक्रिणा कथितास्तव भानुं भेमारि कैचे वसत्यभा मय्य जायत दासि मीतः प्रवर्गीद्याः तोहिणी
तनयाः हरेः वभूवुर्जीववती च शंका धावा कृशा लिनः तनयाः भद्रविदाद्या नाग्रजिती महावलाः संग्राम निप्रधा
नास्तु शौव्याया स्त्वभवन्मुताः दृकाद्यास्तु सुता माती गात्रवत्प्रमुखा नुतान् अवापलक्ष्मणा पुत्रा कालीद्या प्रभुत
दयः अन्यासी चैव भार्याणां समुत्पन्ना निचक्रिणः श्रवायुता निपुत्रीणी सहस्राणि शतं तथा प्रद्युम्नः प्रथमस्तैवी
सर्वेषां सकिणी सुतः प्रद्युम्ना दानिहो भूदन्तस्तस्या धनो यतः अनेह दोरणे रुद्धो बलेः पौत्री महावल्लुवाणस्य
तनया मूषा मुपये मेदिनो तत्र प्रतत्र पुद्गल भूधारी हरिरी करयोर्महत् छिन्ने सहस्रीवाहनी यत्र वाणस्य चक्रिणा मेत्रे
पुत्रवाच कथी युद्धमभू हस्तनुवाथे हरि हस्तयोः कथी दायी च वाणस्य वाहनी कृतवीनारिः एतत्सर्वं महाभाग ममा
ख्यातं महसि महकोतुं हर्षं जाते कथी श्रोतुमिमीहरेः पाराखुवाच उवावाण सुता विप्रपार्थिता सहस्रीभुना की
र्त्तनी मुपलक्ष्येष्टेः स्पृही च केतदाश्रयी ततः सकलचित्तज्ञा गोरीता माह्वामिनी अलमस्य र्थतो येन भर्ता त्वमपि
स्वसे इत्युक्ते सा तदा च केके देति मातमात्मनः कोवाभर्ता ममेत्येनी पुनरप्याह्वयती चेत्ताख्यमुक्ता दस्यी स्वप्ने
योभिभवत्तव करिष्यति सते भर्ता जपुत्रि भविष्यति पाराखुवाच तस्यातिथो पुमान् स्वप्ने यथा देव्या तदरितं

वि. पु.

७१

को

नद्यैवाभिभवचक्ररागी च चक्रचक्रसाः ततः प्रमुखा प्रमुखमपर्वीतीतमुत्तुका कगोतासीति नर्त्तनामैत्रयोक्तवती सखीम्
या एष्यमित्री कृष्णा इन्द्रिलेखा च तत्सुता तस्याः सखा भवत्सा च प्राह केचित् तयो चोते यदालम्बा कुलानां सैक्यवा माससा
मखी तदा विन्दो समा नीय स धिमेवा भवदायत् विदिता र्थी नता माह पुनस्तथा यद्योदिती देव्या तथैव तत्राज्ञो बोधुपाय कुरु
ध्वति पराशर उवाच ततः परे सुरादेत्या नू गीर्धर्मा प्रधानतः प्रनुव्यो म्ना भिलिख्या सैव चित्रलेखा मदर्शयत् अथास्यासा
तु मीधर्मा स्तयो रगसुराः सुरान् प्रनुवो पुदो हृदि तेव्ये वीध कुरु हृदि कुरु रागो विलोकासीत् सुभ्रुलं ज्ञा जेवसा प्रद्युम्न
दर्शने ग्रीवा हृदि निने न्यतो हृज्ज हृदया न्यथैविका शिवा लज्जा का विनिराकृता सोधिसो यमिती सुहेतया सा योगागामिनी
यथो हारवती मूषा समासा स्यातः सरवी इति श्री विष्णु पुराणे पंचमोऽध्यायः उत्तरे लक्षणादर्शने नाम द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः पराशर उवा
च बाणो विप्र एष त्वांग्रे मैत्रेया हृत्रिलोचन मदेव वफुस हस्ताणि निधिनो हविना हवम् कचिन्ममैषी वा हनी सा फल्यजनन
मरणः भविष्यति विना युद्धं भारो यममर्कं भुजेः श्री कुरुवाच मत्सूर धर्म भगते यदा बाणो भविष्यति विदिता शिवा जना नदी प्रा
स्यसे त्येतरारणि ततः प्रणम्य मुदितः श्रीभुमन्मना गतो गृहं भग्रे च धर्ममालोक्य हृदये हर्षोत्प्रेष्यो एतस्मिन्नेव काले तु योग
विद्यावलेन ते अनिरुद्ध मथानिने चित्रलेखा वराप्सरा कन्यीतः पुरमध्वेनै रम्याली सखी यथा विद्या यदसि एता गत्वा शशि
सुदैत्य भूयतेः आदिष्टु किं करणी तु सेन्ये तेन महात्मना नद्या तपरिधीलो हमा दीय परवारहा हते भुते पु बाणे विद्यस्य स्तब्धो
धतः पुद्गमानो यथा शक्ति यदा वी र्येण निरर्जितः प्रायया युयुधे तेन सतदा मित्रो दितः ततः स्तियन्नास्त्रेण ववधय दुनेदने श्रीरामः

७१

हारवती कया तो सावनिहृति जल्पताम् यदनाम चक्रसेतुं वदं वाणेन नारदः तेशोणि तप्रे मुत्त्वानीति विद्या विदग्धया योषिता प्र
त्यधिजग्मु र्यदवाना मरीरानि ततो गहडमास्त्य स्मृतमात्रा गति हरिः बलप्रद्युम्न सहितो वा एष्य प्रययो पुरीम् पुरी प्रगे प्रथे मर्धु
मासी न्महात्मना यथो वा एष्य भासी नीत्वा ता सी सधै हरिः ततो त्रिपाद त्रिशिरा ज्वेरा मोहवरो महान् वा एष्यार्थ मत्पथ्यु
युधेशाङ्ग धन्वा तज्जस्मस्य शी सी भूत तापः कृष्ण शसिगमात् अगप बलभद्रो विशममासी लितेक्षणः ततः सियुध्यमानस्तु
सहदेवेन शाङ्गिणा यैष्टवेन ज्वरेणा भु हृ हरे हानिग सतः नारायण भुजा द्या तपरिधी इन विह्वलम् तीवीर्य क्षम्यता मस्येता
हरे वं पितामहः ततः सुसी तमेवेति प्रो क्ता तै यैष्टवे ज्वरि आत्मन्यवल धीनिने भगवान्मधुसदनः प्रमत्तया सप्रियुद्वेसा रिषि
तिमानवाः विन्दरास्ते भविष्यति सुत्वा चेने यथो ज्वरः ततो ग्रीन्मगवा न्ये च त्रित्या नीत्वा यथा क्षयम् दानवानी वले विह्वल
एष्या मासली लया ततः समस्त सैन्ये न दैत्ये या नी वलेः सुतः युयुधेशी करुणो वकार्त्तिके यश्च शोरिणा हरिरी करयो युद्धं मती वा
सीत्सुराणि चुक्षुः सकलाः लोकाः शस्त्रास्त्रीशु प्रतापिताः प्रलयो घमशेषस्य जवाते नूनमागतः मे निरे त्रिदशायत्र
वर्त्तमाने महाहवे जीभणास्त्रेण गोविन्दो जीभया मासमी करम् ततः प्रणो मुदैत्ये याः प्रमथ्या अहस्रशः जीभामिभूतस्तु
हरि रथो पस्थठया विशत् नशशा कततो यो दु हृ हरे ना हृ हृ हरे गहडसत बा हृ हृ प्रद्युम्नास्त्र नी पीडितः हृ हृ हृ
रानिर्द्धूत शक्ति प्रापय यो गुरुः जीभते शी करे नष्टे दैत्य सैन्ये गृहे जिते नीते प्रमथ सैन्ये च सै सविशार्द्ध धन्वा नदी समीपे

विष्णुपण
२७३

प्रेवेविलंबितं शरणं मे समभ्येत्य कर्त्ता स्मिन्पतेतथा तथा लब्धो भयं भूयो न मे किंचिद्विद्यति इत्युक्ते पणते च ते संस्मृत्याभ्याग
तं हरिः गरुत्मांतं यथा रुद्रात्वरितं तत्पुरं यथा यथा विकेशवो देवं योगं कल्पति स्वर्गा सर्वसंयपरीवारः पाणिशिराहउपाययौ त
तो वलेन महता काशिराजवलेन च पौंड्रको वासुदेवो सो केशवो भिमुरयं यौ तंददर्श हरिर्दरादुरास्पदने स्थितं चक्रहस्तं गण
शाङ्क बाहुं पाणिगतं बुजं स्वधरधृतशोङ्कं च सुपरं रचनाधजं वक्षस्य लेखं हस्तं श्रीवत्सं दृश हरिः किरीटकुंडलधरपीत
वाससमन्वितं दृष्ट्वा तं भावगंभीरं जहा सगरुदधं जं युयुधे च वलेनास्पृहस्य श्ववलिना द्विज निस्त्री शशिर्गदं लक्ष्मी
कामुकशालिना स एनशाङ्कं निमुक्तैः शरैरपि विदारणं गदाचक्रनिपाते अस्मदयामास तद्वलं काशिराजवले
चैव क्षयंतीत्याजनाह्नः उवाच पौंड्रकं मूढमात्मनि द्वापलक्षणं श्रीभगवानुवाच पौंड्रकोक्तं त्वया यत्तद्वत्तवै कौण्ठ
प्रति समुत्सृजेति चिह्नानि तत्संपादयो म्पहं चक्रमेतत्समुत्सृष्टं गदेयं त्वेविसर्जनं गरुत्मानेकनिदिष्टं समारो
हतुते ध्वजं इत्युच्चार्य विमुक्तैः कुर्वलोकस्य विस्मयं हत्वा च पौंड्रकं सौरिः काशिराजं च सा तु गपुनर्द्वारं वती शशा
रमस्वर्गगतो यथा तच्छिरपातितं दृष्ट्वा तत्र काशिपतेः पुत्रं जनः किमेतदित्याह वने तपन्यत विस्मितः रात्र्या तं वासुदेवेन
हतास्पस्तुतस्ततः पुरोहितेन सहितस्तोष्यामास शंकरं अविश्रुक्ते महाक्षेत्रे तोषिते स्तेन शंकरः समुत्तिष्ठतु कस्य स्पलव
सादान्महेश्वरः पराशर उवाच एवं भविष्यतीत्युक्ते दक्षिणाग्रे नंतरं महाकृत्या समुत्तस्थो तस्यैवाग्निनिवेशितात् ततो

श्रीरामः
२७३

ज्वालाकरालासिज्ज्वलकेशकपालिका कृष्णकृष्णैतिकुपिता कृत्याहरावतिं ययौ तामवेक्ष्य जनः त्रासविचकरो
चने मुने ययौ शरणं जगतां शरणं मधुसूदनं काशिराजं धृतो नेयमारुध्वं धूमध्वजं उत्पादिता महाकृत्ये त्ववगम्य
र्थचक्रिण जहिकृत्या भिमासुग्रावरिज्वालाजरा लंकां ननाशवेगिनी वेगात्तदप्यनुजगाम तो कृत्यावाराण
सीमेव प्रतिवेशत्वे यान्विता विष्णुचक्रप्रतिहतप्रभावा मुनिसत्तमः ततका शिखलं भूरि प्रधमानां महावलम्ब
समस्तशस्त्रास्त्रयुतं चक्रस्या भिमुरयं ययौ शस्त्रास्त्रमोक्षचतुरंदध्यातुं दलमोजसा कृत्यागभिमसेषां तो तदा
वाराणसीपुरी प्रभूतभूतपौरां तु श्वा समातंगमानवां असेषकोषकोष्ठां तु निर्दिष्टां सुरैरपि ज्वालापरिहृता शेष
गृहप्राकारचैवरा दृष्टा हज्जदरश्चक्रं सकलामेवतां पुरीं अक्षीणामप्यमन्यस्वसाध्यासाधनसस्पृहं ते चक्रं विस्म
रदीप्तिविस्मो रभाय योकर इति श्रीविष्णुपुराणे पंचमोऽंशो बाराणसीपाहोतामचतुरस्त्रिंशोऽध्यायः भवेय उवाच भूय
एवोह मिच्छामि बलभद्रस्य वीर्यमतः श्रोतुं पराक्रमं त्रहस्यन्तं नमो रम्या तुमर्हसि वयमुनाकर्षणादीनि कृतानि भगवन्म
या तत्कथ्यतां महाभाग यदन्त्यकृतवान्वलेः पराशर उवाच भवेयमूयतां कर्मय शमेण भवत्कृतं अनंतेना प्रमेयेण शोषेण
धरणं कृता दुर्वाधनस्पतनया स्वर्ध्वराकृतक्षणां बलादादत्तवाक्यीरुशां नोजां ववती सुतः ततः कृष्णमहावीर्यकिर्णदुर्वाधन
दयः भीष्मश्रेष्ठः श्रेष्ठं वधं धुधुधिनर्जितं तच्छ्रुत्वा यादवा सर्वे क्रोधं दुर्वाधनादिषु भवेयचक्रं श्रुत्वा तानि हंतुमहोद्यमं

विष्णु
७४

तान्निवार्यवल्ग्राहमदलोलाकुलाक्षरं मोक्षयित्तेमध्वनाद्यास्यामेकोहिकौरवान् वलदेवस्तोगत्वा नगरं नागसाकृत्यं बाधोप
वनमध्वेभून्तनिवेशचतसुरं वलमाजतमजायभूपादुयोधनादयः ममध्वमुदकं वेवरा मायप्रत्यवेदनं गृहीत्वा विधिवत्
यंतनस्तानाहकौरवान् आत्तापयत्पुयसेनः सांवभाशुविस्वचय ततस्तुतह चः कल्माभीष्मशरा दयोऽज्ज कर्णदुयोधनाद्याश्रु
कुपुर्दिसत्रम ऊचुश्चकुपिता सर्वेवाल्मीकाद्याश्चकौरवा अराज्याहयदौर्वंशमवेक्ष्य मुशलायुधं भोभोकिमेतद्वतावलभशरित
वच आत्तांकुसकुलोत्थानांयादवः कः प्रदास्यति उग्रसेनोपियद्यातांकौरवाणांप्रदास्यति तदुत्पादुरैश्च नृपयोपैरलं
ते तद्गुह्यं वलमायात्वंशां वममायवेष्टितं विमोक्षामो नभवतो नोयसेनस्यशासनात् प्रणतिया कृतास्माकं मन्यानांकुकराध्वे
ननामसाकृताः केयमात्रास्वामिनिरुत्यतः सर्वमारापिता सर्वसमाना सनभोजनैः कोतोषोभवतानीति यात्रीत्यानमलोकि
तः अस्माभिरधमिवतो ध्वं वलमिवोदतः प्रेमोतन्नेतदस्माकं कुलं युष्माकुलोचितं पाराशरुवाच इत्युक्ताकुर्वः सर्वे नभु
चामोहरेस्सुतं कृतं कनिष्ठया तूरां विविशुर्गजसाकृत्यं मृत्तकोपेन चाष्टैस्ततो विक्षेपमनना उत्थामपास्याविसुधां जधान
सहलायुधः तले विरारितापुष्पीपासिंयातामहात्मनः आस्फोटयामासतदोद्यादिशः शयनेन शरयन् उग्रसेनस्य येन तां मन्
तेद्याविलंबिनी आत्ताप्रतीक्षेधर्मण सहदेवः सचीपतिः सदाध्यास्ते सुधर्माता मुग्रसेनश्चीपतेः धिब्रनुष्यशतो ह्येष्टे तु
रेषान्पराशरं पारिजाततरोः पुष्पमंजरीयानिताजनः विभर्ति यस्य भृत्यानां सोपेयां नमहीपतिः समस्तभुजानां य उग्रसेन

श्रीरामः
७४

हावा ५

सतिष्ठातु अद्यानिष्कौरवीपृष्ठी कृत्वायास्यामितसुरीम् कर्णदुयोधने शोणमद्यमीषीसवाहिके दुष्टानुःशासनादीश्रभूरिभ्रवसमेवच से
प्रदत्तेशर्लभीममर्जुनेसयुधिरम् यमजोकोरवीश्रान्याहृत्वासाश्वरथादिपाने वीरमादायशीर्वचसपत्नीकृततः पुरीम् द्वारेकामुग्रसेनादी
नृगत्वा दृष्ट्यामि वीधवान् अथवाकौरवावा नी समसैः कुरुभिस्महभारावतरणे शीघ्रदेवराजेन चोदितः भागीरथीद्वियाभ्यामुनगरि
नागसाहयम पशशरुवाच इत्युक्तामदुर्काक्षः कर्षणाद्येमुखिहले प्रकारवप्रेचिन्त्यस्य च कर्षमुशलायुधः आधूर्तिर्तत्सहसाततो वेहस्तिन
पुरीं दृष्ट्वा सितुष्यहृदयाश्रकुशुः सर्वभौरवाः रामरामबहोसम्यतां क्षम्यतीत्वया उपसे क्रियतीकापः प्रसीदमुशलायुध एवसांवः सपत्नीक
सवनिर्वातितो वलः अविज्ञातप्रभावासी क्षम्यतामराधिना पाराशरुवाच ततो निर्यातयामासुः शीखपत्न्यासमान्धै निष्क्रम्यनगरात्
लिकौरवामुनिपुंगवभीष्मशैलकृपादानीं प्रणम्यवदतीप्रियव क्षीतमेतन्ममेत्याह वलोवलवतीवरः अद्याप्याधूर्तिताकारं लस्यते
तत्पुरीदिज एवप्रभागेरामस्य वलशौर्केपलसाणः ततस्तु कौरवाः शर्वसीपूज्यहलिनासह प्रेषयामासुहृद्गन्धनभायीसमान्वितस
इति श्रीविक्रपराणे पंचमेशोवलप्रभावो नाम पंचमोऽध्यायः पाराशरुवाच मैत्रेयश्रूयतीतस्य वलस्य वलशायिनः कृतेयवद
न्यते नानाभूतदविश्रूयतीत्वया नरकस्यासुरैर्दस्यदेवपक्षविरोधिजनः सखाभवन्महावीर्यद्विविधेनामवानाः वैरानुबध्वं
लवान्सकारसुराश्रितिनरकैरुतवाक्कलोदेवराजेन चोदितः करिष्येसर्घदेवानीतस्मादेवप्रतिक्रिपी यज्ञविधीं समीकृष्टमन्यो
कस्यैतथा ततो विधेसयाभासयज्ञानज्ञानमोहितः विभेदसाधुमर्यादीक्षयिचक्रेचदेहिनी दराहचपलोदेशान्पुरग्रीमीतराणि

वि० पु०

१७५

च कचिचपयितासैपैग्रामादीनामचूर्णयेत् शैलानुत्पादेषु प्रमुमाची बुनिधौ तथा पुनश्चाणवमध्यस्थः सोमया
मासमागारम् तेन विरोधितश्चाचिरेहेला जायते दिनः पूर्वाह्णं वधे स्त्री राजा गामान्पुरादीनतिवेगवान् कामरूपी महा
रुपि हत्वा सत्यान्यरोषतः ॐ ह्रमणसैमहे सै चूर्णयति वानरः तेन विप्रकृतं सर्वजगदेतदुरात्मना निःस्वाध्या
यवयत्कारं मैत्रेया सात्सुः खितम् एकदा देवतोद्याने पयोपानी हलायुधः रेवती चमसभागातये बान्यावरत्रि
यः उपगीयमानो बिलसहस्रनामौलिमध्यगः रेमेयद्वरमेवः कुवेरश्चमंदिरं ततः ततः सवानरो भेत्यगृही
त्वा श्रीरिणो हस्तम् मुशले च चकारास्यः सैमुचिः सविदुर्जी तथैव योषितां तां सोमसाभिमुखैरुचिः पानपूर्णा
श्चकर कीं श्रुत्वा हन्यवेयदा ततः कोपरीतात्मा भर्तृयामासते वलः तथा पितमवताय चक्रे किल किला ध
नि ततस्समुत्थाय वलाजगृहे मुशले तेषां सोविशैलशिलांभी मां जग्राह ह्यवगो भमः चिक्षेप स्वचतीं शि
प्री मुशलेन सहस्रधा विभेद्यादवभ्रेष्टुः सापपातमहीतले अपतन्मुशले जासौ समुद्रे ध्य पूर्वगमः वेगेनाग
म्यते वेणा तलेनोरस्य ताडयत् ततो वलेन कोपेन मुष्टिना मूर्द्धितं डितः पश्यत रुधिराङ्गारी दिवि हः सी एजी
वितः पततान च शीरेण गिरेः भृंगमशीर्यत मैत्रेय शतधा वान्रिवभ्रेणे बहिताडितः पुष्यदृष्टिततो देवा श्रीरामः

१७५

तामस्योपरिचिरूपे प्रशशी सुस्तथा भेत्यसाधेत ते महत्तमम् अनेन दुष्टरूपिना देवसोपकारिणा जगात्र
राहते वीरदिश्या नः क्षयमागते पराशर उवाच एव विधान्येन कानि वलदेवस्य धीमतः कर्माण्यपरिमे
यानि शेषस्य चरणौ मृतः शतिश्री विष्णुप्राणेषु च मेरो वलदेवमाहात्म्यं विविधवधोनाम धाडुं शोभायः परा
शर उवाच एव देववधे हलो बलदेवसहायवान् चक्रे दुष्टसिता शाती तथैव तगः भेते सिते अभारिभगवान् प्र
लुनेन समीविभुः अवतारया मासविभुस्समस्तासौ हिणी बध्न हत्वा भारवतरणी भुजे हत्वा खिलान् नृपान्
शापव्याजेन विप्राणी मुयसीकृतवान् कुलम् उत्सृज्य दारकी हल हयमानुषा मात्मनः त्यक्त्वा मानुष्ये कीर्माधे
देवो देवो जनाईनः हत्वा चान्या निका कीर्ति देवानो हितक्राम्य या दुर्के धनस्यावप्रर्षयुधिरपुरोगमेः पं
डुर्मेदमुत्पन्नै मुपैक्षत विभुस्तदा अन्वमोदततः हलस्तो वैरमकारयत् तत्र हत्वा कुर्वन् सर्वा न्वा दुवेधैः
परस्य रम् जगाम निहति देवो जगती पतिरीश्वरः असौ हि एषा हतास्त्रत्र अथाशमहामुने सीरो विष्णुमये
स्थानी प्रविशे शपुन निर्जम् मैत्रेय उवाच सविप्रशापव्याजेन सी जग्रे स्वकुले कथं कथं च मानुषे देहमुत्सस
त्रे जनाईनः पराशर उवाच विष्णो मित्रस्तथा कौबानारदश्च महामुनिः विडम्बके महातीर्थे दृष्टाय दुर्कमार

कैः ततस्तयो वनो नमो भाविकार्यप्रचोदतः श्रीवैजो ववती पुत्रेभूषयित्वास्त्रियेयथा प्रश्रितास्तानुनी ननु प्रलि
 पातप्रसङ्गम् श्वेती पुत्रकामस्य वभ्राः किं जनविष्णति पराशर उवाच इत्युक्तानोपपन्नास्तविप्रलयाः कुमारैः
 मुनयः कुपिताः प्राचुर्मुशले जनविष्णति येनारिवलकुलोत्साहोयादवानां भविष्यति इत्युक्तास्तेः कुमारैः त्रि
 चचक्षुर्यथा तथम् उग्रसेनायमुशले जरेणी वस्य चोदात् तदुग्रसेनामुशले प्रयम्न एमकारयत् जरेसचेर
 काश्रुर्लः प्रसिन्नायोमहोदधौ मुशलस्याधलोहस्य चूर्णितस्थो धकेर्दिन विडम्बर्णयिर्नेशु मेवीतं तो मराहतिम्
 ततश्चिन्नेनिधौ सिन्धुमत्स्या जग्राह जालिभिः घातिनस्योदरात्तस्य लुंघा जग्राह तज्जरा विज्ञान मरमाथी विभगवा
 न्मधुसूदनः नैछत्तदन्यथा कर्तुं विधिनायत्स माहितम् दैवैश्च प्रहिता दूतः प्रणिपत्य हकेद्रावम् रहस्यकर्म
 दूतः प्रहिता भगवान्मुशैः वस्त्राणि मरुदादित्य रुद्रा ध्यादिभिस्सह विज्ञापयति वः शक्रस्तदिदं भूयती प्रभो भा
 रावतारणाद्यवर्णाणामधिकैशतम् भगवानवती एणैत्रादशैः संप्रसादितः दुर्देत्तानहता दैत्याभुवोभारेपनार
 तः त्वया सनाथास्त्रिदशाभवेनु त्रिदिवेगताः तदतीते जगन्नाथवर्णीणामधिकैशतं इदानीं गम्यती स्वर्गोभव
 तोयादितोचते दैवैर्विज्ञाप्यते वेदप्रथात्रैवरतिस्तु तत्स्थीयतीयथा कालमोक्षेयमनुजीविभिः श्रीभग श्रीरामः

वानुवाच यत्त्वमात्मास्त्रिलैदूतवेद्योतदहमप्युत प्रारभ्य एव हि मयायादवातोमपि सयः भुवोना ह्याविभारेय
 यादवैरनिवर्हितैः अवतार्य करोषेतत्स प्रारत्रेण सत्वरः यथा गृहीता मे भोचेदत्वाहं द्वारकाभुवम् यादवान्
 पसेरुत्ययास्यामित्रदृशा लयम् मानुष्यं देहमुत्सृज्य संकषेण सहायवान् प्राप्नुयस्मि मेतव्या देवेन्द्रेण
 तथासुरैः जरासीधायो यो न्येनिहता भारहेतवः क्षितेस्तेभ्यः कुमारोपियदूतानां पचायते तदेनीसुमहाभा
 रप्रवर्तार्यसितेरहं व्यास्याम्य मरुलोकस्य पालनाय ब्रवीहि तान् पराशर उवाच इत्युक्ता वासुदेवेन देवदूतः
 प्राणम्य तम् मैत्रेय दिव्या गत्या देवराजोतिकं ययो भगवानप्यथोत्पान्दिव्यभो मां तारिस्तान् ददर्श द्वारके
 पुयीं विनाशायादिबानिशं तां दृष्ट्वा यादवानाह पश्य अमतिदाहणान् महोत्पातान् शमायेषी प्रभासेयाम
 माचिरम् पराशर उवाच महाभाग वतः प्राह प्रणिपत्यो ह्रुवो हरिम् भगवन्मन्मथा कार्यं तदाज्ञापय सांप्रतं म
 न्यकुलमिदं सर्वं भगवान्महोत्पति नाशायास्यानि मित्रानि कुलस्याच्युत लक्षये श्रीभगवानुवाच गच्छ
 त्वेदिदं यागत्या मत्प्रसादसमुत्पया वदामीमं पुण्यं गंधमादनयर्धते नरनारायणस्थाने तत्पावितम्
 हीतले मन्मना मत्प्रसादेन तत्प्रसिद्धिं प्रकाशयसि अहं स्वर्गमिष्यामि दुपसंहृत्य वैकुलम् द्वारकां च म
 यात्पत्तां समुद्रः प्रावयिष्यति इत्युक्तः प्रणिपत्येनं जगामाथ ततो ह्यः नरनारायणस्थाने केशवेनानु

वि. १०

७)

मोदित ततस्तेयादवास्मैर्ध्यानात्कृत्वा शीघ्रमात्र प्रभासंप्रययुस्सार्धस्त्रातोले कुरुरीधकाः चक्रस्तत्र तथा
 पाने वा सुदेवानो मादिताः पिवतां तत्र ये ते वा संघर्षेण परस्परम् आति वादे धनो ज्ञेयं कलहाग्निः स्यादहः ज
 म्पुः परस्परं ते नृशत्रौ देव बलात्कृताः क्षीणशस्त्रास्तजग्दुः प्रत्यासन्ना मधैरकां एरुकां नृगृहाता ते वज्रभू
 ते वल्लभे ते तथा परस्परं जम्पुः संप्रहोत्सुता हले प्रद्युम्नः शंखप्रमुखा हतव्रत्पात्रा सायकी आनिहृदय
 श्रान्ते पृथुर्जिपृथुरेव च चातुर्भ्यां चातुकम्बतथा क्रूरा दयो दिज एरुका रूपिभिर्वज्रे ते निजघ्नुः परस्परम्
 निवारयामास हरिर्वा दवास्ते च केशव सहाय्ये मोनेरे प्राप्ते ते निजघ्नुः परस्परम् हृष्टो विक्रान्तस्तेषां मेरु
 मुखे मोददे वधा यतो विमुशले मुखिलौहमभूत्तदा जघान ते ननिः शेषाना तता यी स्यादवान् जघ्नुश्च सह
 साभेत्य तथा न्ये वे परस्परम् ततश्चा एव मध्ये न जे जो सौ चक्रिणे रथः पश्यतो दाहक स्यात्गुह्यो भवेत्तस्य त्रम
 चक्रे गदा तथा शार्ङ्गं हृष्टो शीतो सिरेव च प्रदक्षिणी हरिर्लुत्वा जम्पु रादित्य वर्त्तना क्षणेन नाभवत्कश्चि याद
 वाना मध्यातितः क्रते हृष्टं महाबाहू दाहकं च महामुने चक्रम्यमाणे तो रा मी दृष्टम् कृता सनम् दृष्ट्वा ते मुखे
 चास्य निष्क्रामे तं महोरगी निष्क्रम्य समुत्वा तस्य महाभोगो भुजे गमः प्रयया वर्णवै सिद्धे पूज्यमानस्तयो रगैः त
 तो र्धमा राय तदा जलधिः संमुखि ययो प्रविवेश च तन्ना र्धं पूजितः पन्नगे त्रमेः दृष्ट्वा वलस्य निघा एी दाहकं श्रीरामः

२७

मी ४

प्राह केशवः इदं सर्वं तमा च स्ववसुदेवो यो ते नयेह निर्घा एी वलभ इत्यया दवा नी तथा अयम् योगे स्थित्वा ह मप्येत
 न्यारित्य सेकले वरम् वा चम्र दारका नासि जनः सर्वं स्यात्तु कः यथै मी न गं री स्थी समुद्रा च यि स्याति तस्या
 उवाचिः सर्वं तु प्रतीक्षो ह्यर्जुना गमः न स्थे धी दारका मध्ये निष्क्रां ते तत्र धी दुवे ते नै व सह गी न वी यत्र याति
 स कै रवः गत्या च ब्रूहि ते व मर्जु नै व च नान्य म पात नी यस्त्वया शक्त्या ज नो धी मत्परिग्रह इत्यर्जुने न स
 हितो दारव पी भवान् ज नम् गृहीत्वा या नु व न्न श्रय दुरा जे भविष्याति पाश रा उवाच इत्युक्त्वा दाहकः कृष्टं प्र
 एि पत्य पुनः पुनः प्रदक्षिणी च व हृशः लुत्वा प्रा या यथोदितम् अहो का लस्य माहात्म्य मिति चिंत्य सदा हृ
 यथो चिते त्र का रा शु कृत्वा प्रीत्या स बुद्धिमान् स गत्वा च त था चक्रे दारका यी तथा न्नु नम् अनि नाय महा
 बुद्धिर्वचै चक्रे तथा नृपम् भगवानपि नी विदो वा सुदेवा त्मके परे ब्रह्मा त्मनि समा रा प्य सर्वभूते स्वधार
 यत् समान यान् नृज व चो दुर्गा साय दुवा च ह योग युक्ते भव त्पा र्दं कृत्वा जा मुनि स त्तम आ ध यो च न रा ना
 म स तदा तत्र लु च के ४ मुशला व शो य लौ हे कः साय क न्य स लो मरः स तत्पा र्दं मृगा कारे म वे र्पा रा द व स्थिते
 तत्वे विजा धते नै व तो मरेण दिजो त्तमः स गतः श्रे व द दृशे च नु र्वा हु च रे न रम् प्रणि प त्या ह चै वे नी प्र सी दति पु

वि० पु०

१७८

नः पुनः अजानता हतमिदमया हरिण शीकया क्षम्यतीता त्रयोवेतदधीमीरधुमर्हसि पराशर उवाच ततस्तमगवानाह
नेतेतिभयमावपि गच्छति मत्सदा ननु सुखी सुरास्यरे पराशर उवाच विमानमागते सद्यः प्रहाक्य समनेतरम् आहूय
प्रययोत्सर्गलुपकलात्सादतः मते तस्मिन्समगवां सैवेज्या त्रानमात्रनि ब्रह्मभूतव्ययेचित्येवासुदेवमयेमले अ
जन्मन्यजेरेतासिन्मममेवेतिवसात्मनि तस्याजमानुषेदेहप्रतीत्यत्रिविधीगातं इति श्रीविष्णुपुराणे धर्मचर्मेश्वर उवा
चो नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः पराशर उवाच अर्जुनोपितपात्रान्वय्य सुकुरां मकलेबेर सैत्कारैलेभयाभासतद्यान्य
धामनुक्रमान् अवेष्टमहिष्यं कथितमपि एण प्रमुखा कृपाः उपमूह्यरे ईहं विविशुत्ताजता शानमरेवती चेव
रामस्य रेहमाश्लस्य सत्तमः विवेराज्वलितेव हितं तैगात्ता दशीतलो उग्रसंस्तुतं सुत्वा तथेवानक दुर्दुभिः रेव
काहेहिणी चेव विविशुजोतवेदसं ततोर्जुनः प्रतर्क्य हत्वा तेवीयथाविधि निष्प्रक्रामजनैसर्गिगृहीत्वा वज्रमेव
च दारवत्यापिनिःक्रीताः कृष्णपत्न्यः सहस्रशः वज्रैर्जने चक्रीते यः पालयन्स न के र्ययो समासुधर्मी हृकेन मत्र
लोके समुद्रिते त्वर्गजगाम मे त्रेयपारिजातश्च पादपः यस्मिन्नेह हरिणो तदिव सैत्यज्य मेदिनीम् तस्मिन्नेवा श्रीरामः

१७८

यती ऐर्यिकालकायो वलिः कलिः लावणमासतौ मूयों दारकां च मेहोदधिः यदुदेव गृहेले केनाह्लावयत सागर उवा
ति क्रीतमले ब्रह्मसदद्या विमहोदधिः नित्यं संनिहतस्तत्र भगवानेकशो बोधतः तस्तीवमहसुरैर्यसर्वापातकनाशनं वि
ष्णुक्रांता न्विते स्थाने दृष्ट्वा पापात्प्रमुच्यते पार्थ ये चनेदेहो वरुधान्यसमान्विते चकारवा सैसर्वस्थजनस्य पुनिसत्तमे
ततो लोभः समवभत्ता र्धने केन धान्विना दृष्टास्त्रियोनी यमानादस्युनी निरुते श्वराः ततस्ते पापकर्मोत्तो लोभोपहते च तस
आभीरामे त्रया मासुः समेत्या तैतदुम्रीदाः अयमेकोर्जुनो धन्वी स्त्रीजन निरुते श्वरम् नयत्यस्माननि क्रम्य धिते तत्क्रिय
तौ बले हत्वा गन्धर्वसमावृष्टौ भीष्मो ए जयदुधान् कर्णो दीश्वरना नातिबलिग्रामनिवासिनौ हेहेयवार्महायामा गृही
ता ये सुदुर्मतिः सद्यो नेवावजानाति किं वा दुर्भिरुन्नेतः ततो यधि प्रहरणादस्यो लोप्रहारिणः सहस्रसोभ्यधा वेतस्त्री
जने निरुते श्वरम् ततो निहत्य कौतेयः प्रहारा नृसन्निव निवर्तेषु मधर्मलायादिनैवे मुमूर्खवः अवताय वचस्तस्य
जगृह्णे तदा धनम् स्त्रीजनं चैव मे त्रय विष्वक्सेने परिग्रहे ततोर्जुनो धनुर्दिव्यं गौडी वमजरे युधि आरोपयतु मोर
मेन शङ्गा कचवीर्यवान् चकार सन्निह कृत्वा तच्छा भूय धिते पुनः न स स्मारतथा स्त्राणि चितयन् विदोडवः शार्ङ्गं रा
मो च वेते पुपाथी वेरध्वमार्धितः त्वमेदेते परे चक्रुस्तो गौडी वधन् वनः बहूना ये क्षयादत्ताः शरस्तेपि क्षययुः मिषतः
पीडु पुत्रस्य ततस्ता प्रमहोत्तमाः बुद्धातः सह गोपालैर्जुनस्य भवक्षये आर्चितयस्त्रे कौतेय हृकस्ये वहितदलमूयना

वि० पु०

२७६

याशरसंघातेः सकलांभूतो जितः आभीरैरपसूयैत्यः कामाचान्याः प्रवञ्जुः ततः शेषेषु लोकेषु धनुः को व्याधने जयः ज
द्यानदस्युनेते चास्य प्रहोराज हसु मुने त्रेक्षतश्चैव पार्थस्य दृष्टीध कयरास्थियः जग्मुरादायतिष्ठेष्टान्समैतां मुनिस
तम ततः सुदुर्ध्वो जितः कर्षक कृतिभुवन अहो भगवता तेन मुखास्माहोराह तदनुस्तानि चास्त्राणि सरथे स्ते
चवाजिनः सर्वमेकपदनैरानमन्त्रात्रिये यथा अहोतिवतवद्वैविना तेव महात्मना यदसामर्थ्यमुक्तापिना
चवर्गे जयप्रदम् तोवाहसचमेमुष्टिः स्थाने ततोऽस्मि पौडवः पुण्येनैव विना तेन गते सर्वे मसारती ममाञ्जुन विभीम
स्य भीमत्वे तत्कृतं भुवम् विना तेन यदाभीरैर्जितो हे कथमन्यथा इत्येव दन्त्यो जिह्वारि प्रस्थे पुरा त्वमि चकार तत्र
राजा नीवने यादवने दने सरदरी ततो व्यासे फालुनः काननाश्रये तमुपेत्य महाभागी विनयेनाभ्यवा दयत् त्वेव दाम
ने चरणवलो क्यमुनिश्चिरे उवाच पार्थ वदस्व कथमद्य त्वमीदृशः अवीरजो नु ममैव ब्रह्मत्याथवा कृताः दृ
ष्टासां भगवन् गृहीतवाभ्यवृष्टयोऽसि सी प्रते सांता निकादयो ज्ञोते याचमाना निराकृताः अगम्यस्त्रीरतिनीत्वे तेनासि वि
मतः प्रभः भुंक्ते प्रदाय भुंक्त्यभ्येको मिष्टमथो भवान् किं वा कृपाण विज्ञानि हतानि भवताञ्जुन कश्चित्स्वर्पवा तस्य
गोचरत्वे गोतोऽर्जुन दुष्टवत्सह तो वापि निःश्रीकः कथमन्यथा स्पृष्टो न स्वाभसा वाप्यघट्टे वा युक्षितो विवातेनाती
याति विद्यायोऽपूनेर्गपुधिनिर्जितः पराशर उवाच ततः पार्थ विनिःश्वस्य श्रूयती भगवानेति त्रोक्ता यथावद श्रीरामः

श्रीरामः

२७६

चक्षुः आसायात्पराभवम् अर्जुन उवाच यद्वर्ण्यस्मिन्नेते जेयदीर्घ्यः पराक्रमम् पादत्री छायाचनः सोऽस्यात्परित्यज्य ह
रिर्गतः इतरेणैव मरुता स्मितपूर्णा मिभाषणा हानावधे मुने तेन जाता स्तृणामया इव अस्त्राणि सायकानां च गीडी वस्य
तथा मम सारताया भवन्मूर्तिः सीगतः पुरुषोत्तमः यस्यावलोकनादस्मात्प्रीजयः सिपदुन्नतिः न तत्पाजसंगो विदस्यत्वा
स्मान्भगवान्गतः भीष्म द्रोणी गराद्याः तथा दुर्ध्वनादयः यत्प्रभावेन निर्दिग्धाः सकृत्स्यत्कवाभुवम् निर्वैविना हत
श्रीकाभ्यवृष्टाय वमेवाह विभातिता तनेको हि विरहे तस्य चाक्रिणः यस्यानुभावा दीप्ता धैर्मयामैराश्लभा विती विना तेना
द्य हले न गोपाले रस्मिनिर्जितः गीडाधे त्रिषु लोत्रेषु रत्नातिथदनुभावतः गते तेन विनाभीरैर्लगुदैस्तन्निराकृते स्त्रीस
हस्राण्यनेकानि मन्त्राथानि ममामुने यततो ममनीतानि दस्युभिर्लगुदायुधैः आनीयमानमाभासैः कृष्णः कृष्णवोभ
नमूहतीयधिप्रहरोणः पतिभूयवले मम निःश्रीकता न मे चिन्तयन्ती गामितदुत्तम् नीचावमानपेकी को निरुज्जा
स्मिपितामह आस उवाच अलेते ब्रीडया पार्थ न त्वेसा चितुमर्हसि अवेहिसर्वभूतेषु कालस्य गतिरीदृशी कालोभ
वायभूतानां ममयाय च पीडव कालमूलमिदं तात्वाभवस्यै क्यैरर्जुन नद्यः समुद्राः गिरयः सकला च वसुंधरा
देवामनुष्ठाः पशवः स्तरवः ससरी सृणाः सृष्टा काले वज्रालेन पुनर्यत्पतिसंदायम् कालात्ममिदं सर्वं तात्वा सम
मवापुहि यचाथ हृष्टमाहात्म्यं तत्रैव धनेन य भारवतारकार्थमवतीर्णसमेदिनाम् भारकी तावरायातादे

धानीसमितिपैरातदर्थप्रवर्तनीसो कालरूपेण नार्हन् तच्च निष्कारिने कार्यमेशवाभूतो हताः दृष्ट्वा धनककुलसर्जित
 धापाक्षीपसी हतम् न किंचिदन्यकृत्तम्यमस्य भूमितले प्रभोः अतो गतः सभगवान् कृतकृत्या येथेष्टया सृष्टिं समी
 करोत्येष देवदेवः स्थितो स्थितिम् अतेताय समीचीये सां प्रतं वैयथा हतम् तस्मात्पार्थनसेतापस्त्वया कार्यः
 पराभवान् भवति भवकालेषु पुरुषाणां पराक्रमाः यतस्त ये केन हताभीष्टांशे एतान् पाः तेषां मर्त्ये न कालो
 त्यः किं नूनाभिभवो न सः विष्णोस्तस्यानुभावेन यथा तेषां पराभवः त्वत्तत्तथैव भवतो दस्युभ्यो ते तदुद्भवः स दे
 वान्यशरीराणि समाविश्य जगत्स्थितिम् करोतिसर्जयता नानां शोचते जगत्पतिः तेषां देवसर्जो ते य स होयो
 भूजनाईनः तेषां त्वदिप्सास्ते केशवे नावलोकिताः कः श्रद्धया तसंगां गेया नून्यास्त्वैको रवानिति आभीरेभ्यश्च
 भवेतः कः श्रद्धया तसंगां भवः पार्थे तत्सर्वभूतस्य हरे लीला विचेष्टितम् त्वया यत्को रवाधस्ता यदाभीर्भवा जितः
 गृहीता दस्युभिर्विषभावा नो च तितास्त्रियष्टे तदप्यहं यथा वृत्ते कथयामि तवाञ्जनं श्रद्धावक्रः पुरा विप्रो जलवा
 सरतो भवत् वरुन्वर्षगणान् पार्थ गृह्णन् ब्रह्मसना तनम् जितेष्वा सुरसंगेष्टु मेरु पृथ्वे मही तसवः वभूव तत्र गङ्गी तपो
 ददृशुस्ते वरस्त्रियः रंभा तिलोत्तमा द्याश्च शतशो य स हस्त्राः तुष्टु वृत्तिमहात्मानं प्रशशं मुष्मन् पांडुव आर्कं दम
 न्नि सलिले जटाभारधरं मुनिम् विनम्रा वनताम्रेण प्रणेमुस्तोत्रतत्पराः यथा यथा प्रसन्नो सो तेषु वृत्ति तथा त आरामः ४

धा सखास्ताः कोरवेभ्यश्च वरिष्ठैर्ते द्विजन्मनाम् श्रद्धावक्र उवाच प्रसन्नो हे महाभागा भवती नीया दिष्यते मत्तत्ता द्वितीयो स
 धी प्रदास्याम्यति दुर्लभम् रंभा तिलोत्तमा द्यास्तु वैदिक्या सरतो भुवनं प्रसन्ने त्वय्यसि प्राक्षिक मत्प्राकमिति द्विज इतरास्तु ब्रुवन्
 विप्रप्रसन्नो सिभवान् यदि तदिच्छामः पतिं प्राप्नुविष्ये इ पुरुषोत्तम व्यास उवाच एवं भविष्यतीत्युक्त्वा उन्नता रजलान्मानः द
 दृशुस्तास्तमुत्तीर्ण विरूपैव क्रमयथा तदेषा गृहमानानां यासां हासः स्फुटो भवत् ताः शशाप मुनिः ज्ञापयन्वा य कृतमदन
 यस्यादिरूपं नूपां ता त्वां हासावमानना भवतीभिः कृता तस्या देवसायं दशमिवः मत्प्रसारेन भक्ती रीलघ्या ते पुरुषोत्तम म
 श्वापोपहतं संधी दस्यु हसौ गमिष्यथ व्यास उवाच इत्युदीरितमाकर्ण्य मुनिस्ताभिः प्रसादतः पुनस्तच्चिद्रु लोके वै प्राह
 भूयो गमिष्यथः एवं तस्य मुनेः शपाद दृष्ट्वा वक्रस्य केशवे भक्ती रं प्राप्नुता प्राप्ता दस्यु हसि वरी गजाः तत्त्वया मात्र कर्त
 व्यः शोको लोपापि रूपांडवः तेनैवा विलनायेन स र्धं तदुपसंहृतम् भवती चोपसंहारमासन्ने ते न भूयं ता वली ते जत
 था वीर्यमाहात्म्ये चोपसंहृतम् ना तस्य निघर्ते मृत्युपतर्ते च तथोन्नते विप्रयोगा वसानश्च सेयो गंसि क्षये क्षयः विहा
 य न भूधाः शोकेन हर्षमुपयांति ये तेषां मेव तरे चेष्टा शिरी तस्संतिता दशाः तस्या त्वया मरमेष्ट ता त्वे तद्वा तृभिस्सह प
 रित्यज्य रित्यसि तत्र गंतव्यं तपसे वनम् तद्गच्छ धर्मराजाय निवेद्यै तद्देव मम परमो भ्रातृभिः सार्धं यथा तेषां सितकृत प
 राश उवाच इत्युक्त्वा मेन्यपार्थीभ्यो यथाभ्यो च सहोर्जनः दृष्ट्वैव गानुर्हीतं च कथितं ते व्यशेषतः व्यासवाक्ये च ते स

अमुता नूनसमीरितम् रोज्यपरीक्षितैकत्वायपुःपुसुतावनम् इत्येतन्नवमैत्रेयविस्तरेणमयोदिते जातस्ययद्येवैवशोच
 सुदेवस्येवेधितम् इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमोऽपसंहारो समाप्तः यैकस्यवसितसंवत्सः तैचमोऽपः मैत्रेयउवाच
 ह्याताभवतासर्गवैशमनीतरस्तिः वैशानुचरितेचैवविस्तरेणमहामुने श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वेनोयथापदुपसंहृतिम्
 हाप्रबलसंज्ञाकल्यातेचमहामुने पराशरुवाच मैत्रेयश्रूयतांमत्तोयथावदुपसंहृतिः कल्यातेप्राकृतेचैवप्रलयो जायते
 यथा श्रोतुमिच्छामि त्वं नुमासो हस्त्रिदिवैकसां चतुर्गुणसहस्रं नृणां ब्रह्मणे हृदि ज्ञो तत्रम कृते त्रेता क्षापस्व काले च चतुर्गुणम् दि
 व्येवसंसहस्रेषु तद्वादशभिस्तु चते चतुर्गुणान्यशेषाणि सहस्राणि स्वरूपतः आद्यं रुद्रं युगं मुक्ता मैत्रेयं तं तथा कलिम्
 आद्ये कृतयुगे सर्गे ब्रह्मणः क्रियते यतः क्रियते चापसंहारस्तथा ते च कलौ युगे मैत्रेय उवाच कलौ स्वरूपं भगवन्स्ति त्तराद्
 कुं महसि धर्मश्चतुष्पा भगवन् यस्मिन् विप्रवमिष्यति पराशर उवाच कलौ स्वरूपं मैत्रेय यद्वा न्यमुमिष्यति तान्त्रो ध
 समास नैवर्तते यन्महामुने वर्णाश्रमाचारवती प्रवृत्तिर्न कलौ नृणां न सामं क्रयं नैव दानं निष्कारं न हेतुकी विवाहं क
 ले धर्मा न शिष्या गुरुसंस्थितिः न दापत्यक्रमेणैव हि देवात्मकः क्रमः यत्र तत्र कुले जाते वली सर्वेश्वरः कलौ सर्वेभ्य एव व
 र्णो यो योग्यः कन्या वरोधनी येन तेनैव योगेने हि जातिर्दाक्षितं कलौ वैवसेव च मैत्रेय प्रायाश्च नै कलौ क्रियासर्वमिव क
 लौ शास्त्रं यद्यद्यच्चेनेद्न देवताश्च कलौ सर्वा सर्वज्ञः सर्व एव हि उपवासस्तथायासा विज्ञो तर्गस्तथा कलौ धर्मीय

न ४

श्रीरामः

थाभिरुचैरनुष्ठानैरनुष्ठितः विज्ञेन भविता पुंसां स्व स्तेनाद्यः प्रवः कलौ स्त्रीणां ^{रूप} मदेव के शैरेव भविष्यति सुवर्ण
 मणिरत्नाद्यैर्देवैश्चोपयते कलौ त्रियो भविष्यति तदा के शैरेव लीकताः पारत्य संति भर्तारो वित्तहीनस्तथा स्त्रियः भर्ता भवि
 ष्यति कलौ विज्ञेन भविता पुंसां स्व स्तेनाद्यः प्रवः कलौ स्त्रीणां ^{रूप} मदेव के शैरेव भविष्यति सुवर्ण
 इत्यसंज्ञा तादृशां ताचतथा मतिः अथाश्चातोपमो गीती भविष्यति कलौ युगे स्त्रियः कलौ भविष्यति स्वेरिण्यालालित
 स्पृहा अन्यायावाप्तवितेषु पुरुषाश्च महाबलः अभ्यर्चिते पिसु हृदा स्वार्थहानि च मानवः पराधीनः मात्रे वि करिष्यति
 तदा हि ज समाने पौरुषे चेतो भावि विप्रेषु वै कलौ क्षीरप्रदाने सर्वे धर्मा भवि गोषु च गौरवम् अनाष्टि भयया प्रायः प्रजाः सु
 द्यकातराः भविष्यति तदा सद्योगना सत्करष्यः कंदर्प एफला हारात्तापसा इव मानवाः आत्मानेपालयिष्यन्ति त
 दादृष्ट्यातिदुःखिता भिस्मैव सतते तदा के शमना म्बराः प्राप्यति व्याहतं सुखं प्रमादाः मानवाः कलौ असन्तानं भोजिने
 नातिदेवता तिथिपूजने करिष्यति कलौ प्राप्नोच पितृणां कृत्वा मूलानुषाः रुचिरेहाश्च बहुन्नापरतपराः बहुप्रजाश्च
 लभाभ्या भविष्यति कलौ स्त्रियः दुभाभ्यामथ पाणिभ्यां शिरः के दूयने स्त्रियः कुर्धेत्यो गुरुभर्तृणां माताभिर्यं त्यनाद
 ताः स्वपाषाणपराः दह द्वादहसंस्कारवर्जिताः पुरुषानृत भाषिण्या भविष्यति कलौ स्त्रियः दुःशीला दुष्टशीलेषु कुर्धेत्यः स
 ततेत्यही असदृश भविष्यति पुरुषेषु कुलांगना वेदादाने करिष्यति वत्स्यतदा प्रजाः गृहस्थाश्च न होष्यति न रात्यं
 चिन्त्यपि वनवासा भविष्यति ग्राम्या हारपरिग्रहाः भिक्षवश्चापि मित्रादिस्नेहसंबंधयस्तथाः अराक्षिता रक्षिताश्च भुक्ते

वि० पु०

१८२

यानेन पार्थिवः हारिणो जनविज्ञानी संप्राप्ते कलौ युगे येषाम्भरथनागाश्च ससराजा भविष्यति यश्च यश्चावलः सर्वः
ससभृत्यः कलौ युगे वैश्याः रुधिराणि न्यारि संत्यज्य निजकर्म यत्तु भूद्वृत्त्या प्रवर्तयति कारु कर्मणा पजीविनः भैरव
त्रतास्तदा मूढा प्रवर्तयति शिरोनाधमाः पांडेड संश्रया वृत्ति याश्च यिष्यत्यसिद्धताः दुर्मित करपीडा भिरती को पडुता जताः
गोधूमा घ्राण्य वा घ्राण्य देशान्ता संति दुःखिताः वेदमार्गे सुखीणेषु पांडेड प्रेतना जने अधर्मी दृष्टालोका नो स्वल्पमा
पुर्भावयति अशस्त्रविहिते योरेतस्य मानुषवैतपः नरेषु नृपदेवेषु चालमृत्यु भविष्यति भवित्री यो धितो स्तुतिः पंचम
दसप्तवाधिका नवाष्टदशवर्षा मनुष्या एतथा कलौ पलितोऽवश्रम विता तथा द्वादशावाधिका नातिजीवति वैक्य
मिर्लकलौ वधाणि विंशतिम् अत्यप्रज्ञा दृष्ट्या लिगा दुर्घातः करणाः कलौ यतस्ततो विनश्यति काले नात्येजमान वा ४
यदा यदा हि पाषाणं दृष्टि मैत्रेय लक्ष्यते तदा तदा कलौ हृदि रजते या विचक्षणेः यदा यदा सती हानि वेदमार्गानुसारिणीम्
तदा तदा कलौ हृदि रजते या विचक्षणेः प्रारंभाश्चावसीदति यदा धर्मकृतां नृणां तदानुमेयं प्राधान्यं कलौ मैत्रेय पीडितैः
यदा यदा नयज्ञाना मीश्वरः पुरुषोत्तमः ज्ञेते पुरुषैर्यत्ते स्तदा ह्ये कलौ च लम् न प्रीतिर्वेदवेदवादेषु पाषाणेषु यदा रतिः
कलौ हृदि स्तदा प्राप्ते नुमेया हि नोत्तम कलौ जगत्पार्थिविर्लुप्तं सर्वस्वधारमीश्वरम् नार्चयिष्यति मैत्रेय पाषाणोपहतानरा ४
किं देवैः किं दिवैर्देवैः किं शौचे नीवुज नाना इत्येवै विप्रवश्येति पाषाणोपहताः नराः स्वल्पी वृष्टिः पञ्चन्यः स्वस्थस्व

श्रीरामः

१८२

त्यपूले तथा फूले तथा ल्यसांच विप्रप्रोक्ते कलौ युगे शाणी प्रायाणि बह्नाणि शमी प्राया महीरुहाः शूद्रप्रायास्तथाव
ला भविष्यति कलौ युगे अणुप्रायाणि धान्यानि आज प्रायं तथा तपः भविष्यति कलौ प्राप्ते श्रीरिचानुले पनम् अ
शूच्य शूच्य गुरवश्च कलौ नृणां शालाद्या हरिभा धाश्च सुहोमान सत्तम कस्य माता पिता कस्य यदा कस्य आत्मकः पु
मान् इति चेदा हरिष्यति च मुरा नुगतानराः वाघनः कायिके रक्षिभूता पुनः पुनः नराया पान्य नुदिने कारिष्यत
त्यमेधसः निःसत्याना मरो चानौ न ह्री काना तथा नृणां यद्यदुःखाय तत्सर्वं काले काले भाविष्यति निःस्वाध्यायव
यङ्कारो स्वधा स्वाहा विवर्जिते तदा प्रविरलो विप्रकामि रोगो निवर्तयति तत्रात्ये नैव यत्नेन पुण्यै किंचित् नुत्तमम्
करोति यः कृतयुगे क्रियते तपसा सह इति श्री विष्णु प्रोणे पंचेंद्रो प्रथमोऽध्यायः पराशर उवाच व्यास उवाच महामुनि
दत्रैव हि वस्तुनि तं धूयतां महाभाग गदते मम तत्त्वतः कस्मिन् काले त्यक्ता धर्मा ददाति सुमहत्फलम् मुनीनामप्यभू
क्षारः कैश्चा सौ क्रियते सुखं संदेहनिर्जया र्थाय वेदव्यासं महा मुनिम् यमुत्ति संशयं प्रभु मैत्रेय मुनिपुंगवाः ददुस्ति
मुनि तत्र जाह्नवी सा लिले क्षिज व्यास व्यासं महाभाग मद्भिज्ञा ते महाप्रानिम् स्नानावसाने ते तस्य प्रती संतो महाव्ययः
तस्युत्ति च महा नद्यास्त रुविडमुपाश्रिताः प्रयेय जाह्नवी तेषां दुःखाया सुतो मम व्यासः साधु कालः साधुरित्येव
शृण्वतां वचः तेषां मुनीनां भूयश्च मम भूसनदी जले कृत्या यसाधु साधित भूदो धन्योऽस्ति च प्रवीज् सानि मम

समुत्थाय पुनः प्राह महामुनिः योचितः साधुधन्यास्तान्साध्याधन्यतरोक्तिः ततस्तत्वायथान्यायमाचीतेते
 हेतुक्रियम् उपतस्थुमहाभागामुनयस्तेमुनिमम कृतसिवादनो आह कृतो सनपारिग्रहान् किमर्थमागतायुय
 मितिसत्यवती सुतः तमूचुः सशयप्रदुर्भवतेव्यमागताः अलेतेनास्तुतावन्नः कथ्यतामपरैस्त्वया कलिसाधि
 तियत्प्रोक्तैश्चूडः साधितियाधितः यचाहभगवान्साधुर्ह्यन्याश्रितिपुनः पुनः तत्सर्वश्रेतुमिष्टामिनचेदुर्ह्यम
 हा मुने तत्कथ्यताहेततोत्तय प्रस्थाम्यस्त्वोप्रयोजनम् इत्युक्ता मुनिभिर्वा सप्रहस्यदमथाब्रवीत् श्रुयतांभामु
 निभेष्टायदुर्ह्येसाधुसाधितियत्तुतेदशाभिर्वर्धेस्त्रितायाहायनेनतत् दायरेतच्चमासेन अहोरात्रेणतत्कलो तपसा
 ब्रह्मचर्यस्यजपादेष्टाहृदिजाः प्राप्तातिपुरुषस्तेनकलिः साधितिभाधिते ध्यायन्तुतैयजन्यहोत्रेतायाहाप
 र्चयन् यदाश्रितिसातं प्रातिकलोसैकीत्यिकेशवे धर्मेत्कर्ममतीवात्रोप्रातिपुरुषः कलो त्वत्पायासेनवर्मन्तिः
 तेननुष्टोममहकलेः अतीचयावरेग्रीह्यावेष्टपूर्वदिनातिभिः तः स्वधर्मसि प्राप्तेर्ध्यायानिबद्धने वृथा कथा
 वृथाभोज्यवृथेज्याचिदिजन्तानां पतनायतथाभोज्येतेस्यमिभित्तथा असम्यक्कुरणेदोषस्तेषां सर्वेषु वस्तुषु
 भोज्यपेयादिर्केचेषां नेष्टा प्राप्तिकरदिजाः पारितंमैसमस्तेषुतेषां कार्येषुवैततः जयंति ते निजाहोकार्हेतो
 नमस्तादिजाः दिजशुश्रूषयैर्वैषपाकयज्ञादिकारवान् निजैजयतिवैलोकेमूढो धन्यतरस्ततः भक्ष्याभक्ष्ये

आरामः

१८३

पुनस्त्यासिपेयोपेयुवायतः नियोमामानशाहूलास्तेनासोसाधितोरितम् स्वधर्मस्याविरोधेननेरैर्लक्षधनेसदा संपादनी
 दीपात्रेषुयव्यैचयथाविधि तस्याज्जिनेमहाकेशः पालनेचदिजेत्तमाः तथासादिनियोगायविहयेगहनेनृणाम् एभिर्नये
 स्तथात्तैः पुरुषेणिससमाः निजान्जयतिवैलोकांन्यापयत्यादिकान्कृपात् योधिषुश्रूषणैर्भर्तुः कर्मणा मनसागिरा
 कुर्यतासमवाप्रातितत्सालोचंदिजेत्तमाः नातित्ये शनमहतातेनैवपुरुषोयथा तृतीयव्याहृतिंतेनमयासाधितियोधि
 ताम् एतदुःकथितेविप्राः यान्निमित्तमिहागताः तत्पुष्टतयथाकाममहंवक्ष्यामिवः स्फुटं पराशरुवाच ततस्तेमुनयः प्रा
 चुर्यत्पुष्टममहामुने अन्यस्मिन्नेवतंप्रश्नेयथावत्कथितंत्वयाततः प्रहस्यतान्प्राहकुरुहेयायनोमुनिः विस्रयोत्पुष्ट
 नयननोक्तापसास्तानुपागतान् मयेधमवतांप्रश्नोक्तातोदियेनचक्षुषा ततोहिवः असंगेनसाधुसाधितभाधितं स्वत्येन
 हिप्रयत्नेनधर्मसिध्यतिवैकलो नैरात्मगुणांभाभिः सालितारिवलाकल्विषैः मूढैश्चदिजशुश्रूषातत्परैर्मुनिसत्तमाः
 तथास्त्रीभिरनायासात्पतिषुश्रूषयैर्वहि ततस्त्रितयमप्येतन्ममधन्यतमैर्मनेधर्मसैसाधनेक्रेषादिनातीनेकृतारिषु
 भवद्विद्यदभिजेतंतेदेतत्कथितेमया अष्टमूनाधिधर्मज्ञा किमन्याक्रियतांदिनाः पराशरुवाच ततःसंपूज्यतेव्यासी
 प्रशशंसुः पुनः पुनः यथागतैदिनाजगमुन्यासोक्तिसंतसंशयाः भवतोविमहाभागरुहस्यंकथितेमया अत्यंतदुष्टस्यक
 लेखमेकामहानुणः यचाहभवतापृष्टो जगतामुपसंहृतिम् प्राकृतामितरातोचतामप्येतवदामिते इतिस्त्री विष्णुप्राणिषु
 वृशेकलिमाहात्म्येनामद्वितीयोऽध्यायः पराशरुवाच सर्वेषामेवभूतानां दिविधः प्रातःसंचरः नैमित्तिकः प्राकृतिकस्त

द्येवात्पतेकोमतः ब्रह्मो नैमित्तिकेनैकीकृत्यांतेप्रतिसंचरः आत्पतिकश्चमेसाव्यप्राकृतोद्विपरार्द्धिकहमेत्रयउवाच परा
 र्द्धीसीरद्याभगवन्ममाचक्षेचमयानुसः दिगुणीकृतयातेयः प्राकृतः प्रतिसंचरः पराशरउवाच स्थानास्थानादशगुणमेक
 स्माकृत्यतेदिज ततोष्टादशमेस्थाने परार्द्धमभिधीयते परार्द्धदिगुणंयनु प्राकृतः सत्योद्विज तदाव्यक्तेरिवलेव्यक्तेस्त्वेहेतोः
 यमेतिवै निमेषोमानुषोयोधेमात्रा मात्रप्रमाणतः तैः पंचदशभिः काव्यानिंशत्काव्यत आकला नादिकातुप्रमाणाननक
 लादेशापंचच उन्मानेनांभसः सातुपलान्यर्द्धत्रयोदश हेममोघेः कृतछिद्राश्चतुर्भिश्चतुरंगुलैः मागधेनप्रमाणेनजलप्र
 स्थंस्तुसंस्पृतः नाडिकभ्यामथद्वाभ्यां मुहूर्त्तौ द्विजसत्तम अहोरात्रेमुहूर्त्तौस्तुत्रिंशन्मासोदिनेस्तदा मासेद्वादशभिर्वर्षमहो
 रात्रेतुतद्विचित्रिभिर्वर्षशतैर्वर्षाव्याचैवसुरादिषां तैस्तुद्वादशसाहस्रं चतुर्युगमुदाहृतम् चतुर्युगसहस्रातुकथ्यतेब्रह्म
 णोदिनम् सत्कल्पस्तत्रमनवज्जगद्देशमहामुने तदेतच्चैवमेत्रयब्राह्मणेनैमित्तिकोत्तयः तस्यस्वरूपमत्युग्रं मेत्रयगदतोम
 मभृण्णव्यप्राकृतेभूषस्तववस्याम्यहेलये चतुर्युगसहस्रांतेक्षीण प्रायेमहीतले अनाद्यधिरतोवोप्राज्ञायतेशतवावि
 कीततोयान्यत्यसारणि तानिसत्त्वान्यशेषतः क्षयंयांतिमानुषेष्टुपार्थिवान्यतपीडितान् ततः सभगवान्कृष्णारुद्रस्त्रि
 पधरोव्ययः क्षयाययततेकर्तुमात्मस्थाः सकलाः प्रजाः ततः सभगवान्चतुर्भानास्सप्तसुरास्त्रिषु स्थितः विवत्पशेषाणि
 जनानिमुनिसप्तमपीत्वांभोसिसप्तानिप्राणिभूमिगतानिचरोवन्नयातिमेत्रयसप्तपृथिवीतले समुद्रात्सरितः शे
 लाश्चैतत्प्रसवणानिच पातालैषु चमेत्रयं तत्सर्वं नयतिक्षयम् ततस्तस्यानुभावेनतोयाहारेपहं हिताः तएवरस्मयस्स

श्रीरामः

२७४

प्रजायंतेसप्तमास्कराः अथेन्द्राश्चिचोदी प्रास्ततस्सप्तदिवाकराः दहंत्यशेषं त्रैलोक्यं सपातालतलं दिज इहमानंचतैरीशै
 र्त्रैलोक्ये दिजभास्करैः सादिनधानवाभोगेनिःस्त्रहमतिजायते ततोनिर्दग्धदृशां बुत्रैलोक्यमखिलं दिज भवत्येषां च
 वसुधाकूर्मपृष्ठे पमाकृतिः ततः कालगिरिदोसोभूत्वा सर्वहरोरारः शेषाहिष्ठासंघातात्पातालनिदहत्यधः पाता
 लानिसप्तस्तानिसदृशा जलनामहान् भूमिममेत्यसंकलंतदतिवसुधातलम् भुवर्हीकेततस्सर्वस्वर्हीकेचसदासृणः
 ज्वाला मालामहावर्त्तस्तत्रैवपरिवर्त्तते अवेरीषमिवाभातित्रैलोक्यमखिलं तदा ज्वालावर्त्तपरीवारमुपक्षीणंचलाच
 ले ततस्ताम्र पीताम्रलोकद्वयनिवासिनः हुताधिकारागच्छन्तिमहर्हीकेमहामुने तस्मादधिमहातापस्तप्तालोकास्ततः
 परम् गच्छन्तिजनलोकैतेदशावृत्त्यापरोक्षिणैः ततोदग्धाजगत्सर्वसुदूरपीजनाद्देनः मुखनिःश्वासजानेसकान्द्रोतिमुनि
 सत्तम ततो गजकुलप्रख्यास्तडित्वे तोतिनादिनः उत्तिष्ठन्ति तदाव्याभिघोराः संवर्त्तकाः घना केचिदंजनसंकाशाः केचि
 कुमुदसंनिभाः भूषवर्णा घनाः केचित्केचित्पातापेधधराः केचिद्रासभवर्णाभालासारसनिभास्तथा केचिद्देव्युसंका
 शाइन्द्रीसनिभाः केचित् शंखकुंदनिभाश्चाप्येकेषंजननिभास्तथा इंदुगोपानभाः केचित्जनः शिलनिभास्तथा चा
 ख्यसनिभाः केचिदुत्तिष्ठन्ति घनाः घनाः केचित्पुरवराकराः केचित्पर्वतसंनिभाः कूटगारानिभाश्चान्येकेचिच्छैलनि
 भाः घना महारावाः महाकाया पूरयंति नभस्थलं वर्धंतस्तेमहासा रास्तमग्निमतिभौरेवं शमयित्वाखिलं विप्रत्रैलोक्यं
 तरविस्तृतं नष्टं चाग्रे शतंतेपिवर्षाणामयुती घनाः स्नावयंतो जगत्सर्वं वर्धन्ति मुनिसत्तम धाराभिरक्षमात्राभिः

आवयित्वा खिलं भुवे भुवर्लोकं तथैवेष्टं प्रावयन्ति दिवे दिवः अंधकारी कृते लोके न वे स्यात्वरजंगमे यथैवति महा
 मेघाः वर्षाणां अधिकं शते शतं विष्णुपराणे षष्ठं शतं तृतीयोऽध्यायः पराशर उवाच सप्तविंशत्यानमाह्वयस्थितं
 सिमहाभुने एकाहं वै भवत्येतन्नैलोक्यमखिलैततः मुरवानः आसजो विष्णोर्वीयुक्तान्जलदांस्ततः नाशयिन्नाति
 मैत्रेयवर्षाणामयुतेशते सर्वभूतमया चिंत्यो भगवान्भूतभावनः अनादि रादिविभक्त्यपीत्यावायुमशेषतः ए
 कार्णवेततस्तस्मिंश्चैव शय्यास्थितः प्रभुः ब्रह्मरूपधरः शोते भगवानातिरिद्धिः जनलोकगतैस्सिद्धैस्सनकाद्यै
 रनुविभुतः ब्रह्मलोकगतैश्चैव चित्तपमानो मुमुक्षुभिः आत्मा प्रायः मयी दिव्यो योगनिद्रां समास्थितः आत्मानं वा
 सुदेवाख्या चिंतयन्परमेष्ठिनः एव नैमित्तिको नो ममैत्रेयप्रतिस्वरः निमित्तं यत्र यद्येते ब्रह्मरूपधरो हरिः यदा जा
 गर्त्तिधर्मी आसतदा चेष्टते जगत्निमीलयेत्तदा खिलं योगशय्याशये च्युते पश्योनेर्दिनं यत्तु चतुर्थं गसह
 स्रवत् एकाहं वेष्टते लोके तावती रात्रिरिष्यते ततः प्रवृद्धाराश्चैते पुनः सृष्टिं करोत्यजः ब्रह्मस्वरूपधृग्विष्णु र्यथा
 ते कथितं पुरा इत्येव कल्पसंहारादंतरप्रलयो दिव नैमित्तिकस्तैकथितः प्राकृतैर्भू एव तपरं अनादृश्याग्निसं
 पकोत्तते संकालते मुने समस्तैश्च बल्लोकेषु पातालैश्च खिलेषु च महादेविकारस्याविशेषात्तस्य संक्षेपे कृते श्रीरामः

आकारिते तस्मिन् अविने प्रतिसंचरे आयोगसंततैर्पूर्वभूयैर्गंधात्मा के गुणम् आत्रगंधाततो भूमिः प्रत्ययत्वा कल्पते
 प्रनष्टे गंधतन्मात्रे भवत्युर्वी जलात्मिका आपस्तदा प्रवृद्धा लुपेष्टवत्पामहावलाः सर्वमापूरयतीदं तच्छ्रुतिविचरे
 ति च सलिले नैकोष्मि मता आलोकांताः संमततः व्याघ्रमेवाभवत्तैर्जगदेतदिनो ज्ञम अणामधिगुणो यस्तु ज्योति
 र्वापीयते सुतः नश्यत्प्रापस्तततामूरसतन्मात्रसंक्षयात् ततश्चापो हते रसाज्यातिर्ब्रह्मा प्रवेति चै अग्निवद्वैतमसि
 लेते जसा सर्वता हते सचाग्निः सर्वतो व्याप्य आदित्यतज्जले तदा सर्वमापूरयते चैभिस्तदा जगदिदं शनैः अर्चि
 मिः संवृते तस्मिंस्तिर्यग्धर्मधस्तदा ज्योतिषोपि परं रूपं वायुरतिप्रभाकारम् प्रलीने च ततस्तस्मिन्वायुभूते खिला
 त्मनि प्रनष्टे रूपतन्मात्रे हतत्वे विभावसुः प्रशाम्यति तदा ज्योतिर्युग्धयुते महान् निरालोकेतदा लोके वायुवश्ये चैत
 जसे ततस्तु मूलमासाद्या वायुसंभवमात्मनः र्ध्वं वाधम्रता र्धं च रोधविति दिशो दश वायोऽपि गुणं स्पर्शं प्राकारे
 ग्रसते ततः प्रशाम्यति तदा वायुः र्वतुति कल्पनादृते अरूपमरसस्पर्शमगंधं न च स्मृत्तिमत् सर्वमापूरयति चैव सुमहत्
 त्प्रकाशते परिमंडले तच्छुसिरमाकासं शब्दसंश्लेषं शब्दमात्रं तदा काशं सर्वमादित्यतिष्ठति ततः शब्दगुणं तस्य भूतादिग्र
 सते पुनः भूते द्विषेष्टमुगपद्भूतादौ संस्थितेषु वै अभिमानात्मको ह्येव भूतादिस्तामसः स्मृतः भूतादिग्रसते चापि महान्
 बुद्धिलक्षणः उद्धीमहाभ्रजगतः प्राणेतर्की हतस्तथा एवै सप्तमहाभुदेः कमात्प्रकृतयस्तु वै प्रत्याहरे हता सशः प्रवि
 शन्ति परस्परम् येनेदमाहृतं सर्वमंडमसु प्रलीयते सप्तदीपासमुद्रांतं सप्तलोकं स पर्वतम् उदकावराण्यनुज्योति

वि० पु०

१८६

धापीयतेतुतन् ज्योतिर्वाकेलंयानियात्पाकाशेसमीरणः आकाशं चैवभूतादिप्रसृतेतेतथा महान् महानेभि
स्यसहितप्रहृत्याग्रस्यतेद्विज गुणसाम्यमनुदितमन्युनेचमहामुने प्राच्यतेप्रकृतिर्हृतुः प्रधानकारणपरम् इत्ये
वाप्रकृतिस्सर्वावकाव्यक्तस्वरूपिणी व्यक्तस्वरूपमव्यक्तेतस्यात्रैयलीयते एकः शुद्धाक्षरोनयः सर्वव्या
पीतयापुमान् सार्वभौमः सर्वभूतस्य मैत्रेयपरमात्मनः न संजित्यत्र सर्वदेनामजात्यादिकल्पता सन्नामात्राणि
केहेयज्ञानात्प्रन्यात्प्रनः परे सप्रत्यतत्परंयामपरमात्मासचेच्चरः सविष्णुः सर्वमेवदंयतोनावर्ततेततः प्र
कृतिर्यामयाख्याताव्यक्तव्यक्तस्वरूपिणी पुरुषश्चाप्यभवेतेलीयतेपरमात्मनि परमात्माचसर्वव्यामाया
रूपरमेश्वरः विष्णुर्नामासर्ववेषवेदांतेचविधीयते प्राहृतं च निवृत्तेचद्विविधं कर्म वेदिकं ताभ्यामुभाभ्यां पु
रुषेः सर्वमूर्तिसंज्ञ्यते ऋग्यजुस्सामभिभागैः प्रवृत्तैरिज्यते ह्यसौ यदेवरोयत्तपुमान्पुरुषः पुरुषोत्तमः सा
नात्माज्ञानेयानमूर्तिमांश्चसंज्ञ्यते निवृत्तैर्योगिभिर्माभैर्विष्णुमुक्तिफलप्रदाः रुद्रश्चरुदीर्घस्तुतेयं किंचि
दस्त्वभिधीयते यच्चावाचामविषमसंघविष्णुरव्ययः व्यक्तेसएवचाव्यक्तेसएवपुरुषोव्ययः परमात्मा चवि
श्वात्माविश्वरूपधरोहरिः व्यक्ताव्यक्तात्मिकातस्मिन्प्रकृतिं संप्रलीयते पुरुषश्चापित्रैयव्यापिन्यव्याहता
त्मनि द्विपराकीर्तिकलयकथितोयंमयातव तदहस्तस्य मैत्रेयविकेरीशस्यकथ्यते व्यक्तौचप्रकृतौली श्रीरामः

१८६

तोप्रकृत्यापुरुषे तथा ततस्स्थितेनिशाचान्यातत्प्रमाणमहामुने नैवाहृतस्यचनिशानित्यस्यपरमात्मनः
उपचारस्तथाप्येतस्येशस्यद्विजोच्यते इत्येवतव मैत्रेयकथिः प्राकृतोत्तरः आधेतिकमथोत्रह्यन्निबोधः
प्रतिसेचरम् इतिश्रीविष्णुपुराणेष्टवेंसंचतुर्थोऽध्यायः पराशरउवाच आत्पतिकमथोत्रह्यन्निबोधः प्रतिसंचरं
आध्यात्मिकादिमैत्रेयज्ञात्वातापत्रयीवृधः उत्पन्नज्ञानवैराग्यः प्राप्नोत्यात्पतिकैलयम् आध्यात्मिकोविद्विविधः
शारीरोमानसस्तथा शारीरोवहुनिर्भेदैर्मिद्यतेश्रूयतांचसः शिरोरोगप्रतिश्यायज्वरमूलभगैः गुल्माक्षीवेपथुश्च
सङ्घादिभिरनेकधा तथाशिरोगातीसारकुष्ठाद्यामयसंज्ञकैः मिद्यतेदेहजस्तापामानसेभ्योतुमहसि कामक्रोधवद्वे
षोलाभमोहविषादजः शोकासूयावमानेष्वाभात्स्यर्यादभस्त्रया मानेसापिद्विजश्रेष्ठ तापोभवतिनैकधा इत्ये
वमादिभिर्भेदैस्तापोह्याध्यात्मिकः स्मृतः मृगपक्षिमनुष्याद्योपिशारगराक्षसैः सरीसृपाद्यैश्चनृणांजायतेचाति
भौतिकः शीतवातोष्णवर्षावुविद्युदापिप्लवः तापोद्विजवरश्रेष्ठकथ्यतेचाधिदैविकः गर्भजन्मजराज्ञानमृत्यु
नारकंजतेधा दुःखसहस्रशोभेदैर्मिद्यतेमुनिसत्तम सुकुमारतनुर्गर्भजंतुर्वरुणमलाहृते उत्तमंवेष्टितोभग्नपृष्ठ
ग्रीवास्थिसंहतिः अत्यश्रुतुतीक्ष्णोत्पलवलोकीर्तुभोजनेः अजितपिभिरत्यर्थं बद्धमानातिवेदनः प्रसारणं कुं
चेनादौनांगानाप्रभुरात्मनः शङ्खमूत्रमहापंकशाद्यासर्वत्रचिंदितः निरुद्धासः सचेतन्यः स्मरजन्मशतान्यथ

वि० पु०

१७

आलोभनेति दुःखेन निजकर्मनिबधनः जायमानः पुरीषासृष्टुत्रशुक्रावलाजनः प्राजापत्येन जातेन पी
ग्रमानास्थिवेधनः आधामुरेवावेक्रियते प्रवलेः सृतिमातैः केचोर्निष्क्रांतिमाप्नोति जटारात्प्रातुरातुरः
मूर्ध्नि मवाप्य महतीं संपृष्ट्वा वायुना विज्ञानं श्रेयसाप्नोति जातश्च मुनिसत्तम केचैरिव नुत्तांगः
कचैरिव दारितः पूतिद्राणनिष्पाति तो भ्रातृणां किमिको यथा कंठ्यनेचाप्यमाकः परिवर्त्तयन् नीश्वरः स्त्र
नपानादिकाहारमप्याप्नोति पोष्टया अशुचिः संस्तरे सुप्तिः कीदृशोऽपि भिक्षुः भक्ष्यमाप्नोति वैभवं वांसमर्थ
विनिवारणे जन्म दुःखायने कानि जन्मनेनेतराणि च बालभावे यदाप्नोति आधिभोतादिका निच अज्ञा
नतमसा ह्यत्रो मूढतः करोण नरः न जानाति कुतः कोहं काहे गता किमात्मकः केन वेधेन वेद्योहं कारणं कि
मकारणम् किं कोर्धं किमकार्यं वा किं वाच्यं किं न वाच्यं ते कोऽधर्मः केन वेधेन धर्मः कस्मिन् च तेन वा कथम्
किं कर्त्तव्यं मे कर्त्तव्यं किं वा किं गुणोऽस्य वत् एवं पशुसमे मूढैरज्ञानप्रभवी महत् प्रवाप्य तेन रैदुः विशिओ
दरपरायणैः अज्ञानतमसोभावः कार्यरंभः प्रवृत्तयः अज्ञानिनां प्रवृत्तैर्ते कर्मलोपात्ततादि ज नरकं कर्म
लोलापात्कलमाहुर्मनीषिणः तस्मादज्ञानिनो दुःखमिह चा मुत्र चोत्तमम् जरा दुर्दर देहश्चाशिथिलाव आरामः

१७

स्मि

यवः पुमान् विचरन्^ल एदिशने बालस्तापुशिराहतः रूप्रनखनयनो व्योमांतर्गतितारकः नासाविवरानधितो
प्रपुंजश्च लक्ष्मः प्रकटीभूतसर्वास्थिर्नतपृष्ठास्थि सहितः उत्तमत्रजटाराग्नित्वादल्पाहारपि च्यवितः कृष्णार्च
कृमणोत्पानशायनाशनचेष्टितः मंदीभवद्वेष्टात्रनेत्रागलहलाभिलासनः अनायतैः समस्तैश्च करणैर्म
रणोन्मुखः तत्संलग्नभूतानां प्रस्यत्ताविलवत्तनाम् सकुटुबारिते वाके सभूदूतमहाश्रमः आसकाशमहा
याससमुद्भूतप्रजागरः अन्येनात्याप्यते न तया संवेद्यते जरी भृत्पात्रपुत्रदाराणां प्रवमानपराहतः प्रहृ
णाविलशेच अविहाराहारसंस्पृहः हास्यः परिजनस्यापि निर्विस्मयेष्वंधकः अनुभूतामिवान्यस्मि
न्यं ज्ञान्यात्मावचेष्टितम् संस्मन्योवने दीर्घनिः श्वसत्यातनापितः एवमादीनि दुर्वाजरायामनुभूय वै म
रणेयानि दुःखा नि प्राप्नोति भृङ्गता न्यायि म्लययी वां मिहस्तो यथा प्रोवेपथुना भृङ्गं मुहुरलानी परव
शो वाहूहीनवला न्वितः हिरण्यधान्यतनयभार्थभृत्पृष्टादिषु एते कथं भविष्यं तीत्यतीव प्रमताकुलः
मर्माभिर्दिर्महोरोगैः कचैरिव दारुणैः शनैरिवान्तकस्याग्रे स्थिद्यमानास्थिवेधनः विवर्त्तमानतारासि
हस्तपादमुकुः क्षिपन् संशुष्यमानतालोमः केदो घुत्रघुरायते निरुद्धकेयोदो यो रूपा नश्चासपीडितः त

वि० पु०
१८१

अ०

कारणे संभवेति तथा भक्तो भक्तो रथ इत्यादि तः नेता गमायता स्वकागकारार्थस्तथा मुने ऐश्वर्यस्य समस्तस्य धर्मस्य
यशसः श्रियः ज्ञानवैराग्योऽवस्थाभगवती गन्ता वसंति तत्र भूतानि भूतात्मन्यखिलात्मनि सर्वभूतेष्वेव
सुवकारार्थस्तथा व्ययः एवमेव महाशक्तिभगवानिति सत्तम परमब्रह्म भूतेषु वासुदेवस्य नान्यगः तत्र पू
ज्यपदार्थे किं परिभाषा समन्वितः शब्दोऽयं नावचोक्तः अत्र ह्युपचारतः इत्यादि प्रलयं चैव भूतानामग
तिं गतिं चेन्न विद्यामविद्या च स वा चैव भगवानिति ज्ञानशक्तियुक्तैश्चर्मवीर्यतेजोऽप्यशेषतः भगवत्शब्दात्वा
निविना हेतुः गुणदिभिः सङ्गीत तत्र भूतानि वसंति परमात्मानि भूतेषु च सधर्मात्मा वासुदेवस्ततः स्मृतः सा
डिक्वत्र न काया हृष्टः केशिधजपरा नाम वाच्यामनंतस्य वासुदेवस्य तत्त्वतः भूतेषु वसते सोऽयं सर्वसं
त्यत्र च तानि यत् धाता विधाता जगतां वासुदेवस्ततः प्रभुः स सर्वभूतप्रकृतिं विकारान्गुणान्श्रुदोषांश्च म
नेव्यतीति तः अतीतसर्ववारेण विधाता तेनात्तु तं यदुवतांतराले समस्तकल्याणगुणात्मको हि स्वश
क्तिलेशादृतभूतसर्वा रक्षागृहीताभिमतो हरेः संसाधिता दोषजगद्विना सौ तेजोवलेभ्यश्च महावयोधः
सर्ववैश्वानरादिगुणैकराशिः परः पराणं सकलानघत्रक्ते शास्त्रसंतिपरापरेषो सर्वभूतोऽयं हि समाधि
रूपश्चैव कल्पः प्रकटस्वरूपः सर्वेश्वरः सर्वगतः सर्ववैज्ञानिकः परमेश्वरारव्यः सहायते येन तदस्त

श्रीरामः

१८१

नृसुम०

दोषं शुद्धं पतंनमलमेकत्वं सदृश्यते वाच्यं याग्यते वा तद्ज्ञानमज्ञानमतेन्यत्पुक्तमृतिप्रविशुप्राप्तिवैशेष्यं च मेऽधा
यः पराशरुवाच स्वाध्यायसंयमाभ्यां च सदृश्यते पुनरुवाच तत्रापि प्रकारं ब्रूत देतादित्य अने स्वाध्यायाद्योगमासा
तयोत्वाध्यायमात्मानि स्वाध्याययोगसंयत्ता परमात्मा प्रकाशते तद्दीक्षणा यस्वाध्यायश्चरुर्धर्मो गस्तथा परमं नमो
सचक्षुषा द्रष्टुं ब्रह्मभूतः सदृश्यते मैत्रेय उवाच भगवंस्तु महं योगं ज्ञातुमिष्टामिति वद ततो यत्रा विनाधारयैयं पर
मेश्वरम् पराशरुवाच यथा केशिधजं प्राहृषां डिका यमहात्मने जनकाय परायणे त तथा हे कथयामि ते मैत्रेय उवाच
वां डिक्यः को भवद्भक्तो को केशिधजो भवत् कथं तयोश्च संबादो योगसंबंधवानभूत् पराशरुवाच धर्मधजो वै
जयकस्तस्य पुत्रो भवत् धजः कृतधजश्च नामासीन्न दध्यात्प्रातिनृपः कृतधजस्य पुत्रो भूत्वा तेः केशिधजो द्विज
पुत्रो मित्रधजस्य पिशां डिक्यो जनको भवत् कर्ममार्गो तेषां डिक्यः पृथिव्यामभवत्कृती केशिधजोऽप्यतीवासी
न तमविद्याविप्रारदः तावुभावपि चैवास्तां विजिगीषु परस्परम् केशिधजेन वां डिक्यः स्वराज्यादवरोचितः पुरोधसा
मंत्रिभिश्च समवेतोऽस्य साधनः राज्या निराकृतः सोऽथ दुर्गिरण्यचरो भवत् यिया जेसापि सुवहं न्यज्ञानज्ञानपराश्रयः
ब्रह्मविद्यामधिष्ठाय तर्जुविद्यया एकदा वर्तमानस्य योगे योगविदाम्बरः धर्मदोऽंजी जंघो नाग्रः शाईलोऽपि जनेवने
ततो राजाहतां हात्वा धेनुं व्याघ्रेण कृत्विजः प्रायश्चित्तं सप्तप्रश्ना किमत्रेति विधीयते ते चोचुर्न वयं कशेतः पृच्छता
मते

वि० पु०

१५०

मितिः कसेतुरपितेनोक्तस्तथेति आहमार्गवम् शून्यं केषु चराजेंद्रनाहं वेदिसवेत्स्याति सगत्वाद्यमपृष्टमसोप्या
हृष्टं यन्मुने कथेत् न चैवाहं नाचान्यः सांप्रतं भुवि वेत्ते कष्टं त्रुं वाडिकेनो जितं तु संचाहं तं प्रयास्येष्टं प्रधुमात्
रिपुं मुने प्राप्ते एव मया यत्नो यदि सां सह निव्यति प्रायश्चित्तं सचेत्पुष्पादिष्यति रिपुर्मम ततश्चाविकलाया
गोमनिश्रेष्ठं भविष्यति पराशरुवाच इत्युत्कारथमाह ह्युत्काराजिनधरो नृपः बने जगाम यत्रास्ते सवाडिकेन
महामतिः तमासां तं समा लोकां वाडिकेनोपरात्मानः प्रोवाच को भवता आक्षः समारोपितं कर्म कः वाडिकेन उवाच
ह्युत्काराजिनत्वे कवचमावधायानि हे स्यात् ह्युत्काराजिनधरो वेत्ति नमविप्र हरिष्यति मृगाणां वतपृष्ठे शुभ्रं ह्युत्काराजि
नेत किं मे वां मया त्वया चोद्याः प्रहिताः सितसायकाः सत्वा महत्तानि व्यामि न मे ज्ञा बन्धे मोक्षयेसे आतत्प्रयासि दु
र्भुद्धि मम राज्ञ हरो रिपुः केशिध्वज उवाच वाडिकेन संशयं प्रबुधं भवेत्तमहमागतः न त्वाहं तुं विचार्ये तत्को वां वाणं वि
मुच्यता पराशरुवाच ततः समन्निभिसार्धं मे को ते सपुरोहि तः मंत्रया मासवाडिकेनः सधैरं वमहामातः तमूचुर्मन्त्रि
णो वधो रिपुरेव वरी गतः हते तु पृथिवी सखी तव वश्या भविष्यति वाडिकेन आहता सधैरं मे तदेवं न संशयः हते तु पृ
थिवी सखी मम वश्या भविष्यति परलोकजयस्तस्य पृथिवी सकलामम नहन्मि चे हो कजयो मम त्वस्य वसुधरा प
रलोकजयो नितः स्वल्पकालो मही जयः तस्या देवेनाहं सिध्ये यत्पृष्ठं सिवदामितत् पराशरुवाच ततस्तमभ्युपे श्रीरामः

१५०

त्वाहं वाडिकेन जनको रिपुं प्रधुं यत्तया सर्वं तत्पृष्ठं स्ववरा म्याहं पराशरुवाच ततः सर्वं यथा हृत्तैश्चर्मधेनु वधैश्चिज
कथयित्वा च प्रच्छ प्रायश्चित्तं हितं हृते सचाचष्टमथान्याहं हि जने शिष्या जायन्तं प्रायश्चित्तं मन्त्रो वेत्तय दे तत्र वा
धीयते विदितार्थं सतेने व अन्तु जातो महात्मना यागभूमिमुपागम्य चक्रे सर्वाः क्रिया क्रमात् कमेणा विधिवद्वागं
नीत्या सो वभूया जुतः हतं हृतं सतो भूत्वा चिंतया मास पाश्चिबः पूजिता कृत्विजस्सर्वे सप्त्या मानिता मया तथैवाथि
त्रेनाप्यथैर्वा जिते भिमैर्मया यथाहं मस्य लोकास्य मया सर्वं विचेष्टितम् अनिष्यन्ति क्रिये चेतस्तथायि मम किं
था इत्थं विचिन्तयन्नेव सस्या रसमही पतिः वाडिकेन यनं तेति मया के गुरुदक्षिणा सजगाम ततो भूयो रथमाह ह्युत्कारा
थिवः मैत्रेय दुर्गं गहनं वाडिकेन यत्र संस्थितः वाडिकेनोपि पुनर्दृष्टा तमासां ते धृता धुधः तस्यो हेतुं हतं मातं तमाह
सपुनर्नृपः भो नाहमपकाराय प्राप्ते वाडिकेन मा क्रुधः गुरोर्निष्क्रय दानाय मामवेहितं मागतं निष्यादितो मया या
गः समस्तदुपदेयातः सोहं ते रात्रि मिष्टानि भृगु गुरुदक्षिणा पराशरुवाच भूयः समन्निभिः सार्धं मंत्रया मासवा
थिव गुरुनिष्कृति कर्मोत्र किं मयं प्रार्थयतामिति तमूचुर्मन्त्रिणो राज्ञा मशे वां प्रार्थयतामयम् कृतिभिः प्राप्य ते राज्ञ
मना सासित सैनिकैः प्रहस्यता नाह नृपः सवाडिकेन महामतिः स्वल्पकालो मही राज्ञे माह शैः प्रार्थयते कथं एवमेत
द्वं तेनोत्र अर्थसाधनं मन्त्रिणः परमार्थः कथं कौत्रयूमेनात्र विचक्षाणः पराशरुवाच इत्युत्कारासमुपत्येने सतु केशि

धर्मेनृपम् उवाच किमवश्यं तैदहासिगुरुदक्षिणाम् पराशर उवाच वाडिमित्येव तेनाहः खंडिक्यस्तमयात्र
 बीत् भजनध्यानावतानेपरमार्थविचक्षणः यदिचेद्विद्यतेमहोभवतागहनिक्रयः तत्त्वज्ञाप्रलम्भायातेयत्क
 र्मतदुदीरय इति श्रीविष्णुपुराणेष्टवेदोषधौध्यायः केशिधुजकुवाच नप्राथित्वयाकस्मान्ममराज्यमकेडं
 राज्याभादिनानान्यात्तत्रियाणामितिप्रियम् खंडिक्य उवाच केशिधुजनिमोधत्वेमयानप्राथित्यतः रा
 ज्यमेतदोषधौमत्रगृह्येत्पंडिताः सात्रियाणांमयधर्मायात्रजापरिपालनम् वधमधर्ममुद्धनत्तराज्यपरिपं
 नाम् वत्रासक्तमोषोनेजात्यपहतेत्वया वैधाधेभैवेवत्वया अविद्याप्राक्रियोक्तिता जनेषामागालिषार्थमिधिराज्य
 स्पृहामम अन्येषांदोषजाभैवधर्ममेवावनुधत्ते नयान्द्राक्षत्रवेधुनाधर्मायेत्सतांमते अतो नयाचित्तराज्यमविद्यो
 तर्गतं तव राज्ञे गृह्येत्तद्विद्वांशो ममत्वाहतेचेतः अहंमानमहापानममज्ञानमाहृताः पराशर उवाच ततः प्राहृष्टः साधु
 तिप्राहृकेशिधुजानुपः खंडिक्यजनकंप्रीत्याभूयतीवचनेमम अहमप्यविद्यामृत्युं तर्कामः करोतिवैराज्यंयागं
 अविविधाभोगैपुण्यक्षयंतथा तदिदंतेमनोदिष्टाविदेके धर्मतांमते भूयताचाप्यविद्यायाः स्वरूपं कुलनेदन
 अनात्मन्यात्मबुद्धिर्वास्तस्त्वमितिमाप्रतिः अविद्यातत्संभूतिर्वाजमेतदिधास्थिते पंचभूतात्मकेदेहेहामोह
 तमोहृतः अहमेतदितीत्युच्चैः कुरुतेकमतिर्मतिम् आकाशवाय्वग्निजलपृथिवीभ्यः पृथक्कृतिश्च आत्मन्यात्ममयं
 भावेयः करोतिकलेवरे कलेवरोपभोग्याहगृहसेत्रादिचकः अदेहेह्यात्मनिप्ररोममेदमितिमन्यते इत्युपत्रपौत्रेषु श्रीरामः

तेदेहोत्यादितेषुकः करोतिपंडितः स्वात्ममनात्मानिकलेवरे सर्वदेहोपभोगायकुरुतेकर्ममानवः देहान्मोयरापुंसस्तदा
 वैधायतत्परम् मृन्मयंहियथागेहलित्यतेवैमृदेमसा पाथिविभंतथादेहोमृदेवोलेपनस्थितः पंचभूतात्मकेभीमैः
 पंचभूतात्मकेवपुः अवाप्येतेयदिततः पुंसोर्गर्भोत्राकंकृतः अनेकमसाहस्यसंसारयदवीजंजन्मोहममप्रयातोसो
 वासनारेणुगुडितः प्रलाप्यतेयद्यसोस्यरेणुस्तोनाह्वारिणा तदासंसारपांथस्ययातिमोहममः शमममोहममेशमं
 यातेस्वस्थोत्तरकरणः पुमान् अनन्यातिशयाबाधः परंनिर्वाणमृच्छति निर्वाणमयएवायमात्मा हाहमेवामलः दुः
 खोज्ञानमलाधर्माप्रकृतेस्तुनचात्मनः जलस्थनाग्निसंसर्गः स्थालीसंगान्नयापिह शोदेदुकाधर्मास्तकरोति
 यथा मुने तथाप्रकृतेः संगदहमानादिदूषितः भजतेप्राकृतान्धर्मानन्यस्तेभ्योहिंसोव्ययः तदेतत्कथितेवाजमवि
 द्यायास्तबप्रभोक्लेशानांचसमकुर्योगादेन्यत्रविद्यते खंडिक्य उवाच तेब्रवीहिमहाभागयोगो गविदुन्नमम
 विज्ञातयोगशास्त्रार्थस्त्वमस्यानिमित्तं ततो केशिधुज उवाच योगस्वरूपं खंडिक्य श्रूयतां गदतो मम वत्रस्थितो न च
 वते प्राप्य ब्रह्मलंघं मुनिः मनएवमनुष्याणां कारणं वैधर्म्योऽस्योः वैधर्म्यविषयासंगिमुक्ते निर्विषयंतथा विषये
 भूः समाहृत्य विज्ञानात्मा मनो मुनेः चिंतयेन्मुक्तयेतेन उब्रह्मेति परे चरम् आत्मभावेन यत्नेन तद्गुणधर्मिणमु
 निम् विकार्यमात्मनः शक्त्यालोहमाकर्षको वध्या आत्मप्रयत्नसोपेक्षा विशिष्टा यामनोगतिः तस्याप्रसंगि स
 योगो योगरूपमिच्छियते एवमत्यंत वैशिष्ट्ययुक्तधर्मावलक्षणः यस्य योगः सर्वयोगी मुमुक्षुरभिधीयते योगयुक्

प्रथमं योगीयुक्त्या मानोभिधीयते विनिवृत्तसमाधिस्तु परं ब्रह्मोपलब्धवान् यद्यंतरायं ते चेष्टुष्यते नास्यामानसं
 जन्मान्तरैरभ्यसतो मुक्तिः पूर्वस्य जायते विनिवृत्तसमाधिस्तु भुक्तिं तत्रैव जन्मान् प्राप्नोति योगी योगाग्निदग्धक
 म्रिच्यो विरात् अलक्ष्यं मोहसा च सत्यास्तेषां परिग्रहान् सेवेत योगी निष्कामो योग्यतां स्वमनो नयन् स्वाध्यायशो
 च संतोषो तपो सिनियतात्मवान् कुधीत ब्रह्म एतथा परस्मिन् अवलम्बनः एते समाः सानयणाः पंचपंच प्रकीर्तिताः
 विसृष्टफलदाकांक्षानिष्कामानो विमुक्तिदाः एकैभ्यो सनां दीनां समास्थायागुणैर्धृतः यमाद्यैर्नियमाद्यैश्च यं
 जीतानयतो यतिः प्राणाद्यभ्यनिलं वस्यं मभ्यासात्कुरुते तु यत् प्राणायामसंविज्ञेयः सवीजो वीज एव च परस्परं
 एवमिदं वीजं प्राणायामो यदा निलो कुरुते सा द्विधा तेन तृतीयः संयमो तयोः तस्य चालेवनवतः स्थूलं सूक्ष्मं सूक्ष्मं
 आलेवनमस्तस्य योगिनाभ्यः सतः स्मृतम् शब्दादिष्वनुरक्तानि गृह्यान्वा निश्चयेन गवत् कुर्याच्चित्तानुका
 रीणि प्रत्याहारपरायणः वश्यता परमाते न जायते तिबलात्मनाम् शब्दप्राणमवश्येनैर्न योगी योगसाधकैः
 प्राणायामेन पवनैः प्रत्याहारेण चोद्भूतैः वशीकृतस्ततः कुर्यात्स्थिरचेतः शुभाश्रये स्वीडिक्य उवाच कथ्यतां
 मेमहभाग चेत्तस्य यः शुभाश्रयः यदाधारमशेषं तद्वृत्तिदोषसमुद्भवम् केशिध्वज उवाच आश्रयश्चेत्तस्य ब्रह्म
 द्विधा तच्च स्वभावतः भूयपूर्वमभूत्तच्च परं चापरमेव च त्रिविधा भावना भूयविश्वमेतन्निबोधमे ब्रह्मार्थ्या श्रीरामः

कर्मसंज्ञा च तथा त्रैवैवोपयात्मिका कर्मवीमोत्तिकहोषा ब्रह्मभावात्मिका परा उभयात्मिका तथैवान्या त्रिविधा
 भावभावना सवेदनादयो ब्रह्मभावभावनायुतः कर्मभावनायान्ते देवाद्यास्था वाराश्वराः हिरण्यगर्भादिषु च
 ब्रह्मकर्म्यात्मिका द्विधा विकारबोधयुक्तेषु भिद्यते भावभावना अक्षीणेषु समस्तेषु विशेषज्ञानकर्मसु विश्वमे
 तत्पर्यैवान्यदेवभिन्नदृशान् नृप प्रत्यस्तमितभेदं यत्सन्नामात्रमगोचरम् वचसा मात्मवेद्यं तद्ज्ञानं ब्रह्मसंज्ञितम् तच्च
 विष्णोः परं रूपमरूपस्याजमव्ययम् विश्वस्वरूपवैरूप्यलक्षणं परमात्मनः नतद्योगयुजा शीर्षे च नृपा चंतायितुं यतः
 ततः स्थूलं सूक्ष्मं सूक्ष्मं चिंतयेद्विश्वगोपुरम् हिरण्यगर्भे भिगवान्वासे वायुप्रजापतिः मरुतो वसवो रुद्रा आत्करा तारकाः
 ग्रहाः गंधर्वा देवताद्याः सकला देवता नयः मनुष्याः पशवः शैला समुद्रा सरितो दुमाः भूयभूतान्मशोषाभूतानां ये
 च हेतवः प्रधानादिविशेषांते चेतना चेतनात्मकम् एतत्सर्वमिदं विश्वं यादीदृषादे च वक्रुपादमपादके मूर्तमेतद्वरेत्
 पीभावना त्रिविधा त्रैक एतत्सर्वमिदं विश्वं जगदतच्चाचरम् परं ब्रह्म स्वरूपस्य विष्णोः शक्तिसमन्विते विश्वशक्तिः प
 राशक्ताश्च त्रिजात्या तथा परा अविद्या कर्मसंज्ञा न्या तृतीया शक्तिरिष्यते तृतीया शक्तिरिह वेद्यते योगिभिस्त
 ण यथा क्षेत्रज्ञशक्तिः सा वेद्युतानुपसर्गणा असारभूते संसारे प्रोक्ता तत्र महामते संसारतापनखिला नवा प्रोक्त
 नु संततान् तथा तिरोहितत्वाच्च शक्तिः क्षेत्रज्ञसंज्ञिता सर्वभूतेषु भूपाल तारतम्ये न लक्ष्यते अप्राणिमत्सु च

वतं जगाम गोविंदो विनिवेशितः सान्निध्यं तत्रैकांतरातिर्भूत्वा यमादिगुणसंयुतः विष्णुर्वायोनिर्मलः त्रहल्यवाप नृपतिर्लक्ष्यम्
 केशिभजे विमुक्त्यर्थं स्वर्गस्य सपणोन्मुखः पुभुजो विषया न्कर्मचक्रं चानभिसंभितम् सकल्याणो यमो गेष्वाक्षीणपापाम्
 ललतः श्रवावसिद्धिमतंततायक्षयकरादिज इति श्रीविष्णुपुराणे विष्णोः सप्तमोऽध्यायः पराशरा उवाच इत्येष कथितसम्य
 कृतृतीयः प्रतिसंचरः आत्यंतिको विमुक्तियोगो ब्रह्मलोकाभ्युपगच्छते सर्गप्रतिसर्गश्च वंशो मन्वेतराणि च वंशानुचरितं
 वैवभवतो गदितो मया पुराणं वैकुण्ठं चेतस्यैकचित्तं च नानाशानम् विशिष्टं सर्वशास्त्रेभ्यः पुस्तकाद्यैर्व्यादकम् तुभ्यं यथा
 वनेत्रेयप्रोशुश्रूषवेद्ययम् यदन्त्यदिवक्तव्यं तत्पृच्छाद्य वदामि ते मैत्रेय उवाच भगवत्कथितं सर्वं यत्पृच्छासि मया भु
 जेश्रुतं चेतन्यथा भक्त्या नान्यात्पृच्छव्यमस्ति नः विष्णिनाः सर्वसंदेहाः वैमल्यमनसः कृते च त्प्रसादान्नया ज्ञाता उत
 तिस्थिति संयमाः ज्ञातश्चतुर्ध्विधो राशिः शास्त्रिश्च त्रिविधो गुरोः विज्ञाताश्चातिर्कृतेर्न नात्र विधाभावभावना त्वत्प्रसादा
 न्नया ज्ञातं होयैरन्यैरलीढं ज यथैतदखिलं विष्णो जगन्नव्यतिरिक्तं कृतार्थैस्त्वय्यसंदेहं त्वत्प्रसादान्नह्यमुने वर्णभिर्य
 दयो धर्मा विदिता यदशेषतः प्रवृत्तं च निवृत्तं च ज्ञानं कर्म मया खिलं प्रसीदा व प्रवर नान्यात्पृच्छव्यमस्ति ते यदत्युत्तमं
 यासैर्यजितो सिमया गुरो तत्सम्यक्तां विशेषोक्तिं न सतां पुत्रा शिष्ययोः पराशरा उवाच एतन्नेयमया व्यातं पुराणं वेदसंमि
 तं श्रुते स्मिन्सर्वदोषोऽस्यः पापराशिः प्रशाम्यति संगतिं प्रतिसंगिश्च वंशो मन्वेतराणि च वंशानुचरितं कृतं मया तत्र तव श्रीरामः

कीर्तितम् अत्र देवास्तथा देव्या गंधर्वा गाराक्षसाः यक्षाः विद्याधराः सिद्धाः कथ्यंते एष रसस्तथा मुनयो भावितात्मानः कथ्यं
 ते तपसा च ताः चातुर्वर्ण्यं तथा पुंसो विशिष्टा चरितानि च पुन्या प्रदेशा मेदिन्या प्राणान्द्यो यसागराः पर्वताश्च महापुण्या
 श्रुतानि च धीमताम् वर्णधर्मादयो धर्मा वेदशास्त्राश्च कृतसः येषां संश्रवणं तस्यैः सर्वपापैश्च मुच्यते उच्यति स्थिति
 नाशानां हेतुर्यजगता वायुः ससर्धभूतः सर्धत्मा कथ्यते भगवान्हरिः अवशो नापि यन्त्राग्निर्कीर्तिते सर्वपातकैः पुमान् वि
 मुच्यते सद्यः सिंहस्ते हि कैरिव यन्त्राण्यं कीर्तितं भक्त्या विलायनमनुत्तमम् मैत्राया शोषपापानां धातूनां विषपावकः कं
 लिकत्प्रमत्पुत्रैर्नरकातिपुं नृणां प्रयाति विलयं सद्यः सकृद्यत्रानुसंस्मृतः हिरण्यगर्भदेवैर्ब्रह्मादित्याग्निवायुभिः कि
 न्नरैर्वसुभिः साध्वेर्विष्णवे देवाभिः सुरैः यक्षरक्षोगोएः सिद्धैर्दैत्यैर्गंधर्वादानवैः अक्षरोभिस्तथा तारा नक्षत्रैः सकलैर्ग्रहैः सप्त
 र्षिभिस्तथा धिष्येधिष्याभिपतिभिस्तथा ब्राह्मणैर्मनुजैश्च तथैव पशुभिर्मृगैः सरीसृपैर्विहंगैश्च प्रेताद्यैः समहीतहेः
 वनाद्रिसागरसारिण्यातालैस्सधरादिभिः शब्दादिभिश्च साहसं ब्रह्मांडमाखिलं हि ज मेरोरिवाण्यस्यै नद्य न्ययं च हि जातम्
 ससर्धसर्ववित्सर्वस्वरूपं वाज्रितः कीर्त्यते भगवान् विष्णुस्त्रयाप्यप्रणशानः यन्मंगलं स्वस्त्ययने तत्पवित्रमनुत्तमम्
 यदश्वमेधावभृथे स्नातः प्राप्नोति वैफल्यं सकलं दत्तमाप्नोति श्रुत्वा तन्मुनिसत्तम प्रयागे पुष्करे चैव कुरुक्षेत्रे तथा पु
 देहोत्पवासः प्राप्नोति तदस्य श्रवणं भ्ररः यदग्निहोत्रं सुकृते वर्धेण प्राप्नोति वैफल्यं महापुण्यमयं विप्रतदस्य श्रव

वि० पु०
१२५

एतास्मिन् यज्जैष्ठ्यमुक्तदादर्यागस्त्योवेनियतेद्वियः मथुरायाहरिं दृष्ट्वा प्रोप्रातिपरमांगतिम् तदा प्रोतिफलं सम्य समाधा
नेन कार्त्तिकानां पुराणस्यास्य विप्रर्षकेषां पतिमानसं यमुनासलिले स्नातः प्राप्नोत्यविकलं फलं आलाक्य हिमं तो न्यायामु
नीता नीलवैशजैः एतां किलोचुरन्नेषी पितरः सपितामहाः काचिदस्मत्कुले जातः कालिंघासलिला स्नुतः अर्चयिष्याति
गोविंदं मथुरायामुपो वितः ज्येष्ठा मूले सिते पक्षे येनेवं यमयुत परामृद्धि मवास्या मिस्तारिता स्वकुले भवेः ज्येष्ठा मूले सि
ते पक्षे समभ्यर्च्य जनादिनम धान्यानां विंशति पक्षे यमुनायां प्रदास्याति तस्मिन्काले समभ्यर्च्य तत्र कृत्वा समाहितः दत्वा पिंडं पि
तृभ्यश्च यमुनासलिला स्नुतः यदा प्रातिनरं पुण्यं तारयन् सपितामहान् श्रुत्वा ध्यायंतदा प्राति पुराणस्यास्य भाक्तिमान् ए
तत्संसारभीतूणां पवित्राणामनुत्तमम् दुःस्वप्ननाशने नृणां सर्वदुष्टानवहणम् इदमाखं पुरा प्राह कृभवेकमलाद्रव कृ
भुः प्रियव्रतायाह सच भागुरवे ब्रवीत् भागुरिस्तं भा मित्राय यथा चायमस्योक्तवान् सर्वे सारस्वते प्रादाद्भुगः सारस्वतादपि
भृगुणा पुरुकुत्साय नम्रिदायै सचोक्तवान् नम्रिदायै ताराय नागाया पूरणाय च ताभ्यां च नागराजाय प्रोक्ते बासुकेय
हिज वासुकी प्राह वत्साय वत्साभ्युतय वै केवलाय च तेनोक्ते मेलापत्राय तेन वै पातालं समनु प्राप्स्यस्ततो वेदशिखा
मुनः प्राप्नवान् खिलं विप्रसर्बे प्रमत्तयेददौ दत्तं प्रमत्तिना चैव जातूक एषो यथा मते जातूक एषे न चैवोक्तमन्येषां पुण्यशा
शिनाम् वशिष्ठवरदानेन ममाप्येतत्स्मृतिं गतिम् ममापितुभ्यं मैत्रययथा वत्कथिता त्विदम् त्वमप्येतद्विनीकाय श्रीरामः

श्रीरामः
१२५

कलेरिते प्रदास्याति इत्येतत्परमं गुह्यं कालिकल्पनाशनम् यः शृणोति नरः पापैः सर्वैर्हि जिविमुच्यते पितृयक्षमनुष्यभ्यः
समस्तामरसं स्नानः कृता तेन भवेदतद्यः शृणोति दिने दिने कथितादानजनितं पुण्यं मत्तं तदुल्लभम् श्रुत्वा त्वस्य दशाध्या
यानवा प्रातिन संशयः यस्त्वेतत्सकलं शृणोति पुरुषः कृत्वा मनस्य सुतम् सर्वं सर्वमयं समस्तजगतामाधारमात्मा श्रये
ज्ञाते ज्ञेयं मनीतमादिसहितं सर्वं मराणां हितं संप्राप्नोति नरांशाय स्वविकलं यदा जिमेधे फलम् यत्रादो भगवांश्चराचरगु
स्तुतिन तत्समस्तभुवनेष्वेकांतसिद्धिहरिः यस्मिन् यत्प्रमातृनया मि नरकं स्वोत्पिप्यस्वतं ने विद्या यत्रानेवेशिता त्रमन
तयज्ञैर्यज्ञविदो यजोतिरसततीयज्ञैश्चरं कर्मिणो यं यं ब्रह्म मयं परापरपरंध्यायंति यं ज्ञानिनः यं प्राप्य वनजायते नम्रि
यते नो वर्हते हीयते नैवासी चैने संभाव्यता ततः किं वाहरेः श्रूयताम् कथं यः पितृरूपधृतिविभुः तं हव्यं च भुंक्ते विभुः
वत्वे भगवाननादिनिधनः स्नाहा स्वधा संस्तुतः यस्मिन् ब्रह्मालि सव्यं शाक्तं निलये मानानि नोमानि नोमनि स्थाये प्रव
वंति हंतिकलुषं प्राते सया तो हरिः नातो क्षियस्य न च यत्समुद्रवो लिहृद्धिर्मयस्य परिणामाववाज्जितस्य नापक्षयं च समु
पेत्य विकल्पा वस्तु यस्तं न तो स्मि पुरुषोत्तममीशमाध्वं तस्यैव यो नुगुण भुग्वरुधैक एव शुद्धा यभुद्धवमूर्तिविभागभेदैः
ज्ञानान्वितः सकलसत्त्वविभूतकृता तस्मै ततो स्मि पुरुषाय सदा यथा यज्ञानप्रवृत्तिनियमैक्यप्रयायप्रसे भोगप्रदाने

श्रीविष्णु

१२६

परवेत्रिगुणात्मकाय अद्याकृतायभवसाधनकारणायवेदस्वरूपमभवायसदाजः दाय वामानिलाग्नि
जलभूरवनामयायशब्दादिभोग्यविषयापगमस्तयाय पुंसः समस्तकरणैरुपकारकायव्याक्तायस्वरूपवि
मलायसदानतोस्मि इतिविधमजस्ययस्यरूपं प्रकृतिपरात्ममयं सनातनस्य प्रदिशतुभगवाननेशेषपुंसां
हरिरपजन्मजरादिकोससिद्धिम् इतिश्रीविष्णुपुराणोषष्टेशं अष्टोपाध्यायः षष्ठोऽंशः समाप्तः शुभंभूयात्

श्रीमत्पुष्पतिनारायण इतिप्रथितोशाहवंशावतंसोऽश्विदेशिकेशोऽनृपवरमुकुटैर्वीज्यमानोऽधिपः नत्पांतस्याज्ञयायः कुवरकुलमणिः कृष्णदेवो जया
दिनेपालं सन्तपं विजित्य विदधे कान्सादिहर्षपुरम् १ आसीत्स्यात्मजो सौसकुलगुरोपरो जैत्रसेनापतिर्वैनाम्ना चन्द्रादिपीरोगरुपतिरभवदेवदेवास्तया
इह तेन शय्यत्वात्तं सुतादिरिति दंले खपितं पुस्तकं सद्धिमेभ्य इदं च भीष्टफलदं स्तान्निद्रिसेनापते २ श्रीसंबत १८६२ माघशुक्लपंचम्यां बुधेश्वरीसदोर्च
द्वीरसेनापतिर्लेश्वरीमहानृपं डीतमार्फत् विष्णुपुराणलेखाया शोधनात् न जानामस्मिन् श्रीचन्द्रवीरसेनानेर्मेनोदांघ्राफलप्रदम् स्नादिदं पुस्तकम् शुभं
नत्पांतस्याज्ञयायः कुवरकुलमणिः कृष्णदेवो जयादिनेपालं सन्तपं विजित्य विदधे कान्सादिहर्षपुरम् १ आसीत्स्यात्मजो सौसकुलगुरोपरो जैत्रसेनापतिर्वैनाम्ना चन्द्रादिपीरोगरुपतिरभवदेवदेवास्तया
इह तेन शय्यत्वात्तं सुतादिरिति दंले खपितं पुस्तकं सद्धिमेभ्य इदं च भीष्टफलदं स्तान्निद्रिसेनापते २ श्रीसंबत १८६२ माघशुक्लपंचम्यां बुधेश्वरीसदोर्च
द्वीरसेनापतिर्लेश्वरीमहानृपं डीतमार्फत् विष्णुपुराणलेखाया शोधनात् न जानामस्मिन् श्रीचन्द्रवीरसेनानेर्मेनोदांघ्राफलप्रदम् स्नादिदं पुस्तकम् शुभं

नत्पांतस्याज्ञयायः
कुवरकुलमणिः

श्रीराम

१२६

स्ति

१२६

भायांतुमुनीश्वराः तेन सर्वच सर्वेषां वेदानां सावधानतः कृतं पारायणं विप्राः सयतो मृतमश्रुते पुण्यं य
शस्यमायुष्यं स्वर्गीयं धनधान्यकं कथितं वो महाभागाः खंडं केदारसंज्ञितं यदकाक्षरश्रवणात्पठ
नाच्च परंपरं हिमवाङ्मिरिमाहात्म्यप्रस्तावेन मयारिखलं कथितं वो महाभागाः श्रोतृणां मुक्तिमुक्तिदं
इदं केदारखंडं तु यः पठेच्छृणुयादपि सम्पूर्णं वा तदईवाध्यायमात्रमपि वा श्लोकं श्लोकाः पदं वापि स
र्वपापैः प्रमुच्यते अतः परं शृणु ध्वं वै मे सुमाहात्म्यमुत्तमं ५५ इति श्रीस्कन्दपुराणे एकाशीतिसाह
स्रि केदारखण्डे केदारमण्डलप्रसंशासमाप्तम् चंद्रश्रीकेदारखण्डम् शुभं भक्त श्रीरक्त

श्रीमत्पुष्पतिनारायण इतिप्रथितोशाहवंशावतंसोऽश्विदेशिकेशोऽनृपवरमुकुटैर्वीज्यमानोऽधिपः नत्पांतस्याज्ञयायः कुवरकुलमणिः कृष्णदेवो जयादिनेपालं सन्तपं विजित्य विदधे कान्सादिहर्षपुरम् १ आसीत्स्यात्मजो सौसकुलगुरोपरो जैत्रसेनापतिर्वैनाम्ना चन्द्रादिपीरोगरुपतिरभवदेवदेवास्तया
इह तेन शय्यत्वात्तं सुतादिरिति दंले खपितं पुस्तकं सद्धिमेभ्य इदं च भीष्टफलदं स्तान्निद्रिसेनापते २ श्रीसंबत १८६२ माघशुक्लपंचम्यां बुधेश्वरीसदोर्च
द्वीरसेनापतिर्लेश्वरीमहानृपं डीतमार्फत् विष्णुपुराणलेखाया शोधनात् न जानामस्मिन् श्रीचन्द्रवीरसेनानेर्मेनोदांघ्राफलप्रदम् स्नादिदं पुस्तकम् शुभं

रामः

१२६

आशा सरकारी
1.691
ASHA SARAKARI